



# Başkomutan Enver Paşa

Kurt Okay

Almanca'dan Tercüme Eden,  
Aydın Ayhan

İSTANBUL, 2006





# Başkomutan Enver Paşa

Kurt Okay

Almanca'dan Tercüme Eden,  
Aydın Ayhan

İSTANBUL, 2006

Bu eserin yayınlanmasında maddî ve manevî katkılarından dolayı

**DERİDEN**

Şirketler Grubu Yönetim Kurulu Başkanı

Sayın Şenkal Özer Beğ'e

teşekkür ederiz.

# Başkomutan Enver Paşa

Kurt Okay

Almanca'dan Tercüme Eden,  
Aydın Ayhan



DOĞU KÜTÜPHANESİ

# Başkomutan Enver Paşa

Kurt Okay, Almanca'dan Tercüme Eden, Aydın Ayhan

**Yayın Yönetmeni**  
Erol Cihangir

**Grafik Uygulama**  
Onur Gökalp

**Redaksiyon**  
Erol Cihangir

**Tashih**  
Sultan Cihangir

**Mizanpaj**  
Hülya Bilen

1. Baskı, 2006, Kasım, İstanbul

## **Ofset Baskı**

Arı Matbaacılık, Davutpaşa Cad. Emintaş Sanayi Sitesi  
No: 103/431 Tel: (0212) 493 34 55 Topkapı/İSTANBUL

© Bu kitabın bütün yayın hakları Kültür Bakanlığı  
Telif Hakları Mukavelesi gereği yayınevine aittir.

MİLLETLERARASI NEŞRİYAT NUMARASI  
ISBN 9944-397-02-4

## **DOĞU KÜTÜPHANESİ**

Ticarethane Sokağı, Tevfik Kuşoğlu İşhanı Nu: 41/16  
Cağaloğlu-İSTANBUL. Tel: (0212) 520 27 19

**web: [www.dogukutuphanesi.com](http://www.dogukutuphanesi.com)**

**e-mail: [bilgi@dogukutuphanesi.com](mailto:bilgi@dogukutuphanesi.com)**

## Kitaba Dair

Tarihin, milletler savaşı olduğu ve bu savaşta buhrana düştüğümüz her an kaçınılmaz olarak Enver Paşa hazretleriyle karşı karşıya geleceğiz. Bu, içinde bulunduğumuz ahval ve şeriatın hissi bir yansıması değil, doğrudan doğruya tarihi bir zorunluluktur. Nitekim, son zamanlarda cahilane ve hainane de olsa ister istemez Enver Paşa Hazretleri ve o döneme yapılmak mecburiyetinde kalınan ithaflar bunun açık bir misalidir.

Enver Paşa adı, Yakın Çağ tarihinin bir dönüm noktası sayılan 20. yy'ın başlarında ortaya çıkar. Devir, dünyanın topyekun değişim sancıları geçirdiği son derece muhataralı ve dağdağalı bir dönemdir. Batı emperyalizmi, asırlık imparatorlukları tarihten tasfiye ameliyesine tabi tutarken, bu yolda millî asabiyet duygusunun ateşini sonuna kadar körüklenmektedir. Bu amansız boğuşmada tasfiye edilen bizim açımızdan sadece Osmanlı Türk imparatorluğu ve hanedan değil, batının yüzlerce yıllık intikâm hırsıyla beklediği Türk milletini tarih sahnesinden silme hesaplaşmasıdır. Enver Paşa, yüce Tanrı'nın bir lütfu olarak 1908'de tarih sahnesine çıktığında, dünya ölçeğindeki bu genel değişimi gören biri

olarak, milletlerarası hercü mercin azgın dalgaları arasında bulur kendini. Millet ve memleket olarak, mevzi ya da genel tam onyedi cephede savaş halindeyiz. Bir yandan değişen dünya şartlarına uyum sağlayacaksınız, bir yandan memaliki şahaneyi muhafaza edeceksiniz, daha da önemlisi üzerinize çullanan Batılı hempalara karşı vatani müdafa, devleti ve milleti payidar edeceksiniz.

Enver Paşa adı, 20. yy'ın ilk çeyreğine kadar devam eden emperyalist savaş dönemi, Osmanlı Türkiyesiyle daha sonra devam edecek "Turan Barışı" projesiyle köprü kuran Orta Asya, Orta Doğu, Afganistan, Balkanlar ve Kafkasya ile Türkiye gözönüne alındığında daha da anlam kazanmaktadır. Ne varki, yüzyıl önce içinde bulunduğumuz şartlarla günümüz dünyasında içinde bulunduğumuz durum sözkonusu olduğunda, sözde büyük atılımlar yaparak, imparatorluk yerine misak-ı milliyle sınırlı bir devlet, monarşi yerine Cumhuriyet, monokrasi yerine demokrasiyi ikame etmemize rağmen, Batı karşısında lânet olasıca aşağılık kompleksimizi ortaya koymaktan öteye gidemediğimiz için bir başka gerçeğidir. Ve ne teessüf ki, kangrenleşmiş iktidar mücadelesindeki demokrasi sapkınlığını yüksek politika yaptıklarını sanarak, Batılı deniz eşkiyalarının şefaatine sığınan günümüz hükümet ve yöneticileriyle, Enver Paşa'nın isyan edip Makedonya dağlarına çıktığı o dönemde "Düvel-i muazzama"nın Londra'da, Viyana'da, Paris'te vereceği kararları, Boğaz'daki yalısında onüçüncü dereceden yabancı bir konsolostan tebligat beklemek arasındaki acınası yalnızlığımız arasında da pek fark olmadığıdır.

Tarih şuurundan bîhaber, olgular bir yana, olayları bile idrak etmekten aciz zavallı entelijansiyamız için birakalım tarihi Orta Asya'dan başlatmayı, son yüzelli yıllık bozgunu da bir yana bırakarak, kısalta kısalta 1920 ile başlattıkları 70

yıllık Batılılaşma sürecinin adına tarih demek gülünç olduğu kadar, bu süreçle ne dünü açıklamak, ne de yarına dair bir öngörü de bulunmak elbette mümkün olmayacaktır. Hiç şüphesiz Batı'yı tek boyutuyla algılayan entelijansiya için, "geçmiş"ten yola çıkarak bugünü anlamlandırmak, yarını inşa etmek, "günümüz"den yola çıkarak, geçmişi kurgulamak (ki, bu bir millet ve ideal yaratmadır) lüks bir fantazi olarak kalmıştır. Oysa dünya tarihi bize göstermiştir ki, yarının inşasının tek yolu geçmiş olay ve olgularının bilgi ve donanımı ve analizinden çıkacak sonuçlarıyla ilgilidir. Böylesi bir cehd ve endişeden habersiz bir devlet, hükümet yahut aydının (!) yapacağı tek şey kalıyor o da; Batı'dan esen rüzgârların yönünün nerelere doğru estiğini anlamak için "rüzgâr gülü"nü takibetmek. Bugün olduğu gibi değil mi?

Aradan bir asır geçtikten sonra, yeni bir emperyalist paylaşım savaşının içinde bulunduğumuz coğrafya ve siyasi yapı üzerinde yine aynı satranç oyunu, aynı argümanlarla, aynı hâkimiyet kavgası, aynı paylaşılacak alanlarla ilgili olduğunda, Enver Paşa'yı ve tarihi konumunu daha da derinden tanımak elzem haline geliyor. Burada önemli olan Enver Paşa'yı sevmek, sevmemek yahut bazı çekirge beyinlilerin yaptıkları gibi tarihi çarpıtıp, olguları hiçe saymak değil, (kaldı ki bu çarpıklığı millete ve tarihe düşmanlığı dile getiremedikleri için Enver Paşa üzerinden yaptıkları aşıkârdır) O'nu ve tarihi dönemi anlamlandırmak gerekmektedir. Nasıl ki, yakın geçmişte milliyetçiliği köhne ve köylülüğe özgü bir tepki hareketi görüp, 1990'larda dünyayı yerinden sarsmasıyla, "milliyetçilik" yeniden keşfedilmişse, bir gün gelip, "Enver Paşa" gerçeğini kabullenmek zorunda da kalacaklardır. Zira, ne milliyetçiliği, ne Enver Paşa'yı ne de Turan fikrini bunca yıllık hakaret, tahkir ve tezyif çabalarına rağmen yok saymakla, yok omamış, yok olmayacaktır.



Yayınlanmış olduğunuz bu eser, Enver Paşa'nın şahsiyle birlikte, büyük dünya devrimin ateş ve barut dalgaları içinde yeniden şekillenmekte olan 1900-1922 yıllarının kaos dönemini ele almakta, yukarıda zikrettiğimiz tarihi ve siyasi endişelerimizi anlamak ve anlamlandırma üzerine kuruludur.

Enver Paşa hakkında, memleketimizde topyekûn adı konmamış gizli bir sansür gereği, kâfi derecede bir literatür eksikliği malûm olduğunda, yazar merhum Kurt Okay'ın, Enver Paşa'nın çocukluğundan başlayıp, uğruna şehit düştüğü Belcivan'a (bugün Tacikistan hudutları içinde) kadar ki hayatı tekmil olarak, hiçbir art niyet, düşmanlık, kıskançlık, küçümseme, olmaksızın çocuksu bir saflık ve tarafsızlıkla ilk defa Türk okuyucusunun karşısına çıkıyor. Yazar, meslekten bir edebiyatçı olmamakla beraber, herhalde jeoloji hocası olmanın verdiği insiyakla olmalı ki, bir edebiyatçıyı kıskandıracak kadar muhteşem tabiat ve olay tasvirleriyle eseri, akademik soğukluktan kurtarıp, hemen herkesin beğenerek okuyacağı edebi bir eser olarak sunuyor.

Bu yolda, Türkistanlı Türk münevverleri, Türkiye aydınlarından daha vefakâr ve daha haysiyetli olmalı ki, Enver Paşa hazretlerinin şahadetinin üzerinden on yıl geçmeden bu eseri kaleme almışlar. Eser, ilk ve son defa Berlin'de 1935'te Almanca olarak yayımlanmıştır ki, o dönem aynı zamanda Türkiye'de Turancılığın sıkı sıkıya yasaklandığı ve Turan coğrafyasından gelen Muhacir aydınlara kapıların kapandığı bir dönemdir. Bu yolda Şevket Süreyya'nın eserini son derece tarafgir olduğundan tabii olarak değerlendirme dışı tutmak zorundayız. Çünkü, Şevket Süreyya, bir şekilde Azerbaycan'da katıldığı "Turan Orduları"ndaki askerliğinden nedamet duyarak önce Moskova nezdinde "komünist" olmuş, daha sonra Mustafa Kemal'le anlaşma yolunu tercih

ederek, bütün komünist arkadaşlarının listesini vererek yoldaşlarına da, partiye de ihanet etmiştir. Burada ne yazık ki; Şevket Süreyya pişmanlığını bir özelleştiriyile “Sol”a karşı yapması gerekirken, ne hikmetse Enver Paşa’ya ve “Turancılığa” karşı yapmıştır. Nasıl olsa, Enver Paşa şehit olmuştur ve mezardakiler kıyamete kadar konuşmayacaklardır diye mi düşünmüştür bilinmez.



Her kitabın bir hikâyesi vardır. Bunun da öyle. Gerçi bundan önce yayınladığımız Nabican Bakıyev’in “Enver Paşa’nın Vasiyeti” kadar olmasa da yine de küçük bir hikâyesi var.

Aslı, gotik Almanca olarak 1935’de Berlin’de yayınlanan bu eserden 90’lı yıllarda haberdar olduğumda, elinde bu kitabı bulunduran bir selülozkolikten, bedelini ödemek kaydıyla fotokopisini istememe rağmen alamadığım gibi, aylarca peşinden koştuğumda cabası olarak kaldı. Sona memleketten ayrılıp uzun süreli Belçika’daki ikâmet yıllarında, hafta sonları gittiğim Almanya konferanslarından birinde yolum kömür ocaklarıyla meşhur Kuzey Vestfalya eyaletinin küçük bir madenci kasabasının kütüphanesine düşmüştü. Kütüphanede kitapları dilini anlamasam da büyük bir hazla karıştırırken, yıllar önce peşinde koşturduğum bu kitapla karşısında buluverdim kendimi. Eski bir dost, bir sevgili olarak kitaba sarıldığımda, herhalde yıllar sonra ilk defa çocukluğumun en mutlu anlarından birini orada o an yaşamış olmalıydım. Kitabın kendisini almam mümkün olmadığından, rica edip fotokopisini aldım. Buna da zaten çoktan razıydım. Tercüme ettirmek için hiç mübalağasız yedi sene dolaştırıp durdum. Kitabın gotik harflerle yazılmış olması, Almanca bi-

lenlerin Türkçe yetersizliği ve benzeri şeyler tercümesini engelliyordu. Yine aynı şekilde Köln'de kendisini sık sık ziyaret ettiğim rahmetli Baymirza Hayit amcaya, bu kitaptan bahsettiğimde, Baymirza Hayit amca, kitabın yazarı Kurt Okay ile dostluğu kadar, kitabın önemine binaen kitabın mutlaka yayınlanmasını bana sıkı sıkı tembih ediyor, tam da hastalığının ilerlemiş olduğuna hayıflanarak "biraz iyileşsem ben yaparım" diyordu. Baymirza amcanın o zamanki tembihi, vefatıyla benim için artık bir "Vasiyet" olmuştu.

Memlekete dönmeye hazırlandığım günlerde yine Almanya'ya gittiğim konferanslardan birinde, daha önce tanıştığımız ve orada ikâmet eden Giresunlu sevgili genç kardeşim Özgür Çelik "Hocam, Enver Paşa'yı ne kadar çok sevdiğini biliyorum, bu bana değil, sana lâyük" diyerek, kitabın asıl nüshasını nereden bulmuşsa bulmuş, bana hediye ettiğinde, beni daha da mutlu etmiş ve heyecanlandırmıştı.

Memlekete dönüp, yayıncılığa başladığımda, Enver Paşa külliyatından olmak üzere, bu eseri de yayınlama derdine düştüm. Pek tabii olarak tercüme meselesiyle karşı karşıya idim. Böylesine uğraşırken Afganistan mücahitlerinden, aziz dostum Yasir Gerçik'in gayretleriyle, hiç aklımızda olmayan Şenkal Özer adında bir beyefendiyle tanışıp, bu kitap üzerine konuşuyoruz. Nihayet aradan çok da fazla bir zaman geçmeden Şenkal bey bir telefon görüşmesinde, Alman Dili ve Edebiyatı hocası olan muhterem Aydın Ayhan hoca ile görüşmemi söylüyor. Aynı gün Aydın hocayla buluşup, durumu kendisine anlattığımda hoca; kitabın bir kopyasını alıp, Eylül-Ekim '06 tarihi itibarıyla tercümeyle başlayabileceğini söyleyip gidiyor. Nihayet "bu kitabın tercümesi için beklenen kişi" ortaya çıkmıştı. Bu Aydın Ayhan hocadan başkası değildi.

Aradan on, onbeş gün geçmemiştii ki, Aydın hocadan gece yarısı bir telefon alıyorum. Hoca kitaba baktığını, çok beğendiğini hatta elli sayfa civarında da tercüme de yaptığını, “eğer beğenirsem” devam edeceğini söylüyordu. Postadan heyecanla beklediğim tercüme nüshaları alıp okumaya başladığımda yerimde duramıyordum. Aydın hocaya bin teşekkürle “hocam tamam” dedikten sonra, hoca elindeki işleri bir yana bırakıp, bir yaz boyunca tercüme işine girişmişti. Benim için, işin hoş bir yanı da, Aydın hoca gece yarısı çoğu zaman telefon açıp, belli ki kendisini de heyecanlandıran bölümleri orjinal nüshasından tercüme ederek bana okumasıydı.

Tercüme, Eylül ‘06’da bittiğinde, redaksiyonuna başlamamla, bitirmem üç ayımı aldı. Ve garip bir tesadüf ama gerçek ki, Kurban Bayramının birinci arefesi günü baskıya hazır hale geldi. Yani Enver Paşa Hazretlerinin Türkistan’da şehit düştüğü 1922 Kurban Bayramından dört gün önce.

Bu babdan olmak üzere, Enver Paşa ne kadar karalansa, ne kadar iftira edilse ve kötülense de, onun ruhu bizi takibecek ve milletler mücadelesinin devam ettiği tarih meydanında bütün yollarımız tartışmasız ve şüphesiz bir şekilde efsanevi başkomutan Enver Paşa’nın önüne çıkacaktır. Üzerinde yaşamış olduğumuz Anadolu coğrafyasının jeo-politik konumu değişmediği ve bizler bu coğrafyada kaldığımız müddetçe bunun böyle olması mukadderdir.

Bu eseri bize hediye ederek, Enver Paşa Hazretleriyle tarihin hakkını teslim etme noktasında merhum yazar Kurt Okay ve Baymirza Hayit hocayı rahmetle anarken, eserin orjinal nüshasını bulup bize getiren sevgili Özgür Çelik kardeşime, eserin yayınlanmasına samimi ve heyecanıyla bize maddi ve manevî çabalarıyla katkıda bulunan muhterem

Şenkal Özer Beğ ve eşi Seda Özer hanımefendiyle, hiç şüphesiz sıcak yüz günlerinde rahatsızlığına aldırmadan cansiparâne bir çalışmayla tercümesini “güler bir yüz ve samimi bir şükran” karşılığı yapan muhterem hoca: ... Aydın Ayhan Beğ'e ve eşi Huri Ayhan hanımefendiye hassaten teşekkürü bir borç bilir, hürmetlerimi sunarım.

Kurban Bayramı Arefesi

29, Aralık, 2006

Üsküdar

Erol Cihangir

## Enver Paşa

Çanakkale Boğazı'nda gece. Gökyüzünün derinliklerinden huzursuz yıldızların ışıkları dökülüyor, sayısız yıldız kümeleri arasından görünen ince bir hilâlin, hafif dalgalı suyun yüzüne düşen görüntüsü, içiçe akan ve ardı arkası kesilmeyen bir değişimle küçük gümüşsü bir akıntıya dönüşüp bir dalgadan diğer bir dalganın sırtına atlayarak parılıyordu.

Sahil kenarlarından, dağlara doğru dik yamaçlar uzuyor, tepeler, kabarık kubbeler gibi sert granit kayalıklarla dik olarak yükseliyor, ötede beride, rüzgârın nefesi fısıldayarak, çiçeklerin kokusunu ve tuzlu suyun serin havasını taşıyordu.

Bu geceki sessizlik yine de aldatıcı görünüyordu. Göl-geler, gittikçe artan bir gerginlik içindeki pek de istenilmeyen akıntıların sırlarını taşıyordu.

Bu beklemelerle, taşlaşmış bir fısıltı gibi, hareketsizlikle bağlanmış tutkulu suskunluğun çepeçevre sarmaladığı sü-kûnet, sanki elle yakalanabilir bir dikkat kesilme halini andırıyordu.

Dağ diplerinde, zikzaglı çizgilerle belli belirsiz farkedilen uzun sıralar halinde, dış dünya ile bağlantılı görülen dikenli tellerden sallanan bir ağ vasıtasıyla sırlarla dolu eğri büğrü kıvrımlar halinde yığma duvar üzerine sıralanmış minik çadırlar üzerine karanlık çökmek üzereydi. Sulardan gelen karanlık bir tehdit gibi gri ve büyümlü bir şekildeki kara, denizden aşağılara doğru ihtiyatla uzanıyor, birbirlerine git-tikçe yaklaşıyormuş gibi yüzen bir adalar alemi, sanki her dakika dalgalardan dışarı doğru yukarı fırlayacakmış hissi uyandırıyor.

Gece, halâ suskun, ama bu, içinde tehlikeleri barındıran gizli sınırları yıpratıcı bir suskunluktu.

Birdenbire beyaz alevli bir ışık demeti sahile doğru uçmaya başlamış, saniyeden kısa bir süre içinde karanlıklar içinden toprağın küçük bir parçası, ağaçlar, çıplak kaya duvarları, tebeşir gibi koy'u ortaya çıkarmıştı. Soğuk ışık demetleri birbiriyle kesişiyor, projektörlerin temiz ve güdümlü oyunları içine ilk silah seslerinin gürültülerine karışıyor, patlamalar çığ gibi büyüyor, gece kaos içindeki infilakların korkunç gürültüsü sessizliği parçalıyor, karanlık, titrek ışık demetleri portakal rengi bomba alevleriyle yanıyor, gemi güvertelerindeki zırhlı duvarların arkasından kıvrır kıvrır gölgeler bırakarak, kaynayan dumanları yükseliyordu.

Bu ilk ateşe karşı, kara tarafı da cevap vermekte gecikmeyip, dağlardaki boğuk yankılara, makinalı tüfeklerin kupkuru, seri atışlarının tarrakaları karışıyor, seri atışlı bataryalar havayı dövüyor, her tarafta bombalar bu gümbürtülü şarkıya eşlik ediyordu. İşte bu, bütün herşeyin bir harbin içine çekildiğinin ispatıydı.

Suyun üzerinde dik beyaz sütunları yükseliyor, yeraltı dünyasının şeytanî yaratıkları dışarı fırlamışcasına hava da böğürüyor, ışıklar çalıyor.

Ancak yıldızlar soluklaşıp, gölgeler kaybolduğunda bombardıman gürültüleri biraz olsun azalmaya başlamış, fakat yine de ötede beride gümbürtüler, dağlardan yankılanıp, tekrar tekrar duyuluyordu.

Yükseklerden aşağı doğru inen bir gece gibi şafak sökmekteydi.

İlk ışıklar doğudan yükseliyor ve bütün ihtişamıyla ve bütün çıplaklığıyla yeryüzünü ortaya çıkarıyordu.

Boğaz derin bir mavilik içinde uzanmış, Asya tarafındaki hafifçe yükselen tepelerin arkasından güneşin altın renkli ilk ışıkları yayılıyordu. Gecenin hüznü alevlerle dolu resmiyle, dün gece ile bu bütün çiçeklerini dökmüş bahçelerin, minarelerinin incecik sivri uçlarının görüldüğü beyaz kubbeli şehirler, gülümseyen çayırların, gelinciklerin sarmaladığı tarlaların görüntüsü arasında hiçbir münasebet görünmüyordu. Hiçbir şey, sıkıntılı bir şekilde tehdit eden düşmanın geldiğini ve o anda orada olduğunu belirtmiyordu. Boğazın öbür tarafında, Gelibolu'nun güney bölümünün önünde, Morta körfezinden, Seddülbahir ve Teke burnunda bir yarım daire içinden dışarı sızan ışık huzmeleri, gece saldırıların savaş karargâhı olan mıntıka, dalgaların içinde yükseliyorlardı.

Yüksek tepeli, yarıklarla dolu taş kütleler, derin oyuklu koylara karşı dimdik duran kayadan duvarlar, bu değerli toprak parçasını koruyan bir kale burcu gibi uzanan tepeler zincirinin sonsuz dalgalarıyla Gelibolu, bu kadar çok demir ve çeliği güçlü bir mıknaş gibi kendine çekiyordu.

Harp gemileri, nakliye gemileri, top ve torpido gemileri tehlikeli ve güzel bir çelenk teşkil etmişler, küçük beyaz yelkenliler, bunların arasından kayarak geçip, İngiliz ve Fransız birliklerinin bu dar sahil şeridini işgal için yaptıkları



rı korkunç savaşlardan sonra, makinalı tñfeklerini öldürücü siyah ağızlarını göge doğru çevrili tuttıkları kıyıya doğru süzñleceklerdi.

Fakat, burada güney ucu değil, yarım adanın kuzey kıyısını oluşturan, Arıburnu, Kabatepe, Saroz körfezinde de dñřman denizi dolaşmaktaydı.

Gemilerin, kalın karınlı bacalarından çıkan duman bulutları dalgalanarak yükselirken, zırhlı gövdelerinden fırlamış dikenleri andıran topların parıldayan namluları görñlñyor, uzun haftalardan beri sürmekte olan boğuşma dñrbñnlele gözleniyordu.

Aslında Gelibolu'dan geçişin basit bir oyun olacağına inanılıyordu. Herşey hesaplara uygun ve Londra'da plñnlandığı gibi bir yarma operasyonu şeklinde olacaktı. Lord Kit-her, Asquith ve Çanakkale boğazı harekātının en önemli aktörñ Deniz Bakanı Churchill, resmñ olmayan bir oturumda, Boğaza ilk saldırının 19 şubat 1911'de yapılması gerektiği kararına varmışlar ve ardından General Hamilton kumandası altındaki İngiliz ve Fransız filosu, Limni, Tenedos ve Imroz'a doğru yola çıkmış, savaşın güçlü bir şekilde desteklemesi için kışın hava alanları kurmuşlardı.

Harekāt başladığında, Boğazın girişindeki tabyaların işgal edilmesi ve savaş gemilerinin ilk mayın tarlasına kadar çabucak ilerlemeleri başlangıçta Balkan ÷lkelerinde tereddüt uyandırmıştı.

1914'de Sırbistan'da tutuşturulan ve korkunç bir hızla sınırları aşan büyük dünya yangını alevlendiğinden beri bu tutkulu ateşin etkisi altında kalan devletler o güne kadar belirsiz olan tutumlarını belli etmeye başlamışlardı. İçinde buldukları politik belirsizliklerin kaçınılmazlığı, onları harbin içinde olan ÷lkelerle, kendi ÷lkeleri arasındaki de-

ğişken iç ve dış ilişkilerin temellerini göz önüne almaya zorlamıştı.

Bulgarlar, Rusya'nın baskısı altında, Türkiye'ye karşı ilişkilerini geliştirmeleri ve bundan vazgeçmemeleri bütün Balkan ülkelerini "Büyük Slav Liderliği" altında toplamayı hedefleyen "Petersburg Programı"nda istenilmeyen, sevimsiz bir delik oluşturmuştu. Bu durum, Boğazlar üzerinde İngiliz başarısını etkileyen en önemli şey olarak görünüyordu.

Yunanistan ise, neye mâl olursa olsun, tarafsız kalmayı düşünen Kral Konstantin ile, kendini İtilâf devletlerine bağlı hissederek, her gün daha da güçlü bir arzuyla harbe girmek isteyen Venizelos arasında iç politika ile ilgili bir çatlak oluşmuştu.

İngiliz-Fransız filosunun mutlu sona ulaşacağına olan inançları, ayan beyan olan hareketi üzerine, Venizelos'un, Sir Edward Grey'e bir Yunan ordusu ile katılmak istemesi teşekkürle karşılanmıştı.

1915 Şubat sonlarıydı ve Mayıs yaklaşıyordu. Bu arada geçen haftalara göre durum oldukça değişmiş, ilk taarruzdan sonra Çanakkale Boğaz harekâtı şok yaratarak, kanlı muharebelerin ardından, birkaç küçük sahil şeridini tutma pahasına İngilizlerin kayıpları hesaplandığından üç misli daha fazla olduğu anlaşılmıştı. Şimdiye kadar kurban edilen korkunç sayıda insan, olağanüstü cephane ve malzeme tüketimi, çok sayıda harp gemisi kayıpları, hepsi buydu. Peki sebep? Şimdi, herhalde Londra'da böyle bir teşebbüse kalkışmanın ne hesapları yapıyordu.

Liman Von Sanders Paşa'nın emri altındaki Gelibolu'daki Türk birlikleri, düşmanlarının hiç beklemediği bir direniş gösteriyordu. Çıkarma birlikleri erzak bulma da çok zorlanıyor, su temininin çok uzak adalardan yapılabilmesi

de büyük problem teşkil ediyordu. Arazinin durumu tam olarak bilinmediğinden, sayısız tenha ve izbelikler, Türk savunmasına büyük yararlar sağlamış ve bunlar fevkalâde iyi kullanılmıştı.

Hergün keşif uçuşuna çıkan ve Türk tarafına birkaç da bomba atan uçaklar bile, haber toplamada aslında çok da başarılı olamıyorlardı.

Yıpratıcı savaş, sınırları bozan bir boğuşma. Ateş ediyorlar, onlar da ateş ediyor, mayınlar aranıp bulunuyor, çıkarmaya uygun sahilde suyun altına gerilmiş dikenli teller kesiliyor, içindeki mürettebatın sayısını gizlemek için çıkarma gemilerinin bordosu ağaç dallarıyla gizlenerek, sahte çıkarma hareketleri sergileniyordu.

Yaralar kanıyor, susuzluktan ve sıcaktan kavrularak da olsa, herşey Lord Kitchener'in istediği gibi yapılıyor, savaşı-lyordu. Bu masmavi su yolunun sonunda harp, ikinci bir devreye girdiğinde, İstanbul'u ele geçirmek için bu dar kapıya hücum edip geçmeyi deniyorlardı.

Masalların ve efsanelerin şehri, Sultanların ve Halifele-  
rin sırlarla dolu muhteşem şehri İstanbul, her sefer rüyasın-  
dan uyandırılıyor, her seferinde iki deniz arasındaki bu pa-  
rılıtlı payitahtı ele geçirme düşüncesiyle milletler büyük bir  
ihtirasla oluk oluk kan döküyor; bu "yüksek emele" ulaş-  
mak için hile, güç veya sevgi dolu dostluklar kuruluyordu.



İşte yine düşmanın, yabancı bir memleketin kara suları kıyıları boyunca dolaştığı an gelmişti. Beş çıkarma gemisi, iki krovüzör, çok sayıda torpido botu ve denizaltı ile, ayrıca tehlike anında sığınabilecekleri bir çok limanlarıyla Rus fi-  
losu on yedi birlik halinde idi.

Kara denize açıldıklarında Rusların prensibi, hemen bir araya gelerek genellikle aynı rotayı tutmaktı. İstanbul Boğazı'nın girişi ballı ekmeğin eşek arılarını çektiği gibi onları kendine çekerdi. Ama çoğu zaman, hemen geri dönüp kaçarcasına acele ile kendi limanlarına dönerek, yaklaşan düşmanlarını beklemek olurdu. Düşmanları mı?

Düşmanları, sayı olarak Rus filosunun altında Türk filosuydu. Ama, sadece sayı olarak yukarıda sorulduğunda öyleydi. Çünkü, Göben ve Breslau gemileri Türklerin hizmetine girince Yavuz Selim ve Midilli isimlerini aldıklarında durum değişmişti. Bunlar manevra, hız ve taarruz esasına göre donanmışlardı. Ayrıca bunların yanında Balkan savaşında Amiral Rauf Bey'in komutası altındaki efsanevi bir üne sahip olan "Hamidiye"de eklenmiş, böylece denge sağlanmıştı.

"Koca Yavuz" yola çıkar çıkmaz, onun iki muazzam bacasından yükselen ürkütücü dumanları gören hasımları çaresizce, kendi sahillerinin koruyucu limanlarına sığınır-lardı.

Bu üç Türk harp gemisi, tek başına Rusların Karadeniz donanması karşısına heyula gibi dikiliyordu. Bunun yanında, tesisler sadece İstanbul Boğazı içinde olduğundan, her bakımdan çok yararlı oluyordu. Her seferinde oraya dönülmek zorunda kalınıyor, bazen Türk harp gemilerinin Boğaz'dan çıkışları kendilerine bildirildiğinde nadiren de olsa Rus gemileri bunların geri dönüş yollarını kesmeyi deniyor-lar, ancak bu gibi dalaşmalar sadece denemede kalıyor, küçükte olsa herhangi bir başarı elde edemiyorlardı.

"Sultan Yavuz"; "Midilli" ve ekseriya onların dümen su-yunda seyreden "Hamidiye", bütün tehlikeleri hiçe sayarak, sakin bir şekilde yaptıkları sürpriz baskınlarla şaşkınlık ya-

ratarak, Rus filosunun büyüklüğüne rağmen üstünlüğünü koruyordu. Bazen de bu kapışmalar, savaşçılıktan daha çok sportif gibi görünen bir yarışa dönüşüyordu.

Rusların, bu gemilere karşı olan kinlerini anlamak pekâlâ mümkündü. Çünkü, bunlar, Trabzon'a giden nakliyatın koruyucusu Marmara Denizi'nin bu dar kapısından yabancı sızmalara karşı kalkan görevi yanında, aynı zamanda Sebastopol'a yapılmakta olan büyük deniz festivaline sürpriz bir ziyaret yaparak, şehrin bir çok yerinde Rusların zırhlı kulelerini bombardıman edip, yaptıkları isabetli atışlarla şehrin bir çok yerinde yangınlar çıkaran gemilerdi. Daha sonra Poti, Feodosia ve Yalta'ya da saldırmışlar, Odessa'da büyük zarara yol açmışlar, acımasız top namlularını kıpkırmızı kor gibi yapan bir bombardımanla, Novorossisk limanını yerle bir ederek, yanan petrol tanklarının dumanlarıyla sahili karanlığa boğmuşlardı.

"Göben" ve "Breslau"! Bu gemilerin şansı –eğer burada tekniğin en yüksek parlak insan yapısı gemiler için şans kelimesi kullanılacaksa, ancak bu durumda kullanılabilirdi–, çok açıktı. Direklerinde kırmızı zemin üzerinde ayылdıızlı bayrağı dalgalandırarak, Karadeniz'in yegane hâkimi olmuşlardı. 1914 yılının 4 Ağustos'unda, Akdeniz'de iken telsizle onlara Çanakkale Boğazı'na yönelmeleri emredilmenden önce, ciddi politik tartışmalar yapılmış, çeşitli oturumlarda görüşülmüş, danışmalarda bulunulmuş, tedbirler alınmıştı. Burada, isimleri çok önemli hale gelmişti.

Bu iki gemi, bir filonun parçaları sayılamazdı. "Die Göben" ve "Die Breslau" artık savaşın demir çerçevesi içine girdiği günlerde bütün dünya nefesini tutarken kaçmış, gıcırdayan adımlarla yeryüzünde dolaşmıştı.

Korkunç güçlerin etkisiyle, halkın baş döndürücü olayları içine düşürüldüğü o günlerde, birden bire insan olma-

nın özelliklerinden olan, kaygı, heyecan, vatan sevgisi, coşku, ümitsizlik ve gençlikten kaynaklanan kahramanlık duyguları öne çıkararak, var olma düşüncesi, milletin var olma veya yok olmanın birbirine bağlandığı, eridiği, devletin yetkili organlarını çoğu zaman gelen telgraflarla farklı düşünce değişimine yönelttiği bir durum ortaya çıkmıştı. Bu durumlardan birisi de “Göben ve Breslau” adını taşıyordu. Henüz tam olarak adı konmamış da olsa artık bir “Türk meselesi” söz konusuydu.

İtilâf devletleri cephesinde Türkiye'nin sürekli olarak tarafsız kalabileceğine inanılmıyordu. Aşağı yukarı, Türklerin hangi siyasi eğilim içinde olduğu biliniyor, Almanya ile ittifak içine gireceği tahmin ediliyordu. Ama gerçekte bir kırılma olacaksa bu mümkün olduğunca geç olmalıydı. Çünkü Türkiye'nin Alman-Avusturya ve Macaristan tarafına geçmesi, düşman güçlerini hiç istenilmeyecek bir şekilde güçlü kılacaktı. Türkiye'ye karşı bu yüzden çok dikkatli hareket ediliyor, aldatici olarak saldırmazlık garantisi verme teklifine hazır oldukları imalarıyla, bu kapı biraz da olsa Almanya'dan uzak tutuluyordu.

İki Alman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'na girdiği haberi Paris, Londra ve Petersburg'da huzursuzluk ve tedirginlik yaratmıştı. Bu beklenilmedik olay, Türk hükümetini nihai kararını verme aşamasında olayların hızlanmasını sağlamıştı. Oysa, tam zıt olarak bu pek istenilmiyor, ama kendiliğinden olgunlaştırılıyordu.

Göben ve Breslau'nun bu kritik günlerde Çanakkale Boğazı'na girmesinin meydana getirdiği gerginliği, Rusların portakal rengi kitabında geçen şu telgraflarla belgeleniyordu:

Rusya Dış İşleri Bakanlığı,  
Türkiye Rusya Büyük Elçiliğine;

Alman zırhlısı Göben “Kap Matapan”ı döndükten sonra şimdi Çanakkale Boğazı’na girmektedir. “Göben”in Çanakkale Boğazı’ndan girmesinin ne kadar büyük sorumluluk taşıdığını, İngiliz ve Fransız Büyük Elçileriyle birlikte Bab-ı Âlî’ye bildirmenizi rica ediyorum.

Kopyesi Londra ve Paris’e

adına Safanow

Rusya Dış İşleri Bakanlığı’ndan Fransa ve İngiltere Devlet  
Büyük Elçiliklerine

Deniz İşleri Dairesi bildiriyor: Bağdat konsolosumuz  
“Euphrat” üzerinden “Kolchis”e telsiz telgrafla:

Emin Kaynaktan: Göben ve Breslau Çanakkale’ye girmiş bulunmaktadır. Türk hükûmeti bunları satın aldığını açıklamak istiyor. Hükûmete, eğer artık çok geç olmazsa bu her iki geminin de hangi bayrağı taşırsa taşışın güç kullanılarak engellenmesi gerektiğini ve ne kadar önem arzettiğini kesinle bildirin.

Kopyesi İstanbul’a

adına Sasonow

Çanakkale Boğazı’na giden yolu kesmek için, düşman donanmasının boş yere sarfettiği büyük çabayı usta manevralarla atlatan Göben ve Breslau her şeye rağmen, 14 Ağustos’ta mayın tarlaları arasından başarıyla geçerek, küçük bir Türk kılavuz gemisi eşliğinde İtilâf devletlerinin bütün protestolarına karşı Boğaza girdiğinde, İtilâf devletleri, Türk hükûmetine; bu gemilerin alınmasının uluslararası hukuka aykırı olduğu ve tarafsızlığı bozduğu ihtarı yapılmıştı. Almanya, Türkiye’nin kesin olarak kendi yanında yer alması için böylesi bir sürtüşmeyi bilinçli olarak çıkarıyordu.

İngiliz, Fransız ve Rus Büyük elçilerinin, Sadrazam Sait Halim Paşa'ya yaptıkları şiddetli ihtar üzerine, her iki savaş gemisinin Türk hükûmeti hesabına İngiliz tersanelerinde inşa edilen ve Almanya ile harp ilânı üzerine, İngiliz hükûmeti tarafından el konulan iki büyük savaş gemisi yerine konacağı için, Göben ve Breslau'un satın alınmasının hiçbir şekilde anlaşmalara aykırı olamayacağı cevabı verilmişti.

İtilâf devletlerinin o anda artık yapacakları hiçbir şey olmadığından, daha kötü akıbeti beklemekle, iki geminin Çanakkale Boğazı'ndan girişini izlemekten başka yapacakları bir şey kalmıyordu.

Artık, Türk tabiyetine geçen bu iki geminin isimleri, Dışişlerinde acele çekilen telgraf metinlerinden eksik olmuyordu. Göben; Eylül sonuna doğru askerî manevra yapmak için Karadeniz'e açıldığında, Rus Büyük Elçisi Giers, hemen Sadrazam'a giderek böyle bir olayın ortaya çıkaracağı sürütüşmeden Türkiye'nin sorumlu olacağını hatırlatacaktı.

Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'a çekilen telgrafın son cümlesi şöyle bitiyordu: "Sadrazam, bu büyük geminin Marmara da yapılacak manevralarını tehlikeli gördüğünden, Karadeniz'e açıldığını ve bu çıkışın sadece bir tek harp gemisine mahsus olup, bütün Türk filosunu kapsamadığı teminatını verdiğini" söylemektedir.

"Bu teminat, Bakanlar kurulunda da kabul edilmiştir, ama yine de, Almanların elindeki bir filonun Başkomandan vekili Enver Paşa'nın emri altında olduğundan bu güvence pek de ciddi bir garanti sayılmamaktadır. Kaldı ki, herşey diğer Bakanların onayı olmadan da yürütülebilmektedir."





Harbiye Nazırı Enver Paşa? Oldukça genç yaşta Türkiye'nin kaderini yön vermek için göreve çağırılan bu adamın genel portresini çizmek için, ilk önce, dünyanın onun hakkında ne hüküm verdiğine bakılmalıdır. Çok yönlü kişilik yapısından dolayı Enver Paşa, "Türk savaş yönetiminin Ruhı", "Diktatör", "Hürriyet Kahramanı", "Politik Maceracı", "Katil", "Müslüman dünyanın vebası" diye isimlendirildi. Bu kadar tanımlamadan bile, bu adamın büyük bir kişiliğe sahip biri olduğu anlaşılabilirdi. Çünkü –hangi anlamda olursa olsun– pek çok kişinin, hatta hasımlarının tenkitlerine rağmen, her şeye kafa tutan bu genç adam, gerçekten emsalsiz biri idi.

Keza aynı şekilde, dar anlamda da aynı resmi görmek pekâlâ mümkündü.

Onu; çok cesur bir deli, yalnız kendini düşünen bir ikbal perest, çok büyük strateji kuran bir teşkilâtçı, alev alev yanan bir vatansever olarak gören pek çok dost ve düşmanı olduğu gibi, aşağılık ikiyüzlüler veya koruyucuları da vardı.

Bu hüküm kargaşası içinde bir kişinin karakter yüksekliğini veya zayıflığını, gayelerini ve plânlarını, hareketlerini ve tavırlarını bu noktadan hareketle, ona biçilen değeri görünüşte çözmeye çalışmak, ancak bir deneme olacaktır. Çünkü; bir başka insanın varlığının bütün ayrıntılarını sonuna kadar anlayabilmeyi başarmak, bir düşünce dünyasının gizli boşluklarına kadar inmek, herkesin kendi içinde sakladığı asıl gücünün sırrını çözmek herkese farklı gelen ve gelişimini belli bir hedefe yönlendirip bütün çıplaklığıyla ortaya çıkarabilmek nasıl mümkün olabilir ki?

Bir ışık huzmesi içinde bir yıldızın yolu ve hareketinin hızı ne kadar takip edilebilirse, Enver Paşa'nın tuttuğu veya tutmak zorunda kaldığı yoldaki davranışı ve yaptıkları da

ancak o kadar takip edilebilirdi. Ruhu, yokluğun karanlığına dalıp, vücudu kara toprağa girinceye, dili ansızın susuncaya kadar, onu yürekten harekete geçiren, ruhunu dolduran, ileri gitme arzusu ile yakan ve daima yeniden kavgaya sokan karakteri, sadece onun tarzı idi.



Uzun zamandan beri gizli tutulan Türk-Alman görüşmelerinin kesin karara bağlanması için, Bakanlar Kurulu'ndan Enver Paşa, Talat Paşa ve Halil Bey'in gayr-ı resmî oturumunda bir araya gelmelerinden sonra, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın çalışma odasında birkaç dakikadan beri suskunluk hâkimdi.

Enver Paşa sürâtili bir bakışla arkadaşlarının yüzlerini taramıştı. Talat Paşa, tamamen kendinden emin, tereddütsüz görünüyor, güçlü omuzları arasından yükselen başı soğuk kanlı bir şekilde hafifçe geriye kaykılmıştı.

Yılların hiç değiştirmediği ve bunun için bir arkadaş gibi oldukları Enver Paşa'nın amcası Halil Bey, gergin bir durum içinde, dolgun vücut yapısıyla sakin bir görünümde yanakları ve çenesini kullanarak ruhunun bütün hareketliliğini yansıtan koyu renkli canlı gözleriyle bu işe çok içten katıldığını belli ediyordu.

Enver Paşa hafifçe gülümseyerek, koltuğun arkasına doğru yaslanıp; "Almanya ile yaptığımız görüşmeler bugün bizim karar vermek zorunda olduğumuz bir yere geldi. Alman Büyük elçisi Freiherr von Wangenheim ile bu konu üzerinde son defa görüştük. Sanırım bir kaç gün içinde bu masada bir ittifak anlaşması imzalamamız gerekeceğini de hesaplamak zorundayız" diye başladı.

Zarif vücut yapısıyla, küçük ince bir adam olan Prens Said Halim Paşa, kır düşmüş başını sallıyordu. Bu, ne red, ne de kabûl anlamına gelen, daha çok temkinlilik anlamı taşıyan bir davranıştı. Uzun konuşmayı pek sevmezdi. Temkinli idi ve karar verme aşamasında olmaktan da hoşnut değildi. Sonunda yavaşça:

“Bu anlaşmanın eşit haklar esasına dayalı olacağını sanıyorum” dedi ve yüzüklerle süslü ellerini dikkatli bir şekilde masanın üzerinden kaydırdı.

Halil Bey, elini yuvarlak dizine dayamış; “Daha fazla beklenebileceğini sanmıyorum. Almanya bu konuda çok kolaylık gösteriyor” diye canlı bir şekilde karşılık verdi.

Sadrazam “Tabi” deyip kısa süre sustu. Diğerlerinin bakışlarındaki beklenti, onu susmanın sakin sahillerinden ayrılmaya zorlamıştı: “Türkiye’nin izole edilmiş durumundan kurtulması daimi arzumuzdur. Yalnız şu anın bir anlaşma için pek münasip olmadığını düşünüyorum. Bir ittifak mesuliyet getirir. Şimdi ise mesuliyet taşıyacak durumda değiliz. Türkiye son yıllarda pek çok savaşa girdi çıktı”

Talat Paşa amirâne bir şekilde kaşlarını çatı: Geçmiş değil geleceğimizi düşünmeliyiz?

– Şimdi ben de aynı düşünüyorum. Böyle bir anlaşma imzalanır imzalanmaz, hemen harp için kendimizi donatmak zorunda kalmaktan korkuyorum.

Enver Paşa çenesini avucundan çekmiş, lüks lâmbasının aydınlatığı yüzü, hiç de halkın fantazisindeki diktatör tipine uygun çok güçlü olduğu intibasını vermiyordu. Ayağı yere sağlam basan, hükmeden karakterinden ziyade, daha sıradan, çok daha mütevazî görünüyordu. Ama yine de yüzüne bakıldığında, herhangi bir şekilde çok güçlü bir etki bırakıyordu.

Siyah göz bebeklerinde oluşan koyu bir alev, burun deliklerinin hafifçe oynaması, dar bıyıkları arkasında gizli, anlamı çözülemeyen bir gülümseme, kalın kaşları arasından bulutumsu gibi görünüp kaybolan gölgeler, derin sırlar taşıyordu. Şimdi göz kapakları yarı açık duruyor, sadece yanak adaleleri hafifçe oynuyordu.

“– Öyle veya böyle harp olacak” diye pek umursamaz bir şekilde konuştu. Sadrazamın yüzünün nasıl karardığını görmüştü ama, bu durumda onu hiç kimse lüzümlü olanı söylemekten alıkoyamazdı.

“– Ayrıca, yeniden yapılanma işleri yolunda gitse de şu anda anlaşmalarla oyalanmanın pek yararı olmayacaktır. Çünkü her tarafta yapılan silâhlanma yarışından, her saat başı bir “Avrupa Savaşı”nın çıkacağı anlaşılıyor. Ben üçlü ittifaka girmemizde bir sakınca görmüyorum...” diye ilâve etti.

Konuştuğu sırada vücudu hafifçe gerilerek dikilmiş ve araladığı parmaklarıyla bir daha hiç bırakmak istemiyormuş gibi diz kapaklarını kavramıştı.

Talat Paşa; “– Enver Paşa haklı” dedi. “– Üçlü İtilâf devletlerine bağlanmamız mevzu bahis olamaz. Ama diğer taraftan bir büyük devletle ittifaka da ihtiyacımız var. Düşünüp, hangi anlaşmanın daha faydalı olacağını bulmalıyız. Almanya bizim için itilâf devletlerine karşı güvenilir bir müttefik olacaktır.”

“– Rusya’nın apaçık düşmanlığını da hesaba katmalıyız”! Bu, Said Halim Paşa’nın öfkeli sesiydi. Sanki kendi için değil de, daha çok diğerleri için konuşuyormuş gibiydi.

Enver Paşa kısaca gülerek. “– Açıkça düşmanlık içinde düşmanlık gizlenmiş cazip bir garanti anlaşmasından daha iyidir. Rusya’nın Türkiye’yi tabii mirası olarak gördüğü artık

bir sır değildir. Bu arada elini pek çok anlama gelecek şekilde kaldırmak; Ya İngiltere..? “Eğer Almanya ile bir ittifak kurarsak, Boğazdaki hasta adamın kim olduğunu bütün dünyaya ispatlarız”

Sadrazam “– Ya savaş çıkmazsa...” diye karşılık vererek; “– Enver Paşa sizin görüşlerinizin ekseriyetle katıldığını bilirsiniz. Ama yine de akıllıca bir tedbir, bana herşeyden daha mantıklı geliyor! Biz hiçbir şekilde yeni bir savaşa hazır değiliz. Tarafsızlığımızı korumak zorundayız. Ayrıca bugün burada toplantıya katılmayan Bakanlar kurulunun diğer üyelerinin de düşünceleri de budur.

Cevap, üçlü sessiz bir gülümsemeyle karşılandı..

Halil Bey, yatıştırıcı bir tarzda: “– O kadar da değil, hem hazırlıklarımızı yapmalı, hem de tarafsızlığımızı korumalıyız.

Askeri hazırlıklarımız yolunda gidiyor. Ama her şey şu anda belli bir ölçüde tahmin etmeye çalıştığımız istikbâlde neler olacağına bağlı. Ben Almanya ile yapacağımız bir ittifakın ülkemiz için en azından daha az tehlikeli görüyorum. Eğer üçlü ittifakın patronluğunda, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye birliğe dahil olamazsa, Bulgarlarla yapacağımız bir ittifak da bizi üçlü ittifaka bağlayabilir. Şimdi Türkiye’yi güçlendirme çabamızda, bizi destekleyip, yabancı güçlerin vetolarına karşı bizi müdafa edebilecek Almanya ile direk bir bağlantı önümüzde duruyor. Kapitülasyonları düşünün, Beyler..! Milletimize kanser gibi acı çektirmesi yetmiyor mu?”

Harbiye Nazırı’nın o zamana kadar keyifsiz sesi yeniden etkili olmaya başlamıştı: “– Yabancıların, ülkemizde vergi vermeden yaşamaları kadar gülünç bir şey olabilir mi? Düşünebiliyor musunuz, gelirlerimizin oniki de birini tabii bir şeymiş gibi vergi olarak vermek zorunda kalıyoruz? Yüzde sekiz gümrük vergisi vermek zorundayız. Neden? Yaban-

cuların ticaretimizin ve sanayimizin büyük kısmını eline geçirmesi için, kendi okullarını, postahanelerini açmaları için, yani devlet için de devlet kursunlar diye! Bu şartlarda bir iktisadî düzen nasıl yoluna konabilir? Resmî olarak eşitlik olmazsa en büyük hedef olan ve onun için uğraştığımız sarfettiğimiz tam İstiklâle nasıl kavuşuruz?”

Said Halim Paşa “– Protesto edilecek” dedi. “– Bir keresinde Cavid Bey borç alma görüşmeleri için Paris'teyken mâli kapitülasyonların kaldırılmasını dile getirdiğinde büyük bir itiraz ile karşılaşmıştı. Alkol, kibrit, sigara kâğıdı gibi şeyler üzerindeki tekel için bazı tavizler vermiş, kıymetli kâğıtların değerinin onbir'den ondört'e çıkarma gibi ve söz edilmeye değmeyecek bazı küçük şeyler üzerinde bizim yararımıza bir şeyler yapılmıştı. Önce aşama aşama bir geçiş çalışması yapılmaktansa, hepsini bir anda fesh etmek belki de daha iyi olurdu”

“Yabancılarla memleketimiz üzerinde böylesine öncelikli haklar verilirken, Osmanlı hükûmeti de böyle aşama aşama mı müsamahakâr davrandı.” diye Talat Paşa gürlledi. “– Eğer fesh etmek için şimdi münasip bir fırsat çıkarsa, nezaket gösterisine gerek yok. Değilse, hiçbir zaman güçlü, iç yapısı sağlam, iktisaden bir temel üzerinde yükselen bir Türkiye'yi kuramayız”

Enver Paşa inançlı bir şekilde tastikliyordu: “Güçlü bir Türkiye. İşte bizim arzumuzun esası. Birlik içinde sağlam bir devlet ve halk varlığının bir kale gibi yapmayı başarmak zorunda olduğumuzu görmeliyiz. İstiklâlimizi ortadan kaldırmak isteyen Avrupa'nın güçlü devletlerinin çabalarını boşa çıkarmak için yeterince güçlü olacağız. Bu fikri gerçekleştirmek için, Almanya ile bir antlaşma yapmaya mecburuz. Başka bir yol görmediğim için bilerek mecburuz diyorum”. Gözleri, alev alevdi.

Yabancılara karşı donmuş ve buzdan bir göl gibi davranan, bütün düşüncelerini, ilgisiz kişilere, kendi iç dünyasını göstermemek için kayıt altına alan Enver Paşa, kendine itimat eden bu insanlar arasında çekingenliğinden biraz daha kurtulmuş, hareketleri hükmedici, sesinin tonu alışılmamış ölçüde idi. Böylece orada bulunanları büyülercesine etkilemeyi başarıyordu. Orada bulunanlar zorlandıklarını ve ateşlendiklerini hissediyorlardı. Artık, burada kaçınmak, tarafsız kalıp yanda durmak yoktu. Fırtına bulutlarından kaçmak nasıl mümkün değilse, bu ateşin adamın tesiri altında kalmamak da mümkün değildi.

Fakat, O'nun kendi içinden kopan tesir gücünün farkında olup olmadığı bilinemezdi. Gerçek olansa, onun subaylıktan, Harbiye Nazırı olarak herşeye hâkim olmasındaki olağan üstü hızla yükselişinin alışılmamış olmasıydı. Yine alışılmamış olan bir şey daha vardı o da, bu kadar kısa sürede bu kadar çok taraftar ve bu kadar çok düşman kazanmış olmasıydı. Belki de bunun altında yatan şey, temas ettiği insanlara verdiği şualardır. Bunun karşılığı da hesapsız ve şartsız bir fedakârlık, hayranlıkla, üstünlüğünü kabul, saygı dolu bir sevgi hâlesi olmasıydı. Hiç değilse en azından güçlü bir iticilik toplamamıştı.

Prens Said Halim Paşa, ilk önce, şaşkınlık belirtisini gizli, hafif bir gülümseme ile saklamış, her zamanki gibi ihtiyatlı sesi önemli olmamasına rağmen, memnuniyetsizliğini göstermemiş hattâ, bilakis bir şekilde kendini rahatlamış hissediyordu. Kararını vermiş olmalıydı ki, zarif parmaklarını kavuşturdu. Neredeyse sevinçle: – Eğer antlaşma bizim arzularımıza uygunsa imzalanır. Allah memlekete hayırlı kıl-sın” Ve biraz hüzünle eklemişti: “– Tecrübeye göre, bu tepeden inme olacağından yaşlıları öfkeliendirecektir.”

Bir kaç gün geçmişti ki, yağmurlu fırtınalı bir öğle sonrasında, yağmurdan yaştan Yeniköy'deki sarayın bahçesini su basmış, pencere camları rüzgârın basıncıyla kırılmıştı ki, Sadrazam'a, Cemal Paşa'nın geldiği bildirildi.

Prens Said Halim, gururla kalktığı yerden küçük adımlarla Bahriye Nazırına doğru yürüyüp;

– Geç kaldınız, Cemal Paşa..!

Nazır, büyük bir nezaketle bu fırtınalı havada otomobil ile gitmenin imkânsızlığını söyleyerek özür beyanıyla, ancak Ayaz Paşa köşkünden bir motorlu kayıkla gelebildiğini bildirdi.

Said Halim Paşa; “– Diğer beyler az önce ayrıldılar, daha fazla bekleyemezlerdi..”

Nazır, üzgün bir şekilde omuzlarını kaldırdı. “– Denildiği gibi, çok üzgünüm.”

İçinden başka şeylerle uğraşan bir insan gibi Sadrazam boynunu eğerek: “– Öyle ise iyi. Ama sizin için yeni bir haberim var Cemal Paşa. Çalışma odama geçelim mi?”

Bir yığın halılar, perdeler, örtüler, hafif koltuklarıyla dolu Mısırlı Prens'in sükunet, rahat ve huzur için dekore ettirdiği bu küçük özel odadan çalışma odasına geçtiler. Cemal Paşa hayranlıkla bakınırken, Sadrazam hemen masasının arkasına geçerek, çekmecedен yazılı bir kâğıt çıkardı.

Bahriye Nazır, çok özel bir şey olacakmış gibi bir hisse kapıldığında, ne olduğundan haberi olmadığı için, bu bilgi noksanlığı onu bir anda huzursuz etmişti.

Said Halim Paşa her zamankinden farklı bir gülümsemeyle: – Bu nedir, biliyor musunuz? diye sordu.

Bahriye Nazır, merak dolu bir bakışla karşılık verdi.



– Bu, siz gelmeden önce Alman Büyükelçi Freiherr von Wangenheim ile imzaladığımız Türk-Alman İttifak Antlaşmasıdır. Sanırım kabul edilebilir bir antlaşma olduğundan siz de bizimle aynı fikirde olmalısınız!

Konuyu kavramak için, Cemal Paşa'ya saniyeler yetmişti bile. Parmaklarıyla, çene ve yanaklarını çevreleyen kısa koyu sakalını okşuyordu.

Ashında bu şaşırtıcı yenilik, politik bir olaydaki gerçeğe bu anlamda hazır olmadığı çok belirgindi.

Sadrazam, antlaşmanın maddelerini tek tek okurken, Cemal Paşa'nın yüzü aydınlanıyordu. Kusur bulacağı hiçbir şey yoktu. İki bağımsız devletin eşit haklara dayalı, her iki ülkenin karşılıklı olarak çıkarlarının olduğu bir antlaşmaydı. Başını kaldırarak: “– Avusturya-Macaristan'ın bu konudaki durumu ne?”

– Az önce Büyükelçi Pallavicini'den, Avusturya-Macaristan hükûmetinin bu ittifakın bütün maddelerini tasdik ettiklerine dair sevindirici bir haber aldım.

– Aynı şekilde İtalya ile de mutabık kalındı mı?

– İtalya'nın henüz antlaşmadan haberi olmadı.

Prens Sait Halim Paşa, antlaşma kâğıtlarını toplayıp, kapatarak zayıf vücudunun tamamen gömüldüğü bir koltuğa oturdu. “– Cemal Paşa, memnun musunuz, memnun değil misiniz? Siz hiç şey demediniz?”

Bir antlaşmanın birlikte getireceği bütün ihtimalleri iyice değerlendirilmeksizin ele alındığı bu habere açıkçası şaşırdım doğrusu? Ve Cemal Paşa devam etti: “– Burada önce birşey sormak için izin istiyorum”?

– Öyle mi?

– Niçin, antlaşma imzalandıktan sonra, benim haberim oldu? Sanıyorum böyle bir ittifaka girmek için önce görüş-

meler, konuşmalar yapılmıştır. Bunlardan benim hiç haberm olmadı. Bilmiyorum, beni bu işin dışında tutmanın ne gibi sebebi olabilirdi?

Şahsına karşı herhangi bir itimatsızlığın söz konusu olmadığıнын garantisini veren Sadrazamın, kaçamak sözleri bitmeden, Cemal Paşa'nın yüzünde ciddi bir rahatsızlığın belirtileri ortaya çıkmıştı. Herhalde bu iş, büyük bir ihtimalle hassasiyetinden dolayı, olağanüstü bir durum üzerine yapılmış olmalıydı. Bakanlar Kurulu'nun diğer üyeleri meselâ Cavit Bey'in, aynı şekilde İbrahim Bey'in ve Şükrü Bey'in de bu antlaşmadan haberleri olmamıştı. Eğer kapanış oturumunda ona bir davet gelmiş olsaydı, onu dışta tutmak gibi bir niyetin olmadığını anlayabilirdi yine de?

Cemal Paşa, yaradılıştan iyi niyetli olduğundan barışmaya hazırdı ve konunun üzerine daha fazla gitmedi. Karakterine uygun olarak, her zaman uyuşma ve karşılıklı anlayış aramayı seven ılımlı politikacılandı. Bunun için İttifak devletlerine, özellikle Fransa'ya karşı öyle aşırı zıt bir tutum içinde değildi. Belki de itirazının, kararı etkilemeyeceği için tavrını değıştirmeydi.

Bir ittifaka girilebilecek olan ve işin sadece imzaya kaldığı bir sırada tehlikelerden bahsetmek gereksizdi.

Karamsar ve endişeli düşünceler onu rahatsız etmesine rağmen, Said Halim Paşa gülümseyerek bu ittifak için başarılar dilerken, Cemal Paşa, artık bu muhalefeti aşması gerektiğini bilerek veya tesadüfen sesinin kuşkulu bir hal almasıyla gösteriyordu.



Mermer sultan sarayı, Dolmabahçe'nin altın kapısının arkasında sessizce duruyordu. Simsiyah giysiler içinde ki-

birle etrafına bakınan hizmetkârlar, geniş özel bölümler ve çiçeklerle dolu bahçeler, sarayı çevreleyen beyaz duvarların arkasından Harbiye Nazır'ı Enver Paşa'yı getiren bir araba hızla içeri girdi.

Enver Paşa saatine baktığında, huzura kabul edilmesi, beklediğinden ve düşündüğünden de çok uzun sürmüştü.

Sultan Mehmet Reşad; Türk-Alman antlaşmasının imzalanıp, Alman İmparatoruna gönderildiğinden beri, bütün muamelelerde söz sahibi olmak istiyordu. Yetmiş yaşını aşmış mavi gözleriyle Sultan Reşad, Enver Paşa'nın getirdiği haberleri dinliyordu. Sonunda konuşma her ikisini de ilgilendiren özel akrabalık ilişkilerine gelmişti. Genç Harbiye Nazır, 5 Mart 1914'de Sultan'ın yeğenlerinden prenses Naciye ile evlenmiş, Prenses ile bu bağliliğinden dolayı, saray yâni Halife'nin damadı olmuştu.

Enver Paşa, kımıldamadan oturuyordu. Sanki pencerelerin dışındaki dünyayı duymuyor ve görmüyordu. Haftalardan beri aklından bin türlü fikir, bin türlü plân dolaşıyordu. Her gün yeni taleplerle karşılaşılıyor, işi çığ gibi büyüyordu. Ama, aynı zamanda gücü de artıyordu. Genç ve dinç olunmalı, tutkulu olmalı, yönetim elinde olmalı, itaat edilmeli, karşı koymalar ortadan kaldırılmalı, aşlamayacakmış gibi görülen engeller aşılmalıydı. Bu vatan için, millet için, ülke için gerekliydi.

Enver Paşa'nın arabası, kapılarını nefis süslemeleriyle, kırmızı miğferlerinde ayyıldız parlayan nöbetçilerin devriye gezdiği, İstanbul'un yedi tepesinden birini bir taç gibi sarımalayan dev yapının önündeki geniş meydanı hızla geçti.

Eskiden satıcılar, seyyar kahveciler, helvacıların, dilencilerin ve arzuhalcilerin dolaştığı buralarda şimdi, atlı postacıların, kuryelerin ve vaverlerin aceleci bir koşuşturmaca-

sı görünüyordu. Buralarda artık Avrupalılara yabancı gelen eski refah zamanların adetlerinden sadece birkaçı kalmıştı. Bunlar, her öğleden sonra saz çalınan kahvehaneler, saat beşbuçuğa doğru her oda hizmetçisinin hazırladığı kahveler ve minarelerinden müminleri namaza çağıran ezan sesi gibi günlük şeylerdi.

Müezzinin sesi duyulur duyulmaz bir kaç dakika için devlet işlerinin çarkları dururdu. Her tarafta; geliş gidişler salonları, sahanlıklar ve merdivenlerin görüldüğü loş ışıklı boşlukları insanlar kısa bir süre namaz kılmak için doldururlardı.

Bu dini adetlerini içinde hiç bir komik şey taşımayacak şekilde kararlılıkla sürdürürlerdi. İstanbul'da bulunuşunun pek uzun evveliyâtı olmayan işgüzar Prusyalı Çavuş, başı sarıkla süslü, anlayamadığı sözleri seslenen bu müezzin denen adamın, Harbiye Nezaretinde bulunmasını basit bir şaka gibi algılıyordu.

Enver Paşa arabadan inip, ilk kata çıkıyordu.

Bu yüksek tavanlı, ışık dolu salonda şimdilerde Türkiye'nin nabzı atmaktaydı. Başlar, masa üzerine yayılmış haritaların üzerine eğilmiş, kalemlerin uçları, sınır çizgileri üzerinde zikzaklar çizerek hışırdamakta, telefonlar hiç durmadan çalıyor, her taraftan mırıldanmalar duyuluyor, hiç kesilmeyen meydandaki araba gürültüleriyle, kapıların çarpma sesleri birbirine karışıyordu. Bekleme salonu görevini yapan oturma salonunda, subaylar, yüksek rütbeli subaylar, çeşitli Bakanlıkların kuryeleri, gizli ajanlar ve generaller oturuyordu. Burası parıltılı bir salondur, şark eşyalarıyla donanmış bir müze görünümündeydi. Altın saatler, geniş divanlar, yerde dev ölçülerde çiçeklerle bezeli bir halının güzelliği göze çarpıyor, kristal lüks lâmbaları rengarenk tavanların altında sallanıyor, dev aynalar, mekâna şaşırtıcı

bir boyut katıyordu. Muhteşem büyük dolaplarda geçmiş savaşların hatıralarını taşıyan silâhlar sergileniyordu. Bir zamanlar Haçlı şövalyelerinin taşıdığı zırhlar, süslü hançerler, sancaklar, altın kalkanlar, dolma tüfekler, mızraklar, süngüler, baltalar, eğri kılıçlar... Silâhların üzerindeki paslar bunların çok zaman önce kullanıldığını gösteriyor, ancak, pırlımları donuklaşmış zırhlar, sancakların ipek kumaşları ışık saçan solgun zerâfet içinde ölü kelebeklerin kanatlarını andırıyordu.

Sanki burada üç büyük pencereden, geçmiş savaşların ışıkları бүgüne akıyordu.

Harbiye Nazırı baş yaverinin verdiği bilgileri dinliyordu: Amiral Souchon huzura kabul edilmek istiyor, sansür müdürü Seyfi Bey, General Bronsart von Schellendorf, General Buck, menzil müfettişleri şefi, operasyon bölümü şefi yarbay Von Feldmann sırada, gelen telgraf ve telefonlarla ilgili notlar masada bekliyordu.

Enver Paşa, Kazım Bey'in raporunu dikkatle dinledikten sonra, birkaç telgraf okumuş ve yazı masası koltuğuna yaslandığında:

“– Rica ediyorum”

Enver Paşa gözlerin bir kaç saniye boyunca yumduğunda, yorgunluk, üzerine bir bulut gibi çökmüştü. Gecenin bu koyu sessizliğinde sadece lüks lâmbalarının hışırtısı duyuluyordu. Sonra kapı vuruldu. Gözlerini açtı, öne doğru dikildi. Yüzündeki yorgunluğu silkerek, hemen o an işe hazır biri vaziyetini almakta gecikmedi.

Geçen hafta olaylarla dolu geçmiş ve Avrupa'da harp kopmuştu. Resmen açıklanmamış da olsa, hemen hemen her akşam Sadrazam'ın riyasetinde toplanan Bakanlar kurulu, antlaşmalarla bağlı olunmasına rağmen, tarafsızlığın

açıklanması ve seferberlik işlerinin çok acil olarak bitirilmesi kararı almıştı. Balkan harbinin Türk ordusu üzerindeki yıkıcı tesirinin silinmesi için büyük çaba harcandığından, seferberlik hazırlıklarının bir kaç küçük çalışmayla bitirilmesi çok da zor bir şey değildi.

Rusya'nın hiç istememesine ve itirazlarına rağmen, Türk ordusunun Avrupa tarzına göre yenileştirilmesi için Türk hükümetinin isteği üzerine 3 Ocak 1914'den beri Alman askeri heyeti İstanbul'da bulunuyordu.

Alman heyeti başkanı General Liman von Sanders ile, Rus Büyük elçisi Giers'in ilk karşılaşması, o zamanki Türk cemiyetinde sansasyon yaratan bir bayram merasiminde gerçekleşmişti. Beklenildiği gibi diplomatik takdimde, büyük bir gerginlik yaşanmış, diplomatlar, subaylar ve gazetecilerden oluşan bir grubun, her ikisinin etrafını sarmış olmasına rağmen, Rus Büyükelçisi hiç çekinmeden açık bir ifade ve davranışıyla memnuniyetsizliğini göstermişti.

Alman generalin, ne yaptığını bilen otoriter idaresinde Türk ordusu yeniden düzene girmiş fakat, Harbiye Nazırı olan Enver Paşa ile Alman heyetin başının bütün yaş ve karakter farklılıklarına rağmen, aşağı yukarı bütün konularda son derece uyumlu çalışmalarına rağmen, organizasyonunun ortak hedeflerine ulaşılmasında birtakım rahatsızlıklar ortaya çıkmıştı.

Genel kurmayda, subaylar ve Bakanlıklar arasında tasfiyeye gidilerek, pek çok kişi gereksiz ve fazla görülerek işine son verilmişti. Aynı şekilde Harbiye Nezaretinin de değişik bölümlerinde reformlara gidilerek, teftişler, günlük kesintisiz olarak büyük veya küçük askeri eğitimler yapılmaya başlanmış, çok kısa bir süre sonra, sert disiplinin etkisi kendini göstermekte gecikmemişti.

Bunun dışında son iki gündür en yakıcı konu olan silâhlanma oldukça zor bir konu olarak ortaya çıkmıştı. Çok acil bir şekilde problemin çözümü için gerekli mâli kaynak nasıl çözülebilirdi?

Depolardaki askerî malzemeler son harpte korkunç şekilde erimiş, mermiler ve mühimmat kısmen eskimiş ya da artık kullanılmayacak kadar kötü durumda, kıtalardaki askerlerin üniforma ve diğer giysileri ise tamamen kötü, yetersiz ve çok yıpranmış durumdaydı.

Derhal harekete geçilerek, ateşli bir şekilde tamirat ve tedarik yoluna gidilmeye başlandı. Ülkenin her yanında millî yükümlülük gereği, bir çok şeye el konuluyor, hemen hemen her gün Almanya'dan teknisyenler, subaylar ve ekip-ler geliyordu.

Bir ağaca can suyu taşıyan sayısız dallı bir kök gibi dağılan bu teşkilât, bu ağacı büyütme ve hayat vermek için öncelikle, yönetim organları başta olmak üzere, çok yüksek seviyede azamî dikkat ve ihtimam gerektiriyordu. Fakat ülke için, hepsi aynı önemde yapılması ve bitirilmesi gereken o kadar çok iş vardı ki?

Daha önce söylendiği gibi sadece "Göben ve Breslau" olayı bile dışarıda büyük toz kaldırmış ve her türlü sinsi niyetleri uyandırmıştı. Londra Deniz Hukuku Deklerasyonunun 56. maddesi, 1914 yılında bir düşman ticaret gemisinin tarafsız bayrak altında, açık satışa girmesi, düşmanca davranış sayılarak geçersiz sayılmıştı. Savaş gemilerinin kullanımı için bu hukukun aşılması gerekiyordu. Freiherr von Wangenheim'in da katıldığı bazı uzun görüşmelerden sonra her iki savaş gemisinin girişine karar verilmişti.

Bakanlar, sabah gün ağarınca kadar Yeniköy'de Sadrazam'ın huzurunda toplanmışlar, Alman hükûmetinden gelecek telgraf onayı bekliyorlardı. Sayısız kahve fincanları do-

lup boşalıyor, ince uzun sigaralar içiliyor ve Said Halim Paşa'nın nargilesi de işin içine katılıyordu. Sonunda beklenen açıklama "Türkiye'nin yetkili olduğu" telgrafı gelmiş, gemilerin, Almanların Akdeniz birliklerinin kumandanı Amiral Sonchon'un Türk hizmetine girmesi şartıyla, Türkiye'ye satıldığı açıklanıyordu.

Görünüşte bir satış söz konusu olmuştu ama, aslında Alman Kayzeri'nin, Almanya Meclisi'nin kararı olmaksızın savaş filosundan hiç bir gemiyi satmaya izinli olmadığı halde vaziyet kurtarılmıştı. Böylelikle, 18 Eylül'de selen direklerine ayyıldızlı bayraklar çekilen Alman gemileri, Sultan Yavuz Selim ve Midilli adını alarak, diğer Türk gemileriyle birlikte Marmara denizindeki Prens Adalarına doğru demir almışlardı. Pırıl pırıl masmavi dalgaların oynadığı sularda sayısız bayraklar ve kurdalelerle süslü kayıklar etraflarını sarmış, bu renk renk bayrak ve flama cümbüşü içinde binlerce insanın alkışları arasında geceyi Ertuğrul yatında geçirmiş olan yaşlı Sultan da bu kutlamayı şerefleştirmişti. Bu renkli resmî alay töreni, Sultan'ın yüz ifadesinden kolayca anlaşıldığı gibi onun da sessiz sevincini süslüyordu.

Bu kısacık bir nefes arası, küçük bir teselli olmalıydı. Sonra iki misli yoğun bir şekilde yeniden işe girişilmişti. Bunlar daha çok harp hazırlıklarıydı, çünkü günden güne durum daha da keskinleşiyordu.

İtilâf devletlerinin garanti teklifleri ve Memalik-i Osmani'nin bütünlüğüne dair verilen teminatlar, Bab-ı Âli'de kabul görmediğinden, şimdi de Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı bir savaşta desteklemek için en azından Bulgaristan'a etki altına alınmalıydı. Bu da, Bulgaristan'a sadece Sırbistan ve Yunanistan tarafından verilecek tavizlerle değil, doğu Trakya'da Enez-Midye hattının Türkiye'nin aleyhine gözden çıkarılması demektir.



Türk hareket plânı, öncelikle payitahtı koruma tedbirleri esasına dayanıyordu.

Beşinci Ordunun ilk ve en büyük kısmı İstanbul'da toplanmış, 6. Ordu, onun arkasında ihtiyat destek kuvveti olarak tutuluyordu. Hiçbir zaman memleketlerine dönemeyecek olan Alman ihtiyat ve gönüllüleri limanlarda toplanmış, bunlar yedek birliklere verilmişti.

Çanakkale Boğazının koruma mevzileri özel dikkat gerektirdiğinden, mayın engelleri güçlendiriliyor, tabyalar inşa ediliyor, sayısız havan ve seri atışlı bataryaları kuruluyordu. Nağra'da bir saldırıya karşı deniz altı bariyerleri ve yanıtma manevralarında kullanılacak projektörler kuruluyordu.

Yine de, bütün askerî hazırlıkları tamamlamak, gerekli bütün stratejik tedbirleri almak mümkün değildi. Fakat, uçarcasına çabucak geçip giden haftalar boyunca vatani korumak için memleketi ve orduyu bu kadar kısa sürede harbe hazır etmiş olmanın nasıl mümkün olduğu çoğu kişi tarafından bir bilmece olarak kalacaktı.

Enver Paşa, şimdi Başkumandan vekili olarak, 12 Kasım 1914'de bir an bile soğukkanlılığını ve vakarını kaybetmeden hazırladığı beyannamesini açıklıyordu. Her bir saniyesi iş ile dolu günlerle, uykusuz geçen gecelerin yorgunluğunu sadece göz çukurunun altından şakaklarına doğru yayılan dar gölgeler ele veriyordu. Kaşlarını sık sık yukarı kaldırması ve göz bebeklerindeki ateşli parıltı, göz kapaklarının uykuya ne kadar yabancı olduğunu gösteriyor, dış görünüşünden, bedeninin de tükenmiş olması gerektiği anlaşılıyordu. Kendine hiç dikkat etmiyor veya kendine dikkat etmeye vakti yoktu.

Saatlerce haritalarla uğraşılıyor, cüretkâr operasyon plânları ortaya atılıyor, ekseriya bu konu etrafında tartışmalar ya-

pılıyordu. Daha ihtiyatlılar nazik uyarılarda bulduklarında, hemen amirane bir tavır alarak, alnında şimşekler çakıyor, hakim jestlerle bütün itirazları bertaraf ediyordu.

Bir insan olarak bu durum, onun için gerçekten kolay değildi. Her taraftan sıkıştırılıyordu. Her şeyin gönüllü olarak yapıldığını görmek istiyor, en önemlisi kendisine ayıracak en küçük bir zaman bulamıyordu. Keşke işler düzgün gitmiş olsaydı, ama bu olaylar gecikmeler, yapılamayan işler can sıkıntıları, hoşnutsuzluklar, çekememezlikler yoluna atılan küçük taşlar yüzünden, düzeni sağlamak genellikle çok zor oluyordu.

Ara sıra otomobiliyle olayların gidişatını daha sağlıklı düşünebilmek için yalnız başına çalışma odasından uzaklaşıyor, geri döndüğünde genellikle bekleme odasındaki bütün kanapeleri dolmuş buluyordu. Tanıdığı, tanımadığı oradaki insanlarla konuşuyor, görüşmeler talep ediliyor, bilgiler veriliyor veya yüksek yetkililerin gizli görevlerinden haberler getiriliyordu. Çalışma odası bütün suların toplandığı bir baraja benziyor, hemen her gün, Giers, Bompard ve Mallet gibi Büyükelçilerin gelip gittikleri sadrazamın sarayına görüşmeler yapmaya gidiyordu. Bu görüşmelerin başında memleketin iligini emen başta Kapitülasyonların kaldırılması, gümrüklerin yükseltilmesi olmak üzere, Çanakkale Boğazı'nın kapatılması, yabancı okulların kontrol altına alınması ve yabancı postahanelerin kapatılmaları ve diğer meseleler yer alıyordu.

Enver Paşa, Yeniköy'e giderken kendisiyle birlikte gelen Talat Paşa ve Halil Bey'e çocukca gülümseyerek: “– Bizim aldığımız hangi tedbirlere karşı, ilk önce nelerin protesto edileceğini bilmiyoruz. Ama hiç farketmez!” derken, haklıydı. Nitekim, yabancı postahaneler kapatılmış, 1 Ekim'de hukukî kapitülasyonlar kaldırılmış, gümrük vergileri yüzde on-

birden, yüzde onbeşe çıkarılarak, birkaç gün sonra Türkiye’de yaşayan yabancılar, doğrudan vergiye bağlanmıştı. Böylece iktisadî kapitülasyonların hakimiyeti son bulmuştu. Ardından, Çanakkale Boğazı’nın kapatılması gerçekleşmiş, bunun üzerine, Londra tarafından, İngiliz donanmasına Boğaz’ın girişini kapatması ve Ege denizine Türk gemilerinin çıkmasının engellenmesi emri verilmişti.

Buna müteakiben, bir torpido botunun, bir İngiliz nöbetçi gemisi tarafından durdurulup, geri dönmeye zorlanması üzerine, Çanakkale Boğazı kumandanı tehlikeyi göerek, acele ile bir daha açmamak üzere Boğaz kapatılmıştı.

29 Ekim’de ilk ateş salvoları başladı.

Amiral Souchon, uzun ısrarlardan sonra Göben ve Beslau’un bir kaç Türk gemisi ile birlikte Karadeniz’e çıkma iznini aldıklarının akabinde, Rus filosu ile karşılaştığında çarpışmaya girilerek, Rusların bir mayın gemisi ile bir kurvazörünü batırılmış, daha sonra Türk gemileri, Theodosia limanına dümen kırarak sahile ilk düşman selâmlarını yollamışlardı.

Bu karpışma yankı bulmakta gecikmeyip, diplomatik görüşmelerin kesilmesine ve buna bağlı olarak da Rusya, Fransa ve İngiltere’nin harp ilânı şeklinde tezahür edecekti.

Aynı gün Bakanlar Kurulu, Padişah tarafından tastik edilmesi gereken bir dünya savaşına girmemiz üzerine gerekli olan protokolün hazırlanması için olağan üstü toplanmıştı.

Savaş ilânından sonra, derin bir karamsarlığa düşen, her türlü sorumluluğu reddederek, istifa edeceğini söyleyerek tehdit eden Prens Said Halim Paşa –ki vazgeçirmek için uzun ve ikna edici konuşmalar gerekmişti– Sadrazamlığı sürdürüyordu. Hassas bir safraya delâlet eden sarı teni ile küçük, cılız olan Paşa, oturduğu yerden soğuk bir ifade ile, Bakanlardan

fikirlerini açıklamalarını rica ettiği son günlerde kabine üyeleri arasındaki çatlak artık iyice ortaya çıkmıştı.

Posta ve Telgraf Nazırı Oskan Efendi, bir savaş karşıtı olarak, savaş isteyen bir protokolü imzalamayacağını ve “Üzülerek, istifa edebileceğini” söylemiş, Çalışma Bakanı, Çürüksulu Mahmut Paşa da aynı fikri taşıyordu. Ticaret Bakanı Süleyman Efendi El Bustani de “Uluslararası bir barış kulübü”ne üye olduğundan, birden bire savaş yanlısı bir tutum içine girmesinin kesinlikle imkânsız olduğunu söylüyordu. Son olarak Talat Paşa, Maliye Bakanı Cavit Bey’in toplantıda bulunmadığından dolayı özür dilediğini aynı şekilde ayrılmak istediğini bildirmişti.

İstifa eden Bakanlar, Bakanlar Kurulu salonunu terk ettikten sonra, Said Halim Paşa, Şeyhülislâm Hariri Efendi, Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Meclis Başkanı Halil Bey, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Maarif Nazırı Şükrü Bey ve Adliye Nazırı İbrahim Bey tarafından imzalanarak Padişah’a gönderilmek üzere “Beyannâme”nin hazırlanmasına başlanmıştı.

1914 Kasım’ının ortaları. İstanbul üzerinden, kenarları gümüšümsü köpükler gibi parça parça, aralarından gök yüzünün soluk maviliklerinin görüldüğü soluk giri bulutlar geçiyordu. Camilerin muhteşem kubbeleri her tarafta yükseliyor, Altın Boynuz’un (Haliç) sakin suları, uyuyan bir insanın göğsü gibi inip kalkıyordu. Bu hareketlerinin ritmi eski, kıymetli bir metalin donuk parıltılı renklerini andırıyordu. Her yerde köşkler, saraylar, surlar, karma karışık sokaklar, teraslar halinde yükselen evler görünüyordu. Bahçelerin güzellikleri bunların arasına serpilmiş taflan ve selvilerin koyuluğu biraz karamsar bir tesir bırakıyordu. Limandan uzun gemi sirenleri duyuluyor, demirlemiş gemilerin direklerinde hareketli martılar bembeyaz oyunlarını oynuyorlar-

di. Otomobiller arasında iki tekerlekli kağnılar, yük altında belleri eğilmiş eşekler, altından kahverengi tenleri görülen rengarenk paçavralar içindeki çocuklar, şırıldayan çeşmeler, baca dumanlarının kokuları, harap binalar, dar dükkânlar, ahır kokusu ve benzin. Anlatılamayacak kadar farklılık, ışık ve gölge. Ama tek vücuttan bin nefes çıkıyor, sanki çok uzaklara uzatılmış kollar, köprüleri Galata ve Pera (Beyoğlu)na doluyordu.

Şehrin cadde ve sokaklarında kalabalıklıkla bir yığın insan dolaşmakta. Başların üzerinde Peygamberin yeşil sancağı dalgalanıyor, koyu kırmızı üzerinde ayyıldızlı bayraklar dalgalanıyordu. Sayısız bayrak, sayısız insan. Fatih camiinin önünde “cihad-ı mukaddes ilânını” selâmlıyordu.

Neşeyle ve mağrur bir sevinçle Türkler, ülkelerinin ve dinlerinin sembollerini taşıyorlar, bağırıyorlar, marşlar söylüyorlardı. Sanki yarın savaşa gidilecekmiş gibi, yüzler ateşli bir arzu ile dolu, adaleler gergindi. Kendilerini tek vücut hissediyorlardı. Onlar kardeşti. Herkes aynı şey için savaşıyordu. Bu küçücük olgu, büyük bir karışıklık ortaya çıkarıyordu.

Kalabalık, Tarabya'ya Alman konsoloslüğünün önüne gelmiş, bağırıyorlar gittikçe köpürerek taşıyordu. Kalabalık Ermeni sahibi kısa bir süre önce Rus tebasına geçmiş olan Tokatlıyan Oteli önüne geldiklerinde atılan taşlar, bir anda bütün camları yere indirmiş, gittikçe artan insan kalabalığını artık yan sokaklar bile taşıyamaz olmuştu. Bu geçit alayının korkunç bir canlılığı vardı. Bu büyük alayın nefesi, günün tozunu havaya kaldırmış, evlerden çıkıyor, dükkânlar kapatılıyor, işler duruyor, yemekler soğuyor, bebekler beşiklerde ağlıyor, sığırlar sabırsızca toynaklarıyla yeri eşeliyordu. Artık bütün işler durmuş, yığınlar burada birbiriyle kaynaşmıştı.

Düşman, elindeki silâhların hayata dair ne varsa kastederek bütük herşeyi sarıp tehdit etmeye başlamışken, hiçbir zaman insan, bu kadar şiddetli bir güçle var olmanın sevincini duyamazdı. Şimdiye kadar hayatlarını dolduran şeyler artık anlamını yitirmişti. Bağlılık hislerini göstermek istiyormuş gibi iç güdüsel olarak herkes birbirine sımsıkı sarılmıştı.

Birlikte yaptıkları tezahürat ve söyledikleri marşlar git-tikçe yükseliyordu. Ama bir şekilde anlam kazanmak zorunda olan genel heyecansa, yavaş yavaş azalıyordu.

Din ve ırkla pek ilişkisi olmayan halk ruhu, sallantı içindeydi. Bu duygu, aynı şekilde Berlin'de, Paris'te, Londra'da, Viyana'da ve Petersburg'da da kendini gösteriyordu. Hemen hemen vatanlarının hudutlarında harp rüzgârlarının esmeye başladığını gören insanların bulunduğu her yerde bu heyecan görülebiliyordu.

Bugün İstanbul sokakları inanmış insanların marşlarıyla inliyor, rüzgâr; bu çınlamayı damların ötesine, minarelerin tepesine, muhteşem güzellikleriyle kubbelere taşıyordu. Parlayan kubbe ve kemerleriyle camilerin en güzeli olan Süleymaniye'de hafif yankılanmalar duyuluyordu. Yukarılarda dev camilerin yarı gölgeli saçaklarında tüneyen sayısız güvercin, hafif kanat çırpışlarıyla uçuyor, gürlüyor, konuyor yana eğdikleri kafalarıyla, sonsuz derinliklere Allah'a adanan bu kutsal şehre bakıyorlardı. Dışarılarda gün aydınlığında yeşil bayraklar dolaşıyordu.



Enver Paşa sakin, düşünceli adımlarla bir kaç dakika aşağı yukarı gidip gelmiş, sonra Talat Paşa'nın önünde durmuştu. "– Öyleyse Harbiye Nazırlığı vekâletini, Müşir İsmail

Hakkı Paşa'ya bırakıyorum. Yokluğumdaki diğer işlerin vekâleti de sizin ellerinize kalıyor” dedi.

Talat Paşa başı ile kabul ettiğini belirterek; “Ne zaman gidiyorsunuz?”

“– Altı Aralık'ta. General Bronsart von Schellendorf bana refakat edecek.” Yeniden gezinmeye başlarken; “– Gördünüz mü? 3. Ordu şimdiye kadar Kafkasya'da iyi dayandı. Köprüköy'de yapılan ilk savaş, birliklerimiz için başarılı oldu. Rusların Erzurum üzerine yaptıkları saldırı tamamen durduruldu. Ama bana operasyon biraz durakladı gibi geliyor. Hasan İzzet Paşa'ya defalarca saldırıya geçmesini söyledimse de halâ karar verememiş görünüyor. 3. Ordu'nun bizzat başına geçerek işi bizzat ele almanın en iyisi olacağına kani oldum”

Talat Paşa tekrar başını salladı. “– Bu işe katılamayacağım için üzgünüm.” Kara gözleri alevlenmiş, iki yanağın arasında keskin bir yay çizen dar burnunun kanatları dövüşmeye hazır inip kalkmaya başlamıştı.

Enver Paşa gülümseyerek, telâşlı bir hareketle masaya yaklaşıp haritanın üzerine eğildi.

“– Plân üzerinde bütün ayrıntılarıyla çok uğraştım. Başaracağımızı sanıyorum.”

Bakışları, kılı kırk yararcasına renkli çizgilerin karmaşıklığını delmeye başlamış, dişleri, alt dudacağı üzerinde sınıksız kilitlenmiş, iki derin çizgi alınının simetrisini parçalıyordu.

“Başarılmalı..!” Biraz dikilip, vücudunun şeklini değiştirmeden bir kaç kelime ile bütün olanları açıklamaya çalışıyordu. Talat Paşa, geniş omuzlarıyla yanında duran arkadaşının keskin profiline bakarak içinden; “– Bu sadece ona mahsus bir enerji” diye geçirdi.

Sonra, birkaç sözle Harbiye Nazırı'nın açıklayıverdiği saldırının ayrıntılarını el hareketlerine dikkat ederek izle-

meye başladı. “11. Kolordu ve iki tümen Mezopotamya’dan geliyor. Düşmanı, cephede her iki taraftan Erzurum’dan Kars’a ana ulaşım yolu kesileceği gibi, Eleşgird ve Karakilise arası da tutulacak. Bu arada 9. ve 10. Tümenler, dağları sol taraftan aşarak, Sarıkamış civarında yanlara ve arkalara sarkarak Rusları kuşatacak. Eğer şansımız yaver giderse, Rus birlikleri büyük bir şaşkınlığa düşürülerek, üstünlüğü ele geçirip Kars’ı alacağız”. İşaret parmağını harita üzerinde Kars’ın bulunduğu noktada durdurdu.

Talat Paşa: “- İyi bir plân,” dedi. “- Zor yapılır ama iyi. Freiherr von Wangenheim ile bu konuda konuştuğunuz mu?”

- Freiherr von Wangenheim ve General Bronsart ile operasyon üzerinde anlaşmaya vardık. Yarından sonra bu işi Liman von Sanders ile de konuşacağım. Akşama da bir harp gemisi ile Trabzon’a gidiyorum.

- Öyle ise size muvaffakiyetler dilerim.

Bir an içinde elleri birbirini bulup, tokalaştılar. İkisinin de bakışlarında kendine güven vardı.

Enver Paşa; “- Gücümüze ve ordumuzun üzerine düşen ne varsa yapacağız. Gerisi Allah’a kalmış” dedi ve kısa bir sıkıştan sonra arkadaşının elini bıraktı.

Bütün bunlar, ordunun Erzurum’dan hareketinden iki gün önceydi.

Enver Paşa, varır varmaz o zamana kadar ki ordu kumandanı Hasan İzzet Paşa’yı görevden alarak, kumandanlığı kendi üzerine almıştı. Kendinde müthiş bir güç hissediyor, savaş ve başarı onu tılsım gibi kendine çekiyordu.

Bakanlıktaki işi, kendi tarzında onun bütün düşüncelerinin yapıldığı bir görev şeklinde idi. Ama burada hiçbir zaman doymayacak olan atılganlık arzusunu canlandıracak bir tabiatla değildi. Ve yeniden, adı konmamış bir elektrik



akımı gibi, sinir sistemini tırmalayan kanını sıçratan bir heyecana kapıldı.

Bu durum onun için yeni birşey değildi. Daha önceki savaşlarda da elinde tüfek, revolver veya süngü tutan düşmanla karşı karşıya geldiğinde de aynı duyguyu hissetmişti.

Şimdi, üzerinde koyu renkli bir belirginlikte, sonu görülemeyecek kadar uzun insan karaltılarının dolaştığı dev trans Kafkas sıradağları, beyaz parıltılı bir suskunluk içinde yükseliyordu. Yan yana üniformalar, kalın kürk başlıklar altında bronz renkli yüzler. Topuklarının karda ses çıkarmayan çizmeler kurallara uygun olarak kalkıp iniyordu. Tüfeklerin namluları güneşte pırlıdıyor, bazen bir haykırış, çingiraklı bir kahkaha, kuvvetli bir küfür, coşturan, kavga eden kelimeler, at kişnemeleri birbirine karışıyordu.

Önceleri sağda solda yoksul, küçük taş evler veya bir keşiş manastırının harabesi görülürken, hayat emareleri gittikçe daha fazla ortadan kalkıyordu. Patikalar gittikçe daralıyor ve ölüm yalnızlığında nefesi, dev dağlar içinde gittikçe dikleşiyordu. Her tarafta kar ve buz. Kar, pek çok yerde bele kadar yükseliyordu. Kar, dikenli çalılıarı ve ilgin ağaçlarını gömmüş, çukurları, yarıkları, dağ sırtlarını örtmüş, çıplak taşlara yapışmıştı. Bazen bir buzul, yeşil pırlıtlarla kristalleşiyor, uçurumlar, belli aralık derinliklerle birbirinden ayrılıyor, bazen küçük bir gölün kör gözü, yerde donmuş bulunuyordu. Hava donmuş gibiydi. Sımsıkı, beyaz ve sert kar serpintisi dudaklarının önünde ince iğneler gibi deriyi batarcasına acıtıyordu.

İki gündür yoldaydılar. İki gündür soğuk, don, buz ve suskunluk. Gülüşmeler bile donmuştu. Yürüyüşe başlamadan önce yay gibi güçlü adaleler ve hareketler artık uyukulu ve otomatikleşmiş vaziyetteydi. Çok uzaklara kadar uzanan piyade sıralarının sesleri gittikçe kesiliyor ve daha yavaş yü-

rüyor, sürükleniyorlardı. Öne doğru sendeliyorlar, ter damlaları sakallarında buz damlalar halinde sarkıyordu. Tırmanılıyor, sıçramıyor, devriliyor, bu buzlu dünyada zahmetle yukarı doğru tırmanıyorlardı. Ve sendeleyerek yürüyüş devam ediyordu. Nakliye taburlarından kurulu birbirini izleyen grupların engelleri aşması daha da zordu. İlerlemek son derece zahmetliydi.

Vahşi yeleleriyle kaslı dağ hayvanlarının titreyen böğürleri, köpük içinde ağızlarıyla atlar, göğüslerine kadar kara batmış veya patika kenarlarında taşıdığı yükün altında çöküp kalmış eşekler keskin ve müşteki çığlıklarla havayı yırtıyorlardı. Hayvanların üzerindeki yükü yeniden dengelemek ve yola devam etmek için yürüyüş sık sık durmak zorunda kalıyordu.

Enver Paşa, Kafkasya kışını yaşadığı bu yolu hiçbir zaman unutmuyacaktı. Hiç bitmeyecekmiş gibi görülen sıkıntılar ve acılarla dolu olan bu yol, sanki onu cehenneme sokmuş gibiydi.

Açıktaki karargâhta hiçbir korunması olmayan bir çadırda eksi yirmibeş derece soğukta geçirdiği dokuz gece onun hafızasından hiçbir zaman silinmeyecekti. Gittikçe her yeri ağrıyordu. Ayaklarının üzerindeki bütün eklemleri müt-hiş ızdırıp veriyor, kolları bedenine çarptıkça, ısırın bir soğuk, iliklerine kadar işliyor, kanı kırmızı kristallere dönüşüyordu. Mavi yıldızların soğuk parlaklığına, ışığı gittikçe soluklaşan ve dehşet verici bir şekilde solan ay'ın ışığına bakıyordu. Kaslarının gerginliğini çözmek için ellerini yumruk yapıyor, hâla hayatta olup olmadığını anlamaya çalışıyordu.

Düşen çığların gürültüsünün yankıları ve buzdan zırhlar giymiş dağların hayali suskunluğunun doldurduğu geceler, fizikî olarak hiçbir şeyle kıyaslanamayacak kadar işken-ce ve azap demektir. Uyku bir kurtuluş olmalıydı. Ancak, acı

acı bir inleme, korkunç bir öksürük, bir arkadaşın feryadıyla ansızın koptuğu yavaşça yitirdiği bilincin derin uçurumları içine hep bir çeyrek saatliğine düşölüveriyordu. Her ses bir yakınma, her inleme bir şikâyet idi ve her yorgun düşmüş beyine kaçıp kurtulma düşünceleri geliyordu. Artık herşey, donduran bir soğuk ve yalnızlık olarak vardı.

Her tarafta aynı acımasız manzara hüküm sürüyordu. Onun, 10. Kolordu'da ya da daha sonra mahiyetine girecek olan 11. Kolordu'da mı olduğu bilinmiyordu. Sadece birkaç kişiye kadar adamları ürkütücü şekilde artan bir uyuşukluk gösteriyordu. Bunların hepsi askerlerdi. Hem de, savaş tecrübesi liderlerine büyük bir sevgi ile bağlı olan cesur askerlerdi. Ama şimdi kar vardı. Her taraf kardı. Kar öylesine dehşetli bir yorgunluk yapıyordu ki, her şey anlamını yitiriyor ve ruhunu kaybediyordu.

Oltu üzerinden, Rus ordusu birliklerine şaşkırtma baskını yaparak onları püskürtmek ya da dağlarda gürleyen atışlarla karlara gömmek için sol taraftan yapılan yürüyüş başarıya ulaşmıştı ama, ordu günden güne eriyordu.

En kötüsü, piyadelerin çektiği idi. 9. Kolordu kumandanı İhsan Paşa, yaptığı düzenleme ile daha fazla manevra kabiliyeti için sırt çantalarıyla ve uzun paltolarını (kaput) Erzurum'da bıraktırmıştı. Bu hareket de, felâketin büyük bir sebebi olmuştu.

Artık hiçbir şeyden daha fazla umudu kalmadığından Enver Paşa kesin bir acımasızlıkla bakıyordu. Kendi kendine saklanbaç oynamasının bir anlamı yoktu. Bu barbar iklim asla esir alınmayacak bir düşmandı. Ona karşı en güçlü arzunun, en metin dayanıklılığın, en büyük cesaretin bir anlamı yoktu. Askerlerinden, birincisinden, sonuncusuna kadar her biri ona teslim olmuştu. Zayıflıktan, açlıktan veya donmuş ayakların gövdeleri artık daha fazla taşıyamamasın-

dan, insanların çöküp kalmaları nasıl perişanlıktır. Bakmak bile insanı dehşete düşürüyordu. Hiçbir yardım yapılamazdı. Sadece, belki durumu kendilerine göre çok daha iyi olan düşman kıskanılabilirdi. Ruslar yeteri kadar yiyeceğe ve kendi ordusunda yokluğu çekilen en azından sıcak bir yemeğin hazırlanabileceği oduna sahiptiler. Türk-Rus hududunun öbür tarafında ormanlar ve harekât sahasına kadar Rus askerlerini taşıyabilecek demir yolu hattı vardı. Ve sonunda korktuğu oldu. 9. ve 10. Kolorduların sadece küçük bir bölümü Sarıkamış'a ulaşabildi. Onlar da 4 Ocak'ta Ruslar tarafından yenildi ve daha birkaç gün önce sınır boylarında zorlu savaşlarla hareketsiz bırakan 11. Kolordu'nun himayesinde Hasankale'ye çekildiler.

İstanbul'a dönüşü sessizdi. Tasavvur edilenden çok daha ağır farklı ve gizlice oldu.

Enver Paşa, olağan üstü bir sessizliğe bürünmüş, yüzü, geçilmez bir zırhla kaplanmıştı. O kendini neyin beklediğini çok iyi biliyordu. Kafkasya'daki yenilgiyi aleyhinde kullanacaklardı. Yattıkları pusudan oklarını fırlatmayı beklemekte olan muhaliflerini çok iyi tanıyordu. Onlardan korkmuyordu. Korku denen şey onun için gençlik yıllarından itibaren tamamen yabancı ve tanımadığı bir kavramdı. Bu durum, şimdilik savunma tedbiri olarak, açıkça yanına yaklaşılmayan bir kişi rolünü oynamasına sebep olmuştu. Hüküm vermekten ve tenkitten kaçınıyordu. Bütün dünyadan saklayamayacağı veya daha güzel gösteremeyeceği veya kendi kendine parlak ışığın içine koyamayacağı bir gerçeği gözden uzak tutamayacak kadar adalet duygusuna sahipti. Bu başarısız operasyonun sonucunun kendini nasıl derinden etkilediğini diğerleri ne bilirdi ki? Hırshydı, gururluydu. Her ikisi de sarsılmıştı. Ama yalnız bu kadar da değildi. Bu kadar kurban, bu kadar çok gayret hep boşa gitmişti. Bu kadar çabuk yara alı-

nıp, tehlikeli durumu felâkete çevirebilecek sayısız dış faktörlerin olduğu hesaba katılmadıysa da, ortada kimsenin kendini dışarıda tutamayacağı bir suç vardı. Bu düşünceler içini karartıyordu. Bu sefaletin resimleri bu kadar kolay ortadan kaldırılamazdı. Bu resimler, ansızın bütün ürkütücü beraklığıyla tekrar tekrar onun ruhunda gözlerinin önüne geliyor, uykusunda ona işkence ederek rüyalarını gölgeliyordu.

Acımasız bir hırsla işine dönmeliydi. Bu hırs, geçmişteki başarısızlıkları, hayal kırıklıklarını aşmak için yeniden çıkış sağlayabilmesi için iyi bir ateşleyici olabilirdi. Yeniden canlanmalı, cesaretini toplamalı, sönmüş yelkenler rüzgârla dolmalıydı.

Bunun için yeteri kadar fırsat ortaya çıkıyordu. Her taraf son haberlerle çalkalanıyordu. Çanakkale Boğazı'na dört Fransız, on altı İngiliz zırhlısı ve Rus kruvazörü Askold toplanmışlardı. Hemen her an Boğaz'ın girişindeki tabyalara bir saldırı başlayabilirdi. Cemal Paşa ve Freiherr von Kress, Süveyş Kanalına bir saldırı için bütün hazırlıkları tamamlamışlar, Harbiye Nazırı'nın kardeşi Nuri Paşa, İtalyan'lara karşı Trablus'ta savunmayı üzerine almıştı. Bunlar itilâf devletleri aleyhine açık bir darbe sayılırdı.

İtalyanlar ülkenin iç tarafındaki direnişten dolayı sadece sahildeki dört noktayı işgal edebilmişler, Mürata limanında Alman denizaltıları için bir ana üs inşa edilmesi ve telgraf hattı döşenmesi plânlanıyordu.

Tam bu sırada Odessa'daki bir Rus kolordusunun İstanbul'a bir saldırıya hazırlandığı haberi üzerine ihtiyatlar, payitahtı korumak için,\* Yeşilköy, Üsküdar, Edirne ve Bandırma'da dört tümen hazırlanıyordu.

\* O zamana kadar askerlik hizmetinden muaf tutulan İstanbullu gençler silah altına alınarak kendi şehirlerini gerekirse savunmak üzere eğitildiler. (Mütercimnin notu)

İlk taarruz kuvvetleri kumandanı olarak oraya gönderilen Halil Bey, Kafkasya'dan Diyarbakır'a geldiğini bildirmişti.

Bunlardan başka neler yapılmıştı: Bir kayak birliği kurmak için müttefiklerle görüşülmüş, İstanbul'daki Avusturya-Macaristan askerî yetkilileri aracılığı ile Pomiankowski, Enver Paşa'nın talebi üzerine, Doğu Anadolu'daki Türk subay ve askerlerine kayak yapmayı öğretmek üzere Türkiye'ye gelmişti.

Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yeni Tahran Büyükelçiliği "itimat mektubu"nu götürmek üzere başkentte bulunan Büyük Elçi Graf Loghottet'i ve refakatindeki Prens Reuss ve Albay Heller, Wangenheim ile görüştüktan sonra, İttihat ve Terakki'nin jön-Türk üyeleriyle de görüşmeler yapılmış, her şeyi konuşup görüşmek üzere, sayısız telefon ve telgraf trafiği yaşanmıştı.

Her seferinde olduğu gibi, yokluğunda kendi yerine 12 Aralık'tan beri kendine vekalet eden Sultan'ın baş yaveri General Freiherr von Goltz'a selâm verdiğinde, hiç değilse dış görünüşte de olsa, yine o sevimli gülümsemesini bulup takındı.

İkisi arasında candan bir uyum, güçlü bir sempati vardı. Bu, kibar bir profesör yüzü taşıyan iri yapılı yetmişlik asker, -gözlüklerin arkasında iyi yürekli, akıllı gözleri gizleniyordu- hafif öne doğru eğik durur, dobra dobra esprili konuşurdu. Daha çok neşeli ve insani yönü, kendine hiç uygun düşmeyen askerî yönüne ağır basardı.

Uzun yıllardır genç Türk askerlerinin eğitimleri onun ellerindeydi. İnceliği ve büyük hassasiyeti sayesinde, ülkede herkesin itimadını kazandığı gibi, Türkçe'ye de hakimdi. "Père de la Turquie" lakabını, eski Türk askerî öğrencileri

takmışlardı, ama; Almanya'da Freiherr von der Goltz'dan bahsedildiğinde, ona "Türk General" derlerdi. Yüksek tabiatlı bu kişi hep yanlış tanıtılıyordu.

Birkaç önemsiz sözden sonra, Mareşal "– Zor günler geçirdiniz, Ekselans" dedi.

Enver Paşa birden gülümsedi ve zorlanarak:

– Maalesef!

Freiherr von der Goltz duraklamadan devam etti:

"– Büyük bir üzüntü ile öğrendim. Dün, Freiherr von Wangenheim'in yanında General Bronsart tabii bütün gizli taraflarıyla durumu bize anlattı." Aslında niyeti, bu konuyu daha derinden irdelemek, bunun yanında kendi görüşlerini içinde bulunduğu durumla, ileride Kafkasya'da Türk birliklerini savunma durumunda tutmanın faydalı olacağını açıklamaktı. Rusları sınırlı sayıda zayıf kuvvetlerle geri atabilmek için, son derece uygunsuz arazide bir taarruzun etkisiz olacağını anlattığında, duyguları ona, halâ açık bir yaraya bastığını söylüyordu. Bir ara, kaşlarını kaldırarak: "Bu, General Bronsart'ın Almanya'ya, Berlin'e çağırılması ve geri dönüşü demektir" dedi.

Enver Paşa: "– Bundan haberim var. Ama ben rıza göstermeyeceğim" diye ciddi bir kararlılıkla karşılık verdi. "– Benim kurmay başkanım benimle kalır."

– Albay von Leibzig, gelecekte benim; sizin birinci, kendisinin de ikinci kurmay başkanınız olarak görev almamız gerektiğini bir uyuşma olarak ileri sürdü.

Harbiye Nazırı başını salladı: "– Buna da olur diyemem Ekselans. Elbette benim için büyük bir şereftir ama, sizin mevkinizi tartışmak kesinlikle söz konusu olamaz".

Mareşal şaka yollu bir serzenişle: "– Ve bu yaşında?"

– Ben kesinlikle bu fikirde değilim, Ekselans.

– Ama diğer taraftan bunu hissettiğime inanıyorum. Yalnız şimdi çok daha önemli bir savaşımız var, önce bunu düşünmeliyiz?

Elini kaldırarak sessiz bir ifadeye bürünüverdi.

– Sık sık gençliğim bana serzeniş konusu oluyor?

– Doğruysa, becerikli bir karşı çıkış, Ekselans.

Mareşal güldü. Yüzünde sanki daha otuzdört yaşında bile olmayan birinin sinsi sıcaklığı vardı. “– Zat-ı âlinizi memnun etmek zor?”

Daha sonra sade nüktelerle süslenmiş genellikle pek çok ince lâtifeler içeren neşeli bir sohbeta girişmişlerdi. Bu arada Goltz, gözlüğünü geri itmiş, üst dudağını kapatan kısaca, gri bıyıklarını sıvazlayıp, artık resmî olmayan, kıvamında tabii bir atmosfer içinde konuşmaya başlamıştı.

Goltz, kaderinde ikinci vatan olarak belirlenmiş görünen Türkiye'ye gelmeden önce İstanbul'a çağırıldığında, Belçika'da “Genel Vali” konumunda olduğunu anlatıyordu.

– Eski yılların dostluklarını yenileyebilmek, benim için büyük bir mutluluk, diyerek devam etti, “– Sadece Freiherr von Wengenheim’i tekrar gördüğümde korktum. Çok kötü görünüyordu”

– Kalbi ona çok problem çıkarıyor, Ekselans, heyecana dayanamıyor.

– “Onun gibi birisinin görevinde daha başka birşey düşünülemez.” demek Freiherr von Goltz’un aklından geçti.

– Üzgünüm ama, ağır kalp rahatsızlığı ve arteriosklerose ile şaka yapılmaz. Korkarım çok az ihtimalle, yaşlı bir adam olacağım.



Enver Paşa hafifçe öksürüyordu. Hastalıktan bahsetmeyi hiç sevmezdi. Bu, hastalıkla yaşamak, vücuduna dikkat etmek, düşüncesi her zaman ağzında tatsız bir lezzet bıraktırdı.

– Sultan Yavuz’u ve Midilli’yi gördünüz mü, Ekselans?” diye konuşmayı farklı bir alana çekmek için sordu.

– Tabi. İlk geldiğim gün. Muhteşem gemiler. Herhalde buna en çok Ruslar sevinecekler, diye mırıldandı Freiherr von der Goltz. “– Amiral Souchon bu gezide bana refakat etme nezaketini gösterdi. Venedik’te kendiliğinden güverte-lerine dönen, şimdi kafeslerde yaşayan güvercinlerden, kömür depolarına kadar görülebilecek her yeri gezdirdi. Gerçekten çok etkilendiğimi söylemeliyim. Sadece bir nokta beni şaşırttı. Amiral Souchon bana savaş günlüklerimde yer almayan bir deniz savaşından bahsetti.

Enver Paşa gülerek:

– Bu haber gelmemiş miydi, Ekselans?

– Hayır, maalesef, ama trampet sesi duyan yaşlı bir süvari beygiri gibi barut kokusu duydum mu keyifleniyorum. Buna rağmen yolculuk hiç bir şeyle kıyaslanamayacak kadar güzeldi. Masmavi deniz, hemen hemen yaz sıcaklığı, uzak sahillerdeki karlı zirveleriyle Karadeniz dağları pek mükemmeldi.

Bir saniyeden kısa bir süre Harbiye Nazırı’nın alını kararmış, dağların karlı zirveleri lafı hoşuna gitmemişti. Bu ona daha birkaç gün önceki acı hatıraları hatırlatmıştı. Kaslarında ağırlı bir oyuk açılmış gibi oldu. Ama Mareşal’in son sözleriyle dudaklarında yeni bir gülümseme belirdi.

– Sebastopol yakınlarında iken, Midilli bize telsizle Rusların “ahır”larına sığındıkları haberini verdi. Artık bize rotamızı değiştirmekten başka birşey kalmadı. Sonradan Mi-

dilli ile gitmediğime oldukça üzüldüm ve bunun bana pahalıya mal olduğunu öğrendim.

O kadar haksız değildi. Bu gezi öyle büyük bir çatışma değildi, pek tehlikeli anlar da yaşanmamıştı zaten.

Midilli, Sultan Yavuz'un Boğaz'dan ayrılmasından bir gün sonra limanı terketmişti. Rota: Kuzey doğuya idi. Sonra yıldızsız ve kapkaranlık bir gece başlamıştı. Deniz ve gökyüzü iç içe girmiş, geminin, bordrosunda, bir tank gibi gelip patlayan dalgaların hücumu takib etmişti.

Gemide dörtüüz elli kişi vardı. Hemen hemen hiç kimse uyumuyordu. Sakin sakin uyuyanlar ise, hayatın "barış" başlığı taşıyan diğer tarafına ait olanlardı. Şimdi tam harbin ortasında duruyorlardı. Artık zırhlı araçların, silâhların, topların, kazan borularının, fren silindirlerinin, çarkların, dalgaların, ölçüm aletlerinin, friksiyon ateşleyicilerinin arasında yatılıp kalkıyordu. Gemi onlar için bir dünya idi. Tekniğin hâkim olduğu küçük bir dünya. Bu dünyanın içinde ağır ağır bir kalp atıyor, makinalardan buharlar çıkıyor, bu dünyayı seven ve tam bir güvenle düşmanın çöküşünü hazırlayacak olan insanların kalpleri çarpıyordu. Hamaklarda yatıyorlar, gözleri açık rüyalar görüyorlardı. Güverteye sarılıp gergin bakışlarla, simsiyah dağ gibi gelen dalgaları deliyorlardı. Karanlıkların üzerine eğiliyor, zor tutuşan kömürleri kürek kürek ateşin içine savuruyorlardı.

Köprü üzerinde bazen kısa bir komut çınlıyor, kaptanın sırtı birden dimdik oluyordu. Gecenin gözleri vardı. Karanlığın örtüsüne bürünmüş, göz kırpan düşmanın kırmızı beyaz gözleri.

– Projektörler açılın! Gemi savaş durumuna!

Bu beş kelime, birkaç saniyelik bir koşuşmaya sebep olduğunda, hayal kuran, enginlere bakan, çalışan insanlar, bu

harp gemisi tayfaları, en yüksek alarına geçerek, denizde bir harp makinasına dönüşüyorlardı.

Projektörün ışık huzmesi karanlığı yarıyordu. İlizyonistin başarılı bir oyunu gibi, aniden sanki sahneye çıkmış gibi bir gemi belirmişti. Lâmbalar sürekli güvertelerinden kırmızı-beyaz mors işaretleri veriyordu. Ne anlama geliyordu? İkinci rakip nerdeydi? Işık huzmesi aşağı yukarı tarıyordu ve ansızın, birkaç yüz metre uzakta beyaz, titrek bir daire içinde bir başka gemi daha görünüyordu. Kaptan, hızlı bir kararla tasarladığı sarkacın harekete geçeceğini düşünmüş, ilk önce görülen zırhlıya doğru hücum emriyle “ateş” işaretini vermişti.

Topların namlularından mermiler gürlemeye başlamış, Midilli'nin zırhlı küpeştesinden iki kırmızı alev fıskırarak, dalgaların hep bir ağızdan söylediği şarkıya çarpan davul sesleri gibi iki gök gürültüsünü andıran patlama havayı yırtmıştı. Düşman gemisi önce yukarı doğru yükselmiş, sonra da içine rüzgâr üflemiş kâğıttan bir ev gibi düşmüştü.

Bir topçu tayfası; “– Moskof batıyor, Moskof batıyor! Şimdi yine kurtarma madalyası kazanacağız” diye bağıırıyordu. Bugün pek yok ama, savaşta doğal olan bir insanî görev kurtarma adettendi. Projektörler tekrar diğer düşman gemisine yöneldiğinde, beklenilmedik bir şekilde filonun diğer takımı gecenin karanlığında ortaya çıkmıştı. Bu durum da düşünülmez, akıl yürütülmezdi. Düşmanın büyük bir kısmına karşı tek başına mı? Dört yüz elli kişinin hayatı üzerine de oynanamazdı. Bu Ruslara teslim olmak demektir. Göz göre göre kendi sonunu hazırlamaktı. Midilli ani bir manevra ve yirmi mil hızla Sebastopol'a doğru uzaklaşmıştı.

Sabah gün ağarırken, gökyüzü çeşitli pastel renklerin birbirine karışmasıyla kendini gösterirken, uzaktan yeni bir geminin bacasının dumanı görünüyordu.

Midilli'nin kaptan köprüsünden şu emir duyuldu: “İskele tarafına” Tayfalar sadece bakıyordu. Halâ belirsizlik hâkimdi. Bazı zamanlar, birtakım çalışmaları önceden belirlemek gerekir. Yabancı geminin yapısından, hangi millete ait olduğunu tahmin etmek gerekir.

Genç bir teğmen büyük bir telâşla yeniden dürbüne sarılarak; “– Bir Alman gemisine benziyor” dedi.

Tahmin doğruydu, görülen bir Alman gemisiydi. Ruslar, savaş patlayınca buna el koymuşlardı. Şimdi dört baca-sından dumanlar püskürten bir düşmandı artık. Bu, düşmanın kolayca ele geçirdikleri ganimeti, onlara bırakmamak için son bir gayretle saldırılmıyordu.

Bir şimşek gürültüsünün ardından yeni bir gemi, ölümcül olarak yaralanmış, bu sefer ümitsiz bir çaba ile bordrosuna yığılan bütün personeliyle havaya uçurulmuştu.

Şimdi, yine kurtarılabilecek kim varsa kurtarılmalıydı. Midilli'nin mürettebatı bu işle görevliydi. Şeytan sanki enselerinde oturuyormuş gibi aceleyle tahliye sandalları hazırlanmış, kürek kayışları gıcırıyor, dönen küreklerden eller yanmaya başlıyor, şakaklarda ter damlaları parıltıyordu. Artık kurtarma başlamış, denizdekiler birbiri ardına kayığa çekiliyordu. Soğuktan titreyen, suskun insanlar ıslak elbiseler, su damlayan yüzlerle birbirlerine sokulmuş, ayaklarının dibinde üstlerinden damlayan suların gittikçe çoğaldığı insanlarla doluydu her taraf.

Yarı yarıya bilinçlerini yitirmiş bu insanlar önce korkularından kurtarılmalı, sonra bu buz gibi banyoda yuttukları sular boşaltılmıyordu.

Midilli'de bunlara önce konyak ve kuru birşeyler verilmiş fakat, halâ bunlara dokunmaya kimsenin cesareti yoktu. Sadece ürkek ve korku dolu gözlerle bakışıyorlar, halâ

sakinleşmemişlerdi. Kimbilir düşmanlarının kana susamışlığı, onlara neler yapılacağı hakkında, neler anlatılmıştı.

Başta otuz iki kişi esir alınmışken, birisi çok fazla su yuttuğundan ölmüştü. Rus bayrağı ile örtülü cenazesi önünde Kaptan kısa bir dua yapmış ve dalgalara bırakılmıştı.

Ertesi gün Sultan Yavuz ve Midilli, Sebastopol önünde buluştular. Rus filosu ansızın bir kere daha görüldüğünde, Midilli, uzak mesafeden etkisiz kalan birkaç atış yapmış, Ruslar, önce zarif kurvazörü dümen suyunu saygılı bir uzaklıktan takip etmişler, sonra Midilli'nin sesini duymalarıyla umulmadık bir hızla kaybolmuşlardır. Midilli yeni maceralara doğru koşarken Yavuz, Boğaz'a geri dönüyordu.

Bu gemilerin o zaman yaptıklarını ve daha sonraki zamanda yapacakları yazılsa, yetmezdi. Hangi olayı hazırlamak, hangi kahramanlık, kendi şahıslarını, kendi hayatlarını düşünmeden kaç görevi yerine getirme, kaç sessiz sedasız kahramanlık? Burada böyle kelimeler gerçek manâsıyla hiç kullanılmayacaktır.

Bir milletin varlığı ve emniyeti bu gemilerin durumuna bağlıydı. Bir millet ki, diğer ülkelerle, birlik sağlamış, düşman birliklerinin hatırı sayılır bir bölümünü harbe girmek suretiyle düşmanlıkları, ittifak yaptığı devletlerin hudutlarından kendi üzerine çekmişti.

Her iki harp gemisi de daima ileri karakol görevindeydi. Ama orada nöbet yok, ikmal yok, yedekleme yoktu.

Bu gemiler tamamen tek başlarına, düşmanı öfkeli kılacak ve ürkün korkulu savaşçılar, sadık bekçiler olarak Karadeniz'de dolaşıyorlardı. Bunlar bir limandan diğerine bombardıman ediyorlar, sanki hiçbir denizaltı, hiçbir torpido, mayın, uçak, zırhlı kuleler, dalgalara korkunç fırtınalar, görüş mesafesini ıslak gri bir geceyle örten hiç sis yok-

muş gibi nerede olursa olsun düşmana zayıt verdiriyorlardı. En genç tayfadan üç yıldız Amiral Usedom, Mertens ve Souchon'a kadar hepsi aynı övgü ve aynı teşekkürü hak ediyordu.



Midilli'nin bu seferini Freiherr von Golz unutmıştu bile. Şöyle diyordu:

“– Masrafımı çıkardım”. Bu sözde, hafiflik ve övünme payı yoktu, sadece birlikte tekrar birşeyler yapabilmeyi göstermek isteyen yaşlı bir askerın gizli heyecanı vardı. Bütün dünyanın nefesini tuttuğu bu büyük boğuşmada dışarıda tutularak, ismini yükseğe çakılı güzel bir plâka gibi kabul ederek, ona bu son savaşıta görev vermeyeceklerine çok üzülüyordu. Her sabah hayvan terleyinceye kadar ata bineerek, vücudunun ve ruhunun çevikliğini unutarak, geçmiş yıllarından bahsetmek ona acı veriyordu.

Enver Paşa onun bu düşüncelerini alnından okumuş, hepsini çok iyi anlamış ve yeni bir görev verilip verilmeyeceğini ciddi bir şekilde düşünüyordu. Sultan'ın baş yaverliği gibi dekoratif bir görevi bile, bu ruhu genç kalmış asker yüreği, büyük memnuniyetle kabul ediyor ama, işlerinin çokluğu ona her şeyi unutturuyordu.

Tam bu sırada Mareşal von Kress ile Süveş harekâtını yöneten Cemal Paşa'dan ilk haberler gelmeye başladı.

Almanya'nın da hoşuna giden hazırlıklar, üç aydır devam eden operasyon yolunda gidiyordu.

Enver Paşa, kendisine, Suriye'ye hareket etmeden önce bilgi vermek için Bahriye Nazırına rica ettiği günü çok iyi hatırlıyordu. Her bir patlamasından kısa süre önce, gökyüzünün gri tüllerle perdelendiği Kasım günlerinden birisi ol-

malydı. Tarafsızlığı korumalı ve istenmeyen durumlardan kaçınılmalıydı. Yeteri kadar çalışmasına, çok önemli talimatlar vermesine, misafir kabul etmesine, telefon görüşmeleri yapmasına, adına yapılan sayısız yazışmaları incelemesine rağmen, yine de gücünün yarısını kullanıyormuş gibi bir hisse kapılıyordu. Böylesi durumlarda, bir zaman boşluğuna düşmüşçesine, gerçeğe çok kısa bir an dönmesine rağmen, çamurlu bir yerden geçerken batağa saplanmış gibi keyifsiz-hissediyordu kendini. Ve çok meşgul olan kafasından, nadi-ren uzaklaşan sağlıksız düşüncelere dalıyordu.

Kendinin, şimdiye kadar katettiği mesafeyi sık sık düşünüyordu. Kazandığı her şey, sıcak çatışmalarda kazandığı her şey cansızlaşıyor, önemini yitiriyor parlaklığını ve rengini kaybediyordu. Kendini; hiç ara vermeden bir dağın doruğuna tırmanmaya çalışan ve hedefine ulaşmak için çaresiz adımlar atan ve nereden başlanması gerektiğini bilmeyen bir insan gibi görüyordu.

Oysa, işte her şey ellerindeydi. Yüksek mevki, şeref, mükemmellik, muhteşem döşenmiş bir ev, ellerini saygı ile göğsünde çaprazlayarak her emrini yapmaya amâde hizmetçiler, otomobiller ve ahırların da bakımlı atların dolaştığı bir malikâne.

Tembel tembel evde uzanmayan, kendini halkının iyiliğine adanmış, anlaştığı uyumlu, genç bir eşi vardı.

Pek çok kişinin elde etmek için ömür boyu uğraştığı bütün bunları kader ona sunmuştu. Bütün bu hayatın sonunda ne vardı? Daha fazlasına cesaret edemiyordu. Aşması gereken bir sınır vardı. Mukaddes kanunlara güvenmeli, içinde yanan sakin ve aleve dayanan bir inancı olmalıydı. Ara sıra onu yoklayan, pek de seyrek olmayan, onu zorlayan karanlık sevgiler vardı: “– Ben yaşlanmayacağım. Hayatım çok çabuk sona erecek”

Bahriye Nazırı içeri girip, yerine oturduğunda, Enver Paşa derin bir nefes aldı. Sanki omuzlarından bir yük kalkmış gibiydi. Tabi bu kötü havanın suçu, böyle saçmalıklarda, bulanık hava, yarı aydınlıkta ve kan akışını coşturan hafif ateşte sebep olabilirdi.

Hizmetçiye ışık getirmesini ve mangalı yeniden doldurmasını emretti.

Türk evlerinde soba yerine kullanılan pirinç mangalın içinde kömür kor haline gelip, tatlı bir sıcaklık yayılıp, arkadaşının ciddi, biraz da mağrur yüzüne baktığında, hayat bütün yorgunluk ve işle birlikte birden daha güzel bir hâl almıştı. Son tepe halâ tırmanılmamış, bütün beklenenler onun arkasında ve bu daha yüksek ve uğraşmaya değer bir hedef sunuyordu. Her zaman içini kaplayan bu karamsar hislerden kurtulmalıydı.

Büyük bir tutku ile saldırı plânını anlatmaya başlamıştı. Bu plânı amaçsız olarak niteleyen Liman von Sanders ile Almanların istediklerini baskı yaparak uygulamak isteyen Freiherr von Wangenheim arasında sert bir sürtüşme vardı.

Harbiye Nazırının, Amiral Souchon'u ve Usedom'u, askerî ateşle, yüksek seviyede diğer kişileri kendi tarafında bilen Alman Büyükelçisi, Liman von Sanders'in Berlin'e geri alınması yerine, birkaç hafta sonra İstanbul'da karşılaşacağı Mareşal Freiherr von der Goltz'u rica etmekte gecikmedi. Bu arada, bu mesele yoluna girmesine rağmen, Alman kabinesi, Liman von Sanders'i Süveyş Kanalı harekâtına katılması emrini verdi.

"İngilizleri şaşırtmalıyız. Bu taraftan bir saldırı beklemeyeceklerdir. Mısır onların en hassas yerleri olduğundan, Batı cephesine gönderilecek olan Hindistan tümenini orada tutacaklardır. Yoksa, bu kuvvetlerin büyük bir kısmını Ça-



nakkale'ye yapılacak bir çıkarma birliği için kullanılacaklarını tespit ettik”

Bu arada Enver Paşa karamsarlıktan çıkmış, yeniden simsiyah gözleriyle soğukkanlı ve kararlı biçimde başlamıştı. Bütün yollara gerekli adımları atıyordu. General von Kress Şam'da bulunuyor ve Suriye'de Bedevilerden bir yardımcı tümen kurmaya çalışan Albay Mümtaz Bey'in hazırlıklarına yardım ediyordu. Suriye ve Filistin'i savunmakla görevli Zeki Paşa, Suriye'de ayrılıkçı Arap ihtilâlcilerin çok yoğun faaliyette bulunduğunu bildirmişti.

Tecrübeli ve ihtiyatlı arkadaşı Cemal Paşa'yı bir kumandan için zor bir görevi olan 4. Ordunun başına getirmeye karar vermişti:

- Kabul mü, değil mi?
- Tabi, büyük bir memnuniyetle.
- Tamam. Öyleyse herşey mükemmel.

Cemal Paşa, Kanal Harekâtı işini ve Suriye'de asayişin yeniden sağlanmasını üstleniyordu. Söylendiği gibi, İngilizler aşağıda tutularak, hareketsiz bırakılmalıydı.

Bir an önce, Enver Paşa'nın bizzat üstlendiği vekâleti, birliğin hareketinin ayrıntıları ve düzenlenmesi yapılmalıydı. Ayrılırken, Bahriye Nazırı, kendine verilen bütün görevleri memnuniyetle ifa edeceğine söz vermişti. Enver Paşa oldukça keyiflenmiş ve Cemal Paşa aklına gelen binbir çeşit soru ve kafasında bu beklenmedik görev tebliğiyle acele adımlarla odayı terk ediyordu.

İki ay kadar önceydi. Enver Paşa, elinde 4. Ordu merkezinin 15 Ocak'ta “Bir Seba”ya ulaştığını bildiren bir telgraf tutuyordu.

Düşünceli bir şekilde kâğıdı katlamış, kalın kaşları, geniş göz kapakları üzerinde güçlü bir yay çiziyordu. Kaşlarını birbirine çarpacakmış gibi daraltıp, birbirine yaklaştırarak başını salladı. Birlikler, çölü zayıatsız aşabilecekler miydi? İngilizleri şaşırtma başarılı olacak mıydı? Bunlar her harekâttan önce sorulmakta olan temel sorulardı.

Cemal Paşa'da olayların gidişatının getirdiği içten içe duyduğu ama iyi gizlediği gergin durumda görünüyordu. Hazırlıkları esnasında karşılaştığı önemli zorlukları aşmış olmasından memnundu ama, sadece göreve giderken bile, başına gelen meşakkatten hiç bahsetmiyordu.

Adana'ya kadar yolculuk iyi gitmişti. Birkaç yıl evvel burada vali olarak bulunduğundan, yerli halk ona muhteşem bir karşılama töreni hazırlamıştı. Bu gerçekten çok memnuniyet vericiydi. Ama aralıksız yağan, bütün Adana ovasını bataklığa çeviren yağmur hiç de sevindirici değildi. Demiryolunun geçtiği bazı bentler yıkıldığından, Iskenderun bağlantısı kesintiye uğramıştı. Otomobillerle denemesi boşuna zahmet olmuş, birkaç metre sonra arabalar çamurluklara kadar batmıştı. Mandalar bulunup getirilmiş, kara kahverengi, güçlü dev boynuzlu öküzler, adım adım arabaları Iskenderun'a doğru civık, yapışkan çamurdan çekmeye çalışıyorlardı.

Cemal Paşa yanındakilerle birlikte bu kez de aynı yolu atlarla gitmeyi denemiş fakat, bu çamurda ata binmek öyle sıkıntılı bir şeydi ki Cemal Paşa kurmay heyetiyle birlikte Dört Yol'dan bir drezinle gitmek zorunda kalmıştı. Ama vagonlar hareket ettiğinde buna da pişman oldular. Bu berbat araç, inişli çıkışlı yollarda hız rekoru kırmaya çalışıyordu. Yer yer muallakta kalmış raylar üzerinde gidiyor, birden boşluğa suyun içine düşer gibi giriyor, drezin içindeki yolculara sanki bir motorlu kayıkta gidiyormuş hissini veriyordu. Is-

kenderun'a sağlam kalan birkaç uzuvlarıyla varmaları onlara bir mucize gibi görünüyordu.

Orada pek de cesaret verici olmayan bir haberle karşılaştılar. Halep'e giden yol, otomobil ile gidilebilecek gibi değildi. O zamanlar yol denilen şey de, çakıl taşı dökülmüş, dar, çukurlarla dolu, içlerinde kısmen su, kısmen çamur olan bir şeydi. Şimdiyse, bardaktan boşanırcasına yağan bir yağmurda at üzerinde bir yolculuk başlamıştı.

Cemal Paşa kendini çok kötü hissediyordu. Baştan aşağı sıırıslıklam bir üniforma içinde at üzerinde oturmak, her saniye delik deşik, çamur dolu yere bakmak hiç de hoş olmasa gerekti. Artık çamaşırlarını değiştirmeliydi. Epey sonra zifiri karanlıkta son istasyon olan Katma'ya vardıklarında kurmay heyeti, daha öteye geçecek yol bulamadığından, askerler tarafından malzemeler sırtta taşınıyordu.

13. Kolordu'nun toplanma yeri Halep'te, Kurmay başkanı albay Fahri Bey onları merasimle karışlamış, ertesi gün Arap ve Kürtlerden teşkil olan birlikleriyle bir resmî geçit yapılmıştı. Cemal Paşa ara sıra endişeyle başını sallıyordu. Askerin donanımı istenildiği gibi değildi. Fahri Bey, üzüntüyle omuzlarını kaldırıyordu. Mümkün olan herşeyi yapmıştı.

Elden gelen yapılmış, ancak, yakın çevrede yedek parçalar bulunamıyordu. Cemal Paşa düşünceli düşünceli: "Öyleyse biz de bu tür şeyleri imâl edecek fabrikalar kurarız" dedi. Şimdi Başkumandan vekilinin ona verdiği görevin sayısız diğer görevleri de kapsadığını her türlü yeni kuruluş ve tesisat vasıtasıyla ve buradan temin edilen yardımla hiçbir şeyi denemeden bırakmama kararını zorlayarak, herşeyi daha da iyileştirme gerektiğini anlıyordu.

Daha sonraki zamanlarda da Suriye'de geçirdiği üç yıl boyunca bu maksadını büyük ölçüde gerçekleştirecekti.

Şam'dan Afule'ye, Hebron'dan Bir Sebiya, Ammari'dan Yeriho'ya yeni yollarla, yılların ihmaliyle artık tamamen kullanılmaz hale gelen eski yollar da yeniden ele alınarak tekrar açılmıştı. Şam'da muhteşem bir bulvarla birlikte depolar, fabrikalar, hastahaneler kurulmuş, kız okulları, kimsesiz çocuklar için koruma ve sığınma evleri yapılmıştı. Böylesine güzel eserler de yardımcı olabileceğine inanan ve bu kadar uzun bir seyahatten çekinmeyen yazar, Halide Edip'de onu desteklemişti.

Bağdat demiryolu baş mühendisi Meissner Paşa'da Cemal Paşa ile bağlantı kurmuş, demiryolunun gerçekten gerekli olan yerlere ulaşması için Türk hükümetinin yaptığı antlaşmadaki her şeyi onun hizmetine sunmuştu. Demir yolları döşeme işinde pek çok işçi taburu çalıştırılarak, Suriye ve Filistin'de 500 km'lik bir demir yolu bağlantısının kurulması fazla sürmemişti.

Bilindiği gibi, bu durum uzun yılların ihmaliydi. Hepsinden önce seyahat macerasının Cemal Paşa'nın beyninde uyandırdığı o acımasız yolculuk şartları, bütün bu plânların gerçekleştirilmesi söz konusu olamazdı. O anda bu işlerle ayrıntılı bir biçimde uğraşacak zamanı da yoktu. Ama –ve gerçekten esas konu buydu– bu plânlar onun düşünce dünyasında sadece geçici de olsa gölgede kalan belirsiz şeylerdi.

Büyük bir sessizlikle kendini topluyor, güçlendiriyor, kulis arkasında konsantre olup bekleyen bir tiyatronun aktörü gibi sadece ortaya çıkacağı zamanı bekliyordu.

Cemal Paşa Şam'da "Dumaskus Palas" oteli'nde karargâh kurduğunda, varır varmaz 8. Kolordu Kumandanlığını ona devr eden Mersinli Cemal Paşa'nın çok dikkatli ve ayrıntılı olarak incelemesi için getirdiği ilk evrak yığını ile karşılaştığında, yavaşça sayfaları gözden geçiriyordu.

“Süveys Kanalı harekâtı için 25. Tümen ayrılıyor –iyi, devam– 8. Kolordunun geri kalanı yol boyuna taksim ediliyor; İstanbul’dan gönderilen 8. ve 10. Kolordular, ordu kumandanının plânlarına göre ya harekât için veya cephe gerisini korumak için kullanılacak”.

Alnını ellerine dayayıp düşünüyor, uzun bir süre hareket etmeden oturuyordu. Sonra haritayı açıyor, tabelalarla karşılaştırıyor ve bu arada da bir fincan kahveyi derin düşüncelerle ağzına götürüyor, nihayet ayağa kalkıyordu. Vücudu küçük ve bodur, sırtı biraz kamburumsu, kısa güçlü ensesi öne doğru eğik, enerjik burnu üzerinden gözleri çilginca bakıyor, siyah sakalları, solgun yanaklarının üstünü kaplıyordu.

Ayakta, üşüyen ellerini oğuşturuyordu. Havalarda daha da soğumuştü. Şimdi bu saatte iyi ısınmış rahat bir odayı nasıl hazırlasınlar ki? Palmiye odunu asla harlı yanmaz, sadece kor şeklinde ışıltar durur, ısıtmazdı. Burada yaşayan insanların çok azı bile böyle bir lükse sahip olabilirdi. Yoksulluk çok büyük olmalıydı. Otele gelirken yolda ne sefaletler görmüştü!

Açlığın zayıf yüzlerinde sırttığı çocuklar, dilenciler gerçekten yürekler acısı paçavralar içinde pazarda dolaşıyorlar, evler gözle görülür harabiyet içinde oturanların zavallılığını ortaya koyuyordu.

Daha sonra, gördüklerini anlattığı Albay Ali Bey: “– Halk başka bir şeye alışmadı. Burası fakir bir ülke. Nasıl olduğunu herkes görmeli. Bizim diğer başka şeylerle, en az bunun kadar ağır sıkıntılarımız da var” diyordu.

Cemal Paşa: “– On bin deve eksik” derken hiç de şaka yapmıyordu. Bu gerçekten büyük bir meseleydi. Eğer burada develerin eksikliği giderilmezse, çölde kervanlar için uy-

gun tek güçlü hayvanın yokluğunu göze almak zorundaydı. Bunlarsa her zaman çok az bulunurdu. Şimdiye kadar sadece iki bin kadar temin edilebilmişti.

Cemal Paşa son derece kararlı olarak: “Temin edilmeli” dedi “ve mümkün olduğunca kısa zamanda, eğer yağmur mevsimini kaçırsak bütün harekât tehlikeye düşer.”

Hemen ertesi günü acele olarak develerin temini ile ilgilecek, güvenilir bir yığın adam aranmaya başlanmıştı.

Gönderilen bu insanlar, durup dinlenmeden yollara düşmüşler, hayvan ağıllarını dolaşıp, ekserisi Arap olan hayvan sahipleriyle konuşuluyor, pazarlık yapılıyor ve bedelleri ödenerek hayvanlar satın alınıyordu.

Cemal Paşa bu haftalarda sadece kederli ama, tehtidkâr bir yüzle ortalarda dolaşıyordu. Öfkelenecek o kadar çok şey vardı ki? Genellikle ısmarlanan hayvanlar, istenilen özelliklere uymuyordu. Veya hayvanların sahipleri bazı zayıf hayvanları da sağlam hayvan fiyatına satıp parayı ceplerine atmak istiyorlardı. Bütün bu zahmetlere rağmen işler umulduğu gibi ilerlemiyordu.

Ali Fuad Bey: “– Memleketin daha derinlerine gitmeliyiz. Belki siz Emir Ibn Suud’a başvurmalısınız, Paşam...” diye bir teklifte bulunduğu Cemal Paşa bu tavsiyeye uyarak, hiç beklenmedik ama çok iyi bir sonuçla karşılaşmıştı. Bu sonuç, iç Arabistan’da Necid Çölün’den mükemmel develerden oluşan uzun bir yürüyüşten sonra gelen uçsuz bucaksız bir deve kervanıydı.

Şimdi derin bir nefes alınmış, çok büyük bir engel aşılmıştı. Ordu için dört bin deve artık hazırды.

Ama Cemal Paşa’nın başını ağrıtan sıkıntısı sadece bu değildi ki... Bir gün Suriye genel valisi Hulusi Bey; Damaskus Palasa, 4. Ordu kumandanlarına Arap ihtilâlcilerinin

gizli çalışmalarını anlatmak için çıkageldi. Geceleyin vilayet binasında ayrıntılı görüşmeler yapıldı. “Aralarında Beyrut ve Şam’ın önde gelen simaları da var, Paşam. Eğer Fransız Konsolosluğundan el koyduğumuz bu belgeleri okursanız herşeyi apaçık görürsünüz...” diyordu.

Hulusi Bey deri çantasını açıp ve kibar bir şekilde eğilerek, içinde çok sayıda Arap ileri gelenlerini zan altında bırakan, olaylara karışmış kimselerin listesini içeren kâğıtları uzattı. Pek çok milletvekili, Meclis-i Mebusan’ın eski başkanı, Dürzi şeyhi Nahna-el Atruş, bir âyan azası, bir sivil müfettişi ve daha başkaları vardı.

Cemal Paşa: “– Bu işi düzeltmeyi deneyeceğiz...” bir kaç adım gidip geldikten sonra; “Bu zamanda olmaz.. Bu huzursuzluğu sadece Arap çevrelerinde konuşmalıyız. Hemen doğrudan ihtilâlcî hareketin önderleriyle münasebet kurup, neyi iyiye götürebiliriz göreceğiz..” Ve öyle de oldu... Arap ihtilâlcilerin lideri Abdülkerim el-Halil, Cemal Paşa’nın çağırısına uyarak geldiğinde büyük bir tantana ile kabul edildi. Bu memleketin adetine uygun olarak, karşılıklı komplimanlar ve jestler yapıldı, daha sonra söz dönüp dolaşıp meselelerin özüne geldiğinde, sadece kaçamak dokundurmalar yapıyor, her iki tarafta büyük bir dikkat ve ihtiyatla konuşuyordu. Sonunda Cemal Paşa onu ikna etmeyi başarmıştı. Abdülkerim el-Halil ayrılırken, 4. Ordu’nun bu bilge ve büyük kumandanını ziyaret etmeye arkadaşlarını da ikna edeceği teminatı veriyordu.

Gerçekten de bunun sonucu olarak, Doktor Abdul Rahman Şeyh’den başka, “Paris Arap Kongresi”nin esas organizatörlerinden ve pek çok gazete çıkarıcı Abdül Gani el-Arifi gibi en etkili ihtilâlciler geliyorlardı.

Cemal Paşa, bunun ardından daha geniş çevrelerle konuşup, görüşme fırsatı bulmak için bir ziyafet tertiplemişti.

Misafirler yığınlar halinde geniş salona akın ediyorlardı. İçlerinde beyaz musselinlerin bulutları altında, esmer yüzlerini saklayarak, savrulan cüppelerinin içinde bir kral edasıyla içeri giren muhteşem görünümlü kişiler de bulunuyordu.

Konuşmalar yapılıyor, şiirler okunuyor, çöl kıyısında doğmuş, acımasız bir güneşin yakıcı sıcaklığını sesine verecek, tek düze monoton bir sesle şarkı söyleyen şarkıcılar ortaya çıkıyordu. En sonunda bir patriyotik Arap marşı olan: "Nahnu Cundullahu Şubban el Bilad" marşı başladığında, yakıcı bir arzuyla salonun tavanları çınlıyordu.

Sonra Cemal Paşa konuşmaya başladığında; üstüne basa basa; şimdi böylesine büyük bir harbin içinde ayrımcılığın olmamasını, İslamın iki büyük dayanağı arasında nifak bulunmasından bahsediyordu. Konuşma, öyle canlı ve Arapların sevdiği gibi duygu dolu ve dokunaklıydı ki, neredeyse alkıştan salonun tavanı yıkılıyordu. Bu, Araplar arasında gözle görülür bir etki yaratmıştı ki, merasimler günlerce sürmüş, sadece Şam'da değil, Halep'te Humus'ta, Beyrut'ta ve hatta Lübnan'da da devam etmiş, ilk anda, hic değilse görünürde sükûnet temin edilmişti.

Böylece Cemal Paşa, dikkatini Süveyş Kanalı meselesine yöneltmişti. Ancak, bu harekâttan geri döndüğünde, ihtilâlcilerin faaliyetleri yeniden uyanmış ve ülke yeniden kaynamaya başlamıştı.

Şerif Hüseyin, bağımsız bir Arap devleti kurmak, sınırları yeniden düzenlemek istiyordu. Genel gidişatı öğrenmek için, oğlu Şerif Faysal'ı Eylül 1914'de İstanbul'a yollamış, Padişah, Hüseyin'in ikili oyunundan haberdar olmadığından, huzura memnuniyetle kabul etmiş ve bunun üzerine Şerif Faysal Suriye'ye döndüğünde, Cemal Paşa'ya ikinci Kanak Harekâtı için binbeşyüz binek deve desteği sağlamıştı. Cemal Paşa, Şerif Hüseyin'in sözlerine inanarak ona sevinci-



ni beyan etmişti. Fakat Şerif Hüseyin, alttan alta Arap bağımsızlık hareketini gayretle destekleyen İngiltere ile görüşüyor, her tarafa haberler yolluyordu. Sonunda Suriye ve Filistin ayaklanmaya hazır hale gelmişti. Buna karşılık, Türk yönetiminin, tutuklamalar, davalar, idamlar ile yaptığı bütün denemeler boşa çıkmış ve Haziran 1914'de Mekke'de başlayan büyük ayaklanma sonunda Şerif Hüseyin, Hicaz Kırallığı ilân edilerek, Osmanlı devletinden bağımsız bir Arabistan kurulmuştu.

Oysa, Emir Hüseyin daha Mekke Şerifi iken, Cemal Paşa ile aralarında son derece dostça mektuplaşmalar oluyordu.



15 Ocak gecesini küçük bir şehir olan Bir Sebiya'ya günlük sükûnet hakim olmuş, halk, evlerine veya güneşin kuru sıcağını içine çekmiş fakir kerpiç kulübelerine dönmüşlerdi. Ayın ışığı düz toprak damlar üzerinde dolaşıyor, karanlık gökyüzünden bir kubbenin kaba hatları ortaya çıkıyor, donuk aydınlık, dar ve yoksul toprak sokaklara yayılıyordu. Pazar yeri, ölmüş gibi duruyor ve üstü örtülü, dar girintiler ve duvar köşeleriyle küçük dükkâncıklar halindeki barakalarla karma karışık bir gölgeler yumağı teşkil ediyordu.

Eğer, minarelerle, palmyelerin siyah yelpazeleri ve birkaç büyük binanın sülüeti olmasa, bütün şehir bu yarı ışıktaki kürekle karma karışık savrulmuş, sabahleyin rüzgârın gene başka tarafa savurabileceği bir kum tepesi olduğunu sanabilirdi.

Ama Bir Sebiya'da oldukça gürültülü bir gün geçmişti. Yolları pazara gelenlerin, çıkmaz sokaklarında gürültülerinin çınladığı Arap askerleri tarafından tıka basa doldurmuş-

tu. Bir çok süvari bağırıp çağırarak şehri dolaşüyor ve yalın ayak, cıyaklayan çocuklar onları takip ediyor, develer mahmur gözlerle sürücülerinin yanında sakın sakın sürükleniyor, mandalar çatırdayan toynaklarıyla güçlü enseleri öne eğik, kırmızı damarlı göz bebekleriyle boyunlarını öteye beriye savurarak gidiyorlardı. Geçtikleri sokaklardan vücutlarının keskin kokuları evlerin duvarları arasında dalgalanıyordu. Şehrin dışında çadırlar kurulmuştu, içlerinde anlatılamayacak kadar insan, hayvan, toprak, erzak balyaları, sandıklar ve çuvallarla karma karışıklığın hakim olduğu bir çadır şehir kurulmuştu.

Şimdi birden bire herşey, gürültüler, bağırtilar, ayak sesleri, kahkahalar, kavgalar, şarkılar, at kişnemeleri, mandaların donuk böğürmeleri, topların takırtıları yavaşça kesilmiş ve örtülmüş mehtabın adeta hissedildiği sessizlikte uyuyan Bir-Sebiya vardı.

Burada toplanan 4. Ordu'nun ana birlikleri çölün uçkun kum tepelerine karşı 12642 insan, 968 at, 328 manda ve 2000 deve katarını arkasından, Türk askerlerinden oluşan 10. Tümen'in 2. kademesi takib ediyordu.

Bir zamanlar Firavunların tek bağlantı yeri olan, Türklerin Kasım'da işgal ettiği el-Ariş sahili boyunca bir birlik Süveyş Kanalı karşısındaki Katya istikâmetine doğru yürürken, sol kanat, Kızıl Deniz kenarında Türklerin eline geçen Akabe'ye doğru giderken, Süveyş'e geçmek için Hicaz Kollordusundan özel bir birlik, Hac yolunun Kalat el-Nahl'e ulaştırmış bulunuyordu.

Binbaşı Ali Fuad Bey, Cemal Paşa'nın yanında at üzerinde ve gecenin serinliğinde üşüyen ellerini oğuştururken; "–Avrupa'nın gözü önünde yapılan savaşlarda daha az zorlukla karşılaşılır.." diyordu.

Cemal Paşa başını sallayarak tastikledi: “- Çölde 350 km tabi küçük bir şey değildir. Umarım her şey hesapladığımız gibi düzgün gider”

- Karamsarlık mı?

- O kadar da değil. En iyi şekilde organize olduk. Freiherr von Kress ve Üsteğmen Behçet Bey, neredeyse kendilerini feda ettiler. Onların yorulmak nedir bilmez çalışmaları sayesinde bütün menziller erzakla dolduruldu, hastahaneler kuruldu, artezyen kuyuları açıldı.

Binbaşı Fuat Bey gülümseyerek: “- Ve siperler kazıldı, dikenli teller gerildi..” diye ekledi. Cemal Paşa atının boynuna eliyle vururken.

İhtiyatlı olmanın zararı yoktur.. Bütün umudum İngilizleri şaşırtmayı başarabilmemizdede, dedi.

- Bu umudumuz gerçekleşecek gibi görünüyor Paşam. Ama, kazanıp kazanamayacağımız Kanal'ın güney kısmının işgali ve 8. Kolordu'dan takviye alıncaya kadar tutunabilmemize bağlı, adamların sayısı yirmi bine yükseliyor.

Ali Fuad Bey, alçak bir sesle ve sesinin tonunda pek çok gizli sorunun saklandığı bir şekilde konuşuyordu.

- Şimdi siz de karamsarlığa kapılmış gibisiniz? diye Cemal Paşa hatırlatmada bulundu. Kendisinin de benzer düşünceleri olmasına rağmen, bunu kaşısındakine hissettirmek istemiyordu. Beklenmeliydi. Sadece çölde bu yürüyüş bile askeri bakımdan büyük bir emek, dikkat ve yüksek bir moral istiyordu. Dili ile ağızını şaklatarak atına hız vermeye çalışıyor, geniş ve basık bir şekilde eğerin üzerinde oturmuş, karanlık bakışları, yanındaki kumlar üzerinde gelip geçen ara sıra eğilip bükülen insanlar üzerinde sürekli dolaşıyordu. İyi bir hava var diye sakin bir şekilde düşünüyordu. Konuştuğu insanların gözleri parlak, yüzleri sakindi.

Kervanların bir kısmını önünden geçirttikten sonra, bütün düşünceleri, bütün çaresizlikleri, korkuları bir tarafa iten tuhaf bir gurur duygusuna bürünüverdi.

Sabah ışığıyla ilk mola verildiğinde, El Tih çölüne yayılmış müthiş bir ordugâh ortaya çıkmıştı. Develeri, sürekli yer değiştiren tepelerden aşırarak epey zaman almış, arkasından simsiyah, ağır ağır yürüyen manda kervanı takip ediyordu. Sonra da; top bataryaları, seri atışlı obüsler, donuk renkleriyle yüzen, denizde ve kumda çekilebilen portatif köprü ve iskeleler, telgraf bölükleri, sahra hastahanesi. Bu kervan, olağanüstü renkli haliyle, durmadan hareket eden, gürültülü insan ve hayvan sürüsü, çölün ortasında Nuh'un gemisi izlenimini veriyordu.

Bütün bu sesler, çığlıklar aniden kesiliverdiğinde arkada sadece yeni doğmuş bir şeyin şarkı söylemiş gibi azalıp ve yükselen ve gittikçe azalan sesi kalıyordu. Ve güneş kumların üzerinde yavaşça büyüyen altından kocaman bir göz gibi yükselirken binlerce insan ibadet için secdeye kapanmış, alınlarını kuma koymuşlar, namaz kıyorlardı.

Gündüz dinlenme, gece yürüyüş, gündüz dinlenme, gece yürüyüş. Kum, gökyüzü ve rüzgâr. Arasına kavgalar, tek tük çatlak sesler yükseliyor ve yer yer önlerine boz çalılar çıkıyor, kertenkeleler oynayarak kaçışıyor, çok yükseklerde kanatlarını açmış siyah leke gibi bir yırtıcı kuş dönüp duruyordu.

Kısa bir süre yürüyüşe ara verip, dinlenmek için bir kum tepesi üzerinde renkli bir halıya bağdaş kurmuş Cemal Paşa ve Ali Fuad Bey'in önünde duran Albay von Frankenberga: "– Sıhhiyecilerin işleri her gün daha çoğalıyor" dedi.

Cemal Paşa başını kaldırarak:

– Ciddi bir şey mi?

– Her zaman olduğu gibi Paşam. Zâfiyet, su toplamış ayaklar, göz iltihaplanmaları, küçük kas kopuklukları, hâtta yılan sokmalarından bile kaçınılamıyor.

– Öyle ise endişeye mahâl yok. On gün tahammül ettik. Geri kalanını da yaparız.

Cemal Paşa ayağa kalkarak;

– Sanıyorum artık yeniden yürüyüşe geçebiliriz.

Albay, von Frankenberg yanlarından kayboldu.

Ali Fuad Bey: “– Az önce şöyle bir koyun etli pilâv hayal ettim” derken, bezgin bir tavırla, başparmağı ile işaret parmağı arasında bir hurmayı döndürüyordu.

Cemal Paşa kısa bir kahkaha ile: “– Bu bir serap Fuad Bey, bizde sadece hurma ve zeytin var”

– Ve bisküvi. Ve de günde bir kabak kepçe ile su.. Ah keşke en azından bir kere yıkanabilinseydik..! Ali Fuad Bey yavaşça bacaklarını uzattı ve baldırlarına dayanarak:

– Her tarafım, bütün kemiklerim ağrıyor..

– Çölde atla yolculukta bu kaçınılmaz.

Binbaşı Ali Fuad Bey: “– Sonunda herkes bir parça çöl oluyor..” diye kendi kendine mırıldandı. Birkaç gündür kötü uyuyordu. Aynı zamanda, mideleri, hep aynı ve azıcık verilen tayınlara isyan ediyor ve yorgunluk hissini güçlendiriyor bu da, benizleri gri ve soluk, biraz da çöle uygun görünüyordu. Sadece o kadar da değil, herkeste ayrı ayrı yorgun ve bitkinlik hissi uyandırıyor.

Sanki kum hep dişlerin arasındaymış gibi gıcırıyor, yüzler, üniformalar, çizmeler, atların parlak sırtları ve mandaların siyah-kahverengi derileri kumdan bir tabaka ile kaplanmış olarak duruyorlardı.

Sadece develer değişmiyordu. Nasırlı mafsallarında koyu çıkıntılar belirmiş olan heybetli bacaklarıyla, büyük bir gururla alt dudaklarını ileri doğru uzatarak yürüyorlar ve dağ gibi yükleri, hörgüçleri arasında bir sağa bir sola sallayarak yürüyorlardı.

Ve ay yeniden görünüyordu. Uzun kervan menzile doğru yürüyor, çöl, soluk bir aydınlık içinde uzanıyordu. Her kumulun ardından bir yenisi geliyordu. Çölün bu cansız görünümünü üstünde âdeta zamansızlık hüküm sürüyordu.

Burada insan hayatı neydi? Büzülmüş, kıvrılmış bir hiç, minicik bir kum tanesi. Çıkacak tek bir fırtına kısa bir sürede herşeyi –birkaç bin insanı, bir kaç bin hayvanı– ertebedir. Peki çölde bunun anlamı neydi? Üstünde birazcık kum ve sanki burada bütün meşakkate rağmen, bütün yalnızlığı ve dünyadan kopukluğa kafa tutarcasına “Kahire üzerinde hilâl dalgalanıyor...” marşıyla yeni bir güç ve cesaret bularak yürüyen bir ordunun geçtiği asla bilinemezdi.

“İngilizler futbol oynuyorlarmış” Durumu öğrenip, bildirsinler diye, daha önceden Kanal’a gönderilen subaylardan gelen haberler şimdilik böyleydi.

Cemal Paşa’nın alını kırışmış ve düşünceye dalmıştı. “... şimdi Kanal’dan onbir kilometre uzaktayız. Eğer acele edersek yarın gece taarruza geçebiliriz. İngilizlerin gücü otuz beş bin kişi olmalı, ama Kanal’ın uzunluğu ikiyüz kilometre. Eğer İslailiye civarında aşırı güçlü değillerse” – parmaklarını siyah sakalının içine daldırıyormuş, kaşlarının arasında sanki bıçakla yarılmış gibi bir kertik meydana gelmişti.

Binbaşı Ali Fuat Bey;

– Öyleyse yarın mı? diye sordu.

– Yarın, diye Cemal Paşa başını geri çevirerek cevap verdi.

Bu savaştan önce, son gece yürüyüşüydü. Artık askerler marş söylemiyorlar, sessizce ileri doğru yürüyorlardı. Belki, biraz daha hızlı, biraz daha gergin ve hararetle! Yorgunluk, sanki erimiş bir kurşun gibi bütün uzuvlarını kaplıyordu.

Cemal Paşa ara sıra endişe ile gökyüzüne bakıyordu. Ay, bugün daha hızlı görünüyordu. "Acele etmeliyiz" dedi kendi kendine.

At, yumuşak yerlerine vurulan sabırsız darbelerin önünde şaha kalkmıştı.

– Daha hızlı.. Daha hızlı..

Emir daha ileri hatlara iletilmiş, askerler çizmelerini kumun içinden daha hızlı çekiyorlardı.

Cemal Paşa yumruklarıyla eğerin kenarına vurarak: "– Acele edin, millet! Bu bir ölüm kalım meselesi!" diyordu.

Öyleyse daha da hızlı, ama, böylesine yürüyüşle on dakika sonra, zaten zayıf olan vücutlar ter içinde kalıyor, ciğerler körük gibi, gecenin soğuk havasıyla doluyordu.

Kum tepesi üstüne, kum tepesi. Sonu yok muydu bunun? Yıldızlar soluklaştığında daha başka bir şey düşünülüyordu, sadece ileri – mümkün olduğunca hızlı..!

Kanal..! Sonunda..!

Bunca zaman düşünülen bu dar, siyah su şeridi, işte orada duruyordu.

Fransızların eseri olan bu Kanal, bir zamanlar Nil topraklarını siyasî ve askeri bakımdan güçlendirmek için açılmıştı. Ama bunu Süveyş Kanalı sahibi olarak kısa süre önce fark ettiler. 1875 yılında İngiliz Başbakanı Disraeli, Rothschild'lerin aracılığıyla Hidiv İsmail Paşa'dan büyük bir bölümünü satın almışlardı.

Kahire'nin ele geçirilmesinden yedi yıl sonra, Mısır'ın işgal plânlarıyla, Süveyş Kanalı'nın İngiltere'nin eline geçmesi gerçekten dahice bir atak olmuştu.

“Hava birazdan aydınlanacak..! Güneş doğacak, yeniden canlanıp ateşlenecek bir kötü haberden başka ne olabilirdi? Ateşli bir karmaşa içinde oraya buraya koşuşturuluyor, yüzme tulumları hazırlanıyor, nefes nefese kayıklar taşınıyor, bükülmüş sırtlarla seyyar köprüler getirilip yavaşça suya bırakılıyordu. Süre uzuyor, her saniyede aydınlık daha da artıyordu.

“Bize direk gerekiyor... Kürekler nerede...?” Koşuyorlar, eğiliyorlar, bükülüyorlar, kaldırıyorlar, kayıklara, yüzme tulumlarına, sallara biniyorlardı. Çökmüş avurtlarda, vahşi ve fanatik kapkara gölgeli gözler parlıyordu.

Birkaç yüz kişi kanalın batı kıyısına ulaştığında, İngilizlerin ilk ateşi havayı kırbaçlamaya başlamış bulunuyordu. Bu ateş, akşama kadar sürecek olan gerçekte hiç de eşit olmayan üstün silâhlarla sürdürülen bir muharebenin giriş bölümüydü. Düşmanlarının böyle bir işe girişebileceklerini hesaplamamış olan ve başta görülmemiş bir kargaşaya düşen İngilizler, yarım saat sonra kendilerini toplayarak, üstünlüğü ele geçirmek için harekete girişmişlerdi. Revolver toplarından uğultuyla ateş püsküren ağızlarının ardından, zırhlı birlikleri ortaya çıkmış, Büyük Acı Göl'den ve Timsah Göl'ünden yardımcı kurvazörler ve zırhlı gemiler, doğu sahillerini yan ateşine tuttukları anda, harekâtın bütünü daha o anda akamete uğramaya başlamış görünüyordu. Siyah barut dumanı, sarı-gri fıskiye gibi yükselen kumlar, ağır İngiliz ateşinin korkunç gürültüleri ortasında Türk harekât birliğinin hafif topçularının boğuk gürlemeleri duyuluyordu.



Vaz geçmiyorlar..! gevşemiyorlar..! akla ziyan zahmetler çekerek gelen haki üniformalılar, ondört günlük yürüyüşü boşuna yapmadıklarını göstermek istiyorlardı.

Bu arada muharebe meydanına gelen 10. Tümen de savaşa katılmıştı.

Ali Fuad Bey: “– Durumu nasıl görüyorsunuz?” diye sordu.

Ana karargâh bir tepenin üstüne kurulmuş, büyük bir heyecânla savaşın gidişatı takib ediliyordu.

Cemal Paşa cevap vermedi. Ellerini dizlerine dayamış, düşünceli bir yüz ifadesiyle kendi kendine harekâtı değerlendirmeye çalışıyordu.

Ali Fuat Bey, bir şey söylemeden geri dönüp, tekrar dürbünle bakmaya başladığında birden bu korkunç batarya gürültüleri içinde ince bir vızıltı işitip, başını yukarı kaldırdığında;

– Bunlar uçaklar, Paşam..

Cemal Paşa gökyüzüne kaçamak bir bakış fırlattı. İki uçak gökyüzünde yırtıcı kuşlar gibi dolaşiyor, hafif manevralarında gövdeleri gümüş gibi parlıyordu.

“– Muhtemelen bizi keşfettiler. Yoksa onların bu tepeye olan ilgileri nasıl açıklanabilir? Şimdi, biz de göreceğiz” diye Ali Fuad Bey acı acı güldü.

Keşif uçakları ikinci hatta kadar gelmişlerdi. Kısa süre sonra karargahın yerinin bilinip bilinmediği anlaşılabilirdi.

Hava, birden bire tekdüze devam eden bir şarkı tonu gibi önce derinden derine uğuldayıp, sonra kulakları sağır eden bir patlama ile yırtıldı.

Siyah-sarı bir bulut, toz, kum, parçalanmış herşey yerden göğe yükselmiş, Cemal Paşa, ısıklık çalacak gibi dudakla-

rını araladığında yırtıcı bir gürültü ile kulakları tıkanmıştı.

Ali Fuad Bey, “Daha ateş etmediler. Hedef sağa, çok uzağa düştü,” dedi.

Cemal Paşa bir şey soracakmış gibi ona bakarken, patlayan ikinci bir bombanın gümbürtüsü, herşeyi anlaşılmaz kılmıştı. Belki on dakika geçmişti. Her patlamadan sonra kısa bir bekleme süresi, bu süre içinde yeni patlama bekleniyordu. Kulakları sağır edici patlamalar, kürek kemikleri arasında hoş olmayan bir his oluşturuyordu. O an sanki oyulmuş gibi her yer titriyor, sallanıyordu. –Peki şimdi..? Başlarını kaldırdılar – Peki sonra? Birbirini yoklayarak bakıyorlardı. – Neye.?

Ali Fuad Bey iki parmağıyla üniformasının yakasını silerken. “– Geçici olarak herhalde vazgeçtiler” dedi.

Cemal Paşa, kurmay başkanına işaret etti. “– Lütfen, 8. Tümen kumandanını ve Von Kress Bey’i mümkün olduğunca çabuk karargâha çağırın...”

“– Emredersiniz, Paşam!”

Kısa süre içinde, beş kumandan toplanmış, Cemal Paşa 8. Tümen’in kumandanlarına şunları söylüyordu: “– Az önce gelen haberlere göre, yarın sabah erken saatlerde Kanal’a bir darbe harekâtı için İngilizlerin harekete geçecekleri bilgisi geldi”

– Eğer topçu ateşimiz akşama kadar üstünlük sağlarsa, evet.

– Bu konuda ne düşünüyorsunuz Von Kress Bey?

– Ben de aynı fikirdeyim, Paşam. Başarıyı kendi tarafımıza çekmek için, hiçbir şeyi denemeden bırakmamayı düşünüyorum.

– Bunu nasıl düşünüyorsunuz bilmem ama, elimizde üç tane sal bile kalmadı. Askerlerimiz, İngiliz savaş gemileri arasından mı yüzecekler? Beyler, en fazla dört gün dayanabileceğimizi hepimiz biliyorsunuz? Suyumuz şimdiden bitmek üzere. Peki sonra ne olacak? Sanıyorum, şimdi herkesin bu konuda bir fikri vardır?

Freiherr von Kress iyice zayıflamış parmaklarını asabi bir şekilde birbirine geçirmiş, iki aydan beri, gece gündüz bu harekât için çalışmış, başka bir şey düşünmemişti. Şimdi bundan vazgeçmek korkunç bir şeydi.

– Son adama kadar savaşacağız, diye heyecanla atıldı.

Cemal Paşa'nın gözleri küçüldü.

– Çok cesurca bir görüş tarzı, Von Kress Bey, ama maalesef size katılamıyorum. Ordu kumandanı olarak mesuliyetini üzerine aldığı bu işte, bütün harekât birliklerini kurban etmeyi anlamsız buluyorum. Bu Kolordu, hükümetimizin bu hedef için bize ayırdığı en büyük savaşçı gücüdür. Vatanımıza karşı görevimizi tam olarak yerine getirdiğimizi düşünüyorum. Çöldeki bu yürüyüş, ne daha az, ne daha fazla sadece bir gösteri idi. İngilizlere, Kanal civarında sakın sakın oturtmak niyetinde olmadığımızı gösterdik. Bundan sonra, onların yapacakları durumlarını güçlendirmek için, diğer cephelerde kullanacakları birçok kuvveti buraya çekmek olacaktır. Bizde bu arada daha iyi şartlarda ve yardım malzemesiyle ikinci bir harekât için yeniden hazırlanacağız.

8. Tümen kumandanı Mersinli Cemal Paşa: “– Geri dömemiz gerektiği görüşünde misiniz?” diye sordu.

– Eğer, daha fazla zayıat vermek istemiyorsak, kesinlikle öyle. Muharebeyi akşama kadar sürdürelim. Sonra birliklerimizi karanlığın korumasında geri çekeriz.

Bir anlık suskunluk meydana geldiğinde, beş kişinin de yüzleri ciddi idi. Kanal kıyısından boğuk top sesleri geliyor, halâ bir yerlerden bir uçağın motor vızıltısı havada asılı duruyordu.

Cemal Paşa eliyle sakalını kavrayıp, kısa boynunu doğrultarak: “– Bu seferlik kâfidir. Gücümüzün yettiği kadarıyla görevimizi yaptık. Gelecek sefere İngilizler bizi daha iyi silâhlanmış bulacaklar. Beyler, hepimize teşekkür ederim. Albay Frankenberg, günlük emri orduya iletiniz!”



Enver Paşa, atına atlamış, nemli derisi yumuşak pırıltılar saçan atın baldırlarına hafifçe dokunmuştu. Yakıcı güneşin ışınları dimdik geliyordu. Harbiye Nazırı'nın etrafında ona eşlik eden atlılar uyumlu bir yürüyüş içindeydiler. Caddede, atların nalları altında kalkan gri beyaz toz ile pudralanmış gibiydi. Yolun sağ tarafında dalları sımsıkı birbirine geçip kırılmış ağaçlarla alçak bir çamlık vardı. Biraz solda, yerden dalgalanarak yükselen ağır mavi deve dikenleri, sarı katar turnakları, yanık kahverengi çiçekleriyle yabani fundalarla bir kırmızı manzarası, arkalarda uzun çizgi halinde bir orman şeridi uzuyor, kuru havada parıldayan yusufluklar, iri böcekler dolaşıyor, gökyüzü mavi camdan gibiydi.

Enver Paşa, rahat bir biçimde eğerin üzerinde oturmuş, omuzları geriye çekilmiş, yüzünü kendinin icadı olan bütün askerî birliklerin giydiği, çöl askerlerine mahsus Enveriye başlık hafif öne doğru eğik miğfer gibi gölgeliyor, gözleri hiç durmadan orayı burayı tarıyordu.

İngiliz topçusunun gürültüsü havayı sarsıyor ve gittikçe yaklaşıyor, bir uçak içerilere doğru uçuyordu.

Kıvrılmış yolun ötesinde şimdi bir köy veya daha çok bir köy kalıntısı görülüyordu. Çöllerleşmiş bir yıkıntının direkleri, taşlar, yığınla sıva, devrilmiş duvarlar, kömürleşmiş ağaçlar, şarapnel parçaları, yan yana top mermisi delikleriyle bütün yerleşim yeri tahrip olmuş, yıkılmış, parçalanmış, yanmış vaziyetteydi.

Gölgelenmiş bir gülümseme ile Enver Paşa:

“Gelibolu Cehennemi...” dedi.

Konuştuğu sırada başını yarı yana çevirmiş, arkasından ata binen genç karargâh subayı atını hafif vuruşlarla mahmuzlayarak öne çıktı.

“– İşte burası...” diyerek eliyle bir yarım daire çizerek gösteriyordu.” Onbeş dakikadan fazla sürmedi, Paşam. Maydos’u yaktıklarında gece boyu gökyüzüne yükselen alevleri gördük.”

– İlk bir kaç gün burda mıydınız?

“– Nisan sonundan beri, Paşam. Kardeşim ve ben 19. Tümenin emrinde idik. Ama...” Genç subay sustu. Ne söylemek istiyorsa, söylememek için güçlükle kendini tutmuştu. Yoksa, Nazır onun hakkında ne düşünürdü? Onu geveze biri olarak telâkki edebilirdi. Bir de utanmadan acısını ortaya koysaydı?

Enver Paşa, bir şeylerin yolunda gitmediğini hissetmiş, refakatinde bulunanın subayın bir kaç kelimesi dikkatini çekmekte gecikmemişti ama, onu şimdi ağır kalibrelerle yapılan düşman ateşi daha çok ilgilendiriyordu. Fakat, yine de subayın birden susması sözlerinin sonunu duymak istiyordu. “Şimdi?” Ama böyleydi işte. Şimdi artık hiçbir şeyin yararı yoktu ama konuşmak zorundaydı! Niçin susmuştu? Asker vaziyetini aldı, görev raporu verirmiş gibi kısa, kesik ve boğuk bir sesle:

“Kardeşim yaralandı. Maydos hastahanesine yatırıldı. Bombardımanda yanan ilk binaların birisindeydi.”

Enver Paşa hiç birşey söylemedi. Bir kardeş acısının haberini, bir kardeşten öğrenecek kadar yeterince insan tanıyordu. Başını öne eğdi ve genç subayın gözlerinde ışıldayan sıcaklığa, imani bir hisle, uzun ve çok şey anlatan derin bir bakışla yakalamıştı.

Hürriyet kahramanı, Abdülhamid’in devrilmesiyle eski yönetim sistemini parçalayan, Halifenin damadı, savaş meydanlarının korkusuz fatihi Harbiye Nazırı bu acıya, sessizce saygı duydu. Paşa için bir muamma gibi olan bu genç subay, artık daha başka biri idi. Beklenilmedik şekilde gizlice arkasına bakıldığında basit, tuntuaklı konuşmayan, hiç düşünmeden güvenilebilecek, görev verilebilecek bir insanı keşfetti.

Basit insanların, çiftçilerin, köylülerin niçin zorla yanına doğru gelmek istediklerini, teftiş için dolaşırken köylerden, yerleşim yerlerinden geçerken niçin etrafını sardıklarını, bazen de elleri ve dudaklarıyla giysilerine dokunmak için gizlice sokulduklarını şimdi daha iyi anlıyordu. Onlarla konuşması gerekmiyordu, sadece onlara gülümseyerek bakması yetiyordu. Bu basit insanların olağanüstü bir içgüdüleri vardı. Burada kör bir fanatizmle hareket edilmediğini şimdi biliyordu. Az önce farketdiği gibi, gizlice incelendiğinde onların bir şeyleri önceden bilmek istediklerini anlıyordu.

Uçaktan atılan bir bombanın patlaması onu bu düşüncelerinden kopardı. Bir kaç yüz metre ötedeki bir tepede birdenbire bir ağaç köküyle birlikte havalanıp, ardından fıskıran topraktan sıcak, endişe verici bir girdap, öteye beriye uçuşan taş parçaları, devrilen ağaç köklerini takip etti. Sonra ufkun parlak mavisi önünde koyu bir duman yayılmaya başladı.

“– Ve ne kadar uğraşırlarsa uğraşınlar asla Gelibolu’yu ellerine geçiremeyecekler..” diye geçirdi içinden.

Koyu güneş yanığı yanaklarının sertleşmiş adaleleriyle çenesini ileri doğru uzatarak: “İstanbul cämilerinde hergün askerlerimizin zaferi için boşuna dua edilmiyor..” dedi.

Enver Paşa bakışlarını yeniden yanındakine çevirmiş, göz kapakları iyice açılmış, göz bebekleri büyüleyici bir parlaklık içindeydi.

– Evet, dedi, “sizin gibi bir subayın ordumuzda olmasından büyük şeref duyduğumu, memnuniyetle söyleyebilirim.”

Buna nasıl karşılık verilmeliydi. Daha dün, sevgili kardeşini korkunç bir şekilde elinden alan bu savaşa küfredmemiş miydi, Arkadaşları ne düşünürdü? Bu övgüyü hak etmiş miydi sanki? Ve şimdi birkaç kelime iyi gelmişti. Düşmanlarının, arkasından kibirli, saygısız, sert dedikleri, kendisini teselli etmeye, içinde yeni ümit ışıkları uyandırmaya çalışan bu adamı görmek ne muhteşem bir şeydi?

Tepenin, zaman zaman, dar ve dik inişli yolu yeni bir dönemecin olduğunu gösteriyordu. Gri, beyaz bir toz sisinin arkasından cepheye cephane götüren uzun bir kervan görünüyordu. Toz bulutundan çıkıp, yakına geldiğinde çok zengin bir renk cümbüşünün parıldayan gün ışığı altında, bu ölüm tozu patlayıcıların, kasalar, sandıklar, sepetler içinde taşıdığı unutulmuş gibiydi.

Ince iplerle birbirine bağlı eşekler, katırlar, öküzler ve iri manda kervanı, Truva savaş arabalarını andıran, yanlarında birkaç sırıgın yükseldiği, dilme şeklindeki iki tekerlekli, hiç durmadan gıcırdayan, bağırان kağnılar gidiyordu. İplerle birbirlerine tutuşturulmuş develer, ter içinde, kızgın hayvanları sürüler halinde rahatsız eden sinekleri kovmak

için hiç durmadan hareket eden atlar, üstü örtülü arabalar, aralarında üniformalı askerler, boyunlarında renkli toz bezleri ve buruşuk şalvar ve donlarıyla kırmızı, sarı veya beyaz sarıklı hayvan çekiciler, kaba, tozlu askeri çizmelerin yanında kararmış, çıplak ayaklar, tıslayan, kişneyen, takırdayan, inleyen, böğüren, çığlık atan bir kıyamet karmaşası gibiydi. Bütün bu sınırlı bir süre, Harbiye Nazırının küçük grubu geçip gidinceye kadar devam etti.

Uzakta yeni bir toz bulutu daha belirmişti. Bunlarsa, yavaş yavaş ilerleyen, yaralı taşıyan arabalardı. Yolun engellerinin sarsıntıları ve çarpmalar yaralı askerlere cehennem acıları vermesin diye oldukça yavaş ve dikkatli gidiyorlardı. Öğle vaktinin bunaltıcı sıcaklığında bu çukürlü yollarda, saatlerce üstü kapalı, boğucu hava karşısında bu kağınlarda yatmak sağlıklı biri için bile müthiş eziyet demekti.

Bu taşınanlar genellikle biraz daha hafif yaralılarıydı. Çünkü, ağır ve umutsuz durumda olanları taşımak söz konusu olamazdı. Bunlar, yaralı çadırlarına götürülürdü.

Enver Paşa atını dizginledi: Kısaca:

“Kaç?” diye sordu.

Kervanı götüren çavuş bronzdan dökülmüş bir heykel gibi dimdik durarak:

“Altmış üç, diğer arabalar şu an hizmette değil, kumandanım”

Enver Paşa: “Altmış üç!” diye tekrarladı. Ciddi yüzü kararmış, üzerlerindeki tek renkten geriye kırmızı haç işaretleri kalmış uzun sıralar halinde geçen kağınlara baktı. Sızlanan, hafifçe inleyen, ıslık çalar gibi nefes alma sesleri gelen, acı dolu üstü bez kaplı kağınlara geçiyordu. Aynı zamanda, gayrî tabi, kötü bir koku gelip ciğerlere yapışıyordu.



Arıburnu cephesinin beş kilometre gerisinde, Gelibolu'nun baş kumandanlık çadır karargâhı bulunuyordu. Bu karargâhın yapımında hiçbir tilki, bu kadar istihkâm ustalığından daha kurnaz olamazdı. Bodur çam korusunun ortasına üstleri dallarla kaplı bir yerde, uçak pilotlarının bir iz olarak kabul edeceği bir patikanın bile bulunmadığı bir yerdi burası.

Mareşal Liman von Sanders, 26 Mart 1915'den beri 5. Ordu Kumandanlığını yürütüyordu. Kurmay başkanı Kazım Bey, Albay Prigge ve süvarî subayı Mühlmann asbest ve mukavadan yapılmış bu dar barakada bulunuyorlardı.

Başkumandan, bir zamanlar eski Prusya'da olduğu gibi, üniforma dışında kesinlikle başka bir kıyafetle düşünülme-yecek görünümde idi. Uzun bir boy, sert ve eğitilmiş bir vücut, hiçbir şekilde amaçsız hareket etmeyen uzuvlar, güneş yanığı yanaklar üzerindeki açık renk, berrak, soğukkanlı, kendinden emin gözler. İfade tarzı kısa, kesin, ama genelde belli bir sertlikten de yoksun değildi. Bu altmışlık askerin yüzünde hiçbir zaman, sertliğin birazcık olsun yumuşadığı veya azalma emârelerini görmek mümkün değildi. Onun karakterini ve hayata bakışını kendi söylediği şu sözlerden başka hiçbir şey daha iyi ifade edemezdi: "Kim her şeyi düşünürse, iş yapmaya vakit bulamaz"

Enver Paşa, Mareşal'in yeteneklerini iyi değerlendiri-yordu. Gelibolu için ondan daha iyi, daha tedbirli bir müdafa komutani bilmiyordu. Şahsi olarak kendisine yaklaşılmazsa müdahil olmaz, bir tarafta durup beklerdi. Liman von Sanders, bir Alman subayı idi. Sadece, görev, çalışma, demir bir disiplin tanıyan sert bir atmosferden, Avrupa'ya göre daha içine kapanık insanların yaşadığı, açılmayan sırlarla dolu, askerlerinin günde beş defa ibadet ettiği, konuşma yerine daha çok gülümsenilen Doğu'nun renkli dün-

yasına gelmişti. Buraya, sadece, Alman Büyük elçisi Freiherr von Wangenheim veya Mareşal von der Goltz gibi atılgan ve duygusal tabiatlı insanlar ancak buradaki yabancı şartlara uyabilir ve Türk düşünce ve davranışını bir ölçüye kadar görebilirlerdi.

Mareşal von Sanders, bir subay grubunu kısaca selâmladıktan sonra Harbiye Nazırına;

– Ne zaman yeni kuvvetlerle takviye olacağız Paşam..!” diye sordu.

– İstanbul’a döner dönmez 2. Tümen buraya yollanacak. Onları bu kısımda kullanırsınız.

– Büyük kısmını, evet. Bir taarruz denemesine girişmek istiyorum. Bir süredir buradan yapılan küçük muharebeler boş yere birlikleri yıpratıyor ve sonuç vermiyor.

– Yine de çok dikkat etmek gerekiyor. İngilizler bir süredir burayı iyi tahkim ettiler. Onları burdan atmak hiç de kolay olmayacak. Aldığım habere göre, hasımlarımız İmroz adasında yeni yedek birlikleri toplamışlar ve yeni mühimmat hazırlanmışlar.

Mareşal Limon von Sanders’in dudaklarının köşesinden sadece “Hmm!” sesi duyuldu. Bu, ona sevmediği bir şey bildirildiğinde yaptığı işaretlerden biriydi. Harbiye Nazırı işi ona bırakması gerektiğini iyi biliyordu. Her zaman ve sürekli bir şeyin üzerinde olmayı nasıl becerdiğini sadece şeytan bilirdi. Haberdar olduğu şeyler sadece birlik komutanlarından gelen haberler, bilgiler, dışarıdan gelen telsiz haberleri değildi. Diğer bağlantılar, sadece onun eline gelen ve herhangi bir yerde karanlıkta kaybolmuş çok karmaşık gizli bağlantılara da sahipti.

– Birliklerin toplanmaları Güney grubu için geçerli olacak. Alçitepe’de bir kaç günden beri işler iyice kızışıyor.

Enver Paşa “muhtemelen” diye rıza gösterdi, Seddülbahir’de aynı şekilde takviyeler yapıldı.

– “Biliyorum Paşam” sesi, kararlı biraz da asabi geldi. “Ve ben tedbirlerimi aldım. Göğüs göğüse çarpışmalar giderek siper muharebesine dönüşüyor. Esas önemli olan, durumumuzu korumamızdır. Eğer rakiplerimiz bizi kuzeye doğru zorlamaya muvaffak olurlarsa, vaziyetimiz çok zorlaşır. Çünkü açığı genişlediğinden, çok daha fazla savunma kuvveti gerekiyor. Son olarak Seddülbahir cephesindeki kuvvetlerimize düşman karşısında olabildiğince düşmana yakın durmalarını ve orada siper kazmalarını, böylece İngiliz gemilerinin ateşinden kendi birliklerine zarar vermeyecekleri için korunabileceğimizi bildirdim.

– Çok güzel Paşam, cephane durumumuz ne durumda? Mareşal içini çekerek:

– Az, çok az Paşam, özellikle topçu cephaneleri! İnsanlar yapabildikleri kadar tasarruf ediyorlar, fakat savaşta bunu yapmak gerçekten hiç kolay değil. İstanbul’daki yeni fabrikadan aldıklarımız pek işe yaramıyor. Bana yirmi mermiden sadece birinin patladığını söylüyorlar.

Enver Paşa, omuzlarını biraz yukarı kaldırarak;

– Şu an bu durumu değiştiremeyiz. Diğer fabrikalar şu an inşaat halinde. Birliklerin genel durumları nasıl?

– İyi, Paşam, bir şikayetim yok.

İşte bu da Enver Paşa’ya göre değildi. Askerlerin, neredeyse insan üstü gayret sarfettiği, cesaretle düşmana kendini kabul ettirdiğini bu korkunç boğuşmada biraz olsun övülmeyi hak ettiklerini biliyordu. Mareşal ve onun arasındaki konuşma her zaman aynı minvâl üzerinde oluyordu. Cepheye giderken yolda, Liman von Sanders’in Gelibolu’daki birkaç haftadır kalmış olmasına rağmen, ne kadar itinalı

ve titiz çalıştığını büyük bir takdir ve sevinçle görmüştü. Sayısız amele birliği, yolları yeniden açmak, bazı kısımları tamir etmek için çalışıyorlardı. Geceleri bile, bağlantı yollarının bazı kısımları, yolsuz yerlerde birliklerin daha çabuk intikalleri için bitirilmeye çalışılıyordu. Köprüler şimdi daha iyi durumda, her tarafa sahra fırınları, tamirhaneler ve cep-hane depoları kurulmuştu.

Mareşala, bütün yüreğiyle hiç yorulmadan yaptığı çalışmalarından dolayı teşekkür etmeyi düşünüyordu. Fakat şimdi, dudaklarındaki sevimli bir gülümsemeye rağmen tekrar resmi bir iş için, resmi olması gerekiyordu. Konuşmasını mümkün olduğunca kısa kesti. Söylemek istediği bir çok askeri ve stratejik hususu sınırlayıp, cepheden yarım kilometre gerideki Esad Paşa'nın kumanda merkezi olarak kullandığı karargâha dönüyordu. Karargâh, 500 metre yüksekliğindeki Maltepenin arazi kıvrımında pek görülmeyecek kadar dar bir yere büzülmüş gibiydi.

Asabi görünüşü ve güneş yanığı yüzünün ortasında bembeyaz göz bebekleriyle harika bir kontrast oluşturan derin gözleri ve uçları kıvrılmış bıyıklarıyla Esad Paşa, Harbiye Nazırına gözetleme yerine kadar refakat etti.

Burada gördükleri fevkalâde ve aynı zamanda çok büyük bir kuvvet gösterisiydi. Derin çukurlar halinde kazılmış toprakta sayısız siperler, açılmış dehlizler, gürleyen bombalarla toprağın gövdesine dev yaralar açmıştı. Bir kaç metre bulan siperlerde düşman düşmana idiler. Siperlerden koyu mavi bir dalga yükseliyordu. Bunlar karşı siperlerden yükselen haki renklilere karşı süngüler ve el bombalarıyla saldıran Senegallilerdi. Sonra herşey birbirini yutmaya başlıyor, patlayan bombalardan, püsküren beyaz şarapnel dumanlarından herşey sisler içinde kaldığında, kalın duman perdesi ardından portakal rengi alevler ortaya çıkıyordu.

Denizden toplar patlıyor, gökyüzünde hiç durmadan dolaşan uçaklardan bombalar atılıyor, tutuşan çalılar, sarı güneş ışığında meşale gibi parlıyordu.

Uzaklarda aşağıdaki bir gemiye bağlı olan bir düşman balonu yavaş yavaş dolaşıyor, ekseri etraflarında beyaz köpüklü dalgaların köpürdüğü dev gemiler, Semendirek Imroz ve Tenedoz adalarından, İngilizlere yukarıdan ateş eden Türk mevzilerinin gizlendikleri yerleri bulmak için üst üste açılmış dehlizlerini havaya uçurarak, Arıburnu'nun dik, kahverengi kayalık kıyıları selâmlıyordu.

“Türk Çanakkalesi”, bir 19. yüzyıl Illiada'sıydı. Bu, milletlerin devlerinin kırdığı hiçbir savaş, bu kadar kahramanca olmamıştı.

Bir zamanlar Troya'nın duvarlarının yükseldiği Asya tarafında, Çanakkale boğazında, Gelibolu'da bir ordu, şimdi ülkeyi dev bir filoya ve güçlü bir müttefik düşmana karşı savunmak zorunda kalıyordu.

Tanrıların babası Zeus'un oturduğu Ida dağı, Priamus'un kalesi, Kserkes'in tepesi, Stamander'in eskiden Grek ordugahı ile Troialıları ayıran çizgisi, – Bu topraklar ne kadar kanla sulanmış, bu topraklar ne kadar efsane doğurmuştu? Achil, Hektor, Patroktus, Hero ve Leander. Gerçek veya masal – uzak geçmiş zamanların parıltıları altında çözülemez biçimde iç içe geçmiş – Gerçek ve Masal.

Şimdi, bir zamanlar Hektor'un şarkı söylediği yerler üzerinde İngiliz ve Fransız bombaları gümbürdüyor, yeni zamanın savaşı, yeni savaş araçlarıyla, klasik çağların topraklarında yapılıyordu. Ama, insanlar daracık siperlerde oturuyorlar, kılıç sallamak yerine el bombası atıyor, kum torbaları kalkan görevi görmek zorunda kaldıkları bu insanlar, eski Troya savaşçılarının savaşırken, aç kahrken, kan

dökerken, ölürlen gösterdikleri cesarettten çok daha fazlasını gösteriyorlardı.

Enver Paşa, sahra dürbünden gözünü ayırıp geri döndüğünde, Esad Paşa ciddi bir ifadeyle: “– Birliklerimiz çok şey başardı, Paşam..” dedi.

– Kayıplar çok mu?

– Son zamanlarda daha az. Tam zayıyatı ateş hiç kesilmediği ve arada kalanlar alınamadığı için şimdilik veremem. Yalnız, 5 Mayıs’a kadar sadece bu mantıka da ondört bin şehit ve yaralı verdik.

– Peki ya onlar?

– Aynı miktarda, daha fazla değil. Ama düşmanlarımız cephane, donanım bakımından daha iyi şartlarda savaşıyorlar. İstanbul’dan gönderilen kum torbaları siperlerin tahkimatı için değil, elbiselerin yamasında kullanılıyor. Fakat, İngiliz esirleri görseniz, sanki az önce terziden çıkmış gibiler. Üniforma, çamaşır, ayakkabı hepsi en iyisinden. Bana, geceleyin mümkün olduğunca taş zeminde sessiz hareket edebilmeleri için, İngilizlerin çizmelerinin tabanına mantar ökçe yaptırdıkları söylendi..

– Bana bugün bu tür haberler geldi.

Enver Paşa iki parmağını üniformasının düğmeleri arasına sokarak, bir iki saniye kadar gözleri kapalı düşündü: “– Biliyorsunuz, askerlerimizin vaziyetlerini iyileştirmek için mümkün olan herşeyi yapıyoruz. Ama, harp sadece Gelibolu’da değil ki? Diğer cephelerle de ilgilenilmesi gerekiyor. Neyimiz varsa, veriyoruz.”

– Bu bir yakınma değil, Paşam” diyerek, Esat Paşa elini sakinleştirici bir şekilde kaldırdı.

– Bütün bu görünen eksiklik ve sıkıntılara rağmen, Gelibolu’nun galibi olacağımıza kesinlikle inanıyorum.. Cor-

net bifteğimiz, mantar çizme tabanlarımız olmasa da.., diye rek gülümsedi.

“Haklısınız, Esat Paşa”. Enver Paşa'nın sesi berrak ve güçlü çıkıyordu. İşlerin iyi olduğuna, Türk birliklerinin zafetine inanmak istiyordu. Türk askeri sert ve inatçıydı, çünkü damarlarında köylü kanı akıyordu, itaatli ve sabırlıydı, çünkü dua etmeyi daha unutmamıştı.

Edip, Ahmet Hikmet Bey ne demişti:

“Atının dizginlerine yapıştığı, kılıcını çektiği, tüfeğini omuzladığı, süngüsünü bilemediği gün, zayıf ve korkak köylü korkulan bir savaşçı olup, çıkar.

Sen, koca bir çınar ağacısın. Kırılırsın ama, eğilmezsin. Ölürsün, şikayet etmezsin. Çöl kumlarını kanınla sular, ekmeğini alın terinden çıkarırsın”

Enver Paşa'nın dudağının kenarında sessiz bir gülümseme belirmişti. Kimsenin, şimdi ne düşündüğünü bilmemesi ne iyi bir şeydi! Harbiye Nazırı, cephe teftişinde bir edibin satırlarını düşünüyordu. Ama bunda ne saçmalık olabilirdi ki? Sanat, onun için rahatlama, dinlenme anlamına geliyordu. Şimdi ona her ikisi de eskisinden daha fazla gerekiyordu. Büyük Timur da, hem savaşçı hem sanatı aynı derecede sevmiyor muydu? Peki, ya Hindistan sultanı Babür Şah?

Atını harekete geçirmek istermiş gibi, dili ile damağını şaklattı. Tekrar Esad Paşa ile çadır ordugâha yaklaştıklarında, vücudunu rahatça saran kırışik üniformasıyla vücudu küçük yaylanma hareketleri yapıyordu.

Esat Paşa, şaşkınlıkla onu süzdü. Harbiye Nazırı nasıldan birden bire böyle neşeli görünebiliyordu. Gerçekten de anlayamıyordu.

Enver Paşa mendille şakaklarını ve ensesini silerken; “Sıcak bir yaz olacak..” dedi.

– Öyle görünüyor. Askerlerimiz sıcak, susuzluk ve böceklerden çok ızdırıp çekecekler...

Bütün aydınlık neşe tekrar sönmüş, Enver Paşa mırıldanarak:

– Yeni siperler ne âlemde, Paşa?

– Gecedен geceye çalışılıyor. Şu anda bombardımanın etkili olmadığı yerleri yapmaktayız. İngilizler de aynı şekilde çalışıyorlar. Şimdi toprağın altında savaşmak için galeriler açmaya başlıyoruz. Bazen yerin altından sürekli delme ve çekiş sesleri duyduğumda sanki bir volkan üzerine oturuyormuşum gibi geliyor.

Çadırın önünde subaylar, Güney grubundan haber getirmiş olan iki emir eri ile duruyorlardı.

Esad Paşa, Harbiye Nazırı'na sorarcasına baktı:

– Rahatsız olmayın!

Enver Paşa subaylara yaklaşmalarını işaret etti. Bu arada Esad Paşa, raporlara cevap hazırlayıp, yanlarına gelinceye kadar onlarla konuştu.

– Önemli bir yenilik yok, Paşam. Alçitepe mevzilerimizi bütün saldırılara rağmen elimizde tutuyoruz. Dün İngilizler iki ön siperimizi işgal ettiler, ama tekrar çıkarıldılar. Sıhhiye çadırı için, ilaç ve sağlık malzemesi yardımı yapıp yapamayacağımız soruluyor. Evvelki gün düşmanın korkunç saldırısında çok kan aktı. Aradaki telefon kabloları birçok yerde tamamen tahrip olduğundan temas henüz kurulamadı.

Esad Paşa'nın bahsettiği bu saldırı, şimdiye kadar yapılan en cehennemî saldırı olarak tasavvur edilebilirdi. Muharebe, hem Saroz körfezine, hem Çanakkale boğazına inen iki yolu olan, yarım adanın güney kısmına hakim sırt Alçı-



tepe civarında olmuştu. Eğer Türklerin pek önemsemediği Kirte köyü ele geçseydi, oyun kazanılmış olacaktı. Bu yüzden bu mevkiye özel dikkat sarfediliyordu. Günlerden beri savaş, Alçıtepe etrafında sürdürülmüş, Fransızlar ve İngilizler yüksekteki Türk mevzilerini iki taraftan ateş altına almışlardı. Fakat, onların ateş sağanağı kesildiğinde, rakibelerinin yerlerini bir türlü bütün uğraşmalarına rağmen tespit edemedikleri gibi, bataryaları da hiç azalmayan hızla çalışmaya devam ediyor, böylece saldırılar büyük bir darbeye maruz kalıyordu.

8 Mayıs öğleden sonra birdenbire sanki binlerce volkan kızgın alevler püskürtüyor gibiydi. Bu artık bir savaş değil, kaos, çılgınlık, dünyanın batışıydı. Bu müthiş saldırıya katılmayan hiçbir gemi, hiçbir top bataryası yoktu.

Hava hiç durmadan gürlüyor, Alçıtepe'yi kükürt sarısıyla, zaman zaman alevlerin deldiği, içinden koyu renkli toprak kütlelerinin, döne döne gelen kaya parçalarının, yanan ağaçların öldürücü bir şekilde yükselerek büyümlü bir oyun meydanına çevirdiği bulut duvarı sarıyordu.

Daha önce Fransa'da muharebelere katılmış olan Alman subaylar, böyle bir muharebeye bugüne kadar hiç katılmadıklarını ve böylesinin asla mümkün olamayacağını konuşuyorlardı.

Alçıtepe yamaçları sistematik olarak bu şekilde süpürüldükten sonra, bütün ateşler aynı anda susmuş, kulakları parçalayan gümbürtüden sonra bir uçağın hava boşluğuna düşmesi gibi bir sessizlik oluşmuştu.

Müttefiklerin siperlerinde çatlatıcı bir gerilim hakimdi. Dağdan halâ dumanlar yükseliyor, halâ çukurlardan ve çalılardan alevler dillerini uzatıyordu. Kirte ve Alçıtepe'ye taarruz etmek için bütün bir hat boyunca ayağa kalktıklarında

siperlerden fırlar fırlamaz, tepeden müthiş bir ateş yağmaya başlamıştı. Düşman, hala yok edilmemiş ve bu korkunç bombardumanda siperleri zarar görmemişti. Türkler ilk anda, bütün bir düşman sırasını makinalı tüfekle biçmişler, şimdi Alçıtepe yukarıdan aşağı kâmilin düşman cesetleriyle dolmuştu.

Enver Paşa, İstanbul'a geri dönüyordu. Bütün bu korkunç boğuşmaya rağmen, Gelibolu'da gördüğü şeyler ona güven vermişti.

İngiliz zırhlılarının, Türk dış tabyalarına şiddetli saldırılarla Çanakkale boğazı içine girip, Dardanos, Kepezburnu ve Hamidiye gibi iç tabyalara zarar vermeye başladığında ortaya çıkan Çanakkale muharebelerinin başlarındaki umutsuz hava karamsar duygular ortadan kalktıktan sonra düzelmeye başlamış ve ardından 18 Mart'da ilk büyük Deniz savaşı başlamıştı.

Aralarında 38'lik toplarıyla Türklere zor anlar yaşatan içlerinde "Queen Elizabeth" in de bulunduğu altı İngiliz zırhlısı, pek çok mayın tarama gemisi ve torpido bot, bacalarından kara dumanlar savura savura boğaza girerek, Krupp toplarıyla donatılmış Çanakkale, Kepezburnu tabyalarıyla Hamidiye tabyalarını döğmeye başlamıştı.

Öğleye doğru Fransız donanması da bunlara iştirak ettiğinde, birbirinden farklı patlama seslerinin birleştiği bu harp orkestrasının ses gücü korkunç olmalıydı. Türklerin zaferi ile sona eren savaş, altı saat sürmüş, düşmanın dört çelik yığını; "Bouvet", "Infexible", "Ocean" ve "Irresistible" batmış, diğer ikisi de ağır yara alıp çekilip gitmişti.

Türk mayın gemisi Nusret'in, İngiliz nöbetçi gemilerinin gözü önünde on gün önce sessiz sedasız Erenköy körfezine döşediği mayınlar hesaplanmamıştı.

Amiral Usedom'un kumandasında bu taarruzu durdur-  
ran zaferin galiplerine Türk halkı, sonsuz bir minnet ve te-  
zahuratla teşekkür ediyordu.

Nisan'ın sonuna yaklaşıldığında, düşmanın Seddülba-  
hir, Ertuğrul koyu, Kabatepe, Arıburnu, Kumkale ve Morto  
körfezlerinde yapacağı sert çatışmalardan sonra, İstanbul'a  
ulaşmak için yapacağı aktarma harekâtlarının ilk uyarı ha-  
berleri gelmeye başlamış bulunuyordu. Enver Paşa için kötü  
günler tekrar başlıyordu. Her şey bu çıkarma harekâtlarına  
bağlıydı. Eğer Türkler yüksekteki mevzileri tutmayı başara-  
mazlarsa, oyun kaybedilmiş demektir. Harbiye Nezaretine  
gelen haberler birbirini takip ediyordu. Çıkarmayı korumak  
için müttefikler kırk gemi ayırmışlardı. Çoğu sömürgeler-  
den gelen birliklerden oluşan altmış bin kadar asker gemile-  
re yüklenmiş, Eski Hisarlıkta ise, dokuz bin İngilizin üç bi-  
ni ölmüş veya yaralanmıştı.

Arıburnu'nda ışıklar karartılarak gece sahile sokulun-  
muş, sabah olduğunda Türk öncü birliği ateş açtığında, düş-  
man filosunun topları, Türk ihtiyat birliklerinin bulunduk-  
ları tepeleri müthiş bir topçu ateşine tutmuş, bu ateş sıra-  
sında Maydos kasabasının çiçekli bahçeleri alevlerin yuttu-  
ğu bir harabeyle dönmüştü.

Ordugâh'ı Maydos'un batısında bulunan 19. Tümen ku-  
mandanı, daha yeni bir emir gelmeden önce tehlikeyi farket-  
mişti. Hemen atına atlayıp, alay ve bir batarya onu izlemeye  
başladığında geri çekilmekte olan bir öncü keşif koluna rastla-  
dılar ve Avustralya kuvvetlerine karşı geniş bir cephe tutmak  
için onlarla birleştiler. Süngülerle her metre kare toprağı karış  
karış savunan birliklerini, alt üst olmuş sahaya dağıttı. Sava-  
şanlar birbirine o kadar yakındılar ki gemi topları susturul-  
muş, gökyüzü gölgelendiğinde savaş alanının topraklar yeteri  
kadar kanla sulanmış, her iki taraf da ağır kayıplar vermişti.

Halâ cephane ve su sıkıntısı çeken İngilizler birliklerinden nakledilmeyi bekleyen iki bin yaralı sahilde yatıyordu.

Asya tarafı da aynı şekilde sıcaktı. Burada eski bir mevzi olan Kumkale'yi ele geçirme mücadelesi yapılıyordu. Düşman filosu, on yedi birlikle sahile yanaşmış, kalenin arkasındaki Truva ovası top atışlarıyla sarsılıyordu. General Weber Paşa kumandasındaki Türkler, ancak karanlık basınca maharebeye girmişler, büyük bir mezarlık etrafında projektörlerin deldiği karanlıkta bire bir, göğüs göğüse savaşıyordu. Kale üç defa düşmanların eline geçmiş, Türkler, üç defa geri almışlardı.

Nihayet, 29 Nisan'da İstanbul'a ilk müjdeli haber ulaştı: Asya yakasının kıyıları düşmandan temizlenmiştir.

Bu haber üzerine Enver Paşa, iç dengesini yeniden kavuşmuş, ancak bu kritik süre içinde nasıl bir sıkıntı içinde kıvrandığını daha sonra farketmişti. "Asya yakası temizlendi"! Bu haber ona bir mucize etkisi yaptı. Izdırap veren gerilimi çözmeye bir iksir gibi gelen haber, yeni bir yaşama gücü vermeye yaradı.

Gerçi bu durum, düşmanın Çanakkale Boğazı'na yaptığı genel harekâtın büyüklüğüyle kıyaslandığında, kısmi bir başarıydı. Henüz tam zaferin, Türk silâhlarının olacağı anlamına gelmezdi bu. Niçin, Gelibolu'ya değil de, Kumkale'ye bu harekât yapılmıştı?

Tabyaları ziyaret etmek için hareket etmek lâzımdı. Bir çoğu dehşet uyandırıyordu. Yıkıntılar, yok edilmeler, ölü, yaralı, perişan insanlar, savaşın bu şeytani kanlı yüzünün ortasında duruyordu. Mevzileri dolaşırken Enver Paşa, başka bir şey daha görüyordu: Kendilerine yaklaştığında yüzleri aydınlanan genç cesur askerler. En şiddetli taarruzlarda bile güçleri hiç eksilmeyen birlik kumandanları, düşmanın

bütün çabalarına rağmen bulamadığı siperler, arka bağlantıları sürekli düzeltmek için hiç durmadan iş başında olan amele taburları.

“Yenmek zorundayız, yeneceğiz”. Gelibolu üzerindeki ağır savaş havası ara sıra kararıp tehdit etse de, asla susmayacak, eksilmeyecek olan düşüncenin asıl konusuydu.

Ve bu hiç kırılmayan inanç, asla değiştiği görülmecekti.

Savaş durumu hep dengede gidiyordu.

İngilizlerin cephane harcamaları inanılmaz derecedeydi. Bazı günler Gelibolu üzerine yaptıkları atışlar, otuz bini geçiyordu. Bazen kuzey sahili kesimine, bazen Yarımada'nın güney ucuna saldırıyorlardı. Hücumlar, ekseri korkunç bir kasaplığa dönüşüyordu. Toprak alınıyor, toprak kaybediliyor, ama düşmanın göz diktiği mevziler hep Türklerin elinde kalıyordu.

Bunun üzerine müttefikler Türk ordusu için hayati önem taşıyan gemi bağlantısını kesmek için deniz altıları devreye sokmuşlardı. Denizaltılar artık, Marmara'ya çıkıyorlardı. Nağra burnunda otuz metre derinliğe gerilen çelik koruma ağlarını delip geçiyorlar, Türk vapur veya nakliye gemilerini batıyorlardı.

Arada sırada, bazıları ağ yüzünden batıyor veya bir mayına çarpıyordu. Bu şekilde otuz düşman deniz altısından sekizi batmıştı.

Yaz sıcak, dayanılmaz sıcaktı. Toprak gri ve ateşli bir hastanın dudakları gibi çatlamış, böcek sürüleri üstünde dolaşıyordu. Akşama yakın kayalar kızgın bir tuğlaya dönüşüyor, kara çalılar, kurumuş otlar sık sık yanıyordu. O zaman çok uzak mesafeler bile alevler içinde kalıyordu. Mavi, asitli duman bulutları toprak üzerinde dolaşüyor ve nefes almayı

işkence haline getiriyordu. Gözler yaşarmaya başlıyor, sıcağın kurumuş ağızlar, nadiren su ile ıslandığında yakıcı tadta bir çukur halini alıyordu.

Günler birbirini kovalamaktaydı.

İngilizler, Anafartalar yüz bin asker daha karaya çıkar-mışlar, fakat, sahile yakın kazdıkları siperlerden başka, Türk birlikleriyle yaptıkları savaştan ellerinde her şey erimiş, birşey kalmamıştı.

Sonbahar sessizce gelmiş, şimdi Gelibolu tepelerini fırtınalar kutsuyordu. Kabarık, kirli beyaz dalgalar, kıyıyı yalıyor ve öfke ile kayalara çarpıyordu. Yağmur, toprağı batağa ve top çukurlarını göle çevirmişti.

Geceleri askerler siper çukurlarında, sığınaklardan sıçrayan farelerin patırtısıyla, kurt ve çakalların korkunç ulmalarını ve bu arada patlamalarla, yaralıların inlemelerini dinliyorlardı. Gece karanlık bastığında cephe, adeta hortlaklar ülkesine benziyordu. Ve Türkler dayanıyordu. İngilizler, ellerine hiçbir şey geçmeyeceğini bilmelerine rağmen, Türkler de zafer tam gözlerinin önünde olduğu için diremiyorlardı. Bütün bu kanlı boğuşma esnasında, Türk askerlerinin tunc yüzlü maskeleri ardından çocuksu bir muzipliğin ileri çıktığı anlarda olmuyor değildi. Bazen buldukları bazı üniforma parçalarını arkadaşlarından kaçırıyorlar, bazen kafalarında sallanan tuhaf görünümlü gaz maskeleri ile siperler arasında koşuyorlardı.

9 Kasım'da şahsi kararını vermeden önce, durumu yerinde görmek için Lot Kitschener Gelibolu'ya geldiğinde, Londra artık geri çekilmenin yollarını sessizce aramaya başlamıştı. Bu durum, İngilizler için kolay bir karar değildi. Eğer birliklerinin Gelibolu'dan çekilişi başarısız olursa, İtilâf devletleri için büyük bir prestij kaybı olacaktı. Artık Ge-

libolu'da bir ilerleme kaydedilememesinin ve Ekim 1915'de Türklerin, Bulgarlarla anlaşması, Sırbistan'ın işgali ile Almanya ile cephane sevkiyatını emniyet altına alan irtibatın kurulmasına rağmen çekilme tarihi ileri erteleniyordu.

Çanakkale'deki İngiliz ve Fransız ordularının baş kumandanı General Hamilton çekilmeye karşı olduğu için görevden alınmış, yerine, aksi görüşte olan General Monro getirilmişti. Söylendiği gibi çekilme, aykırı görüşler arasında gidilip geliniyordu. Bir yenilgi kabul etmek istemeyen İngiltere'nin milli gururu, İngiltere'nin olayın gerçeğinin karşısındaydı Bu gerçek, Gelibolu'da çılgınlık olarak boşu boşuna insan ve malzeme kaybedilmesinin gereksizliği idi.

Lord Kitchener'in Çanakkale'de harp sahasında görmüş olduğu intibaları, önce kısmen bir bölümünün boşaltılmasının daha iyi olacağı yönündeydi.

Ve artık Türklerin bu cesurca direnmelerinin mükafatını alması gerektiği günler yaklaşıyordu. Türkler, bir kere daha taarruza geçmişler, Arıburnu'nda hiçbir şeyin engellemediği çılgın bir hücumla, ertesi gün yürekten gelen "Allah, Allah" nidalarıyla, Suğla körfezinden, Ertuğrul koyuna kadar olan bölgeyi temizlemişlerdi.

Düşmanın büyük bir sessizlik ve gizlilik içinde geceleyin, siste çekilmesi başarılı olmuştu. Bu durum aynen kabul edilmeliydi. Geriye dehşetin yıkıntılarının kalıntıları kalmıştı. Şehirler, köyler harp tarlalarına dönmüş. Toprak, kan ile sulanmış, mayın tarlaları, top kalıntıları, lağım galerileri ve binlerce korkunç parçalanmış ceset, çukurlar, siperler. Metrelerce yüksekliğinde dağ gibi yığılmış konserve kutularının üzerine çökmüş karga sürüleri, sahil boyunca karma karışık yığılmış askeri malzemelerle dolu tüfekler, sandıklar, çuvalar, çadırlar, tahta ve demir aksamlar, ölmüş atlar, dikenli tel balyaları, kayıklar, çıkarma köprüleri, herşey. İngiliz

tere, savaşan birlikleri için fazla olan herşeyi bırakmış. Bu durum, eğer tahrip edilmediyse veya kullanılmaz hale getirilmediyse gerçek değeri dikkate değmez bir ganimetten ibaretti.

Akbabalar, sessizce Gelibolu'nun tepeleri üzerinde, mezarlıklar arasında dönüyorlardı.

Mezarlıklar, "Haç"ın hemen yanında "Hilâl"ın de bulunduğu, altlarında sessiz tepelerde sessiz savaşçıların dinlendiği istirahatgâha dönmüş; Fransız ve İngiliz, Türk, Alman, Avusturyalı, Hind, Kanadalı, Avustralyalı, Senegalli, herkes, Gelibolu cehenneminde ölüme kavuşmuşlardı.

9 Ocak 1916'da Gelibolu'daki son tahliye harekâtından sonra, zafer güneşinin parlaklığı bütün bu korkunç gölgele-ri yavaşça örtüyordu.

Istanbul'da, bayraklar dalgalanıyor, bandolar çalınıyor, resmi geçitler düzenleniyordu. Müslümanlar camilere dolmuş, yanlarında olduğu için Allah'a hamd ediyorlardı. Sultan Mehmet Reşad'a "Gazi" ünvanı verilmişti. O da, şükranını şu şiirle dile getiriyordu.

#### Sultan Reşad'ın Çanakkale Şiiri

Savlet etmişti Çanakkale'ye kahr ü berden,  
Ehl-i İslamın iki hasm-ı kavisi birden.  
Lakin imdâd-ı ilahi yetişip ordumuza,  
Oldu her bir neferi kale-i polat-beden.  
Asker evladlarımın pişgeh-i azminde,  
Aczini eyledi idrak, nihâyet düşman.  
Kadr ü haysiyeti pâ-mâl olarak etdi firar,  
Kalb-i İslama nüfûz eylemeye gelmiş iken.  
Kapanıp secde-i şükranı Reşâd eyle dua.  
Mülk-i İslamı Hudâ, eyleye daim me'men



Anlaşılabacağı üzere şiir, aslında çok basit ve pek romantik değildi ama, yine de Çanakkale'nin etrafında yapılan dev boğuşmanın büyüklüğünü anlatması yönünden az değildi. Hâtta Bahriye Bakanı Churchill sonradan şunları yazmaktan kendini alamayacaktı: Bu harp, malzeme ve silahın üstünlüğü değil, Çanakkale savaşı, Türklerin lehine bitmesi onların olağanüstü inanç ve imanlarının üstünlüğüyleydi.”

Mareşal Freiherr von der Goltz'de “Harp Günlüğü”ne şunları kaydediyordu:

“Bir filoları olduğu ve denizlerde gezindikleri sürece, İngilizler Çanakkale'yi hatırlasınlar”



Istanbul, İngiliz ve Fransız donanmasına karşı kazandığı zaferi kutladığı günlerde, Mareşal Freiherr von der Goltz orada değildi.

5 Ekim 1915'de Kurmay Başkanı Şükrü Bey ona, Enver Paşa'dan bir telgraf getirmiş, Harbiye Nazırı, İran'da siyasi ve askerî işler için olağan üstü yetkiyle Irak cephesi kumandanlığına atamıştı. Freiherr von Goltz'da beklemediği bir hediyenin verildiği her insan gibi seviniyordu. Sonunda dişe dokunur önemli bir iş, tavsiyelerde bulunma ve orduların harekâtlarının karar merci olan, arzuladığı bir görev alanı verilmişti. Yetmiş yaşını yeni aşmışta olsa, onlara halâ bir şeyler yapabileceğini gösterecekti şimdi.

Hummalı bir şekilde Enver Paşa'nın işaret ettiği bu harekâta büyük kıymeti olan işler üzerine çoktan çalışmaya başlamıştı bile. Bu harekâtın nirengi noktası, İran'ın bağımsızlığını emniyet altına almak ve onların güçlerini İngiltere ve Rusya'ya karşı değerlendirmekti. İran hükûmeti ile ilişki

kurarak, Almanya ve Türkiye'nin İran ve Afganistan'da yapacağı harekâtlar üzerinde anlaşmaya varmak için 6. Ordu'nun yeni kumandanı olmuştu. Tamamen kendi arzusuna göre birliklerini tertipleyebilir, para ve harp malzemesini serbestçe kullanabilirdi.

Bağdat'ı ele geçirme arzusunda olan İngilizler, Irak cephesinin şimdiye kadarki sonuçlarından memnun olabiliyorlardı. İngilizler, bir Hind kolordusuyla Basra ve Kornas'ı ele geçirmişler, top yerleştirdikleri kayalıklar refakatinde iki koldan Dicle ve Fırat nehirlerinin yukarılarına doğru ilerlemeye başlamışlardı. 1915 Temmuz'unda Nafiye'yi, Eylül'de General Townshed kumandasında Kut-el Amara'yı ele geçirmişler, Kasım'da, Townshend'i desteklemek için ellibin kişilik bir Rus birliği Hazar denizine açılmıştı. Buraya kadar her şey çok iyi gitmişti.

Ama sonra beklenilmedik bir dönüm noktası oldu. Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa, İngilizleri Ketespen'de yenerek, General Townshend'i birlikleriyle beraber Kut-el Amarra'da kuşatmış, kuşatma dört ay sürmüştü, dört ay boyunca İngilizler, Dicle'nin her iki tarafında üç savunma hattı kuran Türklere karşı, Townshend'i kurtarmak için boşuna savaşmışlardı.

Birliklerinin içinde bulunduğu durum gerçekten çok kötüydü. Kuşatma ne kadar uzarsa, yiyecek ve cephane durumu da o kadar zorlaşıyordu. Kut-el Amara evlerinin çatılarına yerleştirilmiş makinalı tüfeklerin bir işe yaramadığı, Türk uçakları şehrin üzerinde pikeye geçip, bomba attığında İngiliz askerlerinin psikolojik durumu gittikçe kötüleşmişti.

Günlük verilen tayın gittikçe azalıyor, tütün ve çay kıtlığı başlamıştı. Yerli Arap ahali, ancak akıl almaz bedellerle kendi yiyeceklerinden vermekteydiler. İngiliz askerlerinin yüzlercesi "skorpit" hastası olmuş, sebze diye buldukları her türlü otu yiyenlerde zehirlenmeler baş göstermişti.

General Townshend mümkün olan en üst sınıra kadar dayanmaya karar vermişti, ama herhangi bir şekilde kurtulma umudu da her geçen gün biraz daha azalıyordu.

Mareşal von der Goltz memnundu. İngilizler Kut-el Amara'yı ele geçirmişler fakat, bu durumdan bıkkınlık gelmiş, kapanda yakalanmış bir fare gibi şehrin duvarlarını aşip kaçmayı arzular olmuşlardı. Bir gün –bu zaman çok uzak olmamalıydı– dayanamayarak teslim olmak zorunda kalacaklardı. Şimdi Goltz'un kendisini memnun eden zafer önündeydi.

31 Mart'ta kendisini Kut-el Amara'dan Bağdat'a götürecek olan vapura keyifle bindikten bir kaç gün sonra ilk ateş basması vücudunu yoklamış, hastalığın bekleme süresi dolmuş, lekeli humma (Tifüs) bütün gücüyle yüklenmişti. Gözlerine donuk bir parlaklık, eklemelerinde tutulma ağrıları başlamış, dalağı büyüyerek derisini kahverengi lekeler kaplamıştı.

Doktorların onu kurtarmak için yaptıkları gayret boşunaydı. Akciğer ödemi de başladığından, sadece sessizce omuzlarını kaldıracabiliyordu. Artık, ölmek üzere olan bu adamın, ender bir berraklıkla son güne kadar koruduğu yegane düşüncesi hep Kut-el Amara üzerineydi. Sevincini, artık yaşayamayacağı zaferi duyduğunda, ağzının kenarında küçük acı bir tebessümle göstermişti. Bir keresinde, tedavi için üzerine eğilen doktora garip bir şekilde bakarak "Samıyorum beni acilen büyük karargâha çağırıyorlar" demişti.

Goltz, nihayet 19 Nisan'da son nefesini verdi.

Enver Paşa, Mareşalin hayattan ayrıldığı haberini veren telgrafi dakikalarca elinde öylece tutup kalmıştı. Ölüm bazen ne kadar acı ve acımasız olabiliyordu!

İşte yaşlı bir asker, genç bir asker heyecanıyla düşmanı hayranlık uyandıracak bir hamle ile yenmiş ve daha büyük

zafer beklentisi içindeyken devrilip kalmıştı. Kolundaki minicik bir basil onu yıkmış, o konuşkan, dürüst insanın bütün hayatını, bütün plânlarını, bütün umutlarını bir darbede mahvetmişti.

Enver Paşa büyük bir üzüntü içindeydi. Alman Büyükelçisi Freiherr von Wangenheim'ı mezara koymalarının üzerinden daha birkaç ay bile geçmemişti. Kendi kalbi de, bu sürekli heyecana dayanamayacak, günün birinde duracaktı. Bu son kayıp, Harbiye Nazırı'nı ağır etkilemişti. Sadece ikisi arasında son derece uyumlu olan insani ilişkiler yönünden değil, ortak çalışmalarında çok hassas bir boşluk bırakması yönünden de önemli bir kayıptı. Wangenheim'den sonra gelen Prens Wollf Metternich ile aralarında belli bir gerginlik bulunuyordu. Yeni gelen, elinde çiçeklerle dolaşmak yerine, insanlarla ve çevresiyle daha fazla ilgilenen bu biraz garip delikanlı ile ilişki kurmanın mümkün olmadığını sanıyordu.

Harbiye Nezareti önünde öğle üzeri konser veren bandonun sesi çınlıyor, pencereden içeri mavi bir bahar gününün canlı ışıkları doluyordu. Enver Paşa parmaklarının ucu ile telgrafa yeniden bakmış, bakışı, yazı masası üzerinde donup kalmıştı. Goltz öldü. Azrail tırpanıyla nasıl da olgun bir meyveyi devşirmişti. Bu çok tabii olayı normal karşılamak için ne kadar sert olunmalıydı? Eğer birine güç verilirse, şimdi olduğu gibi, zamanı yetmiyor. O zaman da insan, kendi varlığının anlamından şüphe etmeye başlıyor –Elini alnına dayadı, koyu saçlarının perçemleri gözünün önüne düşüyordu–.

Düşüncelerinin karanlık ve ağır baskısı altında bir süre daha öyle kaldı. Eline bir kurşun kalem olarak bir mektubun kenarına sayısız geometrik figürler –üçgen, dikdörtgen, daire– çizdi. Diğer tarafta ise, bilinçli bir hesaplaşmanın eşi-

ğinde idi. Ancak gözleri kağıdın sağ köşesinin tamamına çizdiği küçük haçlara takılınca fark etti; “mezarlık”, bir an kalemi elinden bıraktı. Enver Paşa'nın eli zilin düğmesine uzandı, içeri bir yaver girdi.

– Arabam!

Sadrazamla işleri konuşmak için Yeniköy'e gitmeliydi. Eğer Mareşal İstanbul'da toprağa verilecekse, gerekli ön hazırlıklar, düzenlemeler yapılmalıydı. Mareşal Freiherr von der Goltz, şerefine uygun şekilde gömülmeliydi.

O günün üzerinden haftalar geçti: 29 Nisan'da Kut-el Amara'da düşman yenilmiş ve onüç bin İngiliz askeri esir alınmıştı. Türk birliklerini, Mareşalin ölümünden sonra Halil Paşa kumanda ediyordu. Amara'da, kurtarmaya gelen bir İngiliz ordusunu da yenmişlerdi.

General Townshend, İstanbul'a doğru yola çıkmadan önce, Halil Paşa'dan rica ederek, bütün harekât boyunca sadakatla ona arkadaşlık etmiş ve kuşatma sırasında Kut-el Amara'da kendileriyle kötü saatler geçirmiş olan “Spot” ath köpeğini bir arkadaşına emanet etmiş, Spot'u korumasına alan arkadaş, daha sonra onu İngiltere'ye yollamıştı.

Türk birliklerinin, bütün memlekette yankı bulan bu zaferi büyük sevinç yaratmıştı. Sadece Freiherr von der Goltz'un kendi savaş sanatının sonucu bu zaferi görememesi, bu coşkunluğun kadehinden dökülen acı bir damla idi.

Mareşalin defnedilmesi de epey bir mesele olmuştu. Berlin ile İstanbul arasında uzun görüşmeler yapılmış, müteveffa askerinin Alman ve Türk dostları haklı olarak onu kendi ülkelerine gömmek istiyorlardı. Sonunda Tarabya'da büyük elçiliğin şeref mezarlığında toprağa verilmesinde karar kılındı.

Bağdat demiryolundan içinde müteveffanın tabutunu taşıyan çiçeklerle süslü özel vagon, Haydar Paşa'ya geldiğin-

de, önce öğrencilerin omuzunda Tıp Fakültesinin dev binasına götürülüp, büyük bir ihtiram yürüyüşü yapılmıştı. Ziyaretçiler, sabahtan akşama kadar gelmeye devam etmişler, gümüş kandillere takılı mumların hafif aydınlığındaki cenaze odasına sessizce giriyorlardı. Geniş palmiye yaprakları altında çelenklerle süslü tabutun başında iki süngülü nöbetçi ihtiram nöbeti tutuyordu. Duvarlara asılı Türk, Alman, Avusturya-Macaristan bayrakları hafif ışıktaki cenaze odasına ayrı bir hava veriyordu.

Toprağa verme günü merasim, Harbiye Nezaretinde oldu. Katafalk geniş meydana kurulmuş, bütün İstanbul, bu askeri kutsamak için toplanmış, bütün dükkânlar kapanmış, bayraklar yarıya inmişti.

Enver Paşa pencereye önünden aşağı bakıyordu. Orada müthiş büyük bir kalabalık toplanmış, bütün garnizon getirilmişti.

Yâver; “– Sanıyorum vakit geldi, Paşam” diye uyardı.

Harbiye Nazırı başını salladı. Göğsüne iki sıra madalya takılı merasim elbisesi giymişti.

Meydana geldiğinde, binlerce göz ona bakıyordu. Odak noktası olmaya alıştığı için bu onu rahatsız etmiyordu. Sonra selâmlamaya geçildi. Padişahın oğlu prens Ziyaeddin Efendi ile alçak sesle kısa bir konuşma yaptı. Mareşalin aile fertlerine ve Berlin’den gelenlerin yanına gidip, sessiz ve askerce selâmladı. Bu insan kalabalığı içinde kendini iyi hissetmediği görülen Prens Woff Metternich’e soğuk ve nazik bir şekilde teşekkür edildi.

Ardı arkası kesilmeden, askeri birlikler, donanma, senato temsilcileri, izciler katafalk önünden geçip, çelenkler koydular. Bando çalıyor, herşey sessizlik içindeydi. Sadece, bir koronun ilâhi sesleri geliyordu. Bir bulutun gölgesi bu

yaslı kalabalığın üstüne düşmüş, bir kuş, tabutun yanında duran yaşlı bir akasyanın yaprakları arasında kaybolmuştu.

Müzik en ağır tonuna geçtikten sonra bir ruhaninin vazası büyük bir huşu içinde dinleniyordu:

“Ölünceye kadar sadık ol..!”

“Sadık olmak, son ana kadar dayanmak, düşünce ve davranışta metin olmak. Mareşal von der Goltz sadıktı. Kendine ve görevine son nefesini verinceye kadar, yaşayanlar defterinden adı silininceye kadar sadık kaldı”.

Enver Paşa, konuşmasına başlamadan önce, önünde duran dev insan kalabalığına yavaşça göz attı. Sonra konuşmaya başladı, açık, sakın ama bağlayıcı. Her bir sözü dinleyenleri bir kement gibi yakalıyordu.

“Ölüm bizden ne aldı? Ö, Türk ordusunun önemli bir reformcusu, ordumuzun yükselmesini borçlu olduğumuz bir adam, Türkiye’yi seven iyi bir dosttu. Uzun yıllar buradaki Pangaltı Harb Akademisinde çalıştı. Kendisinden birşey öğrenilebilecek gençlere iyi bir hocaydı. Demir gibi bir görev bilinci, hayatının manâ ve mahiyetiyle pek çok şey verdi. İnsan olarak onun akıllı, geniş ufuklu oluşunu seviyordum, asker olarak hiç yorulmak bilmeyen çalışma tutkusuna hayrandım. Bana ve tanıdığı herkese örnek olarak hizmet etti.”

Enver Paşa’nın sesi yükseliyordu. Kısa etkili sözlerle onun askeri başarılarını, parlak yükselişini anlatıyordu. Sonra bir an sustu. Alnını indirdi, çiçeklerle renklenmiş tabuta baktı. İçinde büyük bir acı hissederek şu sözleri ekledi: “Osmanlı Ordusu adına onu övüyorum. Türkiye’yi ikinci vatan kabul eden bu aziz asker, daima tutku ve sevgi ile bizi ileri götürmeyi düşündü. Allah ruhunu ebedi sulhe kavuştursun..!”

Harbiye Nazırı geri döndü. Pek çok göz nemlenmişti. Güneş ışığı altında birçok insan ayrılığın gölgesinden, dönüşü olmayan vedadan bahsediyordu. Ve hüznle şu şarkı duyulmaya başlandı:

“Bir arkadaşım vardı...”



Kırk dakika olmuştu. Enver Paşa kalçasını biraz ileri doğru itti. Kısa molalarla altı gündür yollardaydılar. Eskiden olsaydı böyle bir yolculuk hiç zahmetli görülmezdi, ama şimdi—? Vücudun öyle dayanıklı olması neye bağlıydı acaba? Bu zaman ve üzerinde çalıştıkları iş böyle kuvvet ve sinir mi tüketiyordu?

Kompartımanın pencereleri önünden telgraf direklerinin telleri aşağı yukarı kayıyor, sonbahar renklerine bürünmüş ağaçlar önlerinden geçiyordu. Sarı bir Eylül güneşi, olgun parlaklığını çayırlar, tarlalar, damların duvarları üzerinde küçük köy evleri üzerine döküyordu.

Enver Paşa gözlerini kapadı. Uyumak için değil birkaç dakika uykusunu şaşırtmak için. Ama aynı anda içinde bulunduğu zamanda değişiyordu. Son günlerde gördüğü şeylerin ve insanların resimleri, hızla Lemberg istasyonuna girdiklerini gördü. Solgun yanan lambalar, kupkuru bekleme salonları, uykulu, sisli bir karanlık, pek çok gölge ve birkaç yalnız ışık. Rohatyn'dan, Brzezany cephesine gitmek ve orada bulunan Türk birliğini görmek için ordu kumandanı prens Bothmer'in otomobiline bindi.

Enver Paşa'nın alını, kapalı gözlerinin üzerinde temiz çizgilerle düzleşmiş gibiydi. Dudağının kenarlarında memnuniyetini belirten bir gülümseme oynuyordu. Bu inceleme



gezisine sevinmişti. İki gün önce Rusların güçlü bir saldırısını püskürten birlikler parlak bir durumdaydı. Beklentisinin üstünde şeyler görmüş, bunu da Prens (Herzog) Karl'a iletmişti. Bir fotoğraf keskinliğiyle onun sevimli ve dost yüzüyle, Kaiser Franz Josehp ile çok net bir benzerliği olduğunu görüyordu.

Sonra selâmlaşma sırasında prensin kurmay başkanı sıfatıyla karşısında duran Alman General von Seeckt'in dik vücudunu farketti.

Ve diğer resimler gelip gidiyordu. Saniyelik bir hızla beyninde yansıyorlardı. Brzemysl tabyaları, Teschen'deki Avusturya-Macaristan karargâhına varış, konukları şerefine Prens Friedrich'in subay gazinosunda verdiği şenlikli bir akşam yemeği.

Hafızasından bir yığın konuşmalar geçiyordu. Bunlardan sadece Freiherr Connad von Hötzenndorf, Prensle ve Viyana'daki Bulgar askeri ateşesi üstteğmen Tantilow'la yaptıkları aklında kalmıştı.

Tekerleklerin dönmesindeki gürültünün değiştiğini hissederek Enver Paşa yaverine hemen baktırdı. Trenin yanına açılan kapı biraz geri çekildi.

“Onbeş dakika sonra Pless'deyiz, Paşam” diyen Zeki Paşa, hemen arkasındaki Türk Ordusu Sıhhiye Müdürü Numan Paşa ile içeri girdiler.

Enver Paşa saate baktı, üç kırkbeşti. Saat dört'de tren Pless'de olmalıydı.

“Hazırlanma zamanı.” Anında tekrar eskisi gibi uyanık ve çevik haline bürünüverdi. Alman ana karargâhına yapılan bu ziyaret onu oldukça germişti. Merkez güçleri, itilâf devletleri yanında yer almaya karar veren, 27 Ağustos 1916'da Avusturya-Macaristan'a karşı açıkladığı harp ilânı

kararı ile aynı anda Almanya, Bulgaristan ve Türkiye'yi de kendine düşman eden Romanya'ya yapılacak bir hareket için iki veya üç tümen takviye istiyorlardı. Enver Paşa, bunun üzerine üç tümen hazırlatmıştı.

Avusturya-Macaristan ve Alman ana karargâhlarına gitmeyi, orada sözü geçen kişilerle gelecekte Goliçya cephesinde General Sarraıl'in kumandasındaki beşyüz bin kişilik Şark Ordusuna (Orient Armee) karşı yapılacak askeri harekâtın gidişatı konusunda anlaşmaya varmayı gerekli görüyordu.

Tren hızını azaltarak, Pless istasyonuna girmişti. Enver Paşa, refakatinde bulunan general Lossov, general Pomiankowski, Zeki Paşa, Numan Paşa ve kurmaylarını karşılamak için trene gelen Mareşal Hinderburg'un ve birkaç bölüm şefi dışarı çıktılar.

Mutad hâl üzere önce, Türkiye'nin Almanya ile silâh arkadaşlığı konuşulmuş, sonra Mareşal ile Türk Harbiye Nazırı arasında telgraf teatisi başlamıştı.

– Majesteleri adına hoşgeldiniz diyorum. Sizi aramızda görmekten memnunuz, Ekselans.

– Majestelerine bu güzel karşılamadan dolayı acizane teşekkürlerimi bildirin lütfen!

Bir an elleri birbirine kenetli kaldı.

– Umarım yolculuğunuz iyi geçmiştir?

– Mükemmel, Ekselans. İzin verirsiniz size refakatimde gelenleri takdim edeyim.

Takdimler yapıldıktan sonra Enver Paşa yavaşça Mareşal'in yanına sokuldu. Onun iri, kuvvetli yapısının yanında o son derece ince ve zarif kalıyordu. Basit cümlelerle ara sıra Hindenburg'un da bulunduğu konuşmaya katıldı. Söyl-

dikleri biraz ağır, biraz veciz, ama hepsi belli nezaket kalıpları içinde, yalın ve özlü olarak çıkıyordu. Güçlü omuzları, sağlam çenesi bir saban demirinin düşüncelerini gömdüğü gibi iz bırakan alnı, yan çizgilerin kesiştiği göz kapaklarının örttüğü cesur gözleri büyük bir harmani içinde idi.

Enver Paşa, Alman askerlerinin bu kumandanı niçin bu kadar sevdiklerini daha iyi anlıyorum şimdi diye düşündü.

Ana karargâhta büyük yuvarlak bir masa etrafında toplanıldığında, General Ludendorff ve kurmaylarından birkaç subay da oradaydı. Konuşmalar, aşağı yukarı tamamen harbin genel durumu, büyük bir çevreyi etkileyecek belli bir çerçeve içinde yapılıyordu.

Enver Paşa gözünü, kulağını dikmiş, uzun uzun konuşmalar yerine, söylenmemiş bir kelimenin, küçük bir suskunluğun, kaşları kaldırmanın, birden konuyu değiştirmenin politik hayatta daha fazla anlamı olduğuna dikkat ediyordu.

General Ludendorff, Harbiye Nazırına: – Sizin cephelelerde durum nasıl gözüküyor, Ekselans? diye sordu.

– Kafkasya’da Rus saldırısı durduruldu. Mezopotamya ve Suriye’de İngilizler ikinci bir saldırıya hazırlanıyorlar.

General Ludendorff: “Hımm!” diyerek parmaklarını birbirine geçirdi. Yuvarlak yüzü, sağlıklı bir renk göstermesine rağmen çok çalışmanın ve sinirliliğin izlerini de üzerinde taşıyordu.

Mareşal Hindenburg: “– Askerleriniz istenilenden çok daha fazla iş başardılar,” diye konuştu.

Enver Paşa’nın gözleri parlayarak: “Haklısınız. Gerçekten büyük bir memnuniyetle, Alman ordusunun da aynı öv-güye layık olduğunu bildirmeme izin verin..”

Von Hindenburg bir şey demeden defalarca kafasını salladı. Bu durumda söylenenler, gereksiz ve sonradan utanılacak övgü sözleri değildi.

General Ludendorff: “– Harp malzemelerinizin durumu nedir, Ekselans?” diye sordu.

Enver Paşa: “– Bu noktada farklı taleplerim var, cephaneye eksikliği ve tabii toplar içinde hiç istenilmeyen durumda.” Sonra yavaşça devam etti, “İzin verirseniz size isteklerimizi ayrıntılı bir konuşmada bildirmek isterim.”

Mareşal von Hindenburg ve General Ludendorff’la anlaşıklarını söylediler: “– Yarın öğleden evvel sakın sakın görüşebiliriz. Çünkü bu akşam, Pless Palas’ta verilecek yemekten daha iyi bir konuşma için fırsat bulamayız”

Enver Paşa tatlı bir gülümsemeyle onayladı.

General Ludendorff keskin bakışlarıyla; “– Ve bize söylediğiniz birlik desteği, Ekselans?” masada hiçbir şey yapmadan çok uzun süre oturmuşlar gibi sabırsızlığı işaret ediyordu.

– En iyi üç Türk Tümenini, 6. Ordu’dan teşkil ettiğimiz 15., 25. ve 26. Tümenleri Hilmi Paşa kumandasında Romanya’daki savaş için hazırladık. Yarın öğleden önceye kadar kendimde saklayacağım bu hususta söyleyeceğim bir şeyler daha var”

– Romanya planı her şeyden önce Siebenbürgen’i ele geçirmek, Dobruca’dan Bulgaristan’a Sırp ve Rus tarafını desteklemek üzerine kurulmuştur.

Enver Paşa, kendisi için hiç de yeni birşey ifşa etmeyen Ludendorff’un bu sözlerini büyük bir dikkatle dinleyerek;

– Ve Siebenbürgen?

– General von Falkenhayn’ın oraya 9. Ordu ile ulaştığında ne yapacağını göreceğiz. Romanya üzerine yapılacak yürüyüşte başaracağına inanıyoruz.

Birkaç saniye susmuşlar ama, düşünceleri aynı yönde hareket ediyordu. Hasımlarının, Siebenbürgen’e girmesi büyük tehlike arz ediyordu. Sadece Prens Karl’ın ordu grubunu tehdit etmekle kalmıyor, Macaristan’ın kalbini ve Balkanlardaki birliklerle olan bağlantıyı da tehdit ediyordu.

Bir başka sıkıntı ise, Bulgarların olağanüstü saldırganlığından sonra, çok iyi tahkim edilmiş Selanik civarında toplanan ve Manastır’ı vurmaya plânladığı görülen –bütün belirtiler bunu gösteriyor– Romanya’yı kurtarmak isteyen Orientarmee (Şark ordusu) idi.

Bu konuya kısa değinilmiş, karşılıklı fikir teatisi yapılmıştı. Her konuşma alçak sesle idi.

Enver Paşa, Kaiser Wilhelm’in konukları şerefine akşam yemeği vereceği Pless Palas (Pless Preusinin Sarayı)na gitmek için yola çıkmadan önce onu çok memnün eden bir şey oldu. Bu haber, Alman Kaiserinden kendi el yazısıyla gönderilmiş bir mektuptu.

Birkaç bilinen klişe selâm kelimesinin yazılı olduğunu sandığı mektubun mührünü kırarak, okumaya başladı:

**Osmanlı İmparatorluğu Mareşali ve Türk Orduları  
Başkumandan vekili Enver Paşa’ya,**

Ana karargâhındaki mevcudiyetinizle, benim için bugün Alman ordusu ile kurduğunuz yakın ve içten ilişkilere sebep oldunuz. Özellikle ünlü Türk ordusunun mükemmel, güvenilir, genç başkumandanlık temsilcisi sıfatıyla cesaretiniz, yüksek takdirleri hakeden ve hayranlık uyandıran zaferler kazanan sizi, bugün İmparatorluk Hassa Alayım “Garde-Füsilier-Regiment’e dahil ettiğimi belirtmek isterim.

Bu cesur, savaşlarda tecrübeli alay, bu andan itibaren sizi kendilerinden sayarak bana ve orduma özellikle gurur vereceklerini biliyorum.

Genelkurmay Başkanlığı

11 Eylül 1916

Enver Paşa mektubu katlarken çocukça bir gururla gülümserken, iri siyah gözleri ışıldıyordu. Hassa Alayı “Gord-Füsilier-Regiment’e katılma! Bunların özel adı, “Mayıs Böcekleri” idi. Bir zamanlar ölümcül hasta olan İmparator Friedrich, bu ismi, Charlottenburg sarayında, Hassa Alayına İmparatorluk ödülünü verdiğinden beri adet olmuştu. Her yıl Alman İmparatoru ilkbahar selâmı olarak, bu Alaya, 1 Mayıs’ta Potsdam’da bir araya getirildiği için, bir kasa Mayıs böceği yoılardı. Askeri Ateşe olarak Berlin’de iken bunu ilk defa duyduğunda nasıl da şaşırılmıştı. O zamandan beri hep içinde bir yerlerde duran bu sevimli ve lâtif benzetmede bir romantizm soluğu duyardı. İşinin girdabına kapıldığından ve sorumluluğun ağırlığı omuzlarına bindiğinden beri çoktandır unuttuğu neşenin, keyifin ne demek olduğunu şimdi hissediyordu. Mevkisinin yüksekliği onu herşeyden koparmıştı. Etrafındaki hava hep donuktu. Az önce olduğu gibi çok nadiren, daha ancak otuzdört yaşında çok genç olduğunu, içinde bir yerde kendini bile şaşırtan ve kalbini ısıtan bir sevincin hazır olduğunu hatırlıyordu.

Pless Palas’ta karşı karşıya geldiklerinde çok candan söylediği sözlerle kendisine tevcih edilen bu yüksek şeref için, Alman İmparatoruna teşekkürlerini arz etti. Kaiser Wilhelm çok samimiyet göstermiş ve Enver Paşa’nın kendisine Sultan’ın selâmını arz ettiğinde, o da Sultan’ın sağlığını sorarak, Enver Paşa’nın refakatinde bulunan Türk subayla-

rına ve onlarla beraber bulunan general Pomiankowski'ye "ikinci sınıf demir haç nişanı" vermişti.

Sonra yemek başlamıştı. Işık saçan lüks lâmbalarla şenlikli bir aydınlığın devam olan salon, etrafında elli kişinin toplandığı gümüş ve kristal parıltılar içindeki sofraya, altın sırmalar, ağır apoletler, ipek nişan bantları taşıyan üniformalarla göz kamaştırıcı parlaklıkta bir tablo. Ve her bir sandalyenin arkasında harbin gölgesi duruyordu. Onda da sırtlar biraz öne eğik, göz kapakları asabi kıpırtılar içinde, alınlar çizgi çizgi gülümsemeler ölçülü, gözler de rahatsızlık pırıltıları vardı.

Enver Paşa, neşeli ortamın Kayser'i nasıl etkilediğini farkediyordu. Sık sık kaçamak bir bakışla Kaiser'in yüzüne bakıyordu. Ne kadar yaşlanmış, nasıl bir ciddiyet içine girmiş? Acaba, kötü haberler mi aldı? Berlin'de yeniden "Barış ve Açlık" gösterileri mi yapıldı? Aylardır ağır muhârebeler yapılan Verdun savunmasını mı düşünüyor, ya da Somme'de düşman yeni bir deneme mi yaptı, St Quentin-Cambarai da Alman Batı Cephesi zorlanıp yarıldı mı?

Özel bir iştahı olmaksızın Enver Paşa hizmetçilerin önüne koydukları yemekleri keyifle yiyordu. Kayser, oğlu Boris ile birlikte gelen Bulgar Kralıyla konuşuyordu ama hiç konuya girmiyordu. Bir konuşmaya yoğun olarak girebilmek için görülecek ve gözlenecek çok şeyler vardı.

Sofradan kalkıldıktan sonra, oradakiler küçük gruplar halinde toplanmışlar, Mareşal von Hindenburg, Avusturya-Macaristan generali Pomiankowski ile şurdan burdan konuşuyor, General Ludendorff tamamen resmi işlerine dalmış, topluluğun farkında değilmiş gibi görünüyordu. Kaiser Wilhelm, Bulgar Kralıyla uzun bir konuşma yaptıktan sonra Enver Paşa'yı yanına rica etti.

– Adamlarıma harp malzemesi meselesini söylediniz mi, Ekselans?

– İma ettim, Majeste. Konu yarın sabah uzmanların yanında ayrıntılı olarak müzakere edilecektir.

– Bundan başka herhangi bir özel arzunuz var mı?

Enver Paşa nazikçe başını salladı. “– Hükümetim, bir mesele olarak, İstanbul’daki Alman Büyükelçiliği görevinde bir değişikliğin mümkün olup olamayacağını size bildirmekle beni görevlendirdi” dedi.

– Yani, Prens Wolff-Metternich ile çalışmak mümkün değil mi?

– Hükümetimin arzusu tam bu anlamda değil. Ben bununla hiçbir şekilde Prens Wolff-Metternich’e atıfta bulunmak istemiyorum. Şahsen onu takdir ediyorum, sadece fikirlerimiz bazı noktalarda birbirinden farklılık arz ediyor. Bu durumda her iki taraf için verimli olmayan sürtüşmeler ortaya çıkıyor.

– Peki onun yerine kimin gelmesini düşünüyorsunuz?

– Harpten önce İstanbul’da Büyükelçilik danışmanı olarak kalan bay Von Mühlmann’ın bu görevi üstlenmesine memnun oluruz.

“– Öyle ise Von Mühlmann!” Kaiser Wilhelm düşünceli bir şekilde bıyıklarını yukarı doğru kıvrıdı. Sonra: “İyi” dedi. “– Hükümetinize arzunuzu yerine getireceğimi söyleyebilirsiniz.”

Enver Paşa sert bir şekilde asker selâmiyla; “Bütün kalbimle teşekkürler, Majesteleri” diyerek çekilirken, General Ludendorff, az önce kendisine bir subayın getirdiği elindeki telgrafla yaklaştığı dikkatini çekti. Kaiser Wilhelm’in haberi nasıl okuduğunu, küçük ama enerjik konuşmayı nasıl yap-



tığını, Kayser'in yüzünün sonunda nasıl sessiz ve soğuk olduğunu seyretti ve bu konuda fikir yürütmeye başladı. Bu arada, Bulgar kralı oğlu Boris'in refakatinde kısa süre sonra salondan ayrıldı.

Gece karanlık çöküp, saray (Palas)taki ışık demetleri etraftaki gölgeleri koyulaştırdığında son zamanlarda zayıflayan gücünü yeniden toparlamak istercesine Enver Paşa ciğerlerini derin bir nefesle doldurdu. Ağaçların silüetleri arasından yıldızlarla dolu parlak gökyüzü görünüyordu. Hava, kuruyan, çürüyen rutubetli yaprak kokuyordu. Soluk parlaklığıyla yıldız çiçekleri karanlıkta yüzüyor gibiydiler. İşte en sonunda yolculuk, vedalaşma, karşılıklı eğilmeler, el sıkışmalar, bir kaç kelime ve yalnız olacağı, rahatsız edilmeden, kendi kendisiyle etiketsiz kalacağı odada kendi kendisiyleydi.

Enver Paşa kollarını iyice açıp, vücudunu gerdi. Üniformasının boynunu bütün gün sıktığı yakasını açıp, merasim elbisesini bir sandalyenin arkasına astı. Düşünce ile bakışlarını onun üzerine toplayıp, tekrar madalyaların durduğu masaya doğru yürüdü. Çok uzağa götürülmedi mi? Bugün Alman Kayser'inin misafiri olundu. Büyük harbin tarihinde çok tanınmış olan Enver Paşa ismi üzerine gerçekten küçük hesaplar oynanmıştı. Ama anlattıklarına göre Almanya'dan Türkiye'ye gelen vagonların çoğunun üstünde "Enverland" yazılıyormuş. Küçük bir subay olarak başladığı mesleğinde şimdiki kariyeri için gurur duymalı mıydı? Bu kadar çok plâni ve arzuyu gerçekleştirecek olan duruma teşekkür edilmeli miydi?

Sonra Enver Paşa bir süre yattığı yerden gölgelerle dolu bu kendine yabancı olan odaya baktı. Ve tekrar aynı saatleri yaşadı. Sanki bir dağın zirvesinde dikilmiş, geriye bakıyordu. Ama farklı olarak. O, bugün karamsarlığın ve melanko-

linin puslu gözlükleriyle değil, geride bıraktığı yolu neşe dolu, berrak gözlerle seyrediyordu. Bu çiçek bahçesinden çok, taşların olduğu ve yukarılarının sınırları belirsiz uçlarına, gençliğinin ve çocukluğunun ufuklarına doğru bakıyordu.



Şimdiye kadar Enver Paşa'yı sadece Harbiye Nazırı rolünde görüp tanımıştı herkes. Oysa onun da büyük bir imparatorluğun iplerini elinde tutan, varlığı memleketinin kaderine bağlı ve hiç kimsenin hesaba katmadığı, hiç kimsenin rahatsız edemeyeceği özel hayatı olan insan bir Enver Paşa yanı vardı.

Ne varki, omuzladığı yüksek mevki, onu güçlü bir şekilde ön plana çıkarmış, diğer her şey soluklaştığında, Harbiye Nazırı Enver Paşa, insan Enver Paşa'yı gölgede bırakmıştı.

Şimdi o askerlik mesleğinin en yüksek noktasına gelip, belki de kendine verilen süre içinde geriye dönüp baktığında, halâ hedefleri olduğu ve artık bu hedefler için herşeyin olgunluğa erişip, plânları yeşermeğe başladığını görüyordu.

Enver'in hayatının ilk on yılı hakkında bilgi oldukça yetersizdi. Bir Türk aileden geliyordu. Babası Ahmet Bey İstanbul'da Kamu İşleri Bakanlığında memurdu. Sade ve dindar bir ortamda büyümüş, çocuk iken de sakin ve zarıfını. Esmer yanakları üstünde gözleri büyük ve simsiyahdı. Gözlerine bakıldığında hep düşünceli görülüyordu. Gözleri koyu ve derin kuyuları gibi yüzüne bakanları içine çekiyor ve etkisi altına alıyordu. Her zaman sonsuz muammalarla, her gün özel davranışlarla herkesi şaşırtıyor, her gün yeni bir şeyler çıkartıyordu. Her an genç beyin sorular üretiyor ve

kimseden çekinmeden sorular soruyordu. Enver'de bu sorular her vakit bulunuyor ama, bunlar yetişkinleri ilgilendirmiyordu. Çocukken içten içe ilgilendiği bu sorulara kendi kendine cevap bulduğunda az da olsa biraz gurura kapılıyordu. Başlangıçta bunlar sadece soru oyunuydu. Bulutlar neden dolaşiyor? Güneş niçin sadece gündüzleri görülüyor? Niçin böceklerin kalın kabukları ve su sineklerinin kanatları ince? Önceleri bunlara benzer sorduğu sorulardan sonra zamanla, daha farklı sorular, kendi kendini sorgulamalar başlamıştı. Artık biraz daha keskin düşünce ve biraz daha fazla gözlem yapması gerekiyordu. Böylelikle, şimdi daha bilinçli görme dönemi başlamıştı. İlgisini çekmeyen hiçbir şey yoktu. Mutfağa girdiğinde, annesinin pilâvı nasıl pişirdiğini gözlemlerdi. Arkadaşlarıyla oynar, şehrin dar yollarında gezerdi. Cuma günleri cami de babasının yanında diz çökerek dua eder, bazen evinin açık balkonunda yaz geceleri yıldızların gümüş pırıltılarına bakıp hayal kurardı. Genç ruhu, sürekli öğrenmeye açıktı. Ailesiyle Manastır'a taşınıp, okula başladığında, öğretmenleri onun çalışmalarından son derece memnundular. “– Enver bizim en yetenekli öğrencimizdir,” diyorlardı. Annesi mutlulukla gülümserken, babası oğlunun koyu saçlarını oksarken soruyordu:

– Ne olmak istiyorsun, Enver?

– Asker!

– Öyleyse çok şey öğrenmelisin.

– Biliyorum, baba, çok şey öğreneceğim.

Ama yine de çok yükseklerde olma hevesi yoktu. Gezmek için arkadaşlarıyla ormana gittiklerinde, ortalığı velvelaye veriyor, arkadaşlarının gönüllü olarak ona uydukları genellikle bir kuvvet gösterisi şeklinde olan oyunlar kuruyordu.

Ama en güzeli kitaplardı. Kitaplar, önüne anlatılamayacak kadar çok yönlü ve hayal dolu muhteşem bir dünya sunuyorlardı. Macera hikâyeleri, efsane ve masallar, harp hikâyeleri, meydan savaşları, kahramanlar ve haydutlar dünyasının içine giriyordu. Aman Allahım, neler yoktu ki? Sanki niye daha eski çağlarda yaşamamıştı? Neler kaçırılmıştı? İçinde hep aynı arzu vardı: Eğer büyürse, eğer adam olursa, işte o zaman büyük bir şeyler yapacaktı. Ne yapacaktı, hangi işi bitirecekti. O zamanlar geçici olarak aklına gelen ve pek de berrak olmayan tasavvurlardı bunlar. Ama bunları yapmak için çılgın olmamalı fakat, güçlü olunmalıydı.

Sonra bütün hafife alınmasına rağmen, düşüncelerine yön veren bir olay oldu. Manastır askeri okuluna girmeyi başardı. Okulun en iyi öğrencisi ve henüz oniki yaşındaydı.

Bir ilkbahar öğle sonrasıydı. Enver, bir arkadaşıyla çarşıda buluşmak için sözleşmişti. Orada çocukların hoşuna gidecek, eğlendirecek çok şey vardı. Aylak aylak pazar tezgâhları önünde dolaşıyordu. Sonunda canı sıkılıp, arkadaşının oturduğu eve gitti. Enver içeri girdiğinde arkadaşı yere oturmuş, kollarını dizlerine dolamış üzgün bir ifadeyle önüne bakıyordu.

– Ne oldu Mehmet? Niçin gelmedin, yarım saattir pazarda seni bekledim.

Arkadaşı, sessizce kafasını salladı.

Enver çömelmiş arkadaşına şaşkın şaşkın bakarak;

– Azar mı işittin?

– Hayır.

– Hasta mısın?

– Hayır.

– Peki, ne?

Sonunda Enver, arkadaşının gözlerinin kızarmış olduğunu fark etti.

– Ağladın mı?

Diğeri başını sallayıp,

– Niye be Mehmet? Bana söyleyebilirsin.

Arkadaşı kapıya doğru ürkekçe göz attı. İkisinden başka kimse yoktu. Yalnızdılar.

– Abim kayboldu, diye fısıldadı. “Hem de aniden”

Başını hızla öbür tarafa çevirdi. Ama Enver arkadaşının gözlerinden akan yaşlara engel olamadığını görüyordu.

Enver şaşkın ve çaresiz tekrarladı:

“Abin mi? O İstanbul’da değil miydi?”

Arkadaşının, yeni subay çıkmış olan ağabeyini taparcasına sevdiğini biliyordu.

– Hayır – öyle değil, diye mırıldandı Mehmet. Bakışlarını rahatsız bir şekilde odada sağa sola kaçıyordu.

– O sürüldü. Babam az önce öğrendi.

– Sürgün mü? Niye ki? Kim sürdü onu?

– Sultan!

– Sultan mı? Neden? Abin ne yaptı?

– Hiçbir şey yapmadı, kesinlikle yapmadı.

– Olmaz öyle şey!

Enver şaşkındı.

Bir insan eğer suçsuzsa, öyle basitçe sürgün edilemez.

– Olmaz olur mu” diye Mehmet başını salladı. “– Hem de çok sık oluyor. Ama konuşulmuyor. Annem üzüntüsünden hasta oldu” diye ekledi. Elinin tersiyle göz yaşlarıyla ıslanmış yanaklarını sildi.

– Annem, ağabeyimi belki hiç göremem diye çok korkuyor. Bana gizlice, birkaç yıl önce yeğenlerinden birisini kimsenin bilmediği bir yere götürdüklerini ve bir daha ondan hiçbir haber alınmadığını söyledi.

Enver, arkadaşının önünde durup başını hafifçe sol omuzuna doğru eğerek, bu çok heyecanlı haberi dinliyordu. Dinledikçe, yüzü şekilden şekile giriyor, hayret, şüphe, yıkım ve sonra da derin düşünceli bir hal alıyordu.

Mehmet'in yalan söylemediğini biliyordu. Ama anlatıkları eğer gerçekse – Durum pek de şüpheliydi. Aynı anda kalbinde müthiş bir heyecan hissediyordu. Arkadaşını omuzlarından yakalayıp, bastırıdıktan sonra, yanına çökmüştü.

“– Haydi. Anlatmaya devam et!” dedi. “– Bildiğin ne varsa hepsini söylemelisin!” Sesi fısıltılı ama, biraz da tehditkâr bir tonda idi. Göz kapaklarının arkasında karanlık bir yangın vardı.

– Ne anlatayım, söylediklerimin ne olduğunu bilmiyorum ki!

Mehmet, Enver'in bu ısrarlı talebi karşısında birden şaşırılmıştı. Enver'in yüzü çok sakin görünmesine rağmen, ona birden yabancı ve değişmiş gibi geldi. Sadece belli belirsiz hissediyordu. Zayıf vücudu onu ürkek ve çekingen yapmıştı. Bir şey yapmayı çok istiyor ama işe sarılamıyor, her şey sözde kalıyordu. Arkadaşının yüzünde ürkek bir şaşkınlık, gizli bir hoşnutsuzluk seziliyordu.

Enver, Mehmet'i bir süre inceleyerek baktı. Yavaşça gözlerindeki ateş söndü.

– Abin ne zaman sürgüne gönderildi?” diye sordu.

– Üç gün önce.

– Nereye?

– Bilmiyorum.

– Ne kadar süre için?

– Bilmiyorum.

– Onunla beraber başkaları da gönderildi mi diyorsun?

– Sanıyorum. Evet.

– Baban şimdi ne yapmak istiyor?

Şimdiye kadar sakince cevap veren Mehmet korkuyla gözlerini açtı.

– Babam mı? Bunu nasıl söylersin?

– Eğer oğlu suçsuzsa, elbet buna karşı bir şey yapması gerekir?

“– Karşı mı? Sultan’a karşı mı?” diye Mehmet dehşetle cevap vermiş, ama aynı anda aklından Sultana karşı korkunç şeyler geçmeye başlamıştı. Sultan! dünyanın en güçlü hakimi, öğretmenlerin anlattığına göre, her şeyin üstündeki Halifeydi! Onun emirlerine karşı çıkmaya nasıl cesaret edilebilirdi ki?

Enver, sözlerinin arkadaşını nasıl ölçsüz bir yıkıntıya uğrattığını farketmiş, O da, gizli bir dehşete kapılmış, uzuvları hemen hemen tutulmuş gibiydi. Bu, on iki yaşındaki çocuğun hayalindeki tasavvur, işgüzar öğretmenlerin, özellikle birinin Sultan’ın kişilik olarak diğer bütün insanların üstünde olduğunu anlattıkları gibiydi. Gücü, bütün imparatorlukta geçiyordu. Altın kapılı sarayları vardı. Enver’in en büyük arzusu tek bir defa bile olsa, Sultan Abdülhamid’in oturduğu Yıldız sarayını görmektir. Saray, yedibin kişinin –yedi bin düşünemeyecek bir sayı– yaşadığı üç kat duvar içinde olmalıydı. İçinde esrarengiz koridorlar, mermer salonlar, altın ve peçeli güzel kadınlar olmalıydı. Onu en çok

cezbeden şey ise, ahırlarlarında beşyüz at'ın olmasıydı. Beyaz hind öküzleri, zebralar, Ankara kedileri sarayın özel bir yerinde bulunmalıydılar. Parkta masal gibi bir şaşa, gölde kırmızı altın balıkları ve gezinti kayıkları yüzebilmeliydi.

Enver, derin bir nefes aldı. Mehmet gerçekten haklıydı. Konuştukları anlamsızdı. Bu kadar güce ve zenginliğe sahip sınırsız hükümdarlığı olan bir insan dokunulmazdı.

Ayağa kalkıp arkadaşına elini uzattı.

– Eve gitmeliyim, Mehmet.

– Bunlardan sakın kimseye bahsetmiyesin?

Enver anladım dercesine, kafasını salladı.

– Kesinlikle mi?

– Kesinlikle, Mehmet, fakat üzülme!

Enver, yavaş yavaş dar sokaklarda yürürken akşam yaklaşıyor, bulutların kenarları altın kırmızısına dönüşüyordu. Müezzinin eli kulağında, neredeyse minareden ezana başlayacaktı. Tarlada çalışan işçiler gruplar halinde önünden geçiyor, öküz arabalarının tekerlekleri ağır ağır dönüyor, kalın, sarıya benzer bir bezi başına sarmış, toprak rengi, kırışıklarla dolu yüzüyle yaşlı bir adam çubuğunu çekerek, çiçekler açmış, kırmızı bir ilkbahar masalı gibi ağacın altındaki çitlere yaslanmış oturuyordu.

Enver, şarkta çok sevilen susam ve baldan imâl edilen bir parça helvayı çantasından çıkardı, isteksiz isteksiz yemeğe başladı. İçten içe çok meşguldü. Az önce duyduğu, gerçek olamayacağını sandığı o haberi düşünüyordu. Arkadaşının ailesinin içine düştüğü acı, yüreğinde çok güçlü tesir bırakmıştı. Kim isteyerek bir başkasının ceza almasına sebep olabilir düşüncesi, onun hislerini alevlendiriyordu. Bu memleketin hükümeti nasıl bir hükümetti? Sultan yalnız



başına bu kararları verebilir miydi? Danışacağı kimseler yok muydu? Niçin bu haksızlıklar yapılıyordu, Sultanın etkisi altında mıydılar? Niçin Sultan Abdülhamid, Mehmed'in abisi gibi ağır başlı ve sakin bir insanı sürgün yolluyordu? Enver şüpheyile dudaklarını büktü ama, kalbi biraz daha hızlı atıyordu. Bunlar yeni ve alışık olmadığı düşüncelerdi. Ve erken büyümüş olan mantığı, her şeyin temeline inen, durup dinlenmeden çalışan keskin bir zekâ. Ama bir şeyler doğru değildi. Hiç kimsenin konuşmak istemediği konuda Mehmet'e verdiği sözü tutma. Herşeyi apaçık görene kadar gözlemlemeye devam etmeliydi.

Artık o günden itibaren Enver gözlerini kulaklarını dört açmalıydı. Nadiren azalan dikkatinin kazancı az olurdu. Abdülhamid'in yönetimi altındaki ülkenin acıklı durumunu iyi bilen insanlar, bütün ülkeyi örümcek ağı gibi saran muhbirlere korktuklarından susmayı yeğliyorlardı. Sadece bir kaç defa köylülerin ödenemeyecek kadar yüksek vergilerden dolayı mırıldanırlarken "sürgün" kelimesinin fısıldandığını duymuştu. Ama konunun aslını halâ anlayamamıştı.

Eğer bir kere İstanbul'da olursam her şey değişecek diye kendini avutuyordu. Kısa zaman sonra askeri okulun bitirme imtihanlarını pekiyi dereceyle bitirerek, İstanbul'da Harp Akademisi'ne yazıldı. Başkent onun için bir aydınlanma oldu.

Ve orada iç politikanın durumunu daha çabuk ve ayrıntılı görmeye başlayacaktı.

Manastır'ı üzülererek terk ettikten bir kaç gün sonra, alışık olmadığı kadar güzel bir üniforma giyiyordu artık. Yeni arkadaşlar, yabancı insanlar ve değişik fikirler. Bir gece yarısı yatakhane birden ışıklar yanmış ve birkaç subayla içeri giren okul kumandan vekili Rıza Paşa'nın sesi kısa ve sert emirler vermeye başlayıvermişti. Yarattığı hava şaşırtıcıydı.

Yıldırım gibi yataklarından fırlayan askeri öğrenciler, yataklarının yanında esas duruşa geçmişlerdi.

Enver'de, mekanik olarak diğerleri gibi yapmış, uykudan uyanıklığa geçiş o kadar hızlı idi ki, aynı anda her şeye tepki vermeye hazırdı. Gece yoklamasının, belki de herhangi bir talim olduğunu düşünüyordu. Gittikçe büyüyen gözlerle subayların her ranzayı nasıl kontrol ettiklerini, yastıkları kaldırdıklarını, yatakları yokladıklarını, dolapların arkalarını sonrada büyük bir titizlikle içindekileri incelediklerini görüyordu.

Sonra, sıra ona da geldi. Çamaşırları arasına koyduğu annesinin yolladığı mektubu subayın elinde gördüğünde, bir annenin çocuğuna yazmış olduğu sevgi dolu, samimi, nasihat dolu mektubu okunduğunda Enver utancından kıpkırmızı olmuştu. Bir insan, nasıl olur da bir başkasının özel eşyasını onu küçültücü bir biçimde karıştırabiliyordu? Pangaltı'nda ne biçim adetler vardı?

Heyecanla tutuşan kanının akışını parmak uçlarında hissetmesine rağmen duruşunu bozmadan, çocuk ayaklarının parmaklarının dışarı çıktığı, uzun gece kıyafeti içinde, avuç içleri tam askeri kurallara göre baldırlarına yapışık mum gibi dikiliyordu.

Sonra kısa bir emir. “- Herkes yataklara, ışık söndür”. Enver, belki de bir hırsızlık olmuştur diye, kendini teskin etmek istiyordu. Ama değildi. İşte o anda uzun yıllardan beri çözümü ile meşgul olduğu soruların ortaya çıkmasının başlangıcı olabileceğini hatırladı. Canının sıkılması onu yeni bir bakış kazanması için zorlayamazdı. Uzun süre gözleri açık, karanlığa bakarak, yeniden uykuya dalan arkadaşlarının nefes alışlarına kulak verdi. Şimdi hayatının dönüm noktasında kendi kendine açık berrak bir duyarlılık noktasına gelmişti.

Bu henüz başlangıçtı. Nitekim, bunu kendinin de içinde bulunduğu pek çok olay takip etti. Söylentiler, sisler arkasında ve çoğu kez garip korkunç şeylerdi. Bunların hepsini kesinlikle reddediyordu. Duyduğu ve olduğu söylenen diğer bütün şeylerin aynı çerçeveye uymamış olması, onun berrak bir görüş kazanmasına yol açıyordu.

Ve sonra askeri okulda bizzat yaşadığı olaylar. En son yatakhane de hiç istemediği, tepki göstermediği olay, Pangaltı askeri okulda kaldığı sürece defalarca tekrarlanıyordu. Bazen gündüzleri de askeri öğrencilerin kaldıkları yerlerde sürpriz aramalar yapılıyordu. Bütün bunların herhangi bir şeyi açığa çıkarmak için yapılmadığını kısa zamanda anladı. Bunların arkasında bütün ülkede olduğu gibi Pangaltı'nda da bulunan Sultan Abdülhamid'in hafiyelerinin iyi ücret aldıkları işgüzarlıkları bulunuyordu. Herhangi bir şekilde devlete karşı bir komplo düşüncesi olduğuna inandıkları şeylerin delillerini bulacaklarına inandıklarında hemen, Yıldız Sarayı Başkatibine bunu jurnal ediyorlar, haber doğru çıkarsa ihbar edilen suçlular cezalandırılıyordu.

Doğruluğu araştırılmadan verilen her jurnalın, Sarayda peşin para ile ödüllendirilme gibi bir yanı vardı.

Son derece rahat, sakin ve temiz bir ortamda büyümüş olan genç Enver için, bu durum çok şaşırtıcıydı. Beyninde bir takım yeni ama tehlikeli olacağı için, içinde gizlediği düşünceler kırıstalleşmeye başlamıştı.

Cuma akşamları, Pangaltı çıkışlarında geri dönüp, niyamide subayların yoklama yapan ellerine kendilerine bırakmak zorunda olduklarında, hiçbir öğrencinin cebinde Askeri Akademi'ye girmemesi gereken bir nesne bulunmazdı. Buna rağmen, her seferinde Enver'in kanı yüzüne yürür fakat her seferinde öfkesini bastırırdı. Önce öğrenmeli, diye

düşünürdü, “Önce bir temel oluşturmak, sonra göreceğiz bakalım”. Ve içindeki aydınlık sevinç onu öne çıkararak, ilerletiyordu. Esasen kendini verebildiği şeyler teorik bilgilerdi. Kendinin yazdığına göre, Pangaltı’da geçirdiği üç yıl içinde piyade, topçu ve süvari bölümlerini bitirmiş, sonra yetenekleri sayesinde kurmay sınıfına seçilip, özel sınıfa alınmış, üç yıl sonra da kurmay subay olarak orduya katılmıştı. Öğrenim tarzı gerçekten çok yönlüydü. Enver, bütün icraatları bazen kafa sallayarak, bazen de gizli bir gülümsemeyle karşılıyordu.

İlk şüpheler, başlangıçtaki sıkılganlığı geçtikten sonra çeşitli yönlerden özellikle de, Pangaltı’da bir yıldır kalan, ama müthiş bir özel koku alma yeteneğine sahip bir arkadaşının getirdiği haberlere kulak kabartmakla başlamıştı. Özellikle, Freiherr von der Goltz’un saray hafiyelerine karşı verdiği inatçı mücadele konusu, Enver’e dinlemeye ve düşünmeye itiyordu. Böylece bunlardan bir şeyler çıkarıyor, bağlantılar kuruyor ve sonuçlara varıyordu.

Goltz, 1883’te Sultan’ın ısrarlı arzusu üzerine Türk askerini Prusya tarzına göre eğitmek için İstanbul’a gelmişti.

Son derece iyi niyetle Sultan’ın bu arzusunu gerçek bir reforma dönüştürmek için dikkate değer bir çaba olarak görüp işe başlamıştı. Sultan, yeni devrin ruhunun dışında kalmayacak yetenekli bir ordunun kurulmasını, askeri derslerin yanında, pratik talimlerle birlikte yapılmasını arzu ediyordu. Abdülhamid’in hükümdarlığı sırasında her şey bu reform çabaları şeklinde görünmesi de bundandır. Orta dereceli okulların ve meslek okullarının kurulması da bunun tabii parçasıydı.

Askeri okulda kontrol dışı olabilecek olayların bilinmesi için, hafiyeler konulmuştu. Freiherr von der Goltz’un en şerir muhalifi, yirmili yaşların ortasında, Sultan Abdüla-

ziz'in hareminden kovulmuş, saray karakterinin bütün özelliklerini taşıyan mülâzım İsmail Bey'di.

Freiherr von der Goltz, yukarıdakilerin müsadese ile bu gencin yaptığı küstah müdahaleler karşısında çaresiz kaldığı olurdu.

Buna örnek olarak eğitim programında olduğu halde, yaptırılmayan atış talimleri bunlardan sadece bir tanesiydi.

Goltz bu sebepten, Pangaltı'nın müdürü Zeki Paşa'ya kendini sınırlendiren konuları anlatmak için Paşa'nın karşısına çıkıp, niçin askeri eğitimin en önemli yanı olan talimin gözardı edildiğini, Akademi'de sadece istatistikle mi uğraşılacağı, savunma derslerinin cephe gerisinde mi verileceği, bir harp durumunda bunun hiçbir anlamı kalmayacağını haykırmişti.

Bu sürtüşmenin rüzgârını alan İsmail Bey, şimşek gibi Yıldız Sarayı'na giderek, kendine bin lira kazandıracak olan vehim dolu haberini ulaştırmakta gecikmemişti. Alman Paşa, Pangaltı'daki öğrencilere cephaneye dağıtım için bütün gücüyle uğraşması, saraya karşı yapılacak bir darbe hazırlığı olarak değerlendirilmişti.

Bu ara içinde hızlanan müziğin ritmi hayalinde anlam bularak yansıyor, hoşuna giden bütün konuşmalarla süsleniyor, içlerinde bin bir sır dolu işaretler kaynaşıyordu. Çocukça ruhunda önemli şeyler yapmayı düşünmesi Enver'i erken olgunlaştırarak, kendi kararını kendi verecek tarzda şekillendiriyordu.

Sonra bir gün, bütün İstanbul'u çalkalayan olay meydana geldi. İsmail Bey, geceleyin Goltz'un çalışma odasına girerek, plânları çalmıştı. Sözde bu plâna göre, muhtemel bir saldırı için, sarayın konumunu bu plân yardımı ile asker öğrenciler incelemekteydi, bunun ispatı elindeydi, hemen Abdülhamid'in sarayına koşmuştu.

Ve bir başka gelişme daha: Freiherr von der Goltz, birkaç subaya açık arazide tatbikat yaptırmayı düşünüyordu. İsmail Bey birdenbire içeri dalarak, küstah bir ifadeyle, çalışmaların kışla duvarları dışında yapılamayacağını söylüyordu. Alman general, eğitim metodlarına her fırsatta karışılmasına karşı çıkılması üzerine; ertesi günü Sultan'ın bir iradesi alınarak, her arazi çalışması için hükümetten özel izin alınması gerekmektedir, kararına varılmıştı.

Böylesi gülünç olan ama bir o kadar da tehlikeli olan bu delilik yeter olmalıydı!

Pangaltı, bu traji komik oyunun oynandığı dev bir sahenin sadece küçük bir kısmıydı. Bu durum, İmparatorluğun her yerinde kızgınlığın gittikçe artmasına, liberal fikirlerin sadece iyi niyetli yerlerde konuşulabildiğine –genellikle derin bir suskunluk içinde– halkın alttan alta, sürekli bir alev üstüne konmuş bir kazan gibi kaynamasına sebep oluyordu.

Askeri akademide de gerginlik, incitilmiş gurur, bastırılmış bilinç, engellenmiş icra gücü yılların akışı içinde sürekli büyüyordu.

Enver, büyük sabır gösteriyor, her tenkidi kendi kendine yapıyor, hiçbir zaman düşüncesizce dikkatleri üzerine çekmiyor, asla iradesini yitirmiyordu. Bu konularda Pangaltı'nda ustalaşmıştı. Ruhunun üzerine, bütün aşağılayıcı davranışların kayıp gittiği bir deri yağı sürmüştü sanki. Ama bunları unutmuyordu da. Eğer uzaktaysa, çok görmesi ve bilmesi gerekiyorsa, bütün izleri takip etmek istiyorsa, onların nereye gittiklerini, nasıl yayıldıklarını, nereden geldiklerini tam olarak biliyorsa, hesap yapabilmenin malzemelerini toplayabilirdi. Sonra ne olduysa –düşünceleri bu noktaya erer ermez– sanki arkadan bir şeyler kaburgalarına vuruyormuş gibi hissetmeye başladı. Yavaşça yumruklarını sıkı ve

sanki kirpiklerinin arasından bir alev fıskırmaya başladı. Gözlerinin çapı giderek daha genişliyordu ve şimdi gözünün önünde bizzat Sultan'ın kendisi duruyordu!

Aslında sevmiyordu, sadece kendisine sevmesi gerektiği aktarılmıştı. Ama bu gelecekte, üzerinde düşüneceği gözlemlerine bir de kendi gözü önünde cereyan etmesi gerekiyordu. Bir cuma günü Abdülhamid'in selâmlık için Hamidiye Camisine gelişi sırasında kendini orada buluverdi.

Borazanlar, alayın ileriden yaklaşmakta olduğunu bildiriyordu. Müezzin, güzel bir sesle minareden ezan okumaya başlamış, bandonun sesi duyuluyor, renkli ve bayraklı bir insan kalabalığı şaşırtıcı bir hızla camiye yaklaşıyordu. Muhteşem bir görünümdü. Bir dürbünden görülür gibi, beyaz üniformalı muhafız kıtası, Arnavutlar, mavi üniformalı muvazzaf piyadeler, parlak yeşil sarıklı Arap birlikleri, siyah ama cilalanmış gibi parıldayan ipek üniformalar, binlerce insan, arıların kovana üşüşmeleri gibi caminin girişini zorluyordu. Koyu bir dalgayı andıran bir uğultuyla ortalık aniden sarsılıyordu: "Padişahım, çok yaşa!"

Bu çağırının yapıldığı kişi Padişah'tı. Süvariler ve yanında dalgalanan bulut gibi bir kalabalık içinde, iki atın çektiği bir kupa arabası içinde Abdülhamid, sadrazamla birlikte geliyordu.

Enver gerilmişti. Her taraftan sıkıştınlıyordu. Bu tiyatroyu seyretmek isteyen ne çok insan vardı? Bakışlarıyla, az önce arabadan inip kısa adımlarla caminin girişine doğru yönelen Sultan'ı yakaladı. Enver, sadece bir kaç saniye "Allah'ın dünyadaki gölgesi", halkın sadık bendesi olduğu güçlü hükümdarı nihayet görmüştü.

Burda olanlar nasıl garip bir zıtlıktı? Ufak, zayıf bir vücut üzerinde heybetli bir baş, koyu renk askeri paltodan dı-

şarı çıkan küçük eller, savunma durumunda veya tedirginmiş gibi yukarı kalkık omuzlar, karışık siyah sakalının üzerinde çene ve yanaklar, güçlü bir burun, entelektüel bir alın ve iki küçük yanan alev alev kara gözler. Her şey dengesiz ve orantısız. Kışkırtılmış, kararsız hareketler, ısırmacı bakışlar, eğik duruş, herkesin söylediği kusursuz kişilik ruhi bir çöküşün belirtilerine işaret ediyordu.

O, tahtı zor kullanarak ele geçirmişti. Kendinden önceki Abdülaziz öldürülerek devrilmiş, haksız olarak tahtına oturduğu büyük kardeşi Murat, bir entrika ile ruh hastası ilan edilmiş, bütün ailesiyle Çırağan Sarayı'na kapatılmıştı. Abdülhamid tahta geçip, milyonlara hükmeden yönetme gücüne sahip olmuştu. Ama bu güç ile korkuya katlanmak zorundaydı. Hile ile ele geçirdiği ama diğer taraftan hak iddia edilen gücü zorla aldığından, hayatından korkuyordu. Bu yüzden ülkeyi sınımsız kapamıştı. Hizmetleriyle, devlet bütçesine ağır yükler getiren bir hafiye ordusu kurmuştu. Çok sıkı korunan bir sarayda oturmasına rağmen, yanında sürekli bir revolver taşıyor, sarayı sadece Cuma namazı için haftada bir gün terk ediyor, geceleri bir odadan diğerine dolaşıyordu. Vesveseleri, onu, hükümdarlığı altında halkının acı çektiği, zulmü ile pek çok kurban verilen bir zorbaya dönüştürmüştü.

Enver düşünceli düşünceli yürüyordu. Halâ, Abdülhamid'in yüzü gözünün önündeydi. Sultan hakkında ne kadar kötü dedikodular vardı. Tutuklama, sürgün, idam; hep bu korkunç kavramlar ortada dolaşıyordu. Ya, insanların iz bırakmadan koybolmaları, gizli mahkemelerde herhangi bir suçlama yapılmadan ortadan kaldırmalarına ne demeli! Bunun için, herhangi bir hafiyenin mesnetsiz jurnali yetiyordu!

Bir gemi enkazını çıkarmak için Marmara'nın sularına dalan dalgıçların, denizin dibinde ayakları zincirli demir



gülleler bağlanmış sayısız cesetler gördüklerini söylentilerinin doğru olup olmadığını bilmiyordu. Bunlar mollalar ve din adamları olmalıydılar. Ve diğer tüyler ürpertici bir söylenti de “Edremid” gemisinin kaptanının fısıltısıydı. Yıldız Sarayı önüne demir atmasını, gece yüz büyük sandığı gemiye yüklemesi emri aldığını söylemişti. Kara Deniz’e gelindiğinde, kaptana bütün tayfaların güverteden alta alınması ve bir saat sonra dışarı çıkmalarını söylemesini bildirildiği, bir saat sonra sandıkların hiçbirinin güvertede görülmediği, “Edremit”in tekrar Boğaz’a doğru rota tuttuğu söyleniyordu.

Pangaltı’nda kaldığı ilk birkaç hafta Enver bunları duyduğunda başını sallamak ve gülümsemekle yetinmişti. Bugün artık gülümsemiyor ancak, zamanla duyduklarının mümkün olabileceğine inanıyordu. Bunlar arasında çok saçma ve çok korkunçları da vardı. Hele bir gülünç olay vardı ki: Fuad Paşa, Sultan’ın huzuruna kabulünde merasim olarak üç defa eğildiği sırada kılıcı üzerine sendelendiğinde bir suikastten korkan Abdülhamid, cebindeki revolveri çekerek ziyaretçisine ateş edip ve onun yaralanmasına sebep olmuş! Ama Enver, sadrazam Halil Rıfat Paşa’nın başına gelenleri duyunca kendini gülmekten alıkoyamıyordu.

Paşa, bir gün, küçük bir süvari birliği eşliğinde Babiali’ye giderken bağırarak sancısına tutulmuş. Ağrı gittikçe fazlaşınca, hemen yakındaki Dolmabahçe Sarayı’na dönme emri vermiş. Karşısına çıkan görevliler, Paşa’dan bir açıklama yapmasını beklerken, Paşa ağrıdan başka bir şey duymadığından, ağrısını dindirmek için sessiz bir yer aramaktaymış. Abdülhamid’in kardeşinin kapatıldığı Çırağan Sarayı çok daha yakında olduğundan, telaşa kapılan hafiyeler ihanet kokusu alarak durumu hemen Yıldız Sarayı’na bildirmişler. Konuşmalar sırasında, Halil Rıfat Paşa birden durumun farkına varmış ama, artık çok geç kalmış ve tekrar ara-

basına binerek, Babıâliye geldiğinde hemen sekreteri çağır-  
tıp suçsuzluğunu gerçeği anlatarak ispatlamış. Bunun için  
daha sonra Sultandan bir madalya bile almış.

Bu Ortaçağ kalıntısı hoş olaylar, pek çoktur. Buna şaşır-  
mamak gerekir. Sürekli zırlı gömlek giyen, zehirlenme  
korkusuyla kendinden önce bir hizmetli tatmadan hiçbir  
şey yemeyen, içmeyen bir insanla, bunlar yaşanırdı. Alman-  
ya'dan gelen topraklar hemen kullanılmaz hale getirilmiş, bah-  
çeye koydurduğu dürbünle limana gelen giden her şey saat-  
lerce inceleniyor, ancak, her şeye böyle hakim olabiliyordu.

Enver başı öne eğik düşünceler içinde yürüyordu. Bu  
nereye kadar gidecek? Hiçbir, gelişme yok. Sürekli durgun-  
luk ve baskı. Bu yavaş yavaş ölümdü. Batış, yıkım, çözül-  
meydi bunun anlamı! Ülke, hiç kimsenin elini sürmediği  
çorak bir tarla gibiydi. Baskı, rüşvet, hırsızlık, cinayet. Kor-  
rku, ot gibi dolu bir zenginlik içinde gelişiyor ve halk orada  
mahvoluyordu. Diğer ülkeler ileri giderken, kimse bunlarla  
ilgilenmiyordu. Niçin okullarda tarih dersi yoktu? Niçin öğ-  
retmenler gelişme ve hürriyet gibi kelimelerini telaffuz ede-  
miyorlardı? Bu halkın son derece istismar edilmesi değil  
miydi?

Dayanılmaz vergi yükleri, düşük maaşlar, yetersiz bes-  
lenme. Abdülhamid günün birinde, hangi yanılmanın uçuru-  
munda olduğunu mutlaka görecekti. Bir rüzgâr fırtınası onu  
süpürüp götürülebilirdi ve hafiyeleri bir köstebek ordusu gibi  
durup dinlenmeden iş başında devletin temelini kazıyorlardı.

Artık sarsılacak ve dokunulacak bir şeyler olmalıydı.  
Bu düşünceler benliğinin yükselmesi için bir direk gibiydi.  
Anavatan tehlike içinde idi. Büyük ve derin bir aşkla kucak-  
ladığı memleketi uçurumun kenarındaydı. Ve hayatının de-  
ğeri bundan daha kıymetli değildi. Sadece biraz sabır gerek-  
liydi. Her şeyi yüz defa düşünülmesi ve en son olarak orga-

nize edilmeliydi. Rakiplerin her şeyi vardı. Onlarda eksik olan: Etki, güç, araç. Güç elde edilebilirdi, parada aynı şekilde. Ama eğer bir ideal için bunlar gerçekleştirilebilirse, ikisinin gücüyle etki de büyük ölçüde kazanılırdı.

Peki nasıl olacaktı? Kaldırıcın yerleştireceği ağırlık noktası neresi olmalıydı? Gizli komitenin, kendilerine “Jön Türk”ler denilen kimselerin yıllardır Paris’te ve Londra’da, Kahire ve Cenevre’de yaptıkları toplantı ve kongrelerin gayeleri ne idi? Mesele, Sultan’ın tahttan indirilmesi ise, bu yetmezdi. O indirilirse, onun yerine bir başkası gelirdi. Gene aynı çevreler halkı avutmaya devam eder, aynı şekilde hükümdarlık gücü kötü kullanılırdı. O zamanda bir şey kazanılmazdı. Öyleyse, hükümet şekli bir biçimde değiştirilmeliydi.

“Bu kadar acele nereye?”

Enver durup etrafına bakındı. Beynindeki düşünceler onu öylesine sarmıştı ki, o an nerede olduğunu ve kafasını meşgul eden meseleleri birden kesen sesin kime ait olduğunu anlayamamıştı.

“– Acele mi?” diye tekrarladı ve gülümseyen arkadaşının elini sıkarken cevap verdi. “– Sadece biraz dolaşıyordum.”

“– Hız koşusu yapıyorsun, sanıyordum. İlk bakışta öyle sandım,” diye diğeri güldü. “– Ben de seninle yürüsem olur mu? Belki bir yerde bir fincan kahve içeriz”

Enver başıyla işaret edip: “– Memnuniyetle” dedi.

Kısa bir süre hiç bir şey söylemeden yanyana yürüdüler. İkisi de genç, taşıdıkları üniforma içinde dar kalçalarıyla dimdik yürüyorlardı. Omuzları tam bir erkek genişliğinde, yüzlerindeki ifade ise, doğu insanının batılıya nazaran çok daha çabuk geliştiğini ve olgunlaştığını gösteriyordu.

Enver suskunluğu bozarak sordu:

– Nereden geliyorsun?

– Amcama yemeğe davetliydim, kışlaya dönmeden önce biraz yürümek istedim. Sen ne yapıyorsun?”

– Hamidiye Camisini ziyaret ettim.

– Aha!

Yüzüne neşe katarak gözlerini kırpması Enver'e çok ciddi ve akıllıca geldi, gülümsedi (Bu Pangaltı'ndaki Askeri akademiye girişinden sonraki olayların Enver'e öğrettiği bir işaretti). Yanında yürüyen arkadaşı, Enver için sempatik ve samimiydi. Karakterleri birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılmış olsa da, belki de bu sebepten, kendilerini birbirlerine yakın hissediyorlardı:

Enver'i, derin düşüncelere salan ve bunları hiç durmadan analiz eden yapısı, vicdanını, içe kapanıklılığı ile dudaklarını kilitlemesi, iç dünyasının yoğunluğu idi. Bütün bunlar başkaları için oyun oynarmış gibi basit şeyler olabirdi fakat, tek kelime bile, onun için ne fazla, ne eksikti. Ara sıra dikkatsizlik yaptıkları işleri trajedi olarak kabul etmiyor ve neşesi genellikle, eğer bu tarafta can sıkıntısı ve öfke varsa ona diğer tarafa geçmek için bir köprü oluyordu.

Enver, yakınlarına sürekli yardım ederdi. Diğerlerinin birkaç kelimesi kaşlarını keyifle çatması için yeterdi. O zaman bütün zihnini kurcalayan şeyler uçar giderdi. Yıllarca yaptığı gibi rahat bir kahkaha patlattı.

– Yakınlarda bir kahve var. Oraya gidelim mi?”

Enver kibarlık olsun diye, arkadaşını kırmamak için kabul etmişti, oysa, tek başına yürümeyi daha çok tercih ederdi.

Sonra karşılıklı konuşmaya başladılar.

– Sigara içiyor musun?

– Sürekli değil! diye Enver gülümseyerek karşılık verdi.

– Çok farklı bir insansın, Enver Bey. Sigara içmiyorsun, içki içmiyorsun. İnşallah en azından kadınlarla ilgileniyorsundur.

– Doğrusunu istersen, onlar hakkında da pek fazla kafa yormuyorum.

– Gerçekten mi? Peki niye?

Enver omuzlarını anlamıyorum dercesine kaldırdı. Onu öylesine saran şeyler varken, başka şeylerin düşüncelerinde yeri yoktu.

Şaşkınlıktan kurtulmadan genç subay şüphe ile soruyordu:

– Ciddi misin?

Hafif bir alayla Enver tastikledi:

– Tabi ciddiylim.

– Kadınları düşünmez misin?

– Neden düşüneyim? Evlenmek, şu an için uzaksa ve her şeyin bir vakti varsa!

– Tabi evlenilir, ama diyelim ki rüyada da görülebilir tabi, değil mi? Mesela ben onları kafamdan uzaklaştıramıyorum.” Bir an hiç bir şey demeden fincana baktı. “Evelce daha da berbattı,” sonra kısık sesle, alışılmamış ciddiyette bir sesle: “Peçe altından bir bakış bile, geceler boyu huzurumu kaçırmaya yeterdi.” Enver başını salladı. Arkadaşları arasında ergenlik çağında böyle sıkıntı çekenlerin ne kadar çok olduğunu biliyordu. Peki o? Bir an düşündü. Hayır, o böyle bir şey hissetmiyordu. Görevini öyle tutkuyla yapıyordu ki, boş zamanlarında kurşun gibi uyuyordu. Ve gerçek-

ten bir keresinde geceleyin saatlerce gözleri yanmış, her tarafı ter içinde, ağrılar içinde kalmıştı. Ama onu sakın bir uykudan ayıran, okulun giriş kapısından uzak tutmuş olan farklı sebeplerdi.

Enver'in arkadaşı şikayet eder gibi gözlerini açarak: “– Sultan'ı kıskanmak gerek. Öyle ya Saray'da üç yüz kadın, düşünsene hele.”

Enver; “– Üzgünüm, hayal gücüm buna yetmiyor”, diye güldü. Etrafta bir dinleyen olup olmadığını anlamak için hızla etrafına göz gezdirdi. Sözlerini böyle pervasız ve düşüncesizce konuşan bir insanla, umuma açık bir yerde bulunmak hiç de iyi değildi. Bir kere de Pangaltı'da bunun gibi istenmeyen bir olay yaşanmış, çok şükür bundan sıyrılmıştı. Bakışlarını yeniden arkadaşına çevirdi. Yakınlarında iki kişi kağıt oynuyor, çakır gözleriyle birkaç köylü çubuklarını çekiyor, arkada zar atışları tıkırdıyordu.

– Hamidiye camisine niye gittin, Enver Bey?

– Çok enteresan. Peki ne yapılmalıydım?

– Sultan gene süslenmiş mi?

– Farketmedim. Peki nerden biliyorsun?

– Bazen yapıyor da.

Enver huzursuz oldu: “– Konuyu değiştirelim,” diye söylendi. “Nereden bilinebilir ki..”

– Burada olup olmadıkları mı? Anlıyorum.

Şimdi de diğeri etrafa bakınmaya başlamıştı. Ve hemen “– Tehlikesiz bir yer,” diye fısıldadı. “– Peki, artık tehlikesiz şeylerden konuşalım. “Efendimiz geçenlerde ne yaptı, biliyor musun?”

Enver şaşkınlıkla huzursuzlandı. Bu adam aklını başına toplamayacaktı. Eğer herhangi bir fıkrayı, herhangi bir kişi

duysa hemen sorguya çekilirlerdi. “Şimdi?” diye yarı gülererek yarı öfkeyle söylendi. “Bir seferinde bahçıvanlardan birini temizlemiş. Ertesi gün bahçede yüzü yabancı olan birini görmüş, –orada en az ikiyüz bahçıvan çalışıyor– hemen cebinden revolverini cebinden çıkarıp pat, pat işi bitirmiş. Şaşırtıcı basit bir metod değil mi?”

Enver: “Çok basit.!” diye zorla gülererek tastikledi.

“Çok basit, ona karşı olduğunu sandığı yeni bir başka şehzade bulmak zorunda kalır.

Enver omuzlarını silkerek, keşke artık kesse diye içinden geçiyor fakat, arkadaşı konuşmaya devam ediyordu:

“O kim olursa olsun, derhal gözetim altına alınır, etrafı nöbetçilerle çevrilir. Orada kaldığı müddetçe alkol, kadın, tütün vasıtasıyla varlığının yok olması denenir. Muhtemel bir muhalifi bitirmek için mükemmel bir yol değil mi?”

Enver bir süre sustu.” Bana bunları neden anlatıyorsun?” diye yanındakine sordu.

Diğeri beklemediği bu tepki karşısında şaşırılmış halde, gözlerinde hafif bir korku okunuyordu.

– Nasıl? Bunu nasıl söylersin, Enver Bey?

– Şimdi, bu konular hakkında benim fikirlerimi bilmiyorsun. Buna rağmen, bana durmadan” bir an durup uygun kelimeyi aradı.” – Böyle pervasızca kendi görüşlerini anlatıyorsun. Belki ben seninle aynı fikirde değilim?”

– Hım. Seni uzun süredir tanıyorum Enver Bey, hiçbir surette seni bir hain olarak görmedim.

Enver gülümseyerek biraz alaycı bir ifadeyle: “– İyi yağcılık”

Yeniden tedirgin bir bakış fırlattı. Arkadaşı sigaradan hızlı çekiyordu.

“– Siz çok akıllısınız, Enver Bey. Pangaltı’nda ihtiyatlı olmanın ve uysallığın gerçek bir örneğisiniz ve şimdi birden dış-  
lerinizi göstermiyorsunuz. Neden? Bundan maksadınız ne?”

– Daha dikkatli olmalısınız.

– Dikkatli mi? Ben mi? Bir arkadaşıma karşı mı?

– Bütün arkadaşların aynı şekilde düşündüklerini mi iddia ediyorsun? Sanmıyorum, yanılıyorsunuz.

Herşeyden bahsetmek istemiyorum. Ama seninle rahat konuşulabilir. O kadar sır dolu olmayan Enver Bey, ya da bana belli bir düşüncenin, bir plânınızın olmadığını mı söylemek istiyorsun?

– Tabi ki plânlarım var.

– Peki öyleyse?

Konuşmalarını fısıltı ile yapmalarına rağmen yine de Enver, başını arkadaşına doğru eğerek;

– Önce Kurmay yüzbaşı olmalıyım.

– Peki sonra?

– Sonra sekiz aylık bir eğitim.

– Ve

– Bana bu yeter, diye Enver gülümsedi.

– Çok da şakacısınız, Enver Bey.

Bir süre sustular, sonra genç subayın dudaklarında donuk bir gülümseme belirdi.

– Az önce aklıma Nasrettin Hoca’nın bir fıkrası geldi, dedi. Kuşla olan bu fıkrayı biliyor musun?

Enver biraz düşündü. Nasrettin Hoca’nın fıkralarındaki o küçük ironileri çok severdi. Hoca Türkiye’nin Till Eulenspiepeli idi. Fakat fıkrayı hemen hatırlayamadı.



– Hatırlayamıyorum.

– Nasrettin bir gün bir kuş alır. Çok sevinir, ama hayvana iyice baktığında manâlı bir şekilde kafasını sallır. Bu kuşta hoşuna gitmeyen şeyin ne olduğunu düşünür. Ve birden bir makas kapar kuşun uzun ayaklarını ve gagasını keser. Sonunda gerçekten acınacak bir durumda zavallı bir biçim çıktığında, Hoca, keyifle bağırır: “Şimdi biraz kuşa benzedin!” Bu fıkrada ben kimi düşünüyorum, biliyor musun?

Bir cevap verilmesini beklemeden gözlerinde garip bir gülümsemeyle devam etti: “Sultanı tabi. O da millete böyle muamele ediyor. Aklıma bu geldi. Bir devletin durumunu bu şekilde tasavvur ettiği apaçık.”

Enver, arkadaşını bu tehlikeli sulardan çıkaramadığı için kızgın olmasına rağmen gülümsemekle yetindi. Kâğıt oynayanlar kahveye terketmişler, köylüler susmuşlar birbirlerine bakıyorlardı. İstanbul’da duvarların da kulakları vardır. “– Zamanı gelecek diye düşünüyorum.” Diğeri, başıyla onu tastikledi ve hemen kasketini eline aldı. Ve samimi bir şekilde Enver’in gözlerine baktı.

“– Ne düşündüğünü biliyorum Enver Bey, şimdi her kelimeyi altın terazisinde tartamam. Pangaltı’nda kimse içindekini söyleyemez. Bunun için en azından, boş zamanları kullanmak istiyorum. Görüyorsun dünyayı sarsacak planlarım yok. Benden büyük bir inkılapçı olmaz, bende ciddiyet eksik ve bundan başka...”

Enver, sabırsızlıkla cümlenin sonunun getirmesini bekliyor ve aşağı yukarı ne geleceğini tahmin ediyordu. Şimdi çocukça bir mahçubiyet içindeki, keyifli, düşünmeden konuşan ve böbürlenen bu ince uzun insana baktığında sıcak bir dostluk hissine kapıldı. Ölümüne dirimine bir ideal uğruna boğuşabilecek bir mücadele yoldaşını da gözardı ede-

mezdi. Bunun için, belki biraz hafif ve zıyırdı ama özde iyi ve samimiydi.

– Aşık mısın yoksa? diye nezaketle sordu.

– Evet, amcamın en büyük kızına. Eğer şiir yazabilseydim –gözlerin güneş gibi, dudakların gül yaprağı...– Gülme lütfen, Ben çok ciddiğim. Hemen evleneceğim. Amcamla konuştum. Eğer yenge ve akrabalarda razı olursa, tabi kısmetse, önümüzdeki Cuma'ya yeniden davet edildik. Onun hakkında daha fazla şey duyacağım. Anlatılamayacak kadar sevinçliyim.

O ertesi Cuma geldiğinde Enver'in arkadaşı artık Pangaltı'nda değildi. Kaderi iki gün önce tecelli etmişti. Bunun adı, sürgün mü, yoksa tutuklama mı tam bilinmiyordu. Ancak, belirsiz işaretleri tekrar gözden geçirilince anlaşıldığı kadarıyla, bu defa hafiyeler atlatılamamıştı.

Enver onu bir daha hiç görmedi. Ama ara sıra onun neseli sesini, çınlayan kahkahalarını duyar gibi olurdu. Sonra dudakları acı ile büzülür, alını kırışıklarla dolardı.



Böylece birkaç ilkbahar ve sonbahar daha geçmişti. Enver için, Pangaltı artık gelecek demekti. Şimdi kendi hayatında izlediği bir yol vardı. Ezilmiş, horlanmış Türk milletinin hürriyet kavgası idealini geliştirmişti içinde. Aklını fikrini dolduran bu fikrin çözümünü büyük ve mukaddes bir ciddiyet, bir emir, bir vazife olarak görüyordu.

Dışarıdan bakıldığında; kendinden kıdemlilere son derece saygılı, kendileri için çizilen hayat alanından dışarıya çıkmayan disiplinli bir asker görünümünü veriyordu. Nihayet, Pangaltı'da Kurmay eğitimi böylelikle bitmişti.

Yirmi yaşında, kurmay Yüzbaşı olarak Makedonya'ya gönderildiğinde görev alanı, Rumeli'de Manastır, Selânik, Skutari, Kosava, Nanina vilayetleri ve Vidin bölgesi olan 3. Orduydü.

O zamanlar, oralardaki politik hava çok elektrikli idi. Bulgar ihtilâl komitesinin komitacı çeteleri Makedonya dağları ve ormanlarında dolaşıyorlar, saldırı yapıyorlar, yoğun faaliyet içindelerdi.

Selânik, Osmanlı Bankası bombalı saldırıya uğrayıp, şehir pek çok yerinden kundaklanmış, Kruşeno bölgesinde emniyetsizlikten dolayı komitacılar, köylüleri birçok vaatlerle kendi taraflarına çekmeye ve ayaklandırılmaya çalışılıyordu.

3. Ordu, bu çetelerin üzerine gitme ve etkisiz hale getirme emrini aldığıında, onlara da görevlerini mükemmel bir şekilde liyakatlerini gösterme imkânı ortaya çıkmıştı. Çok başarılı hizmetler veren Enver için, savaş tehlike değildi. Dağlarda, Enver Bey ve arkadaşları bir avuç insan olarak, acımasız çetelere karşı savaşıyor, onları en sarp yerlerdeki inlerinden çıkarıyorlardı. Enver adı, 3. Ordu'da parlayıp, dikkati çekmeye ve yıldızlaşmaya başlamıştı. Genç kurmay subay, üstlerinden şimdiye kadar kimseye yapılmamış iltifatlar görüyordu. Aynı zamanda gittikçe artan ünü, Saray çevrelerinin dikkatini çektiği kadar, Komitacı çeteler içinde önem kazanıyordu. Elbette çeteler için Enver Bey adı; şeytanın kendisiydi. Koca bir ordu ile savaşa girme yerine, çeteciler arasında panik çıkarmak ve onların çıkardığı karışıklığı ortadan kaldırmak için bu tek adam yetiyordu. Adı duyulduğunda herhangi bir direnişin, ayaklanmanın olması söz konusu olamazdı.

Bir yıl sonra Enver Bey "Kolağası" yani Yüzbaşılıktan, Binbaşılığa terfi etmesi, kendini üstlerine nasıl sevdirdiğinin

bir işaretiydi. Çünkü, ancak bazı yönetim çevrelerince korumaları bu kadar hızlı terfi edebilirlerdi. Kim çok özel bir başarı kazanmaz veya iyi gözle görülmezse, saray doğru bulmadığı sürece on sene Kolağalıkta kalabilirdi.

Sonra terfisini, gümüş ve altın hizmet madalyaları takip etti. Enver Bey bunları garip bir gülümsemeye karşılıyor, yine görevini yapıyor, hâтта görevinin gerektiğinden daha fazlasını yapıyordu. Bu bir hırs değildi. Hırsı daha başka bir hedefe idi. Ama neden vaktini tam olgunlaşmamış geçici şeylerle harcasın? Daima ve her yerde öğrenecek pek çok şeyler vardı. Her şeyi, ister çetelerle savaşta olsun, ya da basit bir hizmette olsun ileride daha büyük işler yaparken bir ölçüde bir talim olacağı düşüncesiyle ciddiye alıyordu.

Günler birbirini kovalıyor, Enver Bey, kıdemliler için olsun, arkadaşları için, ya da astlar arasında olsun hep aynı, pırıl pırıl bir ruhla donanmış, candan, alçak gönüllü, açık biçimde imtiyazlı olmasına rağmen, ölümü göze alabilecek kadar cesur Enver konumunu koruyordu. Fakat, diğer taraftan aynı zamanda saklı düşünceleri olan, bu düşüncelerini paylaşan, komitelerinin emrinde çok taraflı bir faaliyet içinde bulunan biriydi. En üstün altında olmasına rağmen, gittikçe daha fazla büyümekteydi.

Enver Bey, tedbirli ve düşünceli ilerliyordu. Önce Selânik'te bulunan Hürriyet Klübüne girmiş ve Manastır havalı sorumlusu olmuştu. Aynı fikirde olan kişilerle bir araya gelmesi uzun sürmedi. Bunların arasında Rumeli genel müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'da vardı. Paşa, yılın bir kısmını Manastır'da, diğer ayları karargâhının bulunduğu Üsküp ve Selânik'te geçirirdi. Tanışmalarının daha başında Enver Bey ona büyük sempati duymuştu. Uzun, zarif yüzü manevi bir hava taşıyor, anlamlı güzel gözleri ve kır bıyıkları altında hiç de idealist bir hava vermiyordu.

Artık, ihtilâle yönelik bir teşkilâtın kurulması için gizli toplantılar yapılıyordu.

Hilmi Paşa, genç Yarbay Enver Bey'in şahsında çok değerli bir mesai arkadaşı olduğunu fark etmekle gecikmemişti. Teşkilâtçılıktaki yeteneği hemen göze çarpıyordu. Hiç eksik olmaması gereken hissedilen bir yaptırım gücü, karşısındakini tutuşturan ateşli sözleri, Genel Müfettişi bir keresinde Manastır'dan Selânik'e giderken Enver Bey'i de birlikte götürmeye yönlendirdi.

Selânik, ihtilâlin ocağı idi. Her tarafta gizli bağlantılar, varlıkları sadece bazı özel kimseler tarafından bilinen klüpler vardı. İttihât ve Terakki komitesi merkezi burada bulunuyordu. Abdülhamid'in hafiyeleri içinse burası, çalışmaya uygun bir yer değildi. Halkı kozmopolitti. Türkler, Bulgarlar, Yunanlılar, Arnavutlar, Levantenler ve Yahudiler ve bir o kadar dil, ırk ve değişik tip ve kıyafet vardı ki, bir izi takip edebilmek neredeyse imkânsızdı.

Bu şehir, müthiş canlı ve büyüleyici güzeldi. Eteklerinde elli mil genişliğinde bir koy, sağında hamaratça dönen yel değirmenleri, yemyeşil ormanlar, altın gibi buğday tarlaları, çiçekli çayırarda dünyanın kutsal bir parçası olan Kassandra toprakları, solunda ise dorukları karlarla kaplı Olimp, Ossa, Pelion ve Selânik dağları. Şehir teraslar halinde kurulmuş, küçük bembeyaz evler, ışıltılı minareler, selviler arasından görülen eski tabyaların ve kalenin muhteşem duvarları. Ama en hayat dolu olan yer limanın sınırladığı rıhtımdı. Gelip giden arabalar, vinçler demir kollarını döndürürler, hammallar koşturur, yağ fıçıları yuvarlanır, lüks lâmbaların ışıkları altında sayısız tütün ve yapacağı balyaları, altın kırmızı narenciye yığınları, yengeç tekneleri bütün okyanusun tuzlu ve serin havasını buraya taşırdı.

İşte Jön Türklerin hareket merkezi olarak seçtikleri yer böyle bir yerdi. Çalışmaları tamamen politik olsa da romantizm de eksik olmazdı.

Teşkilâta, sadece bir üyenin kabulü bile son derece titizlikle incelenirdi. Eğer komite uzun incelemelerden sonra yeni kabul edilecek olanın jöntürklerden birinin tavsiyesiyle, onun fikir sahibi, bilgili, vatan sevgisi ile dopdolu bir adam olduğuna ikna olursa, peçe açılırdı. Sadakat yemininden sonra ona, komite üyelerinden birisi tarafından önce bu gizli cemiyetin varlığının sebepleri ve çalışmaları anlatılırdı. Eğer bununla ilgilenir ve üye olmak isterse bir kaç gün sonra komiteden gönderilen iki kişi onu davet ederdi. Mahalle-den uzaklaşır uzaklaşmaz gözleri bağlanır, gözleri kapalı bir yere götürülür, emir verilinceye kadar bekletilirdi. Sonra yabancı bir ses konuşmaya başlardı. Ona memleketin genel durumu, vatan sevgisi, görev duygusu ve adalet kavramı anlatılır, komitenin görevinin halkın hürriyeti ve güçlenmesi için karşılıksız çalışacağı bildirilirdi. Eğer, bunu kabûl eder ve onlardan biri olmak isterse, Kur'an, sancak ve silâh üzerine sadakat, itaat ve her şeyden önce gizlilik yemini etmesi gerekirdi. Her ihanetin ağır cezalandırılacağını düşünmesi gerektiği, eğer teşkilât ölüm cezası verirse, suçlunun cezasının kesinlikle infaz edileceği öğretilirdi.

Yeminden sonra o ana kadar sadece fikir olarak ihtilâlcı olan yeni üye, birden kendini sağlam bir çerçeve içine girmiş gibi hisseder, artık yeni bir varlık dönemi başlardı.

Teşkilât, gizliliğini prestij için değil, hafiyelerle dolu bir yerde, son derece dikkatli olunması için önem verirdi. Gözleri bağlı, bilinmeyen bir yerde, sadece duyduğu ama tanımadığı kişilerin önünde yapılan yemin, Şark'ın romantikliği ile örtüşen bir görünüm değil miydi?

Gizlilik, entrika, tehlike ve macera sayılan benzeri şeylerle iş yapma gücünü zorlama, tutku da bir üye için geçerliydi. Bunda sadece mistik duyguları yoktu. Yeni üye yemin edip, gözlerinin bağı çözüldükten sonra, karşısında beyazlar giymiş maskeli beş adam görürdü. Teşkilâta girişinden birkaç hafta, bazende birkaç ay sonra ona bilmecemsi gizemli haberler gelir ve bazı görevleri yerine getirmesi istenirdi. Teşkilâtın sadece bir bölümünde olan yüz elli üyeden yalnız dördünü tanımalarına izin verilir, hiçbir üye, hiçbir zaman teşkilâtı tam olarak bilmezdi. Büyük bir ağın sadece bir ipliği o. İlgisi sıcak tutulur ve asla zayıflamasına izin verilmezdi.

Jön Türk hareketi böylece dairesini gittikçe genişleterek, uzun yıllar yurt dışında yaşayan münevverlerden de destek alıyorlardı. Bu arada, Türk subayları mümkün olduğunca ovalarda teşkilâtın çalışmalarını destekliyorlardı. İttihat ve Terakki komitesinin Paris'teki yöneticisi Ahmet Rıza Bey ile yakın bir ilişki içindeydiler. Memleket dahilindeyse, Komitenin üye sayısı günden güne artmakta, gelişmekteydi. Talebeler, köylüler, memurlar, tüccarlar, ordunun ve donanmanın büyük kısmı bu ihtilâl teşkilâtının çekirdeğini teşkil ediyordu. Yüksek memurlar ve rütbelilerin çoğu, hükümet ve Saray çevresindekilerin tantanalı yaşantısına bağlı olduklarından aralarında çok azdı.

Her şey alttan alta kaynamaktaydı. Ara sıra dalga dalga gelen sarsıntılar üst tabakaları sarsıyordu ama, yaklaşmakta olan bir kırılma noktasının işaretleri, durumdan memnun olanlar tarafından hoşnutsuzlukla ve endişe ile karşılanıyordu.

Sarayın endişeleri yavaş yavaş yükseliyordu. Hapishanelerdeki tutukluların sayısı saklanamaz biçimde artmış, sürgünleri taşıyan gemiler, tıklım tıklım dolu oluyordu.

Enver Bey durup dinlenmeden çalışıyordu. Ohri ve Manastır arasındaki Resneli olan vatan sevgisi ile alev alev yanan teşkilâta bizzat soktuğu genç binbaşı Niyazi Bey'in şahsında muhteşem bir mücadele arkadaşı bulmuştu. Niyazi Bey'in bütün köylerde tanıdıkları vardı ve bu bağlantılar bütün güçleri ile teşkilâttan yana çalışıyorlardı. Idealizmin fanatiği idiler. Konuşmalarında, genç siyah bir sakalın çevrelediği yüzü, ona vahşi bir yakışıklılık ve büyüleyici bir çekicilik veriyordu.

Enver Bey, Niyazi Bey, Hilmi Paşa, Kosova umumî valisi Mahmut Şevket Paşa başta olmak üzere, Mekadonya'da ihtilâl partisi merkez komitesi üyesi kurmay binbaşı Cemal Bey, Talat Bey, Fethi Bey, İsmail Hakkı, Eyüp Sabri ve tek kadın üye olan meşhur tarihçi Cevdet Paşa'nın kızı Emine Semia hanım diğer üyelerden ayrı aktif ve hareketin başındaki önderleriydiler.

Hepsi aynı ideale bağlıydılar. Herkes eşitti. Yüksek veya sıra dışı bir aileye mensup olup olmamak önemli değildi. Nitekim, Cemal Paşa gibi bir subay ailesine mensup olmak veya Niyazi Bey gibi toprak sahibi bir sınıftan gelmek, tahsilli olup olmamak, orduda hizmet edip etmemek, tüccar veya Talat Paşa gibi telgraf memuru olmanın hiç önemi yoktu. Dış görünüş ölçü olamazdı, bilakis millete karşı kendini kurban etmeye hazır olma, sadakat, ruhunun uyumu, rüşvet kabul etmemek, azim ve irade gibi insani özellikler önemliydi. Komite, bu esaslar üzerinde oluşmuştu. Hareket, imparatorluğa 1867'deki Anayasayı geri getirmek, diğer bir ifade ile adaletli bir ülke yönetimi kurmak, basın ve ifade serbestliği teşkil etmek, hafiyelik ve iltimas gibi kötülükleri ortadan kaldırmak ve milletin gelişmesine yardımcı olabilmek gibi hedefleri vardı.



1908 yılının başında Jöntürklerin faaliyetleri oldukça yayılmıştı ki Enver Bey gözönünden çekilme kararı aldı. Ve aniden, günün birinde ortadan kayboldu. O zamana kadar bütün işlerde önde olan kişi, birdenbire arkasında tek kelime bilgi bırakmadan sanki yer yarılıp içine girmiş gibi yok oldu. Muamma gibi bir şeydi bu. 3. Ordu'da herkes kafa kafaya verip fısıldıyor, genç binbaşının üstleri birbirlerine çaresizce bakıyorlardı.

Oysa, gerçek durumdan kimsenin haberi yoktu. İlginç, gerçekten çok ilginçti. Enver Bey rolünü büyük bir ustalıklarla oynamış, kimsenin aklına kaybolması ile ihtilâl arasında bağlantı olabileceği fikri gelmeyecek kadar güven kazanmıştı. Şaşkınlık vardı, sınırsız şaşkınlık. Enver Bey neredeydi? Bütün orduda örnek olarak gösterilen, görevine son derece bağlı insanın, herhangi bir açıklama yapmadan firarının sebebi neydi?

Nihayet, birkaç gün sonra beklenmedik bir alarm sinyali beklenen haberi geciktirmemişti. Bu haber, bir insan kalabalığı içinde bir valiye sıkılmış kurşun ve kumanda kademisine verilen ültimatomla, bundan daha fazla dehşet ve karışıklık yaratacak bir imzaydı. Bu imza; Ittihat ve Terakki Cemiyeti icra komitesi genel müfettişi ENVER'e aitti.

Kimse, kendinde değildi. Şaşkınlık, düş kırıklığı ve anladıklarından şüphe. Bu Enver Bey'i nasıl olup da, farkedememişlerdi? Arı nasıl tahmin edilebilirdi ki? Böyle mütevazı, ihtiyatlı, böylesine inandırıcı, cezbedici bir insanın bu tür özellikleri varsa kime inanmalıydı?

İcra kuvvetleri genel müfettişi! Bu şimdiye kadar yaşananın en çalgıncası gibi geliyordu akıllarına. Hükûmete bu kadar değerli hizmetler etmiş bu genç binbaşı, birden bir ültimatom veriyor, anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını talep ve tehdit ediyordu.

Çılgınlık! Çılgınlık! Ve tehlikeli! Böyle ruhi yetenekleri olan, böyle teşkilâtçılık yeteneği olan bir adam, yeteri kadar huzursuzluk kaynağı olan Jöntürkler tarafına geçmişse işler iyiye gitmiyor demektir.

Saray ve hükümet telâş içindeydi.

Enver Bey, kartlarını açıkça masaya koymuştu. Hafiyelerin bütün uyanıklığına rağmen, Jöntürk hareketinin gerçekten tehdit eder bir boyut kazandığının kabul edilmesi gerektiğini, uzun süredir duyulan şüphelerin doğruluğunu ispatlıyordu. Aynı fikirde olan insanların güçlü bir hamisi olursa, başaracaklarının kesin olduğu bu şekilde ortaya çıkmıştı.

Yıldız Sarayı'nda geçen günler, fırtına ağırlığı hakimdi. Bakanlar, içlerinde korkunun büyüttüğü gölgeleri kendi can güvenliklerinden söz ederek, kaçmaya çalışıyorlardı. Çünkü Makedonya'ya çekilen emirlerle bir şey yapılmayacağını biliyorlardı. Bu şeytan gibi büyük hain Enver en kısa yoldan zararsız hale getirilmeliydi. Eğer Enver Bey, ikili bir hayat yaşamadan bu kadar iyi becerebildiyse, maskesini çıkardıktan sonra, takipçilerini de saf dışı etmeyi başarırdı.

Hükümet, Selânik'e olağanüstü hâl uygulamasına geçti. Görevleri emniyeti sağlamak ve Jöntürklerin liderlerini hiçbir şey yapamaz hale getirmektir. Ama bu tarz eskiden denenmiş reçetelerden çok farklı şeyler değildi. Tutuklamalar, aramalar, sorgulamalar ve tekrar tutuklamalar. Emir aldıklarından, bu keyfi uygulamalarla, tutuklulara istediklerini yapabiliyorlar ve komplocuları ele geçirmek için her şeyi yapabileceklerini göstermek istiyorlardı.

Ama İttihat ve Terakki Cemiyetinin teşkilâtlı mücadelesinin karşısında kör öfke neye yarardı ki? Bu durum yöneticileri çok düşündürüyordu. Bazı üyeler tutuklanıyorsa

da, ihtilâl kadrosunun üst kademesine ulaşamıyordu. Jöntürkler ordu ve donanma içine boşuna adam yerleştirmemişti. Bakanlıklarda, posta ve telgraf bürolarında, hükûmete sadık, etkili kişiler arasında hatta Yıldız Sarayı'nda adamları vardı. Teşkilâta karşı herhangi bir özel tedbir alınmaya kalkarsa, haber çok karışık, gölgeli yollardan tehdit altındaki-  
lere ve bölgeye ulaşıyor, ve derhal hükûmetin yeni saldırısına karşı, nasıl karşı konulabilir onun kararları alınıyordu. Selânik'e fevkalâde heyet geldiğinde Enver ve Niyazi Beyler çoktan beri Makedonya dağlarına çıkmışlar, Komitacı çetelerle savaştıkları zamanlar çok iyi bildikleri güvenli yerlerde dolaşıyorlardı.

1908 ilkbaharı yavaşça yaza dönüyordu. Artık, Jöntürk partisinin işi hızlandırması gerektiği görülüyordu. 10 Haziran'da Reval'de, İngiliz kralı VII. Edward ile Çar Nikola buluşmuşlar, Şark meselesindeki İngiliz-Rus rekabetini kaldırmaya karar veriyorlardı. Bu rekabet, şimdiye kadar Osmanlı Devletinin bağımsızlığını korumuştur. Rusya İngiltere ile yaptığı anlaşmada, serbest ticaret hakkı almakla, sadece ön Asya ve Makedonya'yı tehdit etmemekle kalmaz, şu anda bağımsız, güçlü bir devlet kurma çabasında olan Jöntürk hareketini de engellerdi. Öyleyse hazırlıklara hız verilmemeliydi. Başka bir yabancı gücün kolları arasına düşmeden, büyük vuruş yapılmalıydı.

28 Haziran'da gökyüzünün mavi ışıkları akşamın gölgelerine hafifçe karışmaya başlamış, sona eren bir yaz günü bütün güzellik ve sessizliğiyle daldığı ve bir yıldız diğerinin ardından soluk ışıkları saçarak uzak gezinti yolundan haberler verdiğinde, Resne şehrinde her günkü gürültüler susmaya başlamıştı. Neşeli çocuk çığlıkları ancak ertesi sabah duyulacaktı. Köylüler, kapılarının önünde biraz daha gevezelik ediyor, çubuklarını tütürüyorlar, sakın sakın dikili-

yorlardı. Buğday tarlaları ve çayır kokulu sıcak bir rüzgâr dar sokaklarda esiyordu.

Hepsi boş gibiydi, sadece bir ev istisna. Bu evin diğerlerinden hiç bir farkı yoktu. Yan taraflarda bir yerde karanlık ve sakin bir şekilde duruyordu. Ama bu karanlık ve sessizlik anlaşılır gibi değildi. Karanlıkta bir o taraftan bir bu taraftan gelenler, kapısı birdenbire misafirler için açılan eve doğru geliyorlardı. Bu hareketler yirmi, otuz, kırk defa tekrarlandı. Taş kaldırımlar üzerinde durmadan dikkatli adımlarla gölge gibi kayan gizemli şekilleri ve yoldan eve doğru gelenleri kapı açılıp içeri alıyordu.

Perdeleri sımsıkı kapalı, pencerelerin arkasında, iki petrol lâmbasıyla aydınlatılmış bir odanın içinde elli kadar adam toplanmıştı. Çok sıkışık oturuyorlardı. Yer bulamayan diz çökmüş, kapının yanına veya duvarın önüne dikilmişlerdi. Birbirleriyle alçak sesle konuşuyorlardı. Pek çok dudaktan zaman zaman bir mırıltı yükseliyordu. Arada sırada birkaç ses yükseliyor, heyecanlı birkaç kelime duyuluyordu.

Çok farklı tipler bulunuyordu. Burada bir ekseriyet seçilecekse gençlerin yanında kırışık yüzler ve kırılmış sakallarında bulunduğu görülecektir. Köylüler, din adamları, subaylar, tüccarlar, öğretmen zanaatkarlar, Hacı Ağa'nın evinde bu gizli toplantıya davetli olan binbaşı Niyazi Beyi bekliyorlardı.

Niyazi Bey, hızlı adımlarla, her tarafa selâmlar vererek, ellerini sıkarak yerine geçtiğinde, odaya tam bir sessizlik hâkim olmuştu. Niyazi Bey birkaç saniye etrafına bakındı. Sonra kalın kara kaşları altından son gürültüler de susuncaya kadar baktı.

– Hemşehri ve arkadaşlar..

Bu metalik ve güçlü ses, elinde olmayarak bir heyecan uyandırmıştı.

– Geldiğiniz için teşekkür ederim. Burada çok önemli mevzular üzerinde konuşacağız ve sizin de bildiğiniz gibi kesin bir karara varacağız.

Başlar biraz daha dikilmiş, hiç kimse, buradaki elli kişinin vücutlarının ortaya çıkardığı, odayı dolduran sıcaklığı hissetmiyordu.

Niyazi Bey onlara ne demeliydi? Neye karar veriliyordu? Bütün yüzlerde heyecanlı bir gerginlik seziliyordu.

– Hepiniz, memleketi istibdad altında tutanlardan kurtarmaya, komitenin kararlarına itaat etmeye yemin ettiniz. Hepiniz aynı büyük ideal için dövüşmek istiyorsunuz. Öyle değil mi?

“– Öyle!” sesleri, alev alev yanan bir dalga gibi yükseldi.

– Bugün size yemininizi hatırlatıyorum. Çünkü mukaddes yeminlerimizi tutmamızın zamanı geldi.

Elini havaya kaldırarak uğultuyu kesti.

– İngiliz kralı ile, Rus Çarı Reval’de yaptıkları ve bağımsızlığımızı tehdit eden bir anlaşma yaptılar. Eğer yabancı güçler vatanımız üzerinde kendi hükümlerini geçirme hesabındaysalar, bu tarafımızdan derhâl reddedilmelidir. Kafasında böyle bir anlaşmaya uyma fikri olan hükümete karşı başkaldırmalıyız. Milletimizin her birinin, vatanımızın hürriyetini tehdit eden Avrupa plâni reddedilmelidir. İşte burada Resne’de, bir zamanlar Bulgarların ihtilâl çıkardığı bu şehir de, artık biz de ihtilâl bayrağımızı açmaya karar verdik.

Heyecanlı sesler yükselmiş, bir kaç kişi yerlerinden fırlamış, yüzler birden değişerek, duygunun her türlü yüzlere yansıyor. Niyazi Bey, memnuniyetle gülümsüyordu. Böyle olmalıydı. Kararsız yoldaşlar, kendini büyük gören kibirli insanlar değil, sevinçle, coşkuyla, kararlılıkla işe koyu-

lacak, gerekli olduğunda, öne atıldıklarında yumruklarını sıkıp geri dönmeyecek insanlar gerekliydi.

Bir saniye kadar üzerlerinde göz gezdirdi, sonra rica eder bir tavırla çenesini hafif kaldırarak:

– Arkadaşlar! herşey hazır. Beraberimde gelecek iki yüz kişi için silâh, cephane ve para tamam. Ailemden ayrıldım. Karımı Manastır’a yolladım ve vatan kurtuluncaya kadar, geri dönmeyeceğimi söyledim. Aynen siz de yapmak ister misiniz? Ruhunuz ve bedeninizle çalışmak ister misiniz?

Yüzü şimdi tutkuyla parlamış korkunç bir hâl almıştı.

“Hazırız!”, “Seninleyiz!”, “Yaşasın teşkilât”. Niye bağırdıklarının kimse farkında değildi. Herkes özünde olanı ortaya koyuyordu. Ortalarında duran bu adam, onları hürriyete, daha iyi bir geleceğe götürmek istiyordu. Ailesinden, daha birkaç ay önce evlendiği karısından hiç düşünmeden ayrılıyordu. Öyleyse kendileri utanmayacaklar mıydı? Eğer kurban gerekiyorsa, kendileri de olabilirlerdi.

Binbaşı Niyazi Bey, fırtına dininceye kadar bekledi.

– Uzun süre bir başkaldırmanın en uygun zamanının ne vakit olacağını düşündük. Ve bize en uygunu olarak önümüzdeki Cumayı seçtik.

Genç fanatik bir ses bağırdı: “– Neden en erken Cuma?”

– Cuma günü herkes namaz için camiye gideceğinden bizi kimse rahatsız etmeden toplanabiliriz. Sabahleyin erkenden baraka civarında toplanalım. Yalnız önce plânımın uygulanması için Manastır merkez komitesinden izin alınmalı. Eğer komite kararımızı tasdiklerse, Cumaya kadar bütün hazırlıkları bitiririz. Tamam mı?

Aslında sormaya gerek yoktu. Herkes ona doğru koşup onu kucaklıyordu. El sıkışıyorlar ve parıldayan gözlerle başlarını sallayarak tasdikliyorlardı.

Niyazi Bey'de onlar gibi seviniyor, ona böylesine gönülden güven duydukları için gurur duyuyordu. Şimdi iş çıkırından çıkmış, herkes karmakarışık konuşuyor, onu soru yağmuruna tutuyorlar, teklifler getiriyorlardı. Niyazi Bey bu karmaşıklığın ortasında gülümseyerek duruyordu. Sonunda onları ikaz etme gereği duydu: “– Arkadaşlar! Eğer böyle gürültü yaparsanız sonunda hafiyeler bizi bulur. O zaman da önümüzdeki Cuma hepimiz hapiste oluruz.”

Bunun üzerine, herkes gülüştü. Bazen biraz sinirli ve sert görünseler de bunları yönetmek pek de zor değildi. Espirili bir söz daima faydalı oluyordu. Sadece zorbalığa ve sertliğe tahammülleri olamazdı.

Niyazi Bey, orada bulunan Cemal Bey'e işaret ederek;

– Bana bir iyilik yapar mısınız, Cemal Bey?

– Memnuniyetle, mesele nedir?

– Yarın Manastır'a gitmenizi ve komiteye plânımızdan bahsetmenizi istiyorum. Orada herhangi bir zorlukla karşılaşacağımızı sanmıyorum. Herhangi bir terslik olursa, onu da marifetinizle halledeceğinizi biliyorum.

Cemal Bey hafifçe eğilerek:

– Yarın gidiyorum.

– Teşekkür ederim. Mümkün olduğunca çabuk dönün.

– Komitenin kararının menfi olacağını sanmıyorum.

Ardından, bu karanlık sessiz ev, gizemli ve macera dolu bir sır perdesine bürünerek, ikişerli, üçerli gruplar halinde kapıdan çıkanlar kayboluyorlardı. Ayın aydınlattığı uykuya

dalmış sokaklarda dikkatli adımlar duyuluyor, evlerin duvarları boyunca siyah gölgeler kayıp gidiyordu.

3 Temmuz 1908 gelip çatmış, Niyazi Bey yola çıktığında ortalık henüz karanlıktı. Hava, kanat çarpan bir kuşun hareketi gibi serin, havanın berraklığı sabahın yakın olduğunu hissettiriyor, ufuktaki kızılık ilk ışıkların daha fazla beklemeyeceğini gösteriyordu.

Niyazi Bey, Cuma günü sabah namazına gidiyormuş gibi ağır adımlarla telaşsız yürüyordu. Hafif ve hoş bir heyecan duyuyor, ama kesinlikle sinirli değildi. Başaramaması düşünülemezdi bile. Cemal Bey, Manastır'dan merkez komitenin harekât plânını onayladığı haberini getirmişti. Resne Belediye reisinin, zabıta reis muavini ve defterdar reisinin kendi yanlarında olduğunu, parti azası olarak kabul edildiklerini biliyordu.

Barakaya yaklaştıkça camiye gidenler arasında, kendini kısa bir bakışla selâmlayan tanıdıkları görüyordu. Barakanın kapısına geldiğinde, sokakları zarif bir aydınlık doldurmuştu. Öteden de bir grup adam Cuma namazına geliyorlardı. İki, üç kişilik gruplar halinde büyük bir ağırbaşlılıkla etrafta birbirinden fazla uzaklaşmadan gevezelik eder görünüyorlardı.

Niyazi Bey, sabırsızca bekliyor, gökyüzü iyice kızardığında, tek tek gelenlerin adımları hızla yaklaşıyordu. Müezzin ezanını okurken, her iki yöne kontrolle ve aynı şekilde işaret ederek bakmış, kılıcıyla küçük bir işaret verip, barakanın kapısından içeri girmiş, arkasından acele ile pek çok kişi renkli bir yığın halinde ardında sıralanmışlardı.

Niyazi Bey soğuk ve sert bir bakışla emretti: “– İleri, arkadaşlar!”

Onları durdurmak artık mümkün değildi. Kendiliğinden öne doğru akıyorlardı. Şimdi olmuştu! Bu kavganın,



tehlikenin, ölüm kalım kavgasının büyük ve güçlü bir maceranın gizli gizli yanan cazibesine doğru bir atılışı.

“– Cephaneliğe!” Artık kendiliklerinden oraya doğru koşuyorlardı. Fırtınayı ve başkaldırımı bildiren bir bulut gibi cephaneliğin girişine doğru yürüyorlardı.

“– Kapalı mı kapılar?” Güçlü adaleler, sağlam omuzlar ne için vardı! Herhangi bir şekilde tahtalar, kirişler kırılıverdi. Sanki yaşlı, içi geçmiş, kof bir düşünce, yepyeni bir yol açmak için sağlam yumruklar tarafından yere devriliyordu. Yaşanılan anın heyecanıyla kendinden geçmiş vaziyette yarı karanlık bir yer olan cephaneliğe daldılar. İşte sandık sandık cephaneler, tüfekler orada duruyordu.

Niyazi Bey:

“– Taşıyabileceğiniz kadar alın, ama acele edin!” diye bağırdı. Sesi köhne cephanelikte çınlarken, şimdi her tarafı, eğilmeler, kalkmalar, heyecanlı koşuşmalar, kırılma ve deneme sesleri doldurmuştu. Çantalar mermiyle doldurulmuş, tüfekler mümkün olduğunca çok omuzlara asılmıştı. Çünkü, dışarıda silâh bekleyen pek çok insan vardı.

Bütün bunların arasında Niyazi Bey, askeri kasayı arayıp bulmuş, sakın bir gülümsemeyle kapağını kırmıştı. Parti üyeleri, komiyete gelirlerinin bir kısmını aidat olarak verselerde, para her zaman gerekliydi. Hızla saydı. Aşağı yukarı altıyüz lira kadardı. Sonra not defterinden bir yaprak koparıp birkaç kelime yazıp boş kasaya koydu. Her şey düzenli olmalı, borç makbuzlanmalıydı. Bu para, devlet ve millet mahiydi. Eğer mümkün olursa, zamanı geldiğinde komite hepsini devlet kasasına geri ödeyecekti. Başarmıştı.

Şimdiye kadar her şey yolunda gidiyordu. Harekete geçip, ortaya çıktıkları bu yeri terk etmeleri için vakit azalmıştı. Emir verdiğinde, hepsi kırmayı dökmeyi bırakıp, aceleyle

Nazım Paşa ayağa kalktığında, dizlerinde hafif bir titreme hissetmesine rağmen doğruldu ve dudaklarından şu sözler döküldü:

“– Bu odayı derhâl terk edin! Şu an gitmezseniz pişman olursunuz!”

“– Daha önce gitmiyoruz!” cümlesi havayı parçalarken;

Enver Bey, birden Harbiye Nazırı'nın yaverinin belinden çıkardığı bir revdlverin namlusunun kendine doğru çevrilmiş olduğunu farkettiğinde, Enver Bey'in yaverlerinden birinin aniden ileri fırlamasıyla, bundan sonraki saniyelerde o meşhur dramatik olay cereyan edecekti.

Emir erleri, önce dehşet içinde bakışlarla, Harbiye Nazırı'nın odasından gelen boğuk silâh seslerini duymuşlar, fakat bir an içeri girmekte tereddüt etmişlerdi. Sessizlik çok sıkıntılıydı. Kapının arkası, korkunç bir manzarayı gizliyor olmalıydı. Hızlı bir ayak sesi yaklaşmış, Enver Bey ve bir yaveri dışarı çıkmıştı. Enver Bey tunçlaşmış bir yüzle ürkek ürkek bir kenarda duran emir erlerinin önünden geçip gitmesiyle, kısa bir süre sonra, Nazım Paşa'nın odasını heyecanlı sesler, şikâyetler ve fısıltılar doldurmuştu. Bir saniye sonra da büyük bir sessizlik hâkim olmuş, Nazım Paşa –başka bir şekilde de olsa– istifa ettirilmişti.

23 Ocak 1913'de Kamil Paşa, yerini halefi Müşir Mahmut Şevket Paşa'ya bırakmış, böylece, Jöntürkler yeniden hükümetin dizginlerini ele geçirmişlerdi. Aynı gün, Enver Bey, kendisini uzun yıllar Yemen'de kaldığı için sadece kuktan duyarak tanıdığı ve 29 Aralık'ta dönmüş olan İzzet Paşa'ya gitti ve generalliğe getirildiğine dair Padişah iradesi aldı. İzzet Paşa bu tayini tasdikleyip tasdiklemekte tereddüt ediyordu. Fakat bu siyasî bir olaydı ve çok acele karar verilmesi gerekiyordu. Yeni kabine muhaliflerin taleplerine ko-

laylık göstermek istiyordu. Edirne'nin batı tarafındaki Maritsa'ya girilmiş ve artık daha fazla taviz de verilmesine taraftarı değildiler. General Sawoff, Türklere bir ulti-matom vererek, her türlü düşmanca davranışın dört gün sonuna kadar terk edilmesini bildiriyordu. İzzet Paşa, Başkumandanlığı üstüne aldığı-nda, bu kadar kısa zamanda karar verirken yalnız değildi. Bu atamayı reddetmesi durumunda, Enver Bey'in onun yerine vekâleten generallikle görevlendirileceği biliniyordu, ama İzzet Paşa'da yine de başta kalma hırsı uyanmadı. Bir karşı taarruz plânını çalışıp çoktan bitirmişti Enver Bey. Eğer, Başkumandanlığı kendi alırsa, bu plânı uygulayabilmesinin mümkün olabileceğini biliyordu. İzzet Paşa'ya ya zafer kazandıracak ya da yenilgi tattıracaktı. Kim karşı saldırı plânını ortaya atıyorsa, onun sorumlu kılınması mümkün olmalıydı.

Savaş dalgası yeniden yükseklere doğru tırmanmaya başlamıştı. Türk birlikleri üzerindeki uğursuzluk gitmek bilmiyor, İzzet Paşa'nın Hadımköy'deki karargâhından karşı saldırı için verdiği emirler gittikçe acilleşiyor, fakat, yine de Başkumandanlık savunma durumunda kalıyordu. Kar ve yağmurdan balçık hâline gelmiş bir arazide ilerlemenin mümkün olmadığı açıklanmış, bu bekleme durumu ise, bütün birliklerin subaylarını sinirli, gergin bir duruma sokmuştu. Özellikle, hızlı hareket etmeyi seven ve her türlü sürüncemede bırakılmaktan en fazla nefret eden Enver Bey sabırsızlıkla yanıyordu.

Bir askerın hayatında en yüksek rütbe olan generallik, sadece biraz daha ağır bir insiyatif gücü gerektiriyordu. Oysa, bu gecikmede haftalardır üzerine çektiği bazı husumetlerin de rolü vardı.

Zaman ilerledikçe, Osmanlı Devleti'nin umudu da gittikçe azalıyordu. Savaşlar, sıcak çatışmalar halinde geçiyor,

Türk birliklerinin savunması ümitsizleşiyordu. Bir felâket bitmeden bir başka felâket yaklaşmaktaydı. 6 Mart'ta Yunanlılar Yanya'yı almışlar, 26 Mart'ta Edirne düşmüş, 22 Nisan'da Karadağlılar Skutari'yi ele geçirmiştiler.

30 Mayıs'ta Londra'da barış görüşmeleri yeniden başladığında, bütün kozlar rakiplerin ellerindeydi. Savunmasız ve çaresiz bırakılmış Türkiye önüne konulan bütün şartları kabul etmek zorundaydı. Midye-Enez hattının batısında kalan her yer koparılmıştı. Girit'den vazgeçilmek zorundaydı. Arnavutluk sınırı ve Ege adalarının durumunu büyük devletler belirleyecek, diğer yerler, Balkan devletlerinin arzusu-na göre paylaşılacaktı.

Öyleyse bütün boğuşmalar boşunaydı. Büyük bir yıkım olmuş, bundan daha kötüsü de olamazdı. Ama gene de tesselli bulunacak bir şey vardı. En güçlü düşmanla karşı karşıya gelinmemişti. Hakikatte ise, insanların mümkün olan herşeyi yapabilmeleri, cesaretlerini kaybetmeden sonuna kadar dayanmalarıydı.

Alman Büyükelçisi Wangenheim, bu kader belirleyici zor günlerde imparatorluk prenslerinden Bethmann Hollweg'e şunları yazıyordu:

“İstanbul'da görev yapan elçiler, bugün barış yapmak isteyen Türkiye'deki kişilerin yarı dayak yemiş gibi kendilerini rakiplerinin ayakları altına almak isteyen Kamil Paşa hükümetindeki aynı kişiler olmadığını inkâr etmiyorlar. Eğer Türkiye şimdi şerefiyle harpten çıkarsa, bu Mahmut Şevket'in hizmetiyledir... Eğer barış Ocak'ta olsaydı, Yanya, Skutari, Edirne ve Çatalca'daki savunmalar Türk tarihinde şeref sayfaları olmazdı.”

Eğer olmasaydı, evet eğer bir dönüm noktası olmasaydı, her şey bu şekilde bitmiş olacaktı. Ancak son derece insanî

bir olay, Türkiye'ye hiç beklemediği bir anda bir şans sundu. Bu şans, rakipler, kendi ellerini kesmek zorunda kaldıkları, bütün Balkan devletlerinin ele geçirdikleri ganimetin paylaşımında birbirleriyle kavgaya tutuşmuş olmalarıydı.

Londra'dan ön görüşmelerin sonuçları gelmeden, birlik bozulmuştu. Bulgarlar, Selânik'e girdikleri için Yunanlılar öfkeli, Karadağlılar Skutari'yi boşaltmayı reddediyordu. Ancak Avusturyalılar kararlılık gösterince uysallaştılar. Ve güçlü devletler onlara bir tazminat sözü veriyordu.

Sırp-Edirne'nin ele geçirilmesinde yardım ettikleri için ödül olarak, Mekadonya hududunu biraz öteye itmek istiyordu. Bütün bunlarla beraber Bulgarlar, 16 Nisan'da Türkiye ile bir ateşkes anlaşması yapmak zorunda kaldılar.

Ne varki bunun arkası da gelecek, bu defa kendi aralarında sürtüşmeler başlayacaktı. Bir zamanlar aynı cephede yoldaş olanlar, şimdi birbirlerinin üzerine çullanmak için en uygun zamanı kollamaya başlamışlardı. Yunanlılar ve Sırp-Edirne iş birliği yaparken, Romanya, Sırp-Bulgar sürtüşmesinde tarafsız kalmak istemiyordu. Artık, ikinci Balkan savaşının çıkması, en küçük bir kıvılcıma bakıyordu. Nitekim, daha fazla beklenemedi. 29 Haziranda Sırp sınırını aşan bir Bulgar baskını, Balkanlarda düellonun başlangıcı oldu.

Türkiye bir kere daha gücünü yeniden toplamış, Edirne'yi geri almak için son bir fırsat daha ortaya çıkmıştı. Bakanlar kurulu toplanmış, toplantıya, 11 Haziran'da İstanbul sokaklarında bir suikaste kurban giden Mahmut Şevket Paşa'nın yerine Sadrazam olan Said Halim Paşa başkanlık ediyordu. Karar kabul edilmişti. Uzun uzun açıklamalara gerek yoktu. Enver Bey, Talat Bey ve Cemal Beyler de aynı fikirdedi. Ne olursa olsun, Edirne düşman işgalinden kurtarılmalıydı.

Enver Bey bağırıyordu: “Eğer bu fırsatı kaçırsak, eğer gücümüzü toplayıp, şimdi, hasımlarımızın birbiriyle uğraştıkları şu zamanda, elimizi ayağımızı bağlayan şu zincirlerden kurtulamazsak, elimiz böğrümüzde memleketin geleceğini büyük devletlere bırakmak zorunda kalırız...” Arkadaşları da onu tasdikliyorlardı.

Son sürat hazırlıklar başlamış, Enver Bey yine coşku içindeydi. Şimdi savsaklama olmazdı, ileri daha ileri, düşman aklını başına toplamadan, Edirne geri alınmalıydı.

Sanki hepsi, bir kaleye saldırmaktan daha önemli bir şey yokmuş gibi bütün gerekenler seferber edilmiş, üç koldan ilerleniyordu. Ordunun sağ kanadı Kırkkilise’ye, sol tarafı Dimotiko’ya, Enver Bey’e Genel kurmay başkanı olarak yardım eden Hurşit Paşa ortada ve Edirne’ye yönelinmişti. Bu yürüyüşte hem bir süvari alayına, hem de bir piyade tümenini kumanda eden Enver Bey, hızını nefes kesici bir tempoya yükseltmişti. Onu öylesine bir ateş, öylesine yanan bir tutku sarmıştı ki, onunla birlikte olan her şeyin, her beyni yakan tek bir şey vardı: Edirne!

Edirne kalesi görüldüğünde, Türk askerinin tek arzusu ileri gitmekti. Nihayet, bir fırtına gibi esip, her direnişi kırarak, düşmanı yere seriyorlardı. Edirne kazanılacaktı ve Edirne kazanılmış, Avrupa Türkiyesinde bir dayanak noktası olarak kalmıştı. Sınır; Maritza idi.



1914! Enver Paşa’nın hayatında yeni bir devir açıldı. Askeri hastahanedeyken iki defa operasyon gerektiren ağır bir kör bağırsak iltihaplanması onu yıkmış ve uzun haftalar, onun gibi bir insan için oldukça uzun sayılacak zaman dilimi onu öbür dünyanın eşğine götürüp getiren ateş dal-

gaları bilinçsiz kılmıştı. Ama o sırada hayat akışını sürpriz şekilde ileri götürecek olaylar da sıklaşmıştı. Tamamen sembolik olarak görülebilecek olan bu sürpriz, bedeni yeniden güçlenip kendine geldiğinde, yeni bir çıkışla askerlik kariyerinin son noktasına gelmesiydi. Prenses Naciye ile evliliğini (Düğün şenlikleri İstanbul'da çok konuşulan bir olay olmuştur) Paşalık ünvanının verilmesiyle, Harbiye Nazırı olarak atanması takip etmişti. Enver Paşa, Türk devletinin Harbiye Nazırı! Belki genç bir teğmen iken gördüğü rüyaların gerçekleşmesiydi. Yıldızı Zenit'de duruyor, şansını yaver gidiyordu.

Şimdi hiç dokunulmamış gibi önünde duran yeni bir meselenin içine dalıyordu. Pek çok zararlı ot ayıklanmalıydı. Zararlı otlar ise, gerçekten dağlar kadardı. Türk devletinin yeniden kurulup, gelişeceği toprağın da sağlıklı olması gerekiyordu, ama yalnız başına bu işin altından kalkılamazdı. Yardım gerekiyordu. Almanya bunu sunuyordu. Yeni tohum ekmek için güçler birleştirilmeliydi. Bunun sakın sakın yapılması için çok zaman yoktu. Saraybosna'da Avusturya veliahtının öldürülmesi haberi dayanılmaz bir gerilim meydana getirmiş ve patlamanın kıvılcımları gelmekte gecikmemiş, "Savaş" kelimesi ışıklı bir reklâm panosu gibi yanıp sönmeye başlamıştı.

Avusturya, Sırbistan, Almanya, İngiltere, Rusya, Fransa ve diğerleri hepsi bu işe karışmıştı. Türkiye, reorganizasyon (yeniden yapılanma) işini yarıda bırakarak, yeniden silâha sarılmak zorundaydı. Bütün devlerin zincirlerini kırdığı ve yıllarca sürecektir olan yeni bir boğuşma başlamış, duyulmadık savaşlar yapılıyor, bilinmedik savaşlar kazanılıyordu.

Mevsimler yılda iki kere dönmüş, harbin üçüncü yılı başladığında, terazinin ibresi, gerçi kararsız ama, sık sık diğer tarafa doğru, itilâf devletlerinden yana doğru kaymaya

başlamıştı. Orduların kayıpları, seyreilmeleri şaşkınlık yaratıyor, bu harbin kızgın alevleri arasında eriyip giden korkunç para miktarı her şeyi silip süpürülüyor, ama her seferinde rakiplerin aklına bile gelmeyen yeni ikmal kaynakları bulunuyordu. Alman, Avusturya-Macaristan, Bulgar ve Türk üst yönetim kadrolarındakilerin yüzleri gittikçe daha ciddi ve daha endişeli görünüyordu. Gelmekte olan bir yıkımı görüyorlardı. Bu korkunç yıkım, her şeyi tarumar edecekti. Son fedakârlıkla savaşılmış, kurbanlar verilmiş, dayanma noktasının sınırlarına kadar gidilmiş, ama savunma, vatanın kurtarılması söz konusu olduğundan hakkında fazla bir şey söylenmemişti. Ve şimdi o kadar büyük hezimetle uğratılan düşman, bu savaşın galibi olarak mi çıkacaktı?

Enver Paşa, her gün deste halinde aldığı telgraf haberlerine göz gezdiriyor, hiçbir şey söylemeden yan tarafa koyuyordu. Fakat, onların içinde yazılanlar, Yeniköy'e veya herhangi bir cepheye giderken, Boğazdaki konağında yalnızlığı içindeyken ya da çok nadir de olsa bir yerde misafirken kendini hep takip ediyordu. Ara sıra eliyle alnını bastırıyor, derin düşüncelere dalıyor, sonra yeni bir umutla seviniyordu.

14 Mart 1917'de Petersburg'dan ihtilâl haberi geldi. Çar iki gün önce devrilmiş, ihtilâl, harap edici, yıkıcı etkisini Rusya hudutlarının dışına taşırılmıştı. Hareket hızı almış temel suları gibi, yukarı doğru yoğun köpükler fıskırtıyordu. Almanya, Avusturya ve Fransa'da grev dalgaları büyüyor, ayaklanmalar güç kullanılarak zorla bastırılıyordu.

Çözülme hızla neticeleniyordu. Yunanistan, itilâf devletleri safına girmiş, Lenin önderliğinde Sovyetler, kesin olarak iktidara gelmişti. 17 Aralık 1917'de Rusya ve miğfer devletleri arasında ateşkesin ardından, 3 Mart 1918'de Brest-Litowsk barışı yapılmış, Viyana'da politik grevler, Sul-



tan'ın ölümü... Geminin batışı sırasında oluşan dalgaları kim sayardı ki? Şimdi son olarak kabul edilebilecek tek şey, donuk yanan bir gevşekliğin içine düşmektir. Bu ihtilâl, Türkiye için son bir ateşkes arası idi. Bulgarlar'da itilâf devletleriyle anlaşınca, bunun anlamı Türkiye'nin miğfer devletlerinden ayrılması demektir. Yani, sınır artık düşmana açıktır.

Enver Paşa artık daha az konuşan bir adam olmuş, alni yorgunluktan kırıkmıştı. Varlığının yok olduğunu düşünüyor, hissediyor ama tek bir kelime olsun bu konuya dokunmuyordu. 31 Ekim 1918'de Mondoros'ta Türkiye ve itilâf devletleri arasında ateşkes kabul edilmişti. Şartları arasında Çanakkale Boğazı'nın açılması, donanmanın enterne edilmesi, stratejik noktaların, demir yollarının, Toros tünellerinin işgali, İran'ın ve Kafkasya'nın boşaltılması, Hicaz, Aşir, Yemen, Suriye ve Mezapotamya'daki bütün garnizoların çekilmesi, miğfer devletleriyle bütün ilişkilerin kesilmesi ve bütün Almanların hemen kovulması vardı. Enver Paşa, vatanında artık daha fazla kalamayacağını biliyordu. Almanya'da da ihtilâl bayrakları dalgalanıyor, Kayzer Wilhelm Hollanda'ya gönderilmişti. Enver Paşa, Talât Paşa ve Cemal Paşalar karanlık bir geleceğe doğru yola çıkacaklardı. Ve İstanbul'da Müşir Kâzım Paşa başkanlığında kurulan Divan-ı Harpte (Harp mahkemesinde) Türk Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı yargılayıp mahkûm etmeye hazırlanıyordu.



Kürsüden bir ses; "Komünist Enternasyonel Merkez İcra Komitesi adına ilk Doğu Halkları Kongresini açıyorum" demesiyle; bir dolu gibi el çırpımlarla salon yankılanmış, Sovyet Rusya'nın millî marşı "International"ın son bulmasıyla kongre açılmıştı.

Nerimanov, kan kırmızı örtülerle kaplı konuşmacı kürsüsüne parmak uçlarıyla dayanıp, salonun en uzak köşesine kadar sessizlik hâkim olunca, devam etmişti:

“Yoldaşlar, bütün dünyada tek olan Birinci Doğu Halkları Kongresinde bulunmaktan kendimi mutlu sayıyorum. Bize, ahlâk ve kültür kavramlarını öğreten ihtiyar şark, bugün burada, Bakü’de, gözyaşı dökerek, kapitalist burjuva ülkelerin bize açtığı yaraların, sıkıntıların üzerinde konuşacak.

Bugün burada karşılaşan iki dünya var: Ezilenlerin dünyası ve ezenlerin dünyası. Eğer aramızda sadece ezenlerin temsilcisi, burjuva sınıfının temsilcileri olsaydı, ihtiyar doğunun gözyaşlarının onların üzerine hiçbir etkisi olmazdı. Nerimanov elini bir vaiz tavrıyla kaldırarak; “– Bu insanların kalbi ince ruhlu ve asildir. Bu göz yaşlarını anlarlar ve olayların hızlanmasına yardımcı olmak isterler.”

Tekrar binlerce el, canlı ve ritmik hareketlerle, alkışlamaya başladığında kalabalık ve yanyana duran uzun sıralar halindeki kafalar büyük, açıkly koyulu bir görünüm oluşturuyordu. Beyaz sarıklar, değişik renkli post kalpaklar, renkli baş bağları, siyah ve kırmızı fesler, parlak ipek takkeler son derece ilginç renkli lekeler oluşturuyor, bir rüzgârın bir tarla da estiğinde başakların dalgalanması gibi dalgalanıyordu.

Nerimanov yeniden söze başladı: “– Kongrenin komünist fraksiyon tarafından olduğu kadar, partisiz fraksiyon tarafından da aşağıdaki kişileri Doğu Halkları Kongresi başkanlığına teklif ediyoruz. Türkistan’dan Rıskulov, Abdürreşidov, Kariew Türkiye’den, Mustafa Subhi, Çin’den Wan, Agaria Hindistan’dan” Bütün doğulu isimler bir zincirin halkaları gibi ardarda ekleniyordu. Lenin’in çağırısına uyarak, hepsi kongreye katılmışlardı. Sözler öyle büyük ve öyle çoşkulu şeyler vaad ediyordu ki, süslü anlamlar ve umut

uyandıran samimiyet ve doğruluk doluydu. “Yakın Doğu’nun köylüleri, işçileri...” diye başlıyordu çağrı. “Eğer birleşirseniz, eğer kendi hükûmetinizi kurarsanız, eğer silâhlanırsanız, eğer Rusya köylü ve işçilerinin Kızıldordusu’na katılırsanız, yabancı kapitalistlere kafa tutabilirsiniz, kendi memleketinizdeki sömürücülerden hesap sorabilirsiniz, sadece kendiniz için çalışabilirsiniz, kendi ülkenizin hazinelerini kendiniz için kullanabilirsiniz, dünya işçileri cumhuriyetleriyle hür bir birlik içinde, kendi işçilerinizin ürünlerini hakça, karşılıklı değiştirerek, karşılıklı birbirinize yardım edeceksiniz. Burada, Bakü’de bu meseleleri tartışmak istiyoruz. Bakü’de mümkün olduğunca çok karşılaşacağımız yorgunluktan ürkmeyin.

Yıllardan beri geçmişinize ve Tanrınıza saygınızı göstermek için çöllerde kutsal yerlere gidiyorsunuz. Şimdi çölleri, dağları, denizleri aşarak, burada uşaklık ve esaret zincirlerini kırmaya, kardeşçe birleşmek için hür ve eşit insanlar olarak yaşamak için geldiniz.

Ne biçim parıltılı kelimelerdi bunlar! Kardeşçe birlik –karşılıklı yardım – hür ve eşit insan – bütün bunlar yeni, bereketli bir devrin başlangıç işaretleri değil miydi? Ve şimdi Zinoviyev’in başkanlık ettiği bu çok anlamlı kongrede bulunmak için Kafkasya’dan, Türkistan’dan, Hindistan’dan, Türkiye’den, Buhara’dan, İran’dan ve Afganistan’dan, otuz yedi ülkeden delegeler koşup gelmişti. Zinoviyev, kürsüye geldiğinde herkes ayağa kalkmış, Zinoviyev gülümseyerek selâmlıyordu herkesi. Yüzü biraz genişliğine doğru şiş görünüyordu. Etili parmaklarını kırmızı kürsüye koyup, salonun derinliklerine doğru, son fısıltı, ayak sesi ve mırıltı kesilip derin bir sessizlik hasıl oluncaya kadar bakıyor, sesler kesildikten sonra, kaşlarını kaldırıp, başını örten sık saçlarını arkaya attıktan sonra derin bir nefes alarak: “Yoldaşlar.

Bugünkü kongrenin hazırlıklarıyla 2. Dünya Komünist Enternasyonal kongresinin hazırlıkları aynı zamanda başladı. Bakü'de ilk defa bu kongrenin açılması başarılıydı. Doğu halklarının kurtuluşları için çalışan ve çabalayan dünyada üçüncü internasyonalin olduğunu, Doğu'da en kısa zamanda artık bilinmeyen hiçbir başkent, hiçbir köyün, hiçbir bölgenin kalmayacağına kaniyiz” diyerek konuşmaya başlamıştı.

Zinoviye'nin sesi, alçalıp yükseliyor, baskı altındaki halkların yoksulluklarından bahsederken yumuşak ve şevkât dolu, kapitalistlerden bahsederken keskin yırtıcı, İkinci enternasyondan bahsederken kaba sert bir hâl alıyordu. “İkinci Enternasyonal rezaletinin temsilcisi Almanya'dır.” Zinoviye, Almanya derken, salona adeta tükürür gibi söylüyordu: “Bu cellat, binlerce Alman işçisini kurşuna dizdi. Gürcistan'da Noi Jordania ve yandaşları da aynı şekilde halkın celladıdır. Bunlar köylülerin derisini yüzüp kaytan şerit yapmak istiyor! 2. Intenasyonalin çıkış noktası Avrupayı, Asya'nın üzerinde söz sahibi yapmaktır.”

Konuşmacı kısa bir nefes arası vermiş, bakışları hızla yüzlerce yüzün uzak noktalarında dolaşıyordu. Ne kadar ciddiyetle dinliyorlar, onları kelimelerle cazibesi altına alıveriyordu? “– Yoldaşlar” diye devam ediyordu yine: “Komünist Enternasyonalin 2. Dünya Kongresinde biz yemin ettik ve otuzyedü ülkenin komünistleri adına bir manifesto hazırladık. Bütün dünyadaki işçi ve köylülere seslendiğimiz bu manifestoda şunu demek istiyoruz: Biz sosyalistler olarak dolaylı veya dolaysız, bir milletin imtiyazlı durumunu diğerleri pahasına destekleyerek, koloniyal esaretin yanında yer alır, farklı ırk ve deri rengi olan insanlar arasında hukukî açıdan farklılık gözetmemekteyiz. İşte, biz böyle bir sosyalist...”

Zinoviyeв cümlenin ortasında bir anda durup kalmıştı. Salonda huzursuz bir dalga yükselmiş, Zinoviyeв konuşmaya devam etmeye çalışsa da huzursuzluk büyüyordu. Dinleyiciler başlarını yana doğru çevirmiş, salonu bir fısıltı doldurmuştu. Başkanlık divanında bile fısıldaşma olmuştu. Zinoviyeв'de bütün başların dönük olduğu yan localardan birine gözünün ucuyla bakmak zorunda kaldığında, locanın korkuluğunun önünde ayakta duran Enver Paşa'yı görmüştü. Koyu siyah gözlerini sakın ve ciddi bir şekilde salondaki kalabalık üzerinde gezdirmiş, sonra sessizce yerine oturmuştu.

Zinoviyeв adeta içinden çatlıyordu. Konuşmasına iki defa daha devam etmeyi denemiş, ama salondaki yükselen heyecanı sakinleştirememişti. Sonra dinleyicilerden birisi Enver Bey'in önüne sessiz ve büyük saygıyla gelmiş, onu bir ikincisi, üçüncüsü ve diğerleri takip etmişti. Son derece hürmetkâr bir şekilde locaya yaklaşp, yerlere kadar eğilerek, Enver Paşa'nın uzattığı eli yakalayp öpüyorlardı. Sonra bir kaç kişi daha kalkmış, sonra daha fazla insan, daima daha fazla. Locanın önüne yığılmışlar, Onu daha yakından görmek, onu selâmlamak, elini tutmak istiyorlardı.

Enver Paşa'nın gözleri sevinçle parlıyordu. Kaç kişiyi selâmlamış, kaç tanesinin elini sıkmıştı bilmiyordu. Ama bildiği tek şey, uzun ve yorucu yolculuktan sonra burada kendi evine gelmiş gibi olduğuydu.

Zinoviyeв buna tahammül edemezdi. Ne varki, öfkesi onu boğacak gibi olsa da sesini çıkarmadan beklemek zorundaydı. Bu programda olmayan ara oyuncu onun plânlarını bozmuş ve onu şaşırtmıştı. Acaba hiçbir şey olmamış gibi tekrar konuşmasına devam mı etmeliydi? Bu komik tezahürat sona ermeyecek miydi?

Zinoviyeв, konuşma sanatının bütün inceliklerini kullanıyor, ama yine de dikkatleri kendi üzerine toparlayamı-

yor, hâтта arada sırada kendisi de Enver Paşa'nın locasına bakmaktan kendini alamıyordu. Göz kapaklarının arkasında, pek iyiye delâlet etmeyen donuk bir pırıltı belirmişti.

Enver Paşa, konuşmacı kürsüsünden kendine doğru nasıl bir soğuk hava estiğinin farkındaydı. Rusçaya yeterince hâkim olmamasına rağmen ve Zinoviyev'in konuşmasını, ancak tercümesi geldikten sonra anlam ve içeriğini anlayabildiğinden, yine de dikkatle dinleyen dinleyicilerin tavrından, istemeyerek verdiği rahatsızlığı farkederek, bunu gidermeye çalışıyordu. Fakat, halâ daha ilgi odağı olmaya devam ediyordu. Burada bir selâma karşılık vermek veya gülümsemek zorundaydı veya orada tanıdığı aşına bir yüz veya tanıdık bir profil keşfediyordu. Başlangıçta biraz şekilsiz, oldukça hareketli ve çok renkli olan bu kalabalık kafalardan bazen tek tek tipleri seçip çıkarabiliyordu. Bütün olarak bakıldığında, bu kongrede iki bin kadar delege vardı. Gerçekten bu muhteşem bir tabloydu.

"Yoldaşlar!" diyen Zinoviyev, pek çok defa ara vermek zorunda kalarak, kongreye katılanların dikkatlerini tekrar kendi üzerine toplamak için araları bilerek uzatıyordu. Ağzının kenarına pek hoş olmayan bir gülümseme yapışıp kalmıştı. Devam etmeye kararlıydı:

"-Bu günlerde liberal fikirli büyük bir Türk devlet adamına, Türk köylülerinin "Bolşevik" kelimesinden ne anladıklarını sordum. Bu devlet adamı bana şu cevabı verdi: Bizde köylülerin bu kelimedenden anladıkları; İngiltere'ye karşı savaşın ve bize yardım eden insanlardır. Bunun üzerine onu biraz daha sıkıştırmayı denedim ve sordum: Türkiye'de köylüler, Bolşevikliğin sadece İngiltere'ye karşı değil de, imparatorluklara karşı, bu arada Rus ve Türk imparatorluklarına karşı olduğunu bilseler nasıl karşılarlar? O zaman da kaçamak sözlerle Türk köylüsünün bunu anlamayacağını söyle-

di.” Zinoviyeu yukarı kaldırdığı omuzlarını düşürüp, öne eğik kafasıyla salona göz atmıştı. Zinoviyeu’in bütün davranış şekli şu intibayı yaratıyordu: Bu ne diyor yahu? Türk köylüsünü birazcık tanıdığını zanneden gereksiz sorular. Köylü, çalışıp ekmeğini kazanacağı küçük bir ülkesi, sürebileceği bir tarlası, çalışmasının meyvalarını taşıyacak bir bahçesi, hür insanlara mahsus bilinç, başkalarının malına göz dikmeyi gerektirmeyecek şeyler istiyordu. Türk köylüsü, bütün doğu köylüsü gibi, marksist anlamda proleterya değildi. Sovyetlerin onlara getirmek istedikleri, daha fazla malı olanlara düşmanlığın onların duygularında, geleneklerinde, iç dünyalarında yeri yoktu.

Enver Paşa şimdi konuşmacının mimik ve tavırlarını daha dikkatle izliyordu. Refakatında bulunan ve şimdi de yanında oturan tercümanı ona bir işaret vermeksizin, Zinoviyeu’in yaptığı, etrafa tumturaklı sözler saçan, belirsizlikle dolambaçlı yollara sapan, birbiri ardınca insicamsız coşkulu konuşmaların, şimdi halka gibi onu saran konuşma bilincinin arkasında, kötü bir saklambaç oyununun olduğunu anlıyordu.

Kızıl kürsünün arkasında kollarını açan öfke ile yumruklarını kaldırıp, indiren, bu adamın bir Mesih gibi ortaya çıkmak için, hafif eğik ensesini nasıl diktiğini, dolgun yanaklarında şeytanca bir gülümsemeyle ellerini ceketin ceplerine sokarak, elinde kırık bir haç ile aşağı yukarı nasıl yürüdüğünü görür gibiydi. Yumuşak ve uysal bir tavır içinde öfke ile kelimelerin gürlediğini, çalışkan bir demircinin örs üzerine vurduğu çekiç darbeleri gibi ikna gücünün gittikçe eksildiğinin hissedildiği sözleri duyuyordu. Ama Enver Paşa, basit bir yolcu gibi uğradığı bu salonda müthiş bir şekilde ilgi çekmişti. Pek tabi ki, dükkâna girmezse, istenilen fiyatın çok yüksek olup olmadığını bilemezdi.

Zinoviye, delegelerin kongrede istediği ilgiyi artık kendine göstermediklerini hissediyordu. Enver Paşa içeri girdiğinde ortaya çıkan dikkat kopukluğu hala toparlanamamıştı. Bir politik toplantının derin anlamını kargaşaya getirmek için, bu kongreye katılanlara amaçlarını neredeyse unutturmak için sadece görüntü vermesinin yettiği bu adama gösterilen fanatik ilgiye karşı, en becerikli hatiplerin bile yapabileceği daha fazla bir şey yoktu.

Zinoviye, konuşmasının sonuna geldiği için memnundu. Hep arka locaya dönen enseleri görmekten bıkmıştı artık. "Yoldaşlar!" dedi, yeniden. Sesi, yağmur zamanı bir nehir gibi şarıldadı. "Biz buraya Doğudaki kardeşlerimize ellerimizi uzatmak için geldik. Doğrudan ve yürekten istiyoruz. Artık diplomasi istemiyoruz!"

Alkış devam ederken, tercüman Enver Paşa'ya Zinoviye'nin bitiş cümlelerini tercüme etti. Enver Paşa kaşlarını kaldırmış, gözlerini kısmış ve ne düşündüğü gözlerinden anlaşılamayacak kadar göz kapaklarını dar bir çizgi halinde kapamıştı.



Enver Paşa, ertesi gün Rus komünistlerinin nazarında ne derece düştüğünü biliyordu. Zinoviye ve Radek ona kongrenin diğer oturumlarına katılmasını istemediklerini bildirmiştiler. Oturumlardan birinde yapmayı düşündüğü konuşmayı da okumadan, Moskova'ya geri dönmeliydi.

Enver Paşa dişleri arasından bir ıslık çaldı. Bu kadarı da fazlaydı. Zinoviye'nin "diplomasi olmayacak güvencesinde ki sözlerde Rusların dostluğunun ne olduğu anlaşılıyordu!" Kendini onlara zorla mı kabul ettirmişti? Onu kendileri bizat çağırılmamış mıydı? Demekki, kendi isim olarak tutul-



muş, gücü kullanılmış ve Doğu halklarını cezbetmek, oltayı iyice yutmaları ve Rusya'nın bunları iyi ganimet toplaması için ismi yem olarak kullanılmıştı. Ne varki, şimdi onların da gördüğü gibi nasıl bir sevgi ile karşılanmıştı. Şimdi de geri çekiliyorlardı. Rekabetten korkuyorlardı. İsmi önde olsun ama, bu ismi taşıyan bir insan olmasın demekti bu.

Sovyet önderlerinin arzularına uyararak, bugün kongreden uzak durmalı, Moskova'ya dönmeliydi. İçine bazı sürprizlerin olacağı doğuyordu.

Yola çıkmadan önce arkadaşları ve hemşehrileriyle bir araya geldiğinde, yabancılar bile Enver Paşa'ya saygılarını sunmak için gruplar halinde onu arıyorlardı. Enver Paşa, herkese gittikçe daha da keskinleşmeye başlayan, şüphelerini, endişelerini yansıtmıyordu. Ama bütün varlığı acıların altındaydı. Kongrede söz söylemesi engellendiğinde ilk anda bunu nefsine yedirememiş, yine de küçük bir teselli bulmakta gecikmemişti. Kongrenin, Doğu halklarının diğer delegeleri onun gibi tahammül gösteremiyordu. Onların konuşmalarında açıklık eksik olmayacaktı – en azından o öyle sanıyordu. Meselâ Taşkent'ten gelen Türkistan temsilcisi Narbutabek. Bu oradaki anlaşmazlıkları çok iyi biliyor ve Sovyet hizmetinde olsa bile daha açık ifadeyle kendini tehlikeye atmaktan sakınmıyordu.

14 Eylül 1920'de 3. oturum başladığında Narbutabek konuşmacı kürsüsündeydi. Doğu halklarının temsilcisi olarak yaptığı ve büyük alkış toplayan konuşmasında şunları söylüyordu:

“– Bana sadece onbeş dakika verildiğinden, zamanım kısıtlı.” (“sadece” kelimesini kendine has biçimde üstüne basa basa söylemişti. Çünkü Rus konuşmacılar hiçbir kısıtlama olmaksızın iki saat kadar konuşma yapıyorlardı.) “Doğu'daki çalışan yığınların durumu olağanüstü önemli-

onu yakalıyor, kulaklarında yığınların sesleri çınılıyordu. Ne yaptığını bilmeden gülümsüyor, mekanik olarak iki tarafına başıyla selâm veriyordu. Su üzerinde bir kayık parçası gibi sürükleniyordu. Birden şaşkınlıkla kolunu bacaklarını hareket ettirebildiğini hissetti. Ancak şimdi, bayrakları, çiçekleri, arkadaşlarını, etrafında sanki bir koruma duvarı gibi duran şehrin temsilcilerini görebilmiş, önünde ucu bucağı görünmeyen bir insan seli, yükselen tezahüratlarla karanlık, köpüren dalgalar gibi çalkalanıyordu.

“– Bu her türlü beklentinin üstünde bir şey!” dedi ve Enver Bey’in yanaklarında, yumuşak çocuksu şaşkın bir gülümseme belirdi.

“– Aslında ben, sessiz sakin geçebileceğimi umuyordum. Ama temsilcisi olduğum komiteye sevgilerini göstermek için bu kadar çok kişinin gelmesine de seviniyorum.”

Selânik Belediye Başkanı: “– Bu sevgi tezahürâtının zatınıza yapıldığına inanıyorum” diyerek, Enver Bey’in alçak gönüllülüğünü geçersiz kılmak istiyordu.” – Geri döneceğiniz ve geleceğiniz saat duyulur duyulmaz bütün şehir sevinçten havaya uçtu. Bugün her şey sizin gelişiniz için hazırlandı.”

Enver Bey, bir şeyler söylemek istemiş ancak, binlerce ağızdan marş söylenmeye başlanması ve gittikçe yükselen heyecan onu susturmuştu. Gözlerini derin bir parlaklık kapladığında, sevdiği herşey, ülke, vatan ve orada marş söyleyen insanlar karşısında kendini bulduğunda, kalbi, bir çanın çalması gibi gümbürtü ile atıyordu.

Bir yaz akşamı, “Enver Bey Marşı” çok uzaklara kadar yayılıyordu. Bu marşı, şair Tefik Fikret’in hürriyet kahramanı Enver Bey için yazdığı marşı. Bu müthiş koro, hep aynı sözleri tekrarlıyordu:

Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol  
Ey hak yaşa, ey sevgili millet yaşa, var ol!



Bu tarihi olay, Türk sınırlarının öte tarafında da dikkatle takib ediliyordu. Dış memleketlerde bu ihtilâl hareketinin her devletin ilgisini çekmesi tabii idi. İstanbul'daki Alman Büyük Elçisi Freiherr von Marschal'in imparatorluk kuzenleri Prens von Bülow'a 3 Eylül 1908'de yolladığı bilgi bunun örneklerinden biriydi.

“Son haftalarda Türkiye’de çok büyük değişmeler oldu. Bunun günlük hayata şekil ve tarz olarak yansımalarının tarihin hiçbir yerinde bir başka örneği yoktur. 1908 senesi, Haziran başında Türk başkentini terkettiğinde, güç, hiçbir monarkın (kralın) elinde olamayacak kadar mutlak olarak Sultan’da bulunuyordu.

Bir gecede –kelimenin tam anlamıyla– Sultan’ın sistemi çöktü. Bunu önlemek için tek bir parmak bile oynamadı. Bugün, Sultan ülkesinde tek kelime bile söyleyemez durumda. Bu durum, en küçük bir abartı olmaksızın, kelimesi kelimesine doğrudur. Sultan’dan belki bir kaç irade daha çıkabilir, ama bunlar formalitelerden ibaret olacaktır.

Ancak, Ordu kumandanlarının, elçilerin, genel valilerin atamaları, parlamentoda dikkate alınarak tasitlendiğinde, Sultan’ın iradesi gerçekleşmiş oluyor.

Yaşlı Sultan’ın özel kalem müdürü olan Mabeyin başkatibinin artık hükmü geçmiyor. Bütün evraklar, Saray’dan, Babıali’ye taşınmış durumda, gece gündüz

çalışan Saray'ın telgraf bürosu kaldırıldı. Resmi düzenlemeler de Babıali'ye devredildi. Devletin en önemli kişisi Tahsin Paşa ile konuşabilmek için Bakanların, generallerin, din adamlarının saatlerce beklemek zorunda kaldıkları odalar, şimdilerde bomboş. Sarayın dış saltanatı da kayboldu.

İmparatorluk kabül odasının ön salonları bir zamanlar asalet ünvanı taşıyanlarla süslenir, yüksek rütbelilerin hizmetine koşan bir yığın hizmetkâr olurdu, şimdiyse, ben kabül salonuna girdiğimde uzaklaşan tek bir adam vardı, o da, bir harem ağasıydı. Sultanın saraydaki tiyatrosu kapatılmış, has ahırdaki atların çok büyük bir kısmı ordunun emrine verilmişti.

Şimdi sivil kararları Babıali veriyor. Ciddi olan en önemli mesele, akıl almaz büyüklükteki toprakların sahipliğidir. Mezapotamya'da, aşağı yukarı Romanya büyüklüğündeki topraklar sivillere bırakılsın mı, bırakılmasın mı. Eski şaşaa, sadece Selânik'e giderken görülüyor. Binlerce insan, yine de Sultan'ı görününce tezahurat yapıyor. Askerler yüksek sesle bağıyor ve bando çalıyor. Artık ölü bir adam olduğundan, yığınların "çok yaşa" diye bağırması Sultan'ın kulağında acaba nasıl acı ve alay dolu bir yankı bırakıyor bilmiyorum!"

Kaiser Wilhelm 2.'ye "Ninova'nın Batışı"



Gün boyu Berlin'in çatıları üzerinde bütün ağırlığıyla asılı duran, sarı gri bulut örtüsünden, öğleden sonra geç vaktte iri, sulu kar taneleri dökülmeye başlamış, sulu kar ta-

necikleri uçuşarak, caddelerde pek de hoş olmayan bir ıslaklık oluşturmuştu.

Enver Bey, elleri paltosunun ceplerinde yavaş yavaş yürürken Unter der Linden'deki\* uyanmaya başlayan akşam telâşını seyrederken, birden hızlı hızlı yürümeye başladı. Her taraf lâmbalarla aydınlanmış, kafelerden dışarı fişkırان ışık huzmeleri, şaşkın kar taneleri altında, simsiyah parıltıyan simsiyah yol üzerine döşenmiş pirinç şeritler gibi geniş çizgiler oluşturuyordu.

Enver Bey sonunda cadde üzerinde bir restoranın önünde durmuştu. Aslında gürültülü restoranları pek sevmezdi ama! Sonra, başları üzerine şemsiyelerini açmış insanlara baktı, ona doğru esen nemli şeylerin kokusunu teneffüs etti, üzerinde damlalar birikmiş çıplak ağaçları, başlarını sallayarak atların tıkırdayan nallarla çektikleri üstü kapalı paytonları seyretti. En azından bıyıklarında, kaşlarında, kirpiklerinde küçük su boncukları oluşturan şu yumuşak kar yağışı dininceye kadar bu ilkbahar öncesi büyük şehir senfonisine sırtını dönmeye karar verdi.

Döner kapının hareketli kapıları onu içeri çektiğinde ciğerlerine sıcak, kuru tütün kokan bir hava dolmuş, abartılı tavırlarla bir uşak ona doğru eğilerek, onu az önce kemanla tatlı bir ilkbahar melodisi çalan orkestranın yakınındaki bir masaya yönlendirmişti.

Enver Bey, sıcak bir çay ısmarladıktan sonra, sessizce etrafına bakındı. Küçük burjuvalar, iyi halli orta tabakadan insanlar, iri deri çantalarıyla öğrenciler, yalnız oldukları anlaşılan ve geniş şapkalarının altından ona, maalesef onun hareketsiz yüzünden aşağıya doğru kayıp düşen, gülücükler

---

\* İhlamur ağaçlarıyla sıralı, Berlin'de ünlü bir cadde.

yollayan birkaç bayan göze çarpıyordu. Bu tarz bir macera aramıyordu. Bütün bunlar, onun tabiatına uygun değildi. Düşünce dünyasına da, hayat ritmine de yakışmazlardı. Müziğe kulak verdi. Müzik tatlıydı. Ama ona güçsüz geliyordu. Üstelik düz yanakları üstündeki yılışık gözlü, biraz kadınsı tavrılı orkestra şefi daha da tatsızdı.

Bir şekilde kendini baskı altında hissediyordu. Herhalde kafedeki müşterilere pek yeteneksiz biri olarak görünüyordum, diye düşündü. Ama bir dünya şehrinde eğlence işleri, soyulmuş yumurtaya benzerdi, renklere boyandığından dışarıdan çekici gelirdi. Sonunda, Berlin'de herşeyin en iyisi parayla satın alınabilirdi.

Alman imparatorluğu başkentine geldiğinden beri, bir kaç hafta içinde etrafını iyice tetkik ediyor, arkadaşlarına dediği gibi gerçekten inceleme gezileri yapıyordu. Onun son derece hassas sanat duyguları ara sırada olsa kendine keyif de verirdi. Tiyatrolara gidiyor, farklı mimari yapıları inceliyor, galerileri, müzeleri dolaşüyor, abidelerin önünde saatlerce dikilip bakıyordu. Ama gördüğü şeylerden sadece birşey beklediği gibi olmuyor, hala o konuya gelemiyordu. Oysa, geldiğinin ilk günü kendine bir program yapmıştı. Elçilikte Türk askeri ateşesi olarak, yeni göreve başlamıştı. İş müthiş cazip ve ideal bir saha, askeri yeteneklerini geliştirmek açısından olağanüstü değerliydi.

Memleketinden onun Berlin'e tayin edilmesi için iki sebep vardı. Hayatının akışı içinde olduğu yerde kalmak istemiyordu. Bilgisini her yönden geliştirmek ve bu seyahat vasıtasıyla, artık onun için çekilmez bir hâl alan popolariteden kurtulmak istiyordu. Sevgilerini göstermek için bu çılgın ve muhteşem insanlar neler neler yapmıyorlardı ki? O, ziyaretler, mektuplar! O kapılardan içeri gizlice sızıp, korkunç derecede beceriksizce yazılmış, bağılıklarını bildiren şiirler

getiriyorlardı. Ama artık sonunda sevgileri bir yük halini almıştı. Serbest hareket edemiyor, her yerde tanındığından birileri koşup geliyordu. Sonunda bir halk tarafından taparcasına sevilmenin, oldukça erken gelen bir şöhretin, hiçbir şeyden daha yorucu ve yıpratıcı olmayacağı, sınırlarını daha fazla sarsamayacağına inanmıştı.

Bu atama gerçekleşince hafifleyivermişti. Berlin, Askeri ateşelik! Bir adım daha ileri, inşallah daha da ileri!

Şimdi buradan, günde en az yüzlerce defa hayali vatana doğru kayıyordu. Oradan aldığı haberler, onu hep rahatsız ve huzursuz ediyordu. Göğüs cebi Şevket Paşa'dan, Niyazi Bey'den, Asım Bey'den ve hatta Talât Bey'den aldığı, hadiselerin ayrıntılarını anlatan telgraflarla doluydu. Talat Bey, bu çelik sınırlı, Jöntürk hareketinde hapislere atılmış, hiç şüpheye, korkuya düşmeden burnunu bu tür işlerden ayıramamış fedaisi. “– Maalesef ben de,” diye düşündü Enver Bey, “– Onların içinde buldukları havayı Berlin'den İstanbul'a kadar kokluyorum.” Düşünceli düşünceli, sol baş parmağı üzerinde ortasından dengede tuttuğu çay kaşığı sertçe çay tabağına kaydırdı. Yüzü öylesine karardı ki, az önce masasına oturmak isteyen tombul ve süslü bayan, yeni bir teşebbüste bulunmaya korktu.

Enver Bey hiçbir şeyin farkında değildi. Ama şimdi orkestra moda bir şarkıyı çalmaya başlayınca sanki uykudan uyanıyormuş gibi kendini topladı. Birden bu kafede oturmanın ne kadar anlamsız olduğunu fark etti. Neden çok değerli olan zamanı böyle harcıyordu ki? Neden, evde bir sürü yeni haber kendisine beklerken o, bu sıradan, yabancı insanlar arasında pinekliyordu?

Birkaç dakika sonra döner kapı onu tekrar dışarı fırlattığında, kar halâ yağıyor, sulu kar taneleri hiç dinmeyecekmiş gibi gözüküyordu.

Enver Bey, oturduğu evin girişinde ıslak paltosunu çıkardığında derin bir nefes aldı. Otellerde, pansiyonlarda çingene gibi dolaşmaktan hoşlanmadığından, arkadaşlarının tavsiye ettiği yaşlı bir ev sahibinden kiraladığı yerde kendine küçük bir devlet kurmuştu.

Bu seçiminden çok da memnundu. Kadın, güvenilir, son derece temiz ve daima her istediğini yerine getiriyordu. Şimdi de çay ve akşam kahvaltısı hazırlamak için mutfığa girmişti. Bu arada Enver Bey huzursuzca odada volta atıyordu. Bugün sadece, babasından gelen, aile ve tanıdık çevresinden haberler veren bir özel mektup almış, arkadaşlarından veya Komite üyelerinden şifreli bir haber yoktu. Dünkü telgraf fırtınasından sonra, bu iyiye mi işaret yoksa kötüye mi işaretetti?

Enver Bey, parmakları masanın üstünde sabırsızca bir marşın notalarını tıklatmaya başlamış, kara kirpikleri, yanakları üzerinde siyah gölgeli yaylar çiziyordu.

Şimdi olduğu gibi, dudaklarını kapattığında, burun kökünün hemen üzerinde bitişen kaşları, alın derisinin düz beyazlığında derin, geniş çizgiler oluşturduğunda yüzü muhteşem görünüyordu.

“– Geçici olarak sadece beklemeliyim,” diye düşündü. Olanların nasıl gelişeceğini görürüm. Eğer durum çok tehdit edici boyutlara ulaşırsa, gider düzeni sağlamak için arkadaşlarıma yardım ederim.”

Bu defa, öfke ile parmaklarını yumruk yapmıştı. “Bunun arkasında liberaller olmalı. Onlar yasama yetkisinin bölünmesi ve bunun yapılanması için birlik oluştururken, Türk memleketinin bölünmezliğini merkeze yerleştiren Jön Türkler, onları rahatsız ediyor. Onlar, liberaller, bizzat ülkeyi yönetmek istiyorlardı. Bu çatlak niye gittikçe yayılıp, artı-



yordu? Yıkılan rejimin eski yandaşları da bundan faydalanıyordu. Maalesef, bunda başarılı da oluyorlardı..

Sürgünler, sürgün yerlerinden daha dönmeden, halk özlediği hürriyete daha kavuşmadan, muhaliflerin fısıltıları kulaktan kulağa dolaşmaya başlamıştı. Önceleri tek tük olan bu çatlak sesler, gittikçe bir karşı hareketin başlangıcına dönüşüyordu. Dıştan gerilimin artması eski hafiyelerin işlerini kolaylaştırıyordu.

Enver Bey, oda içinde yeniden volta atmaya başlamış, her adımı enerjik ve güçlü idi. Türk milletini Avusturya'ya karşı harbe kışkırtıp, 1908 Ekim'inde Bosna ve Hersek'in elden çıkmasına sebep olan eski sistemin yandaşlarının gösterileri bastırılmıştı ama, ortalıkta genel bir gerilim vardı. Küçük de olsa, her olay halkın sinir sisteminde yankı buluyordu. Maalesef hadiseler de her zaman öyle küçük şeyler değildi. Bulgarlar, bağımsızlıklarını ilân etmişler, Şark Demir yoluna el koymuşlar, Sırbistan, Rusya, Karadağ, Britanya arasında Bosna'nın bağlanmasını sağlamak için bir anlaşma olmuş, Kürdistan ve Arabistan'da Abdülhamid'in hafiyelerinin çalışmalarıyla ayaklanmalar patlamış, Bedeviler, Mekke demir yoluna saldırmışlardı. Her şeye rağmen dengeler kaybolmamış ve kimse henüz hattan dışarı çıkmamıştı. Amaal..

Pencerenin önüne durup, alnını soğuk cama dayayıp, dışarıyı seyre koyuldu. Kar taneleri, camın önünden nasıl yavaş yavaş uçuyordu. Karanlık sokaktaki gaz lâmbasının ışığı nasıl yüzüyor, düşünceleriyle ne kadar yalnızdı.

Enver Bey, başını öne eğerek; "Şu anda bunun havasına girmem anlamsız" diye düşündü. "Sen halâ güvenilir birisin. Bırak bu rahatsız edici düşünceleri, biraz neşelen. Belki birazdan geçer ve en azından daha berrak bir harb düzenine girerler."

Topukları üzerinde askerce döndü. Sanki bununla; “– Önümde ışık istiyorum, karanlıklar içinde yitmek değil” demek istiyordu. Masaya oturdu. Akşam yemeğini bitirdikten sonra, ailesine uzun bir mektup yazdı. Mektupta, Almanya'nın başkentindeki izlenimleri vardı. Tek kelime ile politik kaygılarından bahsetmiyor, böylelikle düşüncelerini yeniden düzene sokmak için çok iyi bir iş yapmış oluyordu.

1909 Mart'ı geçip gitmiş, Nisan geldiğinde, keyfi de yerine gelmişti. Nisan yağmurlarıyla caddeler pırıl pırıl yıkanmış, güneş, biraz olsun damlarda görünmeye başlamış, fırtına, bütün bulut kervanlarını gökyüzüne uçurmuştu.

O günlerden birinde Enver Bey alışılmadık bir saatte koşarak eve geldiğinde, ev sahibine gülümseyerek hemen bavullarını hazırlaması gerektiğini söyledi. Fakat bir an onun korku dolu bakışlarıyla karşılaştığında, hiç düşünmeden her şeyi olduğu gibi bırakmasını, muhtemelen kısa zaman sonra geri döneceğini bildirmekte yetindi.

Sonra istasyona gidiş, birkaç arkadaşla buluşma, tren, kompartıman, veda sözleri ve ayakları altındaki tekerleklerin dönmeye başlamasıyla son kampana. Enver Bey havasındaydı. Alnı dik, iyi bir rüzgâr almış yelken gibi güçlü. Sonra görüşmeler başlamıştı. Her şeye tahammül edebilirdi fakat, pasifliğe götüren kararsızlık, her zaman onun gibi aktif birinin ruhunu sıkardı. Enver Bey bunca zaman olanları düşünüyordu. “Liberaller oldum olası hep suyun üstünde kalırlar. Merkezleri, Beyoğlu (Pera)da toplandıkları bir oteldir ve hiç durmadan Jöntürk komitesinin başarılarını yıkmaya çalışırlar. Başardılar da. Bunların saray yandaşlarının entrikalarıydı. Halkın derdi onlar için hiç önemli değildi. Aynı insanlar daha birkaç ay önce kadar Komiteyi yücelttikçe yüceltmişler, tezahürat yaparken kimse onları tutamıyordu. Şimdi bunlar, “Liberal Birliğin” yandaşları ve Jön Türklerin-

se muhalifi olmuşlardı. Liberal Parti, bu hava değişikliğinden yararlanarak önderliği kendine çekip, kabine başkanlığını ele geçirmiş bulunuyor” diye düşünüyordu.

Sultan, Anayasa üzerine yemin ettikten sonra, önde gelen liberaller artık Komitenin kaldırılmasını istemişler, o zamana kadar Liberal Parti de başkanlığı yürüten İsmail Kemal Bey, Meclis başkanı olmuş ve Kamil Paşa’yı sadrazamlığa getirmişti. İhtilâl olduktan sonra da Sadrazamlık onun üzerindeydi. Hemen meydana çıkıveren liberallere olan eğilimi ve dikkat etmeden, harbiye, bahriye ve maarif bakanlıklarına Komite muhalifi üç kişiyi seçmesi, Jöntürkleri ayağa kaldırmıştı. Sonra Hilmi Paşa sadrazamlığa tayin edildi.

Enver Bey’in, Şevket Paşa’dan aldığı son haberle acilen yola çıkmasının sebebi, İstanbul’da bir karşı ihtilâlin patlamış olmasıydı. Sokak savaşları olmuş, çok sayıda subay öldürülmüş, kıskırıtılan halk, Komite üyelerini öldürmek için adeta ava çıkmıştı. Dışarıdan bakıldığında inanılmaz görünen şeyi Enver Bey önceden sezmişti. Önce bir tarafa vurup harekete geçen saatin pandülü, pek tabii olarak diğer tarafa da vurmak zorundaydı. Şimdi mesele sadece beceriklilik, güç ve en uygun anı yakalama ve hareketi sakinleştirmeye çalışmaktı.

Enver Bey, daha üzerinden yolculuğunun tozunu silkelemeden, Selânik’te Merkez Komiteyi olağanüstü toplamış, Berlin’den, Paris’ten ve Viyana’dan arkadaşlar gelmişti. Ni-yazi Bey, Arnavut ve Bulgar taraflarından destek sözü veriyordu. Durum ciddi idi, ancak, onlar sükûnet ve kararlılık içindeydiler. Sevilen liderler ortaya çıkacak, Jön Türkler bütün güçleriyle Mekadonya’da güvenliği sağlayarak, organize olacak, İstanbul’a telgraflar çekilerek, İkinci ve Üçüncü orduların payitahta doğru yola çıktıkları, hükümet telgraf haberleri ve millet vekilleri vasıtasıyla Komiteye Anayasanın

hiçbir şekilde tehlikede olmadığını ve hem Sultan, hem de yeni kabine tarafından saygı duyulacağını bildirecekti.

Daha bir kaç gün önce dizginleri ele alan Liberal partiden dolayı Abdülhamid, eski gücünü kazandığını, geçici olarak tehlikenin atlatıldığını sanıyordu. Güç ve iktidar hırsı onu yine yakalamışa benziyordu. Eğer yerini koruma söz konusu ise bu dizginlenemezdi. 18 Nisan gecesı, Pangaltı Askerî Akademisi'nden onaltı subay ve içlerinde Jöntürk Komitesi üyesi olan ikiyüzden fazla subayın idamı isteniyordu. Bu anlamda ikinci bir güç denemesini bir daha hayatı boyunca bulamadı. Bundan birkaç gün sonra, Saffet Paşa, Enver Bey, Salih Paşa, Fethi Bey önderliğinde otuzbin kişilik bir ordu İstanbul'un etrafında yarım daire teşkil etmişlerdi. Surların arkasında, Sultan hiçbir şeyden habersiz, tekrar eski şaşasıyla her şeyden habersiz tezahüratla "Selâmlığa" çıkıyordu.

Ertesi sabah, daha güneş doğmadan, "Hareket Ordusu" İstanbul'un kapılarından girerek şehrin içine dalmışlardı. Nöbetçilerin, korkudan elleri ayakları tutmadığı gibi, akıllarına karşı koyma gelmeden hemen silâhları müsadere edilmişti. Sonra askerlerin nizami yürüyüşlerinin ayak sesleri pek de iyiye âlâmet sayılmayacak şekilde caddelerin sessizliğinde yankılanmaya başlamıştı. İlk silâh sesiyle kavga başlamıştı. Evler canlanıyor, sokaklarda gölgeler kümeleniyor, insanlar bağırıyor, birbirleriyle boğuşuyor, kapı aralıklarından ışıklar, kurşunlar uçuşuyordu. Babiali'de birkaç nöbetçi ölmüş, Sultan'ın sarayında, tek savunma gücünü teşkil eden ve herhangi saldırıya karşı koymak için hazırlıkları olmayan Saray muhafızlarıyla, Mekadonya birlikleri çarpışıyorlardı.

Enver Bey askerleriyle Taksim kışlasına koşuyor, üzerlerine yağmur gibi ateş ediliyordu. Enver Bey kendi kendine kızmıştı birden. Böyle bir anda, içe dönüklüğünden birden sıyrılmış, artık bütün ateşler, hazırlıklar, her şey, hatta kendi

hayatı bile hiçbir şeydi, her şey zafer içindi. Her şeyi siper olarak kullanılıyordu. Duvar kenarları, çalılıklar, kapı kenarları. Enver Bey, adamlarını bir kaç küçük ateşli sözle alevlendirmiş, kendi bile, o çok iyi bilinen soğukkanlılığını yitirmişti. Sık sık başının üzerinden kurşunlar uçuşuyor, yanındaki askerler yıkılıyordu. Aktığını gördüğü her kan onu daha da öfkelenendiriyor, daha iyi nişan alıyordu. Her inleme öfkesini arttırıyordu. Üç saatlik bir çarpışmadan sonra, rakipleri beyaz bayrak göstererek teslim olmaya başlamış bulunuyordu.

24 Nisan akşamı, Mekadonyalı birlikler galip olarak, hükümet binalarını işgal etmişlerdi. Liberaller ve eski hafiyeler, Jöntürk fırtınasıyla birer deliğe savrulmuş, Yıldız Sarayı kapatılmış, pek çok kişi tutuklanmış, İstanbul'un çevresi kuşatma durumuyla, basın, konuşma ve toplanma hürriyeti askıya alınmıştı.

Bu sefer Jöntürkler, yönetimin dizginlerini demir elleleriyle kavıyorlardı. Hiçbir özür kabul edilmemiş, Esat Paşa, Meclis-i Mebusan'ın yolladığı bir karname ile Sultan'ın huzuruna gelerek, Abdülhamid'e "hal" fetvasını uzatmıştı. Sultan, bu kararı tevekkülle başını eğerek ve sıkıntılı birkaç sözle "Bu kaderim" diyerek imzalamıştı.

Bu olaylardan kısa süre sonra Enver Bey, yine kendini Almanya'ya götürmekte olan tren kompartımanında bulunmuş, hiç yorulmadan ileri taşıyan trenin tekerleklerinin sesini dinliyordu.

Şimdi İstanbul'da tahtta Abdülhamid'in kardeşi Sultan Mehmet Reşad oturuyordu. Abdülhamid, Selânik'e Alatinî köşküne getirilmiş, Kamil Paşa ise, Atina'ya kaçmıştı. İzzet Paşa ise Londra'da idi. Enver Bey o henüz açılmamış sırlarla dolu bir geleceğe Berlin'e doğru yol alıyordu.



İskenderiye, insanın aklını başından alacak bir parlaklıktaydı. Ufukta, mavi bir berraklık içinde beyaz altın renkli sülietiyle şehir, güneş ışıklarına dalmış gibiydi. Müslüman mahallesinin dar, köşeli, taş döşenmemiş sokaklarda kuru bir sıcaklık hakimdir. Köpekler alçak saçaklı evlerin gölgelerinde kıvrılmış yatıyor, hava, kuru ot, balık ağları, toz ve çeşitli yemek kokularıyla kokuyordu. Bazı yerlerde, kızartılan çöreklerin yağlı kokusu ortalığı boğmakta, öte yanda çuval yüklü tek hörgücüyle sokaklarda ağırlıklarını dengeleyerek sallana sallana gelen bir devenin kokusu esmekteydi.

Oysa İskenderiye'nin lüks semti olan Franklar mahallesinde manzara daha başka bir türüydü. Orada hayat, Avrupaî bir tarzda nabız atıyordu. Heyecan uyandıran süslü binalar, tiyatrolar, oteller, klüpler, geniş caddeler renkli ve karmaşık bir dünyanın çalışmasını ortaya çıkarıyordu. Her şey, dev liman ne getirirse, istasyonlar ne çıkarırlarsa.

Sinagogların, Yunan, Kıpti ve Katolik kiliselerinin çevirdiği Mehmet Ali meydanında, güneşten yorulmuş gözlerle trafiğin akışını sağlayan polis, etrafa uyanık ve şüpheli nazarlarla bakmaktaydı.

Bu yabancının, aynı yere bu üçüncü defa geliyordu. Bilinmez neden ama, onda şüphe uyandırmıştı. Komes Şukafa mezarlığı istikametinden gelen bu yabancı, açıkça farkedilir bir ilgi ile Karthum sütununu incelemiş, şimdiyse Pompejus sütununu inceliyor görünüyordu.

Yabancı, orada sanki çok belirsiz bir şeye bakıyormuş gibi davrandığından polis, yabancıyı, kısık gözlerle takibe almıştı. İyi traş olmuş yüzünün açık rengi, siyah fesinin altından hemen fark ediliyordu. Yabancı da etrafına uzun karanlık bir bakış fırlatmış, polisle yolları çakıştığında, hafifçe kenara çekilmişti. Sonra herhangi bir telâş göstermeden, dikkat çekmemeye gayret göstererek tembel adımlarla sanki

geziniyormuş gibi polisin gözlediği şeyi kaçırmış olmanın verdiği rahatsız bakışlarının dışına doğru yönelmişti.

Aman sende! ona her kötü görünen kişiyi takip etmek görevi de değildi ya? Ayrıca yabancı, polise yaklaşacak ve kendini daha yakından gösterecekmiş gibi de durmuyordu. Buna rağmen, polis orada birşeyler düzgün gitmiyor diye düşünmekten kendini alamadı. Düzenin koruyucusu olarak, burnu, yüz pasaporta bedel koku alırdı.

Bu arada yabancı büyük bulvarda yürümeye devam ediyor, gökten dökülen ışıklar, gözünü kamaştırmış, havanın parlaklığı sinir sistemini bozmaya başlamıştı. Kendinden şüphelendiğini hissettiği polisle karşılaştığından beri içindek sese uyup, akşamleyin bu saatte Franken mahallesinde gezintiye çıktığına neredeyse pişman olmuştu. Yeniden yola koyuldu. Bu defa polisin şüpheli bakışlarını üzerine çekmemeliydi.

Her seferinde, keşfetme keyfinin hiç bilmediği yabancı bir şehre ayak bastığında depreştiğinden, gezintiler onu sıkardı. Girişte, bir kafe görüp birden içeri girmeye karar verdiğinde, orada karanlığın çökmesini beklemeye başladı. Orada sabırla, siyah kıvırcık saçlı, kafaları bornozlarından dışarı çıkan çeneleri yuvarlak top sakallı Faslılar, tembel tembel yatan Araplar, canlı gevezelik eden Yunanlılar, bütün bir top kumaşa sarılmış gibi Bedeviler arasına daldı. Hiç de çekici olmayan, abartılı makyaj ve tavırlarla şarkı söyleyen bir şarkıcı sahneye çıkmıştı. Yabancı, aldırmadan ona bakıyordu. Düşünceleri ise, çok uzaklardaydı. Çünkü bazen ne etraftaki müşteriler, ne müzik, ne de programla ilgili olmadığı anlaşılan yapay bir gülümseme dudaklarının kenarına yapışıp kalmıştı.

Ancak, güneş battığında acele gelen bir karanlık, şehrin üzerine mavi menekşe rengi bir örtü örtüp, her taraf sayısız

büyük, küçük, beyaz renkli ışıklarla dolduğunda, siyah fesli yabancı adam, bulvarın taş kaldırımlarına tekrar geri döndü. Artık korkulacak bir tehlike yoktu. Çatılmış kaşlar altından onu gözetleyen sıkıntı bitmişti. Serbest ve hafif tempoda adımlarla yürüyordu. Bu zarif semtin dışında kalan yere varıncaya kadar, uzun süre yürümeliydi. Nihayet karanlık odasına daldı. Işıklandırma yoktu. Sadece bir mum verilmişti. Ufacık, titrek mum ışığı, kızıl ve mat daireler çizerek sallanıyor, kaldığı yeri daha da oturulmaz bir yer halinde gösteriyordu.

Yabancı pencereyi açıp, fesini masaya fırlattı. Sonra kaygısızca etrafına bakındı. Odanın pisliğini, yırtık bir kilim, lekeli bir yatak örtüsü ve toz içinde perdeler tamamlıyordu. Gündüz görüntüsü yeterince buraya karşı tiksintisini arttırmış, şimdi de bu cılız mum ışığı! Kendini iyice ihmal edilmiş hissetti. Gece kullanacağı seyahat örtüsünü almak için bavulunu açtı. Beyaz bir bez yığını duruyordu önünde. Önce neşeyle, sonra gittikçe karamsar bir edayla onlara baktı. Yarın bir Arap şeyhi kıyafetine girecek, mavi bir şalvar ve şimdi gözüne çarpan beyaz bornoz giyecek, başında da altın sırmalı bir keffiye olacaktı. Yüzünde beliren küçük bir neşe, aynı anda derin bir düşünceyle gölgelendi. Artık bavul, seyahat örtüsü, çevrenin çirkinliğini unutmuştu. Dirseklerine dayanarak oturduğu yerden, titreyerek yanan mum alevine bakıyordu. Bu garip seyahat, şimdiye kadar istediği gibi geçmişti. Yabancı kıyafetler ve pek çok uydurma isimler taşımış, bir tiyatro artisti gibi değişik roller oynamıştı. Bugün ise, Suriyeli mütevazi bir tüccarı oynayacaktı. Bu küçük odayı onun için tutmuşlardı. İki gün önce doktor ünvanı taşıyordu –hangi fakültede kendi de bilmiyor– ve bu odada oturuyordu. Daha, bir kaç hafta önce Berlin’de Türk askeri ateşesi Enver Bey’di. Yarın şeyh kıyafetine bürünerek, 29



Eylül 1911'den beri Türkiye ile harp durumunda bulunan İtalyanlara karşı Trablus'ta direnişini organize etmek için İskenderiye'yi terk edecekti.

Enver Bey, Berlin'de ateşli bir duygu ile her iki devlet arasındaki gittikçe sertleşen durumu izlemişti. İtalyanlar 1835'den beri Türk yönetiminde bulunan Trablus'u ele geçirmek istiyorlardı.

İtalyanlar daha 1908'de, Türkiye'de kendi postahanelerini açmak için bir donanma nümayişi yapmışlardı. Yıllardır cephane ve mühimmat malzemesi yığılmış ve 1911 yazının sonuna doğru İtalyan gazeteleri Trablus'a karşı bir askeri müdahalede bulunma gereği üzerine yazılar yazmaya başlamışlardı.

Dışişleri Bakanı, Markiz Guiliano, daha 1910 Sonbaharından büyük kutlamalarla şu açıklamayı yapmıştı. "Türkler, Trablus ve Bingazi'yi, kendi rızalarıyla İtalya'ya bırakmalıdırlar" diyerek, Trablus'un boşaltılması ve teslimini, yoksa sert bir işgalin olacağı tehdidini içeren bir ültimatomu Babıali'ye vermişlerdi. Bunu, Türk hükümetinin reddi üzerine, İtalya'nın harp ilânı izlemiş, diğer Avrupa devletleri de bu duruma basit bir tepki göstererek, çıkacak bir harpte taraf-sız olacaklarını ilân etmişlerdi.

Harp ilânından az önce Enver Bey, Almanya'dan taşı taşı toplamaşti. Vatan toprağı, savunulması gerekiyorsa uzaktan seyretmek imkânsızdı. Selânik'te istasyonda arkadaşları tarafından karşılanmasına müteakip, bunu, Merkez Komitede bir saatlik bir görüşme izlemişti. Önderlik yapan üyelere tekliflerini tek tek anlatmış ve hükümete şunların teklif edilmesi kabul edilmişti: Kıyı noktalarında, İtalyanlar tarafından bir işgal vuku bulur bulmaz, Trablus'un iç bölgesinde, gemilerin ağır toplarının destek için açacağı ateş hattının etkili olmadığı yerlerde küçük muharebelere girme,

Arap birliklerine, Türk subayların kumandasında düşmanı kıyıda tutarak direnişi güçlendirme. Ülkenin içine giren İtalyan birlikleri, gece saldırılarıyla karşılanacaktı. Bu Enver Bey'in daha taslak olan plânıydı. Eğer cepheyi ve şartları kendi görüp incelerse, plân yeni duruma göre geliştirilebilecekti.

Hareketinden önce birkaç gün İstanbul'da kalmıştı. Nuruosmaniye'de sessiz bir sokaktaki küçük bir evde, her ay yerel komitenin temsilcileri Talat Bey'in başkanlığında toplanıp önemli güncel meseleleri konuşup, değerlendirirlerdi. Burada da konu hakkında uzun bir görüşme yapılmıştı. Enver Bey'in gönüllü olarak Trablus'a gitmek ve kimsenin ondan istemediği zor bir sorumluluğu üstlenmek istemesi arkadaşlarını çok etkilemişti. Ama onlardan bazıları onu halâ anlayamamışlardı. Sadece Talat Bey, onu daima fazla kelime sarfedilmeden anlayan nadir insanlardan birisiydi.

Enver Bey, parmaklarını çenesinin altında birbirine geçirmiş, düşünüyor, gece böcekleri, mumun etrafında zikzaklar çizerek uçuyor, tavan renkleri aleminin gölgeleriyle oynuyordu. Talat Bey sorduğunda ise: "Çok basit sebeple Trablus' gidiyorum. Çünkü içimden gelen bir mesuliyet bunu emrediyor. Çünkü bana göre ahlâkî bir vazife, çünkü vatan tehlikede, düşman neredeyse ben de orada olmalıyım. Çünkü kimseye açıklama yapmadan Trablus'ta olmayı düşünüyorum" O sadece kafasını sallayarak, ikna olduğunu göstermiş ve boş bir kelime bile sarfetmek istememişti. Talat Bey kısa bir suskunluktan sonra şimdiye kadar sadece ara sıra hüzünlünen yüzünde, şakacı bir tavır belirterek şöyle demişti.

"- Biz kendimizi değil, halkımızı düşünmek için dünyaya geldik. Biz kararsızlık tanımıyoruz sadece ya, ya da deriz. Bu görüşle ölüme hazırız demektir. Öleceğiz de."

Yüksek sesle düşünülürken de bu böyleydi. Böyle arkadaşlık hep iyidir. İnsana itimat ve güç veriyordu. Nasıl isterse gelsin, görevini yapsın, kendiliğinden yapsın. Ve eğer bu savaştan vatana dönmeyi becerebilirse, bütün yönleriyle konuşulduğu gibi Naciye Sultan ile düğünü olacaktı. Daha bugünden, onun için büyük şeref olan Halife'nin damadı olarak görülüyordu. Evet evlenecek, bir yuvası olacak, belki çocukları da olacak –bir oğul–?

Enver Bey gayri ihtiyari hafifçe gülümsedi. Ardından sakalsız yüzü ile, kendi çocukluğu gözünün önüne geldi. Seyahat örtüsünü çıkarıp, hemen yatağına girdi. Yarın yola çıkacaktı. Vücudu ve beyni zinde olmalıydı. On gün içinde hızlı bir deve ile son menzili de aşmalıydı. Hedefe ulaşmaya çok vakit yoktu. İtalyanlar beklendiği gibi kıyı bölgesini işgal etmişler, Türk müfrezesinin günden güne erzakları azalıyordu.

Yatağına girdiğinde, tamamen geceye ve suskunluğa gömülen göz kapakları, karanlıkta yeniden ortaya çıkmaya hazır düşünceleri bastırıyordu. “Artık rahatsız etmelerini istemiyorum” diyerek, düzgün nefes alışlarla, uykuya daldı.

Ertesi gece, çok büyük bir dikkat sarfederek, gizlilik içinde onu bulan üç arkadaşı ile küçük bir trenin yük vagonunun içinde çölün ortasındaki son istasyona ulaştılar.

“– Bugünkü yolculuk hiç de rahat bir seyahat sayılmaz” diyen Enver Bey, yük vagonunu kaplayan kötü kokuyu burnuna çekti. Bu aslında çok gelişmiş olan koku organına bir hakaretti.

Çantasını, uzattığı bacaklarıyla kavramış yere oturan genç bir subay arkadaşı; “– İnsan teşekkür eder Enver Bey, bakın hemen yanbaşınızda, seyahatinizi size muhabbetle geçirmeniz için büyük çaba sarfeden Arap güzelliği var. Kararmış yüzünüzü kaplayan keskin mavi lekeler ve kızarmış

göz kapaklarınızla da çok çekici olmuşsunuz” diye latife ettiğinde; Enver Bey, yürekten kahkahalarla dolu bir bakışla cevap verdi.

Ve belirsiz bir sesle: “– Daha bunun gibi nice şeylere alışacağız!” diye mırıldandı.

Enver Bey, konuşan arkadaşın, az önce iri, taze bir hurma çıkardığı ceplerine bakarak merakla: “Kaç tane yediniz?” diye sordu.

Arkadaşı sessizce dizlerinin üzerine koyduğu kâğıda yığıldığı çekirdek yığını halindeki pramiti işaret ettiğinde;

“– Eğer cephede de böyle çalışırsanız çok daha memnun olurum” dedi. Bütün yorgunluklarına, trenin birbirine geçirdiği kemiklerinin ağrısına rağmen kahkahalarla yola devam ediyorlardı.

Enver Bey sıcaklığı ve içindeki ışığı hissediyordu. Böyle arkadaşlarla beraber olmak ne kadar güzeldi. Neşeli kahkahaları bütün endişeleri ve korkuları defetmişti. Şimdi, eğer büyük ve zor bir işe girişilecekse olması gerektiği kadar güçlü ve emindiler.

Ertesi sabah binicilik başlamıştı. Gece boyunca vagona bağlı duran iki Arap atı yükleriyle onları takip ediyordu.

Çöl, kum, gökyüzü ve güneş. Damarlarda kanı kaynatıyor, gözler, çöl güneşinin parlaklığı karşısında sadece bir çizgi halinde, kırpık göz kapakları arkasından etrafı seçmeye çalışıyorlardı. On dört saat eğer üzerinde yolculuk sonrası, kuyu başlarında taş gibi bir uykuya varıyorlardı. Ertesi sabah yeniden yol. Bazen çok kısa bir mola, birkaç hurma, bir yudum su ve tekrar çöl. Bir defasında, Ulad Abad’dın bir şeyhinde çay içmek için misafir olmuşlar, Arap ailesinin çadırında uyuyup, kızgın taşlarda pişirilen mayalı ekmek yemişlerdi.

Bu küçük kervana uyan en iyi şey, Enver Bey'in mütevazi sakinliğiydi. Pek çok deve sallana sallana atların ardından geliyor, çölde, hayvanları güden esmer Arapların sesleri yükseliyordu.

Hep batıya gidiliyor, tepeler çıkılıyor, iniliyor, sağ tarafta dümdüz, parlak maviliğiyle deniz uzanıyordu. Her sabah güneş doğmadan Enver Bey'in hareket işaretini vermesiyle yola çıkılıyordu. Kollar, bacaklar eğerlere oturduğunda gecenin soğüğünden kaskatı halde, bir kaç saniye denizden esen hafif bir rüzgâr, bu kavurucu sıcakta çok nadir bir ilaç gibi geliyordu.

Nihayet, 28 Ekim'de Türk sınırı geçilmişti.

Kısmen atla, bazen hızlı bir Hecin devesi üzerinde yapılan, günlük altmış kilometrenin geride bırakıldığı bu uzun ve yorucu yolculukta Enver Bey fazla konuşkan değildi. Ama büyük bir azimle, çalışma gücü vardı. Derne'den çıkıp on üç saat hayvan sırtında birçok aşiret şeyhini ziyaret etmiştiler. Her yerde O'nu Halifenin bir akrabası olarak kabul ediyorlardı. Enver Bey'de itimadı sağlamak için yeri geldikçe bunu ihsas ediyordu. Çok iyi biliyordu ki, şeyhleri kendi tarafına çektiğine emin olursa, başaracağını umduğu plânlarını garantiye alacaktı. Karargâha geldiklerinde oldukça sakinleşmiş görünüyordu. Çünkü Şeyhlerin istisnasız hemen hepsi cephane ve kumanya meseleleri halledildiği takdirde, İtalyanlara karşı çarpışacaklarına dair sadakat yemini etmişlerdi. Bunun üzerine bir Arap ileri gelenini, üç Arap aşireti ve binbeş yüz piyadeden meydana gelen bir tümene general tayin edip, Tobruk kumandanı yaparak, muharip güçleri düzene sokmuştu. Yerli kabilelerin itimatlarını kazanmanın bu kadar kolay olmasına bazen kendi bile şaşıırıyordu. Haki üniformasıyla nereye girerse, yüzler aydınlanıyor, selâmlar yağmur gibi yağıyordu. Çadırlardan fırlayan Arap kadınları

gırtlaklarından sevinç çılgınlıkları atıyor, ellerini öpüyorlar, taşdığı kılıca çekine çekine ellerini sürüyorlardı.

Bu kadar kolay kazanılan sadakat, uğraşılması gereken yeni zorlukları da beraberlerinde getirmişti. Önce az hissedilen, fakat etkisi arttıkça, her gün daha fazla yığınlar halinde gelen gönüllüler, yeni araç gereç ihtiyaçlarına sebep oluyorlardı.

Eğer ordu kasasında biraz para olsaydı hiç fena olmazdı. Şeyhlerden birine para verilmesi gerektiğinde bir şeyler bulunmalıydı. Ama sonunda yine de bir şeyler yapılmalıydı. Durum giderek düzelmeye başlamış, Şeyhlerin nezdinde destek sağlanmıştı. Araplar, kendilerine iyi davranıldığı ve anlattıkları gibi konuşulursa sadık ve candan insanlardı. Bu arada gizlice sınırı geçen çok sayıda Türk subayının gelmesi de önemli bir destek sağlamıştı.

Tam o günlerde Binbaşı Mustafa Kemal Bey, Fethi Bey ve Tahir Bey ve (son ikisi daha önce Paris'teydi) oniki kurmay subayla, on sekiz topçu subayı, Tunuslu "Mağrib" kıyafetinde Türk karargâhına çıkageldiler ve Trablus'ta İtalyanlara karşı savaşmakta olan kurmay başkanı Reşad Bey'e takdim edildiler.

Düşman her ne kadar Trablus, Tobruk, Bingazi ve Hams'u işgal etmişse de, ülkenin içlerine henüz nüfuz etmeyi başaramamıştı.

Enver Bey, yerli insanlara, alçakgönüllü iyi davranarak, fazla çaba sarfetmeyip, kurban vermeden ve fazlada yorulmadan bu gönüllü yığınlardan olağanüstü bir gayretle askeri bir direniş gücü kurmayı başarmış bulunuyordu.

Böylelikle Kasım'da geçmişti. Memleket, sonsuz genişlikteki çölde gittikçe sıklaşan fırtınalarla hırıldıyor, yağmurlar bardaktan boşanırcasına yağıyordu. Yaz mavisi deniz, de-

rin gümüş grisi bir renge bürünmüş, hafif tepelik sahil yayı, sanki erimiş metal görünümü almıştı.

Arapların çoktandır “Paşa” dedikleri Enver Bey, hafif bir el hareketiyle atını tırısı kaldırmış gidiyordu. At güzel başını geri atarken, rüzgârdan dağılan yeleleri ve iki küçük yıldız gibi parıldayan gözlerle, sanki olduğundan daha tez gidiyor gibiydi. Derne'deki İtalyan istihkâmlarını daha yakından görmek için Enver Bey, yaveri ve iki Arap refakatçi ile “Bir- el Habel”den yola çıkmışlardı. Enver Bey, o vakite kadar diğerleriyle tek bir kelime bile konuşmamış, ilgisini, yola, çevreye ve manzaranın sürekli değişen cazibesine vermişti. Sahilin eteklerinden yirmi kilometre uzunluğunda genişleyerek yükselen Cebel-el Ahdar dağlarına bakıyordu. Denizden sonra kumların hafif harelî dalgaları ile sınırlanan çıplak kayalık düzlükler yayılıyordu. Vahalara inildiğinde, tabiat ince uzun palmiyelerle, meyva ağaçlarıyla, iç içe geçmiş çalılık ve otlaklarla kıskırtıcı görünüyordu. Sanki buralar, çölün susuzluğu unutulsun diye yaratılmıştı.

Çok sıkı bir hayatları vardı, yeşil örtülerin içinde onları Arap çiftçilerin kerpiç duvarlı kulübeleri, kahverengi bedevî ve göçebe çadırları, çamur ve palmiye, hurma yapraklarından zenci kulübeleri saklıyordu. Enver Bey'in başında olduğu bu küçük süvari müfrezesi gittikçe daha fazla dağlık bir araziden geçiyordu. Şimdi, düşmana yaklaştıkça, onlara dağlık arazi, kaya dipleri ve ağaçlık gibi gizlenecek yerler gerekiyordu. Atlar sakince yürüyüşlerini değiştirmiş, çakıllı, dar, inişli, çıkışlı genellik tabanından bir kaynağın gümüş şeridi gibi pırıldayan ve az ötede kaybolan suları içinden geçiyorlardı. Ve sonra gündüzün İtalyanların bir sahra bataryası ve bir kaç makinahlı tüfekte baskın yaptıkları havaliye gelindi. Bu esnada kısa bir çarpışma, daha doğrusu çatışma olmuştu. Bunlar ne kadar sık olursa, savaşın geride bıraktığı

izler o kadar kuru, sessiz ve üstüne basılarak konuşuluyordu.

Enver Bey, ürkütücü bir sessizlik içinde yerde yatan şehitlerin önüne başını yere eğerek geliyor ve gömülüp toprağa kavuşuncaya kadar bekliyordu. Birisi, daha çocuk yaşta tam yolun kenarına düşmüş, ecel turpanı onu çiçeklerin ortasında biçmiş, İtalyan çavuş üniforması taşıyan bir başka ölü de onun yakınında yatıyordu.

Enver Bey atını sert bir emirle ileri sürdü. Burada gördükleri onu üzere öfkelenmişti. Ona göre vatani için hiç düşünmeden canını veren bir asker, en büyük kurbandı. Sadece çok gerektiği durumlarda bir memleketin yönetimi böyle kendini kurban olmalarını isteyebilirdi. Ama İtalyanlar, bu harbi kendileri aramışlardı. Şimdi burada dökülen ve daha da dökülecek olan kanlar, büyük bir ideal için dökülüyor, bilakis maddi amaçlarla dökülüyordu. Eğer bir Türk veya bir Arap şehit olsa, bunun ahlâkî açıdan yüceliği elbet tartışılmazdı. Bunlar işgale uğrayan memleketlerini savunurken ölüyorlardı, ama diğerleri gereksiz yere kurban oluyorlardı. “Kendilerini kurban ettiler sadece. İşte biraz ötede parçalanmış, kanlar içinde yatıp, adımlarını öbür dünyaya atmış bu adamlar sadece hükümetlerinin bir kıyı parçasını ele geçirmek istemelerine hizmet için ölmüşlerdi.”

Enver Bey, bacaklarıyla atının sıcak ve terli karnını sıktı. Böyle hayatta olduğunu hissetmek, ölmekten daha iyiydi.

Oylesine duygulanmıştı ki kendine kızmış, simsiyah sakallarının üstünde bir çizgi gibi duran dudakları iyice kararmış, yüzünde keskin köşeler oluşmuştu.

“Değiştiremeyiz! Harbi, onlar istedi biz değil. Savaş istiyorlardı, oldu da. Ama eğer bir kurşun bizi bulursa, en azından niçin öldüğümüzü biliyoruz” diye düşündü.



Bir kayanın kenarında durup, atından atladığında, dizginleri, koşan bir Araba bırakmış, yaveri ile birlikte, keskin kayalarla, yabani çalılar arasından geçerek tırmanıyordu. Enver Bey onbeş dakika kadar tırmandıktan sonra durup, boynundaki dürbünü gözlerine kadar kaldırmıştı. İşte Derne ordaydı. Neredeyse elle tutulacak kadar yakındı. Tepeler ve vadiler arasından Vadi-i Derne'nin gri su şeridi görülüyordu. Kıyıları, Akdenizin dev dalgalarıyla yıpranıyor, toprak, her iki tarafa doğru uzanıyordu. Çok ileride bir deniz fenerinin keskin sülieti, bulutlara asılı olduğu gökyüzünü deliyordu. Sağda sahilin yakınında dört köşe bir zar şeklindeki kışla bulunuyordu. Karaya doğru eski bir tabyanın taş yığınlarının harabeleri yağlı boya bir tablo gibi kalenin bulunduğu tepeye doğru alttan palmiyelerle sarılmıştı.

Tepeler arasındaki İtalyan siperleri ve denizde nöbet bekleyen bir zırhlı kurvazör sayılmazsa, burda her şey sakin görünüyordu. Ne tayyareler, ne uçurtma balonlar gözetleme uçuşunda idi. Limandan gemilerin çıkışı da yoktu. Birkaç gündür tabiat kendi gücünü ortaya koymuş, deniz, karaya çıkmış birlikleri hiç düşünmüyordu. Yaklaşan yağmur mevsimi ön haberci olarak öyle acımasız fırtınaları, öyle şenlikli sağanak yağmurları yollamıştı ki hiçbir pilot bu havada uçmaya cesaret edemezdi.

Enver Bey dürbünü indirmiş kendi hesabını yapıyordu. İlk olarak, İtalyanlar fazla birşey yapamazlardı. Bu çok iyi idi, gerçekten çok iyi. Böylece Arap muharip birliklerine ilk askeri taktikleri vermek için çok uygun bir zaman kazanacaktı. Böylece Arap muharipler farklı bir savaş tarzına alışmış olacaklardı. Düşmanın plânlı bir saldırısı, yan taraftan becerikli bir manevrayla, siperlerden dışarı fırlama, dikenli telleri çekme; bütün bu harp yönetimleri onlara çok yabancı gelen işlerdi. Gene de Enver Bey, gönüllü yığınından, disip-

linli birlikler yetişeceğinden en küçük bir kuşkusu yoktu. İtaat ettikleri için ve yeni duruma pek alışmamalarına rağmen, çoğu zaman çocukça keyifli bir şaşkınlık gösterecekler de, her ırkın karışımı olan bu insanlardan, kendi tabiatlarına uygun olarak, şimdi her gün daha ileri gidiyorlardı.

Enver Bey, iyi niyet ve kendi gücüyle şaşırtıcı bir hızla görünen değişimin nasıl başarılı olduğunu anlayabiliyordu. Arapların tarzlarına, âdetlerine saygı gösteriyor, onları azarlamıyor, öğretiyor, hatta biraz övüyor ve onlara sevincini gizlemeden gösteriyordu. Onlar başlangıçta düşmanın attığı zırhlı topların gürültüsünden ne biçim korkmuşlardı. Ama bunların çok az zarar verdikleri görüldüğünde, Arap askerler bu gürültücü harp habercilerine karşı sadece lakayd kalmıyorlar, bir adım daha ileri giderek aldırıyorlardı. Büyük bir gururla yaptıkları bir jest, bu aldırma Enver Bey'i derin düşüncelere salıyordu. – Cyrenaika'ya gittiklerinden beri gerçekten düşünülmesi gereken çok şey vardı. Bunun için az konuşuyor, içine kapanık duruyordu.

Birkaç gün sonra Ayn-el Mansur kaynağı (muzaffer olanın suyu), yakınlarında sürekli ordugâh kurulmuş, Enver Bey, karargâhının kurulmasındaki uğraşları gülümseyerek seyrediyordu. Bu karargâh, iki kıl çadırdan ibaret, hem uyumak için, hem gelecek konukları kabul etmek için kullanılacaktı. İkinci çadıra renkli örtüler, küçük bir halı, beyaz bir koyun postu konulmuştu ki bu durum, haftalarca bir göçer gibi hiç durmadan dolaşanlar için lüks bir rahatlık demekti.

Ve Enver Bey, bir akşam üzeri aylar sonra ilk defa gerçek bir yatağa uzanabilecekti. Kendini sanki “Paşa” gibi hissediyordu. İlk anda, yatak dar ve sert olduğundan pek rahat edememişti ama, yine de esas memnun olduğu şey, sabit bir karargâhının olmasıydı. Artık buradan her şeyi yani, düzeni kurmak ve teşkilâtın dizginlerini elinde tutarak yönetmek

daha kolay olacaktı. İçinde bulunduğu psikoloji hemen yükselmiş, uykusu en az gerektiğinden daha az olmasına rağmen, kendini daha dinç hissediyor, ve çalışma azmi hiç dinlenmeden faaliyette bulunuyordu.

1912 yılı başlamış, ısı düşmüştü. Bazen sıfırın bir iki derece üzerinde olduğu görülüyordu. Geceleri, soğuk hava ince çadır duvarlarından içeri sızıyor, Enver Bey'in her sabah elini yüzünü yıkadığı buz gibi derisini tırmalayan suyu buz parçasına çeviriyordu. Tuvalet masası tam da buna uygun ilkel bir mobilya idi; üstü düz büyük bir kaya parçası. Bu prosüdünün her zaman faydalı olan tarafı da geceləyin her izin anında fark edilmesiydi. Son zamanlarda dinlenme aralıkları gittikçe daralıyor, İtalyan birlikleriyle sık sık çatışmalar oluyordu. Bir keresinde çok geniş çaplı bir çarpışma olmuş, dokuz saat boyunca makinalı tüfekler takırdamış, dağ topları havayı boğuk seslerle sarsmıştı. Sonra düşman geri çekilmiş, birkaç gün sonra yeniden daha kuvvetli bir saldırıya geçmişler, tabi aynı şekilde bir şey yapamamışlardı. Enver Bey, bütün eksik donanım ve ilkel silâhlarla büyük bir cesaretle İtalyanlara karşı direnen Arap birlikleriyle gurur duyuyordu. Bütün ordugâh, ele geçirilen ganimetten sevinçli bir heyecan içindeydi. -İki makinalı tüfek, sandık sandık el bombaları, üç yüze yakın tüfek ve on katır ele geçirilmişti.

Arapların sınırsız keyiflerinden, Enver Bey sessizce zevk alıyordu. Bunların hepsi sakallı suratları, çelik yumruklarıyla yetişkin adamlar olmasına rağmen, vahşi bir at gibi oynayarak sıçırıyorlar, sevinçlerini içlerinden geldiği gibi gösteriyorlardı. Avrupalılar bu sevinci, sadece çocukluk yaşlarında gösterebilirlerdi.

Bir çobanın kavalından çıkan neşeli nağmelerle dans ediyorlar, şarkı söylüyorlar, boğuk sesler çıkaran bir tefle de

söylediklerine ritim veriyorlardı. Arada sırada kadınların kısa çığlıkları yükseliyor, ritmik el çırpmaları kendinden geçmiş birinin havaya sıkığı bir silâh sesi bozuyordu.

Böyle saatlerde Enver Bey, genellikle Cyrenaika'ya gelmeden önce sürdürdüğü eski hayatına dönerdi. Geceleyin yağmur sesiyle uyandığında, fırtına uğultusunda ve yıkılan çadırlarını düzeltmeyi çalışan Arapların haykırışları çınladığında, ordugâh, çölün büyük yitikliği içinde şimdiki zaman veya akla gelebilen tek varlıktı. Belki de burada sahneye konulan oyunun sürükleyici gücü kendisiydi. Hergün kalbinde biraz daha yücelen ve hiçbir şeyden bir şeyler ortaya koyan, bir şeylerden de çok daha fazlaya ulaşmaya çalışan kendi kendini adadığı bir görevi vardı. Daha ilk baştan itibaren temele ulaşılmış ve üzerine bina kurulmuştu.

Burası Derne'den 300 metre yükseklikte bulunan oldukça geniş bir yayla da kurulmuş gerçekten büyük bir ordugâhtı. Hep aynı şekilde köşeli çizgiler, ortadaki Türk askerlerinin beyaz sıralar halindeki çadırlarına kadar ulaşıyordu. Arapların toprak renkli sayısız çadırları rastgele her tarafa dağılmıştı. Bu çadırlarda yemek, çamaşır, dokuma gibi bütün işleri yapan hane sahibi kadınlar, aşiretin kadın üyeleri "Nefakah" olarak yaşarlardı. Tepenin arkasında çalıların arasında Enver Bey'in ordugâhına ait Hilâli Ahmer (Kızılay) hastahane çadırı bulunuyordu. Aslında her gün biraz daha artan birliklerin sayısına göre yetersiz olsa da, bu hastahane hiç değilse en azından ilk yardım yapılabilirdi. Tabi bunların arasında para meselesi de söz konusu oluyordu. Hükümet, Enver Bey'e ayda yirmibeşbin lira yolluyordu. Aslında ordu kasasına giren bu kadar az bir meblağ ile bütün bu işlerin başarılması gerçekten şaşırtıcıydı. Eğer başlangıçtaki gibi Derne'de, Tobruk'ta ve Bingazi'deki bir kaç yüz asker olsaydı fazla mesele değildi ama, onaltıbinden fazla in-

sanın ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydı. Araplar günlük iki piaster (kuruş) alıyorlardı. Diğer askerlere deve kervanlarıyla ara sıra yiyecek getiriliyordu. Sonraları bu nakliyat otomobil ve motorsikletlerle yapılmaya başlanmıştı. Ama daha sonra! – Enver Bey işte bu “daha sonra”yı düşünüyordu. Çadırının kabul bölümünde üzerine halı atılmış alçak bir taburede oturmuş, çenesini avucuna dayamış, hilâl şeklindeki göz kapakları gözlerinin üzerine düşmüştü. Tamamen hareketsiz bedeninde hareket eden tek yer alnydı. Alnı kırışıyor, düzleşiyor, görünmez bir sahnenin renkli dönüşlerini kapayan perde gibi, kıvrımları derinleşiyor ve tekrar genişleyerek yayılıyordu. Söylenecek, hesaplanacak neler yoktu ki! Bazen dev bir makina gibiydi herşey. Vidalar, somunlar, borular, kapaklar, yaylardan meydana gelen dev bir metal yığını bir araya toplayıp çalıştırmak gerekiyordu. Bu kıyaslama hiç de abartılı değildi. Çalıştırmak istediği sadece özel bir alan da değildi. Askeri harekâtların dışında birliklerin bütün meseleleriyle birlikte, sivil yönetim de onun elindeydi. Ne olursa olsun, iktisadi, hukukî veya mali karakter taşısın her türlü kararı almak zorundaydı.

Enver Bey yavaşça başını kaldırdı. Herhangi bir şey onu dalgalınlığından uyandırmıştı. Çadır perdesini kaldırıp baktığında, ciddi yüzünde bir gülümsemeyle giren bir adamın zarif ve hafif tonda çok uzaktan geliyormuş hissi uyandıran sesiydi bu. Enver Bey, Mansur ağlıyor, diye düşündü önce. Ve önünde daha birkaç gün önce bu dünyaya gelmiş gül goncası yüzlü Arap bebeğe baktı. İtalyanların can alıcı atışları gümbürderken, o küçücük çığlıklarla hayatının şarkısını söylüyordu. Enver Mansur. Enver, muzaffer demektir. Annesi bu çocuğa daha uygun, daha güzel ve daha anlamlı başka bir isim bulamamıştı. Enver Bey lâtife dolu sözlerle yanlarına gittiğinde, annesinin utangaç bir gururla kolları

arasında tuttuğu bu yeni doğmuş olan bebeğe baktı. Artık ne alay ediyor, ne şaka yapıyor, ne gülümsüyordu. Sadece yüzü sessiz ve ağır bir ifade almıştı. Mansur, muzaffer olan, zaferler kazanan demektir. Sevinçli bir imanın ifadesiydi, bu isim. Bu da üstlendiği işin sorumluluğunu yeniden hatırlatıyordu kendine. Bu sanki biat etme gibi görünüyordu. Fakat, gerçekte de başka bir şey değildi. Sınırsız bir güvenin, basit bir göstergesiydi. Acaba ona karşı haklı çıkabilecek miydi? İşte böyle bu basit Arap kadınının düşündüğü gibi. Bu ülkenin bütün erkekleri ve kadınları aynı şekilde düşünüyor, çağrısına binlercesi koşup geliyor onu takip ediyorlardı.

Etrafında bulunanların hiçbiri, onu ne gibi düşüncelerin harekete geçirdiğini bilmiyordu. Kadına birkaç güzel söz söylediğinde, kadın kafasını sallarken, bembeyaz dişleri ışıltılı parlıyordu.

Arap çadırlarından sık sık yükselen çeşitli heyecanlı hislerin sebep olduğu kısa çığlıklar, bütün komutanların ve teşkilâtçıların en korkunç düşmanı olan şeyi gizlediğinden pek hoşla gitmezdi: Korkaklık. Hiçbir şey bu durumu sarsmamalı, bu işi tehlikeye sokmamalıydı. Yoksa kendine güvenini kaybeder, kendi yeteneklerinden şüpheye düşerek, gelecekte en sağlam kalpleri ve en sakin görünenleri bile huzursuz ederdi. Bu hepsinden daha kötüydü. Pek çok fırtınalar atlatmış, dağlar gibi işin altından kalkmış, mahrumiyetlerin her türlüşünü öğrenmişti. Kıskançlık, iftira, ihanet, horlanma, hepsini tatmıştı. Bütün bu kötü gölgeler ayağa kalkmış onu bekliyordu. Bütün bunlara karşı dişlerini sıkıyor, soğukkanlılığını yitirmeye çalışıyordu.

İktidar çevrelerine hile ile bilinçli olarak sızdığı, 1908 İhtilâlindeki rolünün züppece bir hesap olduğu, Sultan'ın yeğeni ile evliliğinin de yükselme hırsı ile dolu plânlarının ispatı olduğunu söyleyen art niyetli seslere aldırmiyordu.

Peki, onu Trablus'a getiren ve yeniden kendinden bahsettirme arzusundan başka ne olabilirdi?

Gerçekten de arkasından şimdilerde bu tür şeyler söyleniyordu. Ama onu sevenler de, aynı ölçüde, açıkça kulis arkalarında ona karşı hazırlanan gizli oyunlarla mücadele ediyorlardı. Bunların hepsi kötü şeylerdi ve daha birkaç saniye önce vücudunu sıyrarak geçen İtalyan şarapnelinin acısından çok daha acıtıcı şeylerdi. Ama o korkak biri değildi. Peki öyleyse, böylesine çok fikir değişimi ve bunca şüphe içinde itimat etmeyi nasıl bir zarfa yerleştirmeliydi?

Enver Bey, dizlerine sardığı kollarını yana düşürüp, ayağa kalktı. Gerçekten çok yalnız olduğunu düşünüyordu. Talat Bey'le, Cemal Bey'le bir iki kelime konuşsa, her şey belki farklı olurdu. Burada hiç kimse çekinmeden, ürkmeden bir şey konuşamıyordu. Birkaç dakika çadırın içinde sessiz, hareketsiz çenesi göğsüne değercesine başı öne eğik öylece kaldı. Yaveri, ona yaklaşıp beklediği üçbin Berassa savaşçısının yaklaştığını bildirdiğinde derin bir nefes aldı. Üçbin yeni savaş yoldaşı, yeni iş ve düşünceler... İş ne kadar çok olursa, uzaklardaki memleketi hatırlatan gizli aşklar ve arzulara o kadar az zaman ayırma demektir. Omuzuna bu kadar ağır bir yük aldığını bu kısacık zaman içinde diğer bütün her şeyle birlikte aklına geliyordu. Nitekim aradan çok uzun yıllar geçip, sonra gelişen olaylar ona yeni görevler yükleyerek karşı sahillere yolladığında, hatıraların kalaideskopundan\* baktığında gördüğü muhteşem resimlere dahlıp, o Berassa savaşçılarının karargâha ilk gelişlerini hatırlayacaktı. Nasıl da renkli bulutlar gibi dolaşıyordu. Önceleri renkli kalın gıysiler içinde dolaşan Arap kadınları, sonraları

\* Kalaideskop: İçine renkli cam parçaları konmuş aynalı bir boru. Hareket ettirildiğinde çok güzel simetrik görüntüler verir. Çocukluğumuzda oynardık. (Mütercimim notu)

bizzat savaşçı olarak çılgık atıp bir düğüne gider gibi savaşa katılıyorlardı. Aşiretin en güzel kadınları olan şeyhin hanımları, develer üzerinde yavaşça tepelerden çekilirken, beşyüz atın nal sesleri duyuluyordu.

Karargâh karmakarışık oluvermişti. Enver Bey, çoğu kez böyle durumlarda ressam olarak gerçekten çok arzu ettiği, tuvalin önüne oturup, bütün olanları çizmek istediğini hissediyordu. Çölde bunca canlılık, bunca renk, hareket ve ses. Tabiatın böyle gösterişli çerçeveye ihtiyacı yoktu. Taş kütleler ve sırt vermiş kum, bulutlarla kaplı gökyüzü, gölgelerinin Ocak güneşinin toprağa çizdiği çadırlar. Her şey bol bol yeter de artardı bile.

Dört şeyh selâmlamak için yaklaştıklarında, Enver Bey, onları çok candan karşılamış, bu yaşını başını almış, ne yaptığını bilen adamların önünde eğilmeleri ve ellerini öpmelelerinden neredeyse utanıyordu. Onları çadırının kabul bölümüne götürüp, serinlemeleri için bir şeyler ikram ettirdi.

Şeyh Bu Dşard “Allah zafer versin. Allah muvaffak etsin!” diye her din adamı gibi ona dua ederken, Şeyh Eyüb

“Allah seni korusun, afiyet versin, düşman karşısında koluna güç versin!” diye ekliyor,

“Allah’ın farzını yaptığın ve bizi cihada, gavurlara karşı harbe çağırdığın için çok yaşa!” diyen Şeyh Osman’ın sesi cınlıyordu.

Sonra bir nefes alımı kadar süre çadırda sessizliği sadece kumaş hışırtısının duyulduğu hışırtıyı, bir çok sesin karma karışık cınlamaları, şarkılara karışan deve çanlarının sesleri doldurmuştu.

Enver Bey misafirlerin nezaketine aynı şekilde nezaketle karşılık vermek için, dar, uzun, sakalsız bir münzevi yüzlü Berassa’nın en büyük Şeyhi Mebruk’a döndü. Enver Bey’in



gözlerine karanlık, aevli bir bakış çarpmıştı ilk anda. Bu bakışlar sanki haki üniforması arkasındaki kalp atışlarını kontrol ediyor, beynindeki düşünceleri okuyarak etkiliyordu. Enver Bey'in hiçbir şeye aldırmadan duruşu onu tatmin etmiş benziyordu.

“Çok gençsin kardeşim, ama tecrübeli bir adam gibisin. Namın, kılıcımın yüzü gibi parlıyor.”

Enver Bey kendini savunurcasına gülümseyerek;

“– Hepiniz bana çok büyük şeref verdiniz, kardeşlerim. Ben sadece vazifesini yapan bir insanım. Hiçbir zaman bir kahraman olduğum iddiasında değilim. Eğer bu memlekette sizin yaptığınız gibi bana yardım eden ve destek olan sizler olmasaydınız, başarmam mümkün değildi. Şimdiye kadar yapılan küçük şeyler de yapılamazdı,” sözlerine;

“– Tevazun senin şerefindir Paşam. Görüyorum ki gerçekten de bana anlatıldığı gibisin. Birliklerimiz için dua et. Eğer bir arzun varsa bize söyle. Büyük Halifemizin damadına yardımcı olmaktan gurur duyarız.”

“– Sizlere teşekkür ederim kardeşlerim.” Enver Bey'in sesi canlanmıştı. “– Bana lâzım olan tek şey askerler. Bana getirdiğiniz üçbin savaşı ordugâhımı gerçekten şerefle doldurdu, güçlendirdi.”

Şeyh Bu Dşard: “– İtalyanlar ordugâha saldırmadı mı?” diye gözlerinde köpüren kıvılcımlarla sordu.

“– Şimdiye kadar saldırmadılar. Her geçen gün bizim için kazançtır. Düşman bana ne kadar çok zaman bırakırsa bende direnişi o kadar geniş teşkilâtlandırabilirim. Biz de o kadar büyük muvaffak oluruz. Büyük bir cephaneye bekliyorum. Otomobillerle getirtmek istiyorum. Ayrıca Mısır'dan, Selânik'ten ve İstanbul'dan başka askeri doktorlar ve Hilali Ahmer istasyonları istedim.”

Şeyh Omran, yüzüne bir mopol görüntüsü vererek gözlerini kısıp verilen haberleri dinlerken soruyordu:

“– Peki, yiyecek, içecek ve para? Şüphemi bağışla, kardeşim, sadece senin zekândan cesaret alıyorum.”

“– Yiyeceğimiz çok fazla kalmadı. Kurulmasını istediğim pazarlar ise yeteri kadar iş görecektir gibi olmadı. Bu ordugâhta iki kuyu olduğundan yeteri kadar suyumuz var. Ve para..” Enver Bey hafifçe güldü. “Hiçbir yerle bağlantımız olmasın diye ve hükûmetin de buraya banka havalesi olmayacağına göre kendi bankamızı kendimiz kurduk”. Elini göğsündeki cebine sokup katlanmış bir kâğıt çıkardı: “Şimdi yaptıracağım para bu. Belki basit görünüyor ama Arap gümüş ve altınıyla aynı değerdedir.”

Şeyh Nebri, kollarının kumaş kıvrımları arasına gömülü duran parmaklarını açıp elini ileri doğru uzatmış, Arapça ve Türkçe yazılı, ve Enver Bey’in mührünü taşıyan kâğıt parayı, büyük bir dikkatle inceliyordu. Sonunda sessiz ve büyük bir saygıyla kâğıdı geri uzattı. Enver Bey’in yönetimdeki icra gücü hoşuna gitmişti. Ve sadece onun değil, diğer şeyhler de bu işi ciddiye aldıklarını memnuniyetlerini belirten tavırlarla göstermişler, uyuşukluktan kurtulmuşlardı. Ara sıra sohbetleri sırasında tumturaklı cümleler, coşkulu bir ses çıkarsalar da Enver Bey, gittikçe büyük bir memnuniyetle onları kazandığını hissediyordu.

Bir fedai birliği teşkil etmeyi plânladığını anlatmaya başlamıştı. Bu seçme bir birlik olacaktı. Bu birliğin eğitimi bütün uğraşların çekirdeğinin özü idi. Günlük talimler, yan ateşler, küçük hücumlar, beklenmedik alarmlar, hepsini ne kadar öğrenirlerse, o kadar cesur, atik, güçlü ve davaya tutkuyla bağlı olacaktı.

Ve şimdiki harbin durumu mu? Enver Bey, önemsemez bir tavırla gülümsüyordu. Tavırlarında belli bir değişme ol-

mamıştı. İtalyanlar, kıyıdaki bazı noktaları işgal ettikten sonra, orada kalmayı, dışarı çıkmaktan daha fazla sevmiş olmalıydı. Birlikleri, Tobruk, Trablus ve Bingazi civarında bulunan Edhem Paşa, Necat Bey ve Hafız Bey'in yolladığı haberlere göre, sadece küçük çarpışmalar ve topçu düellolarından başka bir şey yokmuş. Binbaşı Molla Musa Bey tarafında şiddetli çarpışmalar oluyormuş. Zuara'da sahil kumulları bombalara karşı korunaklı, ama Gargareş vahası maalesef işgal altındaymış...

“Kesinlikle ülkenin içine girmeye cesaret edemeyecekler” diyen Enver Bey, ellerini kemiklerini kırarcasına birbirine bastırdı. “Ve Derne’de onüç düşman bataryası pusuda olsa bile, onlara imanımız ve haklılığımız için savaştığımızı Allah’ın izniyle göstereceğiz.” diyordu.

O andan itibaren şeyhler, “Trablus Aslanı” dedikleri Enver Bey’de hayran olunacak daha pek çok şey görme fırsatı buldular. Enver Bey, her şeyin aşınıp yok olduğu zamanlarda güç kaynağı, ümit dağıtıcısı olmuştu. Hiç yorulmadan plânlar yapıyor, buluşmalar tertip ediyor, belediye hizmeti kuruyor, aynı anda yüz işe birden koşuyor, Arap gençleri için örnek oluyordu. Arap askerleri arasına disiplin gelmiş, hiçbir zaman savaşmaktan sakınmıyorlardı. Kendi hayatı ise, askerlerin hayatından hiçbir zaman daha önemli değildi. Onlardan ne kadar çok şey talep ederse, onlar da onu o kadar çok seviyorlardı. Evet, Araplar arasında kollarına onun ismini veya resmini dövdüren hayranları bile vardı.

İtalyanlar aylarca ülkenin içlerine nüfuz etmeye çalışmışlar, ancak bazı vahaların ele geçirilmesi dışında hemen hemen hiç başarı kazanamamışlardı. Karanlık basar basmaz, hemen dikenli tellerin korumasına sığınıyorlardı. İtalyanlara göre Türk ve Arap askerleriyle gece savaşmanın veya saldırıların takibin bir anlamı yoktu. Çok daha büyük ihtiyat

kuvvetleri, takip edenlerin yollarını kesmek için kumullar içinde pusu kurmuş olabilirlerdi. Araplar her gece “düşmanca işler” yapıyorlardı. Yavaş ve sessizce, İtalyan mevzilerine sokulup panter gibi saldırıyor, en küçük bir gürültüde, karanlıkta eriyen cansız gölgeler gibi donup kalıyorlardı. Sonra dikenli tel makasları çalışmaya başlıyordu. Bir tel kesildiğinde bir su kabına düşen ağır bir damla gibi ses çıkıyordu. Araplar aldıkları ganimetlerden gururlanıyorlardı. Böyle bir baskın gecesinin sabahında Enver Bey, ordugâha getirdikleri şeylere şaşkın şaşkın bakıyordu. Bunlar, komple bir mutfak takımıydı. Altı yemek kazanı, altı askeri su fiçisi, kıyma makinası bile eksik değildi. Hâtta kendilerini çok sevindiren bir kaç çuval makarna da vardı. Ah bu güzel mutfak manzarası, sabah güneşinin ışığı altında ne de güzel görünüyordu. Enver Bey ilk şaşkınlığı geçtikten sonra başını sallayarak, büyük bir asker tutkusuyla gülüyordu. Yapabileceği en iyi şeyin bu olduğunu biliyordu. Değilse en küçük bir sitem de bulunmak, ya hiç anlaşılmayacak ya da yanlış anlaşılırdı.

Neden düşmana bu tür muziplik yapılmasın, niçin savaş biraz da eğlenceli olmasın? Kime zararı var ki? Böyle yaptılar diye, bunlar kötü asker mi olurlardı? Enver Bey, gürültü çıkarmaya artık pek cesaret edemeselerde, aynı soruları onların ne yapacağını bilmeyen yüzlerinden okuyabiliyordu. Herhangi bir serzeniş veya inatlaşma hemen yabancılaşıma sebebiyet verebilirdi. Öyleyse onlar geceleri böyle çocukça şeyler yapabilirlerdi, çünkü ciddi durumlarda bunlar cesur erkekler, mert savaşı olduklarını ispatlamışlardı. Onların bir ata sözü vardı: Cesur olan, düşman önünde bir kere ölür, –inşallah– ama korkaklar her an bin kere ölür. Bu aslında bir atasözü değil, onların hayat felsefeleriydi.

“Barınacak yerler inşa etmeliyiz. İtalyanların bu saldırıya ordugâhımıza kadar gelip karşılık vereceklerini sanmıyorum. Subayları çağırın ve onlara bu talimatımı bildirin. Sonunda yeteri kadar siper malzememizin olması iyi. Artık, işimizi daha çabuk tamamlayabileceğiz” diye emir verdi.

Enver Bey’in yaveri kısa süre önce karargâha gönüllü olarak gelen genç bir süvari subayıydı. Sevinerek uzaklaştı. Enver Bey çadırı adımıyor, olduğundan çok daha yavaş yürüyor, yüzünde büyük bir yorgunluğun izleri, gözlerinde de hastamsı bir parlaklık vardı. Yorgundu, ama bu biraz bayıltıcı bir yorgunluktu. Eziyet gibi gelen bu sıcak çöl ikliminde çok az yazabiliyordu. 1912 Haziran’ını başlarıydı, ama gece hava insanı titretiyordu. Etraftaki manzaranın yüzü bir şekilde değişiyor, mumya gibi, büzülmüş gibi bir hal alıyordu. Birkaç hafta evvel sıcaklık biraz artmış, şimdiyse, derisinin altında kanı koyulaşmış gibi damarlarında dolaşırken sanki yakıyordu.

Enver Bey, dudaklarını bir çizgi haline gelinceye kadar sıkışmış, önce, bu sadece sıcaktan diye düşünmüş, ama ya vücudundaki bu korkunç ağrılar? Peki bunlara ne demeli? Hemen bir yere uzanmaya karar verdi. Düşmanla uğraşmaktan vakit kaldığında, toplanıp yemek yedikleri, gazino dedikleri büyük çadıra gitmeyecekti. Belki biraz olsun uyuyabilirdi. Önceki gecesini pek sakin geçmemişti. Teftiş yapmış, Romalılar zamanından kalan ve eğlenceler için yapılmış bir amfiteatr harabesindeki en uç noktada bulunan nöbet yerine kadar gitmişti. Sabahın ilk saatlerinde bir Alman piyade subayı olan Üsteğmen Bentheim’in idaresindeki bir makineli tüfek birliğini görmüş, bundan sonra Bedevî çocukların ders gördükleri ordugâh okuluna bir ziyaret yapmıştı. Öğleden sonra İtalyanların ordugâha yönelik beklenilmeyen bir saldırısı ile karşılaşmışlardı. Düşman gemilerininin 21 cm’lik

mermileri bir süre etrafta uçuşmaya başladığında, yeri sarsan patlamalarla, hemen fırlamış ve hareketsiz bir yığın gibi havada asılı kalan, duman, kum ve kireç taşı tozunun bulunduğu yere koşmuştu. Bu toz bulutu arkasından korku dolu sesler, ikaz eden çığlıklar, biraz yaşlı ve pek kötü tonda bağırp çağırılmalar duyuluyordu. Sonra sarsıcı bir şimşekle, bir böğürtü, bir kum karmaşası sarıverdi onu. Önce göğsüne bir yumruk yemiş gibi geri sendelemiş, sanki kalçasının üstüne hafif bir şey çarpmıştı. Hafifçe dönerek, kolunu hiçbir şeye aldırılmaz bir jestle kaldırdı. Bu hareketiyle: Hiçbir şey olmadı, demek istiyordu. Birkaç emir cümlesiyle düzen sağlanmış, kısa sürede kadınlar ve çocuklar emniyet altına alınmış, patlama tesiriyle yaralanan iki kişi Kızılay çadırına götürülmüştü. İtalyanların ateşi kısa süreli bir huzursuzluk meydana getirmişse de bu atışlar ucuz atlatılmış, karargâh merkezi atışlardan zarar görmemişti.

Ancak şimdi, her şey bittikten sonra Enver Bey çadırına girmiş ve ondan sonra kalçasına neyin çarptığını hatırlamıştı, Gülümseyerek cam bir kap içine koyduğu mumu yaklaştırmış, saatin zincirine taktığı madalyona bir süre bakmış, sonra kalçasına saplanmış bir şarapnel parçasını çıkarıp almıştı. “Demek takdiri ilahi başka türlü tecelli ediyor,” diye düşündü. “Belki de kopan bir demir parçası, kanımı akıtıp kurutmadan önce, benim için çok farklı kader çizilmiştir.”

Artık, o zaman dolup, vadesi geldiğinde, asker ölümüyle öleceğinden hiç kuşkusu yoktu. Önsezileri ile on yıl sonra hayatının parlak ve acı dolu olacağını, aydınlığın ve kararlılığın sert çizgilerle çakışacağını tahmin edebiliyordu. Roman gibi, maceralarla dolu dönüm noktaları için kaderin bu adama ömür olarak biçtiği süre, çok kısa zaman diliminde hem bağışlanacak, hem de bedel ödetelecekti.

Birkaç gün boyunca Enver Bey'i rahatsızlığını, çok iyi saklamasını bildiği için kimse farkına varmadı. Ama sonra ateş hiç azalmadan devam etmesine rağmen, rahatsızlığı geldiği gibi kendiliğinden birden kaybolup gitti.

Günler geçiyordu. Güneş batar batmaz kamp ateşleri yanmağa başlıyor, uzaklardan top atışları duyuluyordu. Geceler ılık, gökyüzünde o kadar çok yıldız vardı ki, bir masal güzelliği gibiydi. Son kaval sesi de kesilip, oğlunu veya kocasını kaybetmiş bir Arap kadının ağıtı dindiğinde, çadırlarında yatan askerler nöbet için uyandıklarında, ordugâh muvakkaten bir kaç saatliğine uyuyup, susmuş olurdu.

İlk ışıkla sabah namazı kılınır, sonra da, görev taksimi başlardı. Genel olarak her şey kararlaştırıldığı gibi aynı ölçü de yapılırdı, her şey yeniden tekrarlanırdı. Düşmanla küçük veya büyük bir muharebe bir değişiklik getirmezdi. Enver Bey'in ordugâhtan düşman ateşine cevap vermek için Derne üzerinde açtığı cephe, her Cuma çadırında kabul ettiği şeyhlerin ziyareti hep rutin işlerdi. Ona, günün birinde getirilmiş, zerafeti ve sadakat duygusuyla hemen bağlandığı genç bir ceylan onunla birlikte dolaşırdı. Ona "Mansure" adını vermişti. O da isminin söylendiğini duyar duymaz koşarak yanına gelirdi. Mansure her şeyi çabucak öğreniyordu. Üniformasının ceplerini tatlı bir şey var mı diye karıştırır, geceleri yatağının önünde yatarı. Bir asker ile bir ceylan arasındaki bu dostluk nadir rastlanan bir şeydi. Belki bu bile, bu savaşın nasıl kendine özgü bir savaş olduğunu gösteriyordu.

Ordugâh bir vaha gibi, insanlar ve hayvanlar iç içe birlikte yaşıyordu. Tabiat çok yakındı onlara, iklim, toprak şekli, rüzgârın sertliği, ayın değişimi sıcaklık ve soğukluk, kum fırtınaları, yüksek deniz dalgaları hep birbiriyle kesişiyordu. Bu durum, savaşı yönetirken bütün bunların da de-

vamlı hesaba katılmasını gerektiriyordu. Her şey hiç yoktan meydana gelmiş, ilkel araçlarla başlanmıştı. En kaba şekliyle ortaya çıkan şey de, her şey kurallara oturtulmuş, kollara ayrılmış ve daima en iyiye ulaşmak için, elde var olanla inşaat kurmak için en ince ayrıntısına kadar dikkat gerektiriyordu. Bu sıkı iş birliğiyle, çalışmaya sanki bir aile karakteri yerleşmişti.

Burada, ordugâhta kimsenin kimseden saklayacağı sırrı yoktu. Herkes bir bütünün bir parçası olup, çocuklar ve hatta hayvanlar da buna dahildi. Herkes için yiyecek ve yer vardı, niye bir ceylan için olmasın ki?

Bu işin önderi ve yöneticisi olarak sadece Enver Bey tehlikeye maruzdu ve yalnızdı. Ama bu küçük hayvanın sıcağın derisini okşayıp, kadife gibi kara gözlerinin ürkek bakışlarını ona diktiğinde hoşuna gidiyor ve duygulanıyordu.

Enver Bey okuduğu gazeteyi katlayıp; "Gel Mansure!" dedi. Hareketlerinde biraz dalgınlık vardı. Çadırındaki şezlongda otururken, eğilerek dirseklerini baldırlarına dayadı. Ceylanın burnu değdiğinde onu uzun uzun okşamış, biraz sakinleşmişti. Muhtemelen Mansure'yi çağırdığının farkında bile değildi. Ceylan yana döndü, yerdeki kuru otlardan bir kaç tutam aldı, etrafına bakındı, ince boynu her an kaçmağa hazırmışçasına sağa sola dönüyordu, sonunda sahibinin ayakları dibine yattı.

Enver Bey, bütün gücünü kullanarak düşünüyordu. Pek çok haber geliyordu. Her mektubu, bir başka yığın mektup takib ediyor, her biri diğerinden farklı ve yeni düşünce karmaşası uyandırıyor. Bu karmaşıklıkta içinde sadece savaştan hiç de zahmetli bir iş değildi. Ayrıca gazetelerde yazılan makalelerde yapılan protestolar da zihnini karıştırıyordu. Yabancı basının bir kısmını takip edebiliyordu. Enver Bey'i artık ölü bir adam olarak kabul ediyorlardı. Hatta, ba-



zen çok ciddi olarak okuduğu, bazen dudağının köşesinde beliren alaycı bir gülümsemeyle karşıladığı şeyler onu ölü kabul edip, ardından yazılan yazıları oluşturuyordu. “Yani ölü”, diye düşündü. “O hayır, sevgili dostlar, daha değil, İtalyanların başıma vaad ettikleri 9000 Sterline rağmen. Ne ölüyüm ne de bir İngiliz subayının karısıyla kaçtım” (Bir gazete köşesinde rastladığı ve sadece omuz silktiği bir sansasyonel bir haberdirdi bu).

Enver Bey yumruğunu çenesinin altına koydu. “Ne kadar saçma şeylerdi bunlar”. Bütün bunlar, aslında Türk-Arap direnişini akamete uğratmaktı. Bazı gazetelere göre İtalyanlar, sulh yapmaktan başka bir şey istemiyordu. Bazıları, Türk-Arap birliklerinin çok büyük kayıplar verdiğini yazarken, bazı gazetelerde tam tersi şeyler yazıyor, bazıları överken bazıları yeriyordu. Peki gerçek miydi? Siper savaşı aylardır sürüyor, halâ da hareketli bir savaşa döneceği yoktu. Her iki tarafta cesur ve inatçı bir bekleyiş içindeydi. Lozanda barış görüşmeleri sürdürülmesine rağmen, kimsenin aklına buraya sormak, danışmak gelmiyordu. Araplar, eğer başarılılarsa, düşmanı ülkeden sürüp çıkarmak için her zaman olduğu gibi sonuna kadar hazır dılar. Mektupların arasında gene başta Şeyh Senusi olmak üzere, Sand Ahmed es-Şerif’in bir mektubu da vardı. Şeyh hiç değişmeyen bir sadakatla her türlü yardıma hazır olduğunu bildiriyordu. Direnişten vazgeçmek mi? Ne aptalca bir gevezelikti! İtalyanlar daha yakında Adaları işgal ettiklerinde, ülkenin içlerinde ilerlemeleri tabi bir şeydi. Kim inkâr ediyordu ki? Fakat kesin ve şüphesiz olan neydi? Aşağı yukarı özlenen şey de buydu. Bu direniş durup dinlenmeden sürüyordu. Tatsız ve durgun bir su gibi. Eğer tempo andanteden\* allegroya ge-

---

\* Batı müziği terimi.

çerçe, kişisel olarak o buna karşı değildi. Ama haklılık uğruna sonuna kadar dayanılmalıydı. Bu sebeple, İtalyanların ondan nefret etmeleri şaşılacak bir şey değildi. Düşmanın bir karşı saldırıları ciddiye bile alınmazdı, birliklere lâzım olan cephane ve mühimmat nasıl olsa Trablus'ta bir darbe ile İtalyanlardan ele geçiriliyordu.

Enver Bey kısaca gülümsemiş, kaşları göz çukurlarının üzerinde kömür çizgileri gibiydi. Yerde duran birkaç gazete-yi çizmelerinin topuklarıyla ezdi. Gazeteler canını sıkıyordu. En iyisi artık gazetelere bakmamalıydı. Düşünmeye değer başka şeyler vardı. Mektupları okuduğundan beri, huzursuzluğu artmıştı. Ama Sultan'ın yüksek hizmetlerinden dolayı kendisine ona birinci dereceden Osmanlı nişanı verdiği haberine de sevinmişti. Bugünün konusu, hükümetin bu küçük övgüsünden ibaretti. Ancak, sıkıntısının arkasında daha berbat bir endişe vardı; Vatanda neler oluyordu?

23 Temmuz'da İstanbul'da kabine değişmiş, Mahmut Şevket Paşa ve Said Paşa geri gelmiş, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Sadrazam tayin edilmiş, Nazım Paşa, Harbiye Nazırı olmuştu. Bu durum yeniden bir şeyler olduğunun işareti gibiydi. Muhalifler iş başına geçmişler, Talât hapiste deniliyordu. Peki Arnavutluk'tan gelen haberler? Karadağ'dan? Vatanında neler oluyordu, ne hazırlanıyordu acaba?

Soviyen Şeyh'inin kabul edilmeyi rica ettiğini söylemek için içeri giren emir eri, Enver Bey'in bir şey anlatmayan ifadesiz ve sert çehresini görünce önce yaklaşılmaya cesaret edememiş, ancak işitilebilecek hafif bir öksürükten sonra, iyice öne doğru eğilmişti. Bu esnada Enver Bey yavaşça göz kapaklarını aralamış, öbür dünyadan geliyormuş gibi bir sesle, ne olduğunu sordu.

O andan itibaren çok uzun süre habersiz kaldığı için bir işkence haline gelen endişelerinden henüz kurtulama-

mişti. Ama gerçekten çok sevindiği saatler de olmuyor değildi. Hele, babası ordugâhına geldiğinde, Araplar bu ziyaret şerefine bir eğlence bile tertip etmişlerdi. Derne'den ordugâha kadar uzanan yol boyunca, gökyüzünün akşam maviliğinin derinliğinde uçuşan sarı kıvrımlı alevler saçan meşaleler konulmuş, aralarında öteye beriye uçuşan renkli kurdeleler, bayraklar bağlanmış tahta sopalar ve Arapların her şenliğinin baharatı olan silâh atışları yapılmıştı.

Basit ve fazla şeyler söylemeden, baba-oğul birbirini selâmlamışlar, sessiz ve göz göze bakışla, yürekten bir kucaklaşma sonrası yan yana atlara binmişlerdi.

Sonsuz gibi gelen selâmlaşma merasiminden sonra, ancak birbirleri için zamanları olmuştu. Birbirlerine bitip tükenmeyen söyleyecekleri sözleri, soracakları sorular vardı. Enver Bey'in yaptıklarından, düşmanla olan harpten konuşuyorlardı. Enver Bey'in kardeşi Nuri Bey'de Trablus'a gelmiş ve Homs'un güney doğusundaki binbaşı Nuri Bey'in kargâhına gitmişlerdi.

Enver Bey, babasına ruhunu yakan meseleleri sormuyor, bu buluşmanın sevincini yaşamak istiyordu. Uzun süre sevinçle yüreğini yakan şeylere karşı dayanmış, sonunda konuya giren yine babası olmuştu. Anavatandaki siyasî karmaşadan, Jöntürlere karşı yeniden başlatılan takibatlardan, gittikçe sertleşen ve heyecan uyandıran dış politik gelişmelerden bahsediyordu.

Enver Bey sessizce dinliyordu. Büyük hareketlerde nasıl davranılacağını tecrübeler öğretmişti ona, ama şimdi durum farklı görünüyordu. Şüphelerinin gizli bulutları dağılmış, aradaki boşluklar doluyor, bildiği ölçüde her şey, endişelerinin doğruluğunun tastiklendiğini gösteriyordu. Duyguları onu aldatmamış, korkularında haklıydı. Peki ya sonra? Çok açık bir şekilde geleceği görüyormuş gibi köprü üstüne

köprü, bağlantılar kuruyor, yakın gelecekte ne yapması gerektiğini düşünüyor, hiç ara vermeden dinlenmeden kanının içinde her şey birbirini kovalıyor, alını kıpkırmızı olmuş, parmaklarını kıvrılıp yumruk haline getiriyordu.

Bunu takip eden haftalarda o zamana kadar olduğundan daha sert bir emir komuta sistemi uygulamaya başlamıştı. Subaylara acımıyor, birliklere acımıyordu. Daha ne kadar süre Trablus'ta kalacağını kimbilirdi ki? Kurduğu bu düzen devam etmeliydi. Bizzat kendisi gerekli olsa bile, ona sırtını dönebilmeliydiler. Bazen ayrılmayı düşündüğünde bu, ona imkânsız gibi geliyordu. Bu kadar ter ve kan pahasına kurulmuş bir işi yüreğinde büyütmüştü. Ama vatan? Eğer gerekirse şahsi arzularını bir tarafa bırakabilmeli miydi?

24 Ağustos 1912'de cephe günlüğüne şunları yazıyordu:

“İstanbul'da olanlar, bir ihtilâlin tabii gelişimi görünümündedir. Sadece bunlar bile, bizim için, diğer ülkeler için olduğundan daha tehlikelidir. Çelik bir el ve sağlıklı bir anlayış, herşeyi tekrar dengeye sokuncaya kadar, daha önce hiç rastlanmamış bir duruma düşeceğimizden korkuyorum. Şu anda görevimi terk edemem. Ama gerekirse bütün subaylarımı alır götürürüm. Belki bir ay içinde, eğer burdaki durum berraklaşırsa, iş istediğim gibi rayına oturur. Ama, anavatanımın içinde bulunduğu tehlike saatleri bir pusulanın manyetik ibresi gibi beni kendine doğru çekiyor. Barış için demir atma yeri artık Trablus'ta değildir. Balkanlarda hemen bir savaşım çıkıp çıkmayacağını kim bilebilir ki?”

İşte, onu yeni şüphelere iten bir zaman aralığı daha geliyordu. Ve, gökyüzünde gittikçe kümelenen bulut yığınları

yağmur mevsiminin çok yakında olduğuna işaret ediyordu. Sonunda 28 Eylül'de Türk Harbiye Nezaretinden gelen bir telgraf, Balkan devletleri ve Türkiye'nin seferberlik ilân ettiklerinin ardından, bunu 4 Ekim'de Komiteden gelen bir telgraf takibetmişti. Ve aynı günün akşamı Enver Bey, cephe günlüğüne şunları yazıyordu:

“Şu anda vatanım gerçekten alevler içinde. Bize her taraftan saldırıyorlar. Bir Dünya savaşının olacağını çok sık düşünüyorum. Eğer Avusturya ve Almanya doğrudan doğruya işe el atıp araya girmezse, kısa süre içinde Balkanlarda bir savaş çıkabilir ve sonunun ne olacağını hiç kimse tahmin edemez...”

Nitekim, çok kısa bir süre sonra bu sözlerin ne kadar doğru olduğu ortaya çıkacaktı. Dünya, yeni bir savaşın kopacağı sinyallerine kulağını vermiş dinliyordu. Bulgaristan ile Sırbistan arasında Türkiye'ye karşı ortak saldırı anlaşması, Bulgar-Yunan anlaşması, Bulgar-Sırb ve Bulgar-Yunan askerî birlik anlaşmalarının meyvesi olgunlaşmış, Balkan devletleri Türkiye'ye karşı birleşmişti.

Nihayet, 8 Ekim 1912'de Karadağ, düello eldivenini atmış, 18 Ekim'de Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'da Karadağ'ın ardından harp ilân etmişti.

Türkiye ağır bir sıkıntı içinde görünüyordu. Rusların her türlü kışkırtma ve danışmanlığını yaptıkları Balkan devletleriyle savaş, Arnavutluk, Ermenistan ve Suriye hududuna kadar yayılıyor, ülkenin içten parçalanması ve devletin varlığı tehdit altına giriyordu. Eğer yapabilirlerse, düşmana satranç oyununda hep şah çekilmeliydi. Durumun vehameti ve kapının önüne gelen savaşın ağır baskısı altında, Türkiye 15 Ekim'de Oşi'de İtalyanlara Trablus'u bırakan anlaşmayı imzalamak zorunda kaldı. Şimdi daha da zor bir durum kar-

şısındaydılar. Hudut boyları alev alev yanıyordu. Boğuşma başlamış, savaşın gürültüleri dünyada yankılanıyordu. Kuzeyden güneye, doğudan batıya telgraflar gelip gidiyor, her gelişme takip ediliyordu. Türkiye zarardaydı. İlk felâket kendini göstermekte gecikmemiş, Yunanlılar, güney Makedonya'yı ve İtalyanların işgalinde olmayan adaları işgal etmişlerdi. Batıda, Türk birlikleri inatla direnmelerine rağmen, geri çekilmişler, Kumanova, Üsküp'te, Kasım ayında Selânik ve Manastır'da bedel olarak ödemişlerdi. İstanbul'u koruyan Çatalca hattına doğru ilerleyen Bulgarlar, Ekim sonlarına doğru Edirne kapılarına geldiklerinde beklemedikleri sert bir direnişle karşılaştılar. Harbi sürdürecektir araçların çok büyük kısmı tükenmiş, başka taraftan gelebilecek en küçük yardımdan bile mahrum olan Türkiye acı bir durumla karşı karşıya kalmıştı. Nefes almak için çok acil bir ara zaman gerekiyordu. 3. Aralık'ta ateşkes yapılmış, ancak Yunanistan, Chios ve Mytilene'deki Türk birliklerinin geri çekilmesini ve Yanya kalesinin teslimini talep ederek ateşkesi reddetmişti.

Savaşın devletlerin temsilcileri Londra'da bir araya gelerek düvel-i muazzama elçileri tarafından konferansı açılmış, Rusya, Türk hükümetinin Edirne'den vazgeçmesini talep ediyordu. Ama bu Türkiye için hiç de az bir şey değildi. Edirne'nin verilmesi talebi milli duyguları uyandırabilirdi. Düşmanın zaferi bu kadar da kolay olmamalıydı. Açlıktan yanaklar çökse de, maddî kaynaklar tamamen tükense de, 29 Ekim 1912'den beri yeni kabine değişikliğiyle iç politikadaki yıkıntı devam etse de, yeniden savaşmak her şeyden daha iyi idi. Eskiden beri sürdürdüğü İngiliz yanlısı politikasıyla tanınan ihtiyar Kamil Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın istifasıyla boşalan sadrazamlığa getirilmişti. Bu kabinede, Hariciye Nazırı, Noradyan Efendi, Harbiye Nazırı, Na-

zım Paşa kalmış, Jöntürkler yine dışarıda tutulmuştu. Yeni kabine bu zaferden memnun değildi. İçindeki ayrılıklar rahatsız edici gürültüler çıkarıyordu.

Ateşkes yapıldığında, heyecan ateşi en yüksek noktaya erişmiş, halk panik içinde, Babıali'de asabiyet tehdit edici boyutlarda idi. Ayağının altındaki zeminin kaydığını hissedilen Nazım Paşa, Londra barış teklifini kabul etmeye hazırdı. Hariciye Nazırını Noradyan Efendi'de Fransız Avusturya ve Alman Büyükelçileri Bompard, Pallavicini ve Wangenheim karşısında aynı şekilde açıklamada buluyorlardı.

Sultan başını sallıyordu. Eğer iki Bakanı orduya olan güvenlerini kaybettilerse bu onların meselesiydi. Edirne direnecekti. Oradaki Türk birliklerin bütün felâketlere rağmen, kararlılıkla yeniden savaşabileceklerini biliyordu. Bununla beraber yoğun bir baskı altında, hiçbir yerde birazcık olsun elverişli denebilecek bir yol görünmüyordu. Bir tarafta büyük devletlerin kabul edilemez talepleri, diğer tarafta bütün malzeme eksikliğiyle yapılması gerektiği düşünülen bir harp.

Enver Bey, İstanbul'a geldiğinde durum buydu. Düzeni yeniden kurmak için Trablus'u terketmişti. Bir eylem adamı olarak daha uzun süre olanları uzaktan seyredemezdi. Şevket Paşa geri adım atmaya mı zorlandı? Komite üyeleri hapiste mi? Yeni kabine, programında Jöntürklerin gücünü hiç kaale almadığı görünüyordu. İleride ne olacağını bilmediğinden aşağılık bir barışla kurtulmaya çalışan bir Harbiye Nazırını ile bir zahmete girilemezdi.

Enver Bey soğukkanlılıkla bu Gordion düğümünü çözmek için anavatana dönmüştü. Onun için sallanma, savsaklama yoktu. İşin her tehir edilmesinin zaman kaybı demek olduğunu çok iyi biliyordu. Kamil Paşa, bütün subayların, halkın çok büyük bir kısmının ve ordunun Enver Bey'in ar-

kasında olduğunu unutmuş muydu? Şimdi bu yaşlı adama bazı şeyleri yeniden hatırlatmak gerekiyordu.

Enver Bey son derece aktif bir karşı eylem plânına girmişti. Ortaya çıkan öfke ve vatan için duyulan endişe bu lokomotifi çalıştıran en büyük güç oluyordu. İmparatorlukta tehlike zilleri çaldığında, sınırın bu tarafında da çalışma başlamış, istenilen acil talep, Kamil Paşa hükümetinin geri çekilmesiydi.

Nazım Paşa'nın yüreği ise kaynayan öfke ile doluydu. Bu kadar karışıklık artık yetmez miydi? Kader başkasını değil de, nefret ettiği bu adamı mı yoluna çıkarmıştı? Cesaretinin sınırı olmayan Enver Bey, halkı kıskırtıp, orduyu harekete geçirir miydi? Bu adamın cüretkârlığı bilinmeyen şey değildi! (Ashında sadece Enver Bey'in sahip olduğu güç ve Sultan'ın ona gösterdiği lütuf kıskanlıyordu. Kıskançlığın içine, Enver Bey'in bir de devlet idaresindeki aynı fikirdeki elemanların binlercesiyle ayaklandıracağı korkusu da oturmuştu. Nazım Paşa bunu kabul etmek istemiyordu)

Enver Bey, Harbiye Nazırına düşünülecek fazla vakit bırakmadan yanında iki yaveriyle, hemen Harbiye Nezaretine doğru yönelmişti.

Enver Bey yanında iki kişiyle Bakanlık odasına daldığında, Nazım Paşa önce sararmış, cam gibi bakışlarıyla zoraki takındığı, biraz da alaycı bir gülümsemeye, Enver Bey'in yüzündeki buz gibi soğuk ifade karşısında kırılarak, hangi sebepte bu nadir ziyaretin şerefini kendisine bahsettiğini öğrenmek istemişti. Aynı anda küçük bir işaretle iki yaverinin yanında kalmalarını bildirmiş, çünkü olayın nereye varacağı halâ bilinmiyordu.

Enver Bey sakin bir tavırla; “– Beni buraya neyin getirdiğini biliyorsunuz, Paşam,” diye söze başladı. “– Saklanbaç



oynamanın bir anlamı yok. Söz konusu olan, istifanızı imzalamanızı rica etmemdir.”

Nazım Paşa kötü bir gülümsemeyle: “– Başka bir şey yok mu? Kimin emriyle geliyorsunuz?”

“– Bunu da bilmeniz gerekir. Neden böyle bilmemezliğin arkasına sığınuyorsunuz, anlamıyorum. Halk, kabinenin yeniden teşkilini istiyor.”

“– Halk mı? -hım- bu konuda bana başka bir şeyler daha söylenmeli.”

“– Belki de sizin çok çalışmanız, farkına varılmanızı önlemiş olmalı!”

Nazım Paşa dimdik doğrulmuş, sağ eliyle koltuğun yanını kavramıştı. Çok ileri gidiyor diye düşündü. Benimle alay etme cür’etinde bulunuyor. Ve birden kabaran bir öfke dalgasıyla bağırdı. “– Ve eğer çekilmeye hazır değilsem? Eğer imzalamayı düşünmüyorsam?”

Enver Bey’in gözlerinde garip bir ışık belirmişti.

“– İmzalayacaksınız, Paşam.”

“– Ne biliyorsunuz siz? Kendinize bu kadar güvenmenize hayret ediyorum. Şu an hapiste olan arkadaşlarınızı düşünün!”

“– Şu anda zaten onları düşünüyorum. Bunlar gereksiz laflar. İstifa etmeye hazır mısınız? Evet veya hayır?”

Harbiye Nazırı, sessizce emir bekleyen yaverlerinden birine bakmış, ardından farklı ve değişik bir sesle: “Hayır” demişti.

“– Öyleyse sizi mecbur etmek zorunda kalacağız.” Özellikle sakın bir ses tonuyla, sadece karşılıklı dikkate dayanan, fakat tehdit edici bir eda söylenen birkaç cümleyi kısa ve gizlenemeyen bir suskunluk takip etmişti.

Nazım Paşa ayağa kalktığında, dizlerinde hafif bir titreme hissetmesine rağmen doğruldu ve dudaklarından şu sözler döküldü:

“– Bu odayı derhâl terk edin! Şu an gitmezseniz pişman olursunuz!”

“– Daha önce gitmiyoruz!” cümlesi havayı parçalarken;

Enver Bey, birden Harbiye Nazırı'nın yaverinin belinden çıkardığı bir revdlverin namlusunun kendine doğru çevrilmiş olduğunu farkettiğinde, Enver Bey'in yaverlerinden birinin aniden ileri fırlamasıyla, bundan sonraki saniyelerde o meşhur dramatik olay cereyan edecekti.

Emir erleri, önce dehşet içinde bakışlarla, Harbiye Nazırı'nın odasından gelen boğuk silâh seslerini duymuşlar, fakat bir an içeri girmekte tereddüt etmişlerdi. Sessizlik çok sıkıntılıydı. Kapının arkası, korkunç bir manzarayı gizliyor olmalıydı. Hızlı bir ayak sesi yaklaşmış, Enver Bey ve bir yaveri dışarı çıkmıştı. Enver Bey tunçlaşmış bir yüzle ürkek ürkek bir kenarda duran emir erlerinin önünden geçip gitmesiyle, kısa bir süre sonra, Nazım Paşa'nın odasını heyecanlı sesler, şikâyetler ve fısıltılar doldurmuştu. Bir saniye sonra da büyük bir sessizlik hâkim olmuş, Nazım Paşa –başka bir şekilde de olsa– istifa ettirilmişti.

23 Ocak 1913'de Kamil Paşa, yerini halefi Müşir Mahmut Şevket Paşa'ya bırakmış, böylece, Jöntürkler yeniden hükümetin dizginlerini ele geçirmişlerdi. Aynı gün, Enver Bey, kendisini uzun yıllar Yemen'de kaldığı için sadece kullaktan duyarak tanıdığı ve 29 Aralık'ta dönmüş olan İzzet Paşa'ya gitti ve generalliğe getirildiğine dair Padişah iradesi aldı. İzzet Paşa bu tayini tasdikleyip tasdiklemekte tereddüt ediyordu. Fakat bu siyasî bir olaydı ve çok acele karar verilmesi gerekiyordu. Yeni kabine muhaliflerin taleplerine ko-

laylık göstermek istiyordu. Edirne'nin batı tarafındaki Maritsa'ya girilmiş ve artık daha fazla taviz de verilmesine taraftarı değildiler. General Sawoff, Türklere bir ulti-matom vererek, her türlü düşmanca davranışın dört gün sonuna kadar terk edilmesini bildiriyordu. İzzet Paşa, Başkumandanlığı üstüne aldığı-nda, bu kadar kısa zamanda karar verirken yalnız değildi. Bu atamayı reddetmesi durumunda, Enver Bey'in onun yerine vekâleten generallikle görevlendirileceği biliniyordu, ama İzzet Paşa'da yine de başta kalma hırsı uyanmadı. Bir karşı taarruz plânını çalışıp çoktan bitirmişti Enver Bey. Eğer, Başkumandanlığı kendi alırsa, bu plânı uygulayabilmesinin mümkün olabileceğini biliyordu. İzzet Paşa'ya ya zafer kazandıracak ya da yenilgi tattıracaktı. Kim karşı saldırı plânını ortaya atıyorsa, onun sorumlu kılınması mümkün olmalıydı.

Savaş dalgası yeniden yükseklerle doğru tırmanmaya başlamıştı. Türk birlikleri üzerindeki uğursuzluk gitmek bilmiyor, İzzet Paşa'nın Hadımköy'deki karargâhından karşı saldırı için verdiği emirler gittikçe acilleşiyor, fakat, yine de Başkumandanlık savunma durumunda kalıyordu. Kar ve yağmurdan balçık hâline gelmiş bir arazide ilerlemenin mümkün olmadığı açıklanmış, bu bekleme durumu ise, bütün birliklerin subaylarını sinirli, gergin bir duruma sokmuştu. Özellikle, hızlı hareket etmeyi seven ve her türlü sürüncemede bırakılmaktan en fazla nefret eden Enver Bey sabırsızlıkla yanıyordu.

Bir askerin hayatında en yüksek rütbe olan generallik, sadece biraz daha ağır bir insiyatif gücü gerektiriyordu. Oysa, bu gecikmede haftalardır üzerine çektiği bazı husumetlerin de rolü vardı.

Zaman ilerledikçe, Osmanlı Devleti'nin umudu da gittikçe azalıyordu. Savaşlar, sıcak çatışmalar halinde geçiyor,

Türk birliklerinin savunması ümitsizleşiyordu. Bir felâket bitmeden bir başka felâket yaklaşmaktaydı. 6 Mart'ta Yunanlılar Yanya'yı almışlar, 26 Mart'ta Edirne düşmüş, 22 Nisan'da Karadağlılar Skutari'yi ele geçirmiştiler.

30 Mayıs'ta Londra'da barış görüşmeleri yeniden başladı. Bütün kozlar rakiplerin ellerindeydi. Savunmasız ve çaresiz bırakılmış Türkiye önüne konulan bütün şartları kabul etmek zorundaydı. Midye-Enez hattının batısında kalan her yer koparılmıştı. Girit'den vazgeçilmek zorundaydı. Arnavutluk sınırı ve Ege adalarının durumunu büyük devletler belirleyecek, diğer yerler, Balkan devletlerinin arzusu-na göre paylaşılacaktı.

Öyleyse bütün boğuşmalar boşunaydı. Büyük bir yıkım olmuş, bundan daha kötüsü de olamazdı. Ama gene de teselli bulunacak bir şey vardı. En güçlü düşmanla karşı karşıya gelinmemişti. Hakikatte ise, insanların mümkün olan herşeyi yapabilmeleri, cesaretlerini kaybetmeden sonuna kadar dayanmalarıydı.

Alman Büyükelçisi Wangenheim, bu kader belirleyici zor günlerde imparatorluk prenslerinden Bethmann Hollweg'e şunları yazıyordu:

“İstanbul'da görev yapan elçiler, bugün barış yapmak isteyen Türkiye'deki kişilerin yarı dayak yemiş gibi kendilerini rakiplerinin ayakları altına almak isteyen Kamil Paşa hükümetindeki aynı kişiler olmadığını inkâr etmiyorlar. Eğer Türkiye şimdi şerefiyle harpten çıkarsa, bu Mahmut Şevket'in hizmetiyledir... Eğer barış Ocak'ta olsaydı, Yanya, Skutari, Edirne ve Çatalca'daki savunmalar Türk tarihinde şeref sayfaları olmazdı.”

Eğer olmasaydı, evet eğer bir dönüm noktası olmasaydı, her şey bu şekilde bitmiş olacaktı. Ancak son derece insanî

bir olay, Türkiye'ye hiç beklemediği bir anda bir şans sundu. Bu şans, rakipler, kendi ellerini kesmek zorunda kaldıkları, bütün Balkan devletlerinin ele geçirdikleri ganimetin paylaşımında birbirleriyle kavgaya tutuşmuş olmalarıydı.

Londra'dan ön görüşmelerin sonuçları gelmeden, birlik bozulmuştu. Bulgarlar, Selânik'e girdikleri için Yunanlılar öfkeli, Karadağlılar Skutari'yi boşaltmayı reddediyordu. Ancak Avusturyalılar kararlılık gösterince uysallaştılar. Ve güçlü devletler onlara bir tazminat sözü veriyordu.

Sırp-Edirne'nin ele geçirilmesinde yardım ettikleri için ödül olarak, Mekadonya hududunu biraz öteye itmek istiyordu. Bütün bunlarla beraber Bulgarlar, 16 Nisan'da Türkiye ile bir ateşkes anlaşması yapmak zorunda kaldılar.

Ne varki bunun arkası da gelecek, bu defa kendi aralarında sürtüşmeler başlayacaktı. Bir zamanlar aynı cephede yoldaş olanlar, şimdi birbirlerinin üzerine çullanmak için en uygun zamanı kollamaya başlamışlardı. Yunanlılar ve Sırp-Edirne iş birliği yaparken, Romanya, Sırp-Bulgar sürtüşmesinde tarafsız kalmak istemiyordu. Artık, ikinci Balkan savaşının çıkması, en küçük bir kıvılcıma bakıyordu. Nitekim, daha fazla beklenemedi. 29 Haziranda Sırp sınırını aşan bir Bulgar baskını, Balkanlarda düellonun başlangıcı oldu.

Türkiye bir kere daha gücünü yeniden toplamış, Edirne'yi geri almak için son bir fırsat daha ortaya çıkmıştı. Bakanlar kurulu toplanmış, toplantıya, 11 Haziran'da İstanbul sokaklarında bir suikaste kurban giden Mahmut Şevket Paşa'nın yerine Sadrazam olan Said Halim Paşa başkanlık ediyordu. Karar kabul edilmişti. Uzun uzun açıklamalara gerek yoktu. Enver Bey, Talat Bey ve Cemal Beyler de aynı fikirdedi. Ne olursa olsun, Edirne düşman işgalinden kurtarılmalıydı.

Enver Bey bağıırıyordu: “Eğer bu fırsatı kaçıırırsak, eğer gücümüzü toplayıp, şimdi, hasımlarımızın birbiriyle uğraştıkları şu zamanda, elimizi ayağımızı bağlayan şu zincirlerden kurtulamazsak, elimiz böğrümüzde memleketin geleceğini büyük devletlere bırakmak zorunda kalırız...” Arkadaşları da onu tasdikliyorlardı.

Son sürat hazırlıklar başlamış, Enver Bey yine coşku içindeydi. Şimdi savsaklama olmazdı, ileri daha ileri, düşman aklını başına toplamadan, Edirne geri alınmalıydı.

Sanki hepsi, bir kaleye saldırmaktan daha önemli bir şey yokmuş gibi bütün gerekenler seferber edilmiş, üç koldan ilerleniyordu. Ordunun sağ kanadı Kırkkilise'ye, sol tarafı Dimotiko'ya, Enver Bey'e Genel kurmay başkanı olarak yardım eden Hurşit Paşa ortada ve Edirne'ye yönelmişti. Bu yürüyüşte hem bir süvari alayına, hem de bir piyade tümenini kumanda eden Enver Bey, hızını nefes kesici bir tempoya yükseltmişti. Onu öylesine bir ateş, öylesine yanan bir tutku sarmıştı ki, onunla birlikte olan her şeyin, her beyni yakan tek bir şey vardı: Edirne!

Edirne kalesi görüldüğünde, Türk askerinin tek arzusu ileri gitmekti. Nihayet, bir fırtına gibi esip, her direnişi kırarak, düşmanı yere seriyorlardı. Edirne kazanılacaktı ve Edirne kazanılmış, Avrupa Türkiyesinde bir dayanak noktası olarak kalmıştı. Sınır; Maritza idi.



1914! Enver Paşa'nın hayatında yeni bir devir açıldı. Askeri hastahannede yatarken iki defa operasyon gerektiren ağır bir kör bağırsak iltihaplanması onu yıkmış ve uzun haf-talar, onun gibi bir insan için oldukça uzun sayılacak zaman dilimi onu öbür dünyanın eşğine götürüp getiren ateş dal-

gaları bilinçsiz kılmıştı. Ama o sırada hayat akışını sürpriz şekilde ileri götürecek olaylar da sıklaşmıştı. Tamamen sembolik olarak görülebilecek olan bu sürpriz, bedeni yeniden güçlenip kendine geldiğinde, yeni bir çıkışla askerlik kariyerinin son noktasına gelmesiydi. Prenses Naciye ile evliliğini (Düğün şenlikleri İstanbul'da çok konuşulan bir olay olmuştur) Paşalık ünvanının verilmesiyle, Harbiye Nazırı olarak atanması takip etmişti. Enver Paşa, Türk devletinin Harbiye Nazırı! Belki genç bir teğmen iken gördüğü rüyaların gerçekleşmesiydi. Yıldızı Zenit'de duruyor, şanssı yaver gidiyordu.

Şimdi hiç dokunulmamış gibi önünde duran yeni bir meselenin içine dahiyordu. Pek çok zararlı ot ayıklanmalıydı. Zararlı otlar ise, gerçekten dağlar kadardı. Türk devletinin yeniden kurulup, gelişeceği toprağın da sağlıklı olması gerekiyordu, ama yalnız başına bu işin altından kalkılamazdı. Yardım gerekiyordu. Almanya bunu sunuyordu. Yeni tohum ekmek için güçler birleştirilmeliydi. Bunun sakın sakın yapılması için çok zaman yoktu. Saraybosna'da Avusturya veliahtının öldürülmesi haberi dayanılmaz bir gerilim meydana getirmiş ve patlamanın kıvılcımları gelmekte gecikmemiş, "Savaş" kelimesi ışıklı bir reklâm panosu gibi yanıp sönmeye başlamıştı.

Avusturya, Sırbistan, Almanya, İngiltere, Rusya, Fransa ve diğerleri hepsi bu işe karışmıştı. Türkiye, reorganizasyon (yeniden yapılanma) işini yarıda bırakarak, yeniden silâha sarılmak zorundaydı. Bütün devlerin zincirlerini kırdığı ve yıllarca sürecektir olan yeni bir boğuşma başlamış, duyulmadık savaşlar yapılıyor, bilinmedik savaşlar kazanılıyordu.

Mevsimler yılda iki kere dönmüş, harbin üçüncü yılı başladığında, terazinin ibresi, gerçi kararsız ama, sık sık diğer tarafa doğru, itilâf devletlerinden yana doğru kaymaya

başlamıştı. Orduların kayıpları, seyreilmeleri şaşkınlık yaratıyor, bu harbin kızgın alevleri arasında eriyip giden korkunç para miktarı her şeyi silip süpürülüyor, ama her seferinde rakiplerin aklına bile gelmeyen yeni ikmal kaynakları bulunuyordu. Alman, Avusturya-Macaristan, Bulgar ve Türk üst yönetim kadrolarındakilerin yüzleri gittikçe daha ciddi ve daha endişeli görünüyordu. Gelmekte olan bir yıkımı görüyorlardı. Bu korkunç yıkım, her şeyi tarumar edecekti. Son fedakârlıklarla savaşılmış, kurbanlar verilmiş, dayanma noktasının sınırlarına kadar gidilmiş, ama savunma, vatanın kurtarılması söz konusu olduğundan hakkında fazla bir şey söylenmemişti. Ve şimdi o kadar büyük hezimete uğratılan düşman, bu savaşın galibi olarak mı çıkacaktı?

Enver Paşa, her gün deste halinde aldığı telgraf haberlerine göz gezdiriyor, hiçbir şey söylemeden yan tarafa koyuyordu. Fakat, onların içinde yazılanlar, Yeniköy'e veya herhangi bir cepheye giderken, Boğazdaki konağında yalnızlığı içindeyken ya da çok nadir de olsa bir yerde misafirken kendini hep takip ediyordu. Ara sıra eliyle alnını bastırıyor, derin düşüncelere dalıyor, sonra yeni bir umutla seviniyordu.

14 Mart 1917'de Petersburg'dan ihtilâl haberi geldi. Çar iki gün önce devrilmiş, ihtilâl, harap edici, yıkıcı etkisini Rusya hudutlarının dışına taşırılmıştı. Hareket hızı almış temel suları gibi, yukarı doğru yoğun köpükler fişkırtıyordu. Almanya, Avusturya ve Fransa'da grev dalgaları büyüyor, ayaklanmalar güç kullanılarak zorla bastırılıyordu.

Çözülme hızla neticeleniyordu. Yunanistan, itilâf devletleri safına girmiş, Lenin önderliğinde Sovyetler, kesin olarak iktidara gelmişti. 17 Aralık 1917'de Rusya ve miğfer devletleri arasında ateşkesin ardından, 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk barışı yapılmış, Viyana'da politik grevler, Sul-



tan'ın ölümü... Geminin batışı sırasında oluşan dalgaları kim sayardı ki? Şimdi son olarak kabul edilebilecek tek şey, donuk yanan bir gevşekliğin içine düşmekti. Bu ihtilâl, Türkiye için son bir ateşkes arası idi. Bulgarlar'da itilâf devletleriyle anlaşınca, bunun anlamı Türkiye'nin miğfer devletlerinden ayrılması demekti. Yani, sınır artık düşmana açıktı.

Enver Paşa artık daha az konuşan bir adam olmuş, alnı yorgunluktan kıvrılmıştı. Varlığının yok olduğunu düşünüyor, hissediyor ama tek bir kelime olsun bu konuya dokunmuyordu. 31 Ekim 1918'de Mondoros'ta Türkiye ve itilâf devletleri arasında ateşkes kabul edilmişti. Şartları arasında Çanakkale Boğazı'nın açılması, donanmanın enterne edilmesi, stratejik noktaların, demir yollarının, Toros tünellerinin işgali, İran'ın ve Kafkasya'nın boşaltılması, Hicaz, Aşir, Yemen, Suriye ve Mezapotamya'daki bütün garnizoların çekilmesi, miğfer devletleriyle bütün ilişkilerin kesilmesi ve bütün Almanların hemen kovulması vardı. Enver Paşa, vatanında artık daha fazla kalamayacağını biliyordu. Almanya'da da ihtilâl bayrakları dalgalanıyor, Kayzer Wilhelm Hollanda'ya gönderilmişti. Enver Paşa, Talât Paşa ve Cemal Paşalar karanlık bir geleceğe doğru yola çıkacaklardı. Ve İstanbul'da Müşir Kâzım Paşa başkanlığında kurulan Divan-ı Harpte (Harp mahkemesinde) Türk Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı yargılayıp mahkûm etmeye hazırlanıyordu.



Kürsüden bir ses; "Komünist Enternasyonel Merkez İcra Komitesi adına ilk Doğu Halkları Kongresini açıyorum" demesiyle; bir dolu gibi el çırpımlarla salon yankılanmış, Sovyet Rusya'nın millî marşı "International"ın son bulmasıyla kongre açılmıştı.

Nerimanov, kan kırmızı örtülerle kaplı konuşmacı kürsüsüne parmak uçlarıyla dayanıp, salonun en uzak köşesine kadar sessizlik hâkim olunca, devam etmişti:

“Yoldaşlar, bütün dünyada tek olan Birinci Doğu Halkları Kongresinde bulunmaktan kendimi mutlu sayıyorum. Bize, ahlâk ve kültür kavramlarını öğreten ihtiyar şark, bugün burada, Bakü’de, gözyaşı dökerek, kapitalist burjuva ülkelerin bize açtığı yaraların, sıkıntılarının üzerinde konuşacak.

Bugün burada karşılaşan iki dünya var: Ezilenlerin dünyası ve ezenlerin dünyası. Eğer aramızda sadece ezenlerin temsilcisi, burjuva sınıfının temsilcileri olsaydı, ihtiyar doğunun gözyaşlarının onların üzerine hiçbir etkisi olmazdı. Nerimanov elini bir vaiz tavrıyla kaldırarak; “– Bu insanların kalbi ince ruhlu ve asildir. Bu göz yaşlarını anlarlar ve olayların hızlanmasına yardımcı olmak isterler.”

Tekrar binlerce el, canlı ve ritmik hareketlerle, alkışlamaya başladığında kalabalık ve yanyana duran uzun sıralar halindeki kafalar büyük, açıkly koyulu bir görünüm oluşturuyordu. Beyaz sarıklar, değişik renkli post kalpaklar, renkli baş bağları, siyah ve kırmızı fesler, parlak ipek takkeler son derece ilginç renkli lekeler oluşturuyor, bir rüzgârın bir tarla da estiğinde başakların dalgalanması gibi dalgalanıyordu.

Nerimanov yeniden söze başladı: “– Kongrenin komünist fraksiyon tarafından olduğu kadar, partisiz fraksiyon tarafından da aşağıdaki kişileri Doğu Halkları Kongresi başkanlığına teklif ediyoruz. Türkistan’dan Rıskulov, Abdürreşidov, Kariew Türkiye’den, Mustafa Subhi, Çin’den Wan, Agaria Hindistan’dan” Bütün doğulu isimler bir zincirin halkaları gibi ardarda ekleniyordu. Lenin’in çağırısına uyarak, hepsi kongreye katılmışlardı. Sözler öyle büyük ve öyle çoşkulu şeyler vaad ediyordu ki, süslü anlamlar ve umut

uyandıran samimiyet ve doğruluk doluydu. “Yakın Doğu’nun köylüleri, işçileri...” diye başlıyordu çağrı. “Eğer birleşirseniz, eğer kendi hükûmetinizi kurarsanız, eğer silâhlanırsanız, eğer Rusya köylü ve işçilerinin Kızıldorusu’na katılırsanız, yabancı kapitalistlere kafa tutabilirsiniz, kendi memleketinizdeki sömürücülerden hesap sorabilirsiniz, sadece kendiniz için çalışabilirsiniz, kendi ülkenizin hazinelerini kendiniz için kullanabilirsiniz, dünya işçileri cumhuriyetleriyle hür bir birlik içinde, kendi işçilerinizin ürünlerini hakça, karşılıklı değiştirerek, karşılıklı birbirinize yardım edeceksiniz. Burada, Bakü’de bu meseleleri tartışmak istiyoruz. Bakü’de mümkün olduğunca çok karşılaşacağımız yorgunluktan ürkmeyin.

Yıllardan beri geçmişinize ve Tanrınıza saygınızı göstermek için çöllerde kutsal yerlere gidiyorsunuz. Şimdi çölleri, dağları, denizleri aşarak, burada uşaklık ve esaret zincirlerini kırmaya, kardeşçe birleşmek için hür ve eşit insanlar olarak yaşamak için geldiniz.

Ne biçim parıltılı kelimelerdi bunlar! Kardeşçe birlik – karşılıklı yardım – hür ve eşit insan – bütün bunlar yeni, bereketli bir devrin başlangıç işaretleri değil miydi? Ve şimdi Zinoviye’ın başkanlık ettiği bu çok anlamlı kongrede bulunmak için Kafkasya’dan, Türkistan’dan, Hindistan’dan, Türkiye’den, Buhara’dan, İran’dan ve Afganistan’dan, otuz yedi ülkeden delegeler koşup gelmişti. Zinoviye, kürsüye geldiğinde herkes ayağa kalkmış, Zinoviye gülümseyerek selâmlıyordu herkesi. Yüzü biraz genişliğine doğru şiş görünüyordu. Etli parmaklarını kırmızı kürsüye koyup, salonun derinliklerine doğru, son fısıltı, ayak sesi ve mırıltı kesilip derin bir sessizlik hasıl oluncaya kadar bakıyor, sesler kesildikten sonra, kaşlarını kaldırıp, başını örten sık saçlarını arkaya attıktan sonra derin bir nefes alarak: “Yoldaşlar.

Bugünkü kongrenin hazırlıklarıyla 2. Dünya Komünist Enternasyonal kongresinin hazırlıkları aynı zamanda başladı. Bakü'de ilk defa bu kongrenin açılması başarıldı. Doğu halklarının kurtuluşları için çalışan ve çabalayan dünyada üçüncü internasyonalin olduğunu, Doğu'da en kısa zamanda artık bilinmeyen hiçbir başkent, hiçbir köyün, hiçbir bölgenin kalmayacağına kaniyiz” diyerek konuşmaya başlamıştı.

Zinoviyev'in sesi, alçalıp yükseliyor, baskı altındaki halkların yoksulluklarından bahsederken yumuşak ve şevkât dolu, kapitalistlerden bahsederken keskin yırtıcı, İkinci enternasyondan bahsederken kaba sert bir hâl alıyordu. **“İkinci Enternasyonal rezaletinin temsilcisi Almanya'dır.”** Zinoviyev, Almanya derken, salona adeta tükürür gibi söylüyordu: “Bu cellat, binlerce Alman işçisini kurşuna dizdi. Gürcistan'da Noi Jordania ve yandaşları da aynı şekilde halkın celladıdır. Bunlar köylülerin derisini yüzüp kaytan şerit yapmak istiyor! 2. Intenasyonalin çıkış noktası Avrupayı, Asya'nın üzerinde söz sahibi yapmaktır.”

Konuşmacı kısa bir nefes arası vermiş, bakışları hızla yüzlerce yüzün uzak noktalarında dolaşıyordu. Ne kadar ciddiyetle dinliyorlar, onları kelimelerle cazibesi altına alıveriyordu? “– Yoldaşlar” diye devam ediyordu yine: “Komünist Enternasyonalin 2. Dünya Kongresinde biz yemin ettik ve otuzyedi ülkenin komünistleri adına bir manifesto hazırladık. Bütün dünyadaki işçi ve köylülere seslendiğimiz bu manifestoda şunu demek istiyoruz: Biz sosyalistler olarak dolaylı veya dolaysız, bir milletin imtiyazlı durumunu diğerleri pahasına destekleyerek, koloniyal esaretin yanında yer alır, farklı ırk ve deri rengi olan insanlar arasında hukukî açıdan farklılık gözetmemekteyiz. İşte, biz böyle bir sosyalist...”

Zinoviyeв cümlenin ortasında bir anda durup kalmıştı. Salonda huzursuz bir dalga yükselmiş, Zinoviyeв konuşmaya devam etmeye çalışsa da huzursuzluk büyüyordu. Dinleyiciler başlarını yana doğru çevirmiş, salonu bir fisiltı doldürmüştü. Başkanlık divanında bile fisılđaşma olmuştu. Zinoviyeв'de bütün başların dönük olduğu yan localardan birine gözünün ucuyla bakmak zorunda kaldığında, locanın korkuluğunun önünde ayakta duran Enver Paşa'yı görmüştü. Koyu siyah gözlerini sakın ve ciddi bir şekilde salondaki kalabalık üzerinde gezdirmiş, sonra sessizce yerine oturmuştu.

Zinoviyeв adeta içinden çatlıyordu. Konuşmasına iki defa daha devam etmeyi denemiş, ama salondaki yükselen heyecanı sakinleştirememişti. Sonra dinleyicilerden birisi Enver Bey'in önüne sessiz ve büyük saygıyla gelmiş, onu bir ikincisi, üçüncüsü ve diğerleri takip etmişti. Son derece hürmetkâr bir şekilde locaya yaklaşıp, yerlere kadar eğilerek, Enver Paşa'nın uzattığı eli yakalayıp öpüyorlardı. Sonra bir kaç kişi daha kalkmış, sonra daha fazla insan, daima daha fazla. Locanın önüne yığılmışlar, Onu daha yakından görmek, onu selâmlamak, elini tutmak istiyorlardı.

Enver Paşa'nın gözleri sevinçle parlıyordu. Kaç kişiyi selâmlamış, kaç tanesinin elini sıkılmıştı bilmiyordu. Ama bildiği tek şey, uzun ve yorucu yolculuktan sonra burada kendi evine gelmiş gibi olduğuydu.

Zinoviyeв buna tahammül edemezdi. Ne varki, öfkesi onu boğacak gibi olsa da sesini çıkarmadan beklemek zorundaydı. Bu programda olmayan ara oyuncu onun plânlarını bozmuş ve onu şaşirtmişti. Acaba hiçbir şey olmamış gibi tekrar konuşmasına devam mı etmeliydi? Bu komik tezahürat sona ermeyecek miydi?

Zinoviyeв, konuşma sanatının bütün inceliklerini kullanıyor, ama yine de dikkatleri kendi üzerine toparlayamı-

yor, hâтта arada sırada kendisi de Enver Paşa'nın locasına bakmaktan kendini alamıyordu. Göz kapaklarının arkasınca, pek iyiye delâlet etmeyen donuk bir pırıltı belirmişti.

Enver Paşa, konuşmacı kürsüsünden kendine doğru nasıl bir soğuk hava estiğinin farkındaydı. Rusçaya yeterince hâkim olmamasına rağmen ve Zinoviyev'in konuşmasını, ancak tercümesi geldikten sonra anlam ve içeriğini anlayabildiğinden, yine de dikkatle dinleyen dinleyicilerin tavrından, istemeyerek verdiği rahatsızlığı farkederek, bunu gidermeye çalışıyordu. Fakat, halâ daha ilgi odağı olmaya devam ediyordu. Burada bir selâma karşılık vermek veya gülümsemek zorundaydı veya orada tanıdığı aşına bir yüz veya tanıdık bir profil keşfediyordu. Başlangıçta biraz şekilsiz, oldukça hareketli ve çok renkli olan bu kalabalık kafalardan bazen tek tek tipleri seçip çıkarabiliyordu. Bütün olarak bakıldığında, bu kongrede iki bin kadar delege vardı. Gerçekten bu muhteşem bir tabloydu.

"Yoldaşlar!" diyen Zinoviyev, pek çok defa ara vermek zorunda kalarak, kongreye katılanların dikkatlerini tekrar kendi üzerine toplamak için araları bilerek uzatıyordu. Ağzının kenarına pek hoş olmayan bir gülümseme yapışıp kalmıştı. Devam etmeye kararlıydı:

"- Bu günlerde liberal fikirli büyük bir Türk devlet adamına, Türk köylülerinin "Bolşevik" kelimesinden ne anladıklarını sordum. Bu devlet adamı bana şu cevabı verdi: Bizde köylülerin bu kelimedenden anladıkları; İngiltere'ye karşı savaşın ve bize yardım eden insanlardır. Bunun üzerine onu, biraz daha sıkıştırmayı denedim ve sordum: Türkiye'de köylüler, Bolşevikliğin sadece İngiltere'ye karşı değil de, imparatorluklara karşı, bu arada Rus ve Türk imparatorluklarına karşı olduğunu bilseler nasıl karşılarlar? O zaman da kaçamak sözlerle Türk köylüsünün bunu anlamayacağını söyle-

di.” Zinoviyeu yukarı kaldırdığı omuzlarını düşürüp, öne eğik kafasıyla salona göz atmıştı. Zinoviyeu’in bütün davranış şekli şu intibayı yaratıyordu: Bu ne diyor yahu? Türk köylüsünü birazcık tanıdığını zanneden gereksiz sorular. Köylü, çalışıp ekmeğini kazanacağı küçük bir ülkesi, sürebileceği bir tarlası, çalışmasının meyvalarını taşıyacak bir bahçesi, hür insanlara mahsus bilinç, başkalarının malına göz dikmeyi gerektirmeyecek şeyler istiyordu. Türk köylüsü, bütün doğu köylüsü gibi, marksist anlamda proleterya değildi. Sovyetlerin onlara getirmek istedikleri, daha fazla malı olanlara düşmanlığın onların duygularında, geleneklerinde, iç dünyalarında yeri yoktu.

Enver Paşa şimdi konuşmacının mimik ve tavırlarını daha dikkatle izliyordu. Refakatında bulunan ve şimdi de yanında oturan tercümanı ona bir işaret vermeksizin, Zinoviyeu’in yaptığı, etrafa tumturaklı sözler saçan, belirsizlikle dolambaçlı yollara sapan, birbiri ardınca insicamsız coşkulu konuşmaların, şimdi halka gibi onu saran konuşma bilincinin arkasında, kötü bir saklambaç oyununun olduğunu anlıyordu.

Kızıl kürsünün arkasında kollarını açan öfke ile yumruklarını kaldırıp, indiren, bu adamın bir Mesih gibi ortaya çıkmak için, hafif eğik ensesini nasıl diktiğini, dolgun yanaklarında şeytanca bir gülümsemeyle ellerini ceketin ceplerine sokarak, elinde kırık bir haç ile aşağı yukarı nasıl yürüdüğünü görür gibiydi. Yumuşak ve uysal bir tavır içinde öfke ile kelimelerin gürlediğini, çalışkan bir demircinin örs üzerine vurduğu çekiç darbeleri gibi ikna gücünün gittikçe eksildiğinin hissedildiği sözleri duyuyordu. Ama Enver Paşa, basit bir yolcu gibi uğradığı bu salonda müthiş bir şekilde ilgi çekmişti. Pek tabi ki, dükkâna girmezse, istenilen fiatın çok yüksek olup olmadığını bilinemezdi.

Zinoviye, delegelerin kongrede istediği ilgiyi artık kendine göstermediklerini hissediyordu. Enver Paşa içeri girdiğinde ortaya çıkan dikkat kopukluğu hala toparlanamamıştı. Bir politik toplantının derin anlamını kargaşaya getirmek için, bu kongreye katılanlara amaçlarını neredeyse unutturmak için sadece görüntü vermesinin yettiği bu adama gösterilen fanatik ilgiye karşı, en becerikli hatiplerin bile yapabileceği daha fazla bir şey yoktu.

Zinoviye, konuşmasının sonuna geldiği için memnundu. Hep arka locaya dönen enseleri görmekten bıkmıştı artık. “Yoldaşlar!” dedi, yeniden. Sesi, yağmur zamanı bir nehir gibi şarıldadı. “Biz buraya Doğudaki kardeşlerimize ellerimizi uzatmak için geldik. Doğrudan ve yürekten istiyoruz. Artık diplomasi istemiyoruz!”

Alkış devam ederken, tercüman Enver Paşa’ya Zinoviye’in bitiş cümlelerini tercüme etti. Enver Paşa kaşlarını kaldırmış, gözlerini kısmış ve ne düşündüğü gözlerinden anlaşılamayacak kadar göz kapaklarını dar bir çizgi halinde kapamıştı.



Enver Paşa, ertesi gün Rus komünistlerinin nazarında ne derece düştüğünü biliyordu. Zinoviye ve Radek ona kongrenin diğer oturumlarına katılmasını istemediklerini bildirmiştiler. Oturumlardan birinde yapmayı düşündüğü konuşmayı da okumadan, Moskova’ya geri dönmeliydi.

Enver Paşa dişleri arasından bir ısıklık çaldı. Bu kadarı da fazlaydı. Zinoviye’in “diplomasi olmayacak güvencesinde ki sözlerde Rusların dostluğunun ne olduğu anlaşılıyordu!” Kendini onlara zorla mı kabul ettirmişti? Onu kendileri bizzat çağırılmamış mıydı? Demekki, kendi isim olarak tutul-



muş, gücü kullanılmış ve Doğu halklarını cezbetmek, oltayı iyice yutmaları ve Rusya'nın bunları iyi ganimet toplaması için ismi yem olarak kullanılmıştı. Ne varki, şimdi onların da gördüğü gibi nasıl bir sevgi ile karşılanmıştı. Şimdi de geri çekiliyorlardı. Rekabetten korkuyorlardı. İsmi önde olsun ama, bu ismi taşıyan bir insan olmasın demekti bu.

Sovyet önderlerinin arzularına uyarak, bugün kongreden uzak durmalı, Moskova'ya dönmeliydi. İçine bazı sürprizlerin olacağı doğuyordu.

Yola çıkmadan önce arkadaşları ve hemşehrileriyle bir araya geldiğinde, yabancılar bile Enver Paşa'ya saygılarını sunmak için gruplar halinde onu arıyorlardı. Enver Paşa, herkese gittikçe daha da keskinleşmeye başlayan, şüphelerini, endişelerini yansıtmıyordu. Ama bütün varlığı acıların altındaydı. Kongrede söz söylemesi engellendiğinde ilk anda bunu nefsinde yedirememiş, yine de küçük bir teselli bulmakta gecikmemişti. Kongrenin, Doğu halklarının diğer delegeleri onun gibi tahammül gösteremiyordu. Onların konuşmalarında açıklık eksik olmayacaktı – en azından o öyle sanıyordu. Meselâ Taşkent'ten gelen Türkistan temsilcisi Narbutabek. Bu oradaki anlaşmazlıkları çok iyi biliyor ve Sovyet hizmetinde olsa bile daha açık ifadeyle kendini tehlikeye atmaktan sakınmıyordu.

14 Eylül 1920'de 3. oturum başladığında Narbutabek konuşmacı kürsüsündeydi. Doğu halklarının temsilcisi olarak yaptığı ve büyük alkış toplayan konuşmasında şunları söylüyordu:

“– Bana sadece onbeş dakika verildiğinden, zamanım kısıtlı.” (“sadece” kelimesini kendine has biçimde üstüne basa basa söylemişti. Çünkü Rus konuşmacılar hiçbir kısıtlama olmaksızın iki saat kadar konuşma yapıyorlardı.) “Doğu'daki çalışan yığınların durumu olağanüstü önemli-

dir. Sadece bizim için, Doğu halklar için değil, bilakis Sovyet hükümeti için de önemli. Çünkü, hedefi Doğuya yönelmiş, kendine bunu görev edinmiş bir hükümet, pek çok dil ve diyalekt konuşan milyonlarca insanın seslerini dinlemelidir.

Delegeler olarak görevimiz, Sovyet hükümetine isteklerimizi açık ve berrak bir şekilde sunmaktır. İhtilâlin ilk günlerinde Bolşevikler, Krenski'nin kapitalist; "Zaferle sonuçlanıncaya kadar savaş" söylemine "Halkların kendi kaderlerini tayin hakkı" ile karşı çıktılar. Ve bu Rus İmparatorluğundaki elli üç millette güçlü bir yankı uyandırdı. Biz, Doğu halkları, "halkların kendi kaderini belirlemesi" çözümüne inandık ve bugüne kadar da inanıyoruz. İdealin ve dünya ihtilâlinin liderlerine, yoldaş Lenin, Troçki, Zinoviyeve ve diğerlerine inanıyoruz. Ama şimdi bu kongrede bizim ne istediğimiz dile gelmeli, çalışan müslümanların ve Doğu halklarının sesi dinlemeli. Bizim talebimiz, hürriyetin, eşitliğin ve kardeşliğin gerçekten tatbik edilmesidir, sadece kâğıt üzerinde kalması değil. Doğu'da, batıdan farklı ilgilerin olduğunu hepimiz biliyorsunuz. Bundan dolayı komünist fikirlerin Doğu'da böylesine uygulanması orada direnişle karşılaşır. Bu hususta, Sovyet hükümeti farklı bir ölçüt kullanmalıdır. Komünist partiye üye olmayan delegelerin talepleri, Kafkasya, Türkistan ve eski Rusya'nın kıyı da köşede kalmış bölgelerinin özel talepleri ve farklı ilgileri de ele alınmalı, görev olarak altı çizilmeli ve denilmeli: Yoldaşlar, eğer Doğu halklarının özellikleri dikkate alınır ve bu kâğıt üzerinde değil gerçekten yapılacaksa, müslümanlar, Sovyet hükümetiyle birlikte yürümek istiyoruz.

Biz Türkistanlılar, şimdiye kadar hiçbir yerde yoldaş Zinoviyeve'i, Radek'i ve diğer önderleri görmediğimizi söyleyebiliriz. Orada ne olduğunu, oradaki Sovyet hükümeti idare-

sinde işlerin nasıl gittiğini göstermek için bize gelmek zorunda kaldılar.

Biz Türkistan ihtilâlcileri iki cephede savaşıyoruz: Her yeniliği düşmanca karşılayan yobazlar sınıfı ve Rus şövenizmiyle. Türkistan'daki gerçek durum, ne yoldaş Zinoviyev'in ne de yoldaş Lenin ve Troçki'nin bahsettiği gibidir. Üç yıldır orada neler olduğunu onların hiçbiri bilmiyor. Türkistan'ın durumu burada açıkça gözler önüne serilecek, sonra önderlerin gözleri önüne getirilecek ve sonrada umulur ki bir iyileşme olsun.

Türkistan'daki bu örnek, İslâm dünyasının diğer ülkelerinde de tekrarlanacağı için, bizde iki, üç yıldır sürdürülen politikayı tam olarak tanımanızı ve düzenlemeler yapmanızı teklif ediyoruz. Size sesleniyoruz: Kendi Rus karşı devrimcilerinizi götürün, sizin ülkeye soktuğunuz millî ayrımcılık yayan elemanlarınızı geri çekin, komünizm maskesi altında çalışan kendi kolonizatörlerinizi de götürün!

Teorik olarak Sovyet hükümeti, Doğu'nun ve İslâm Rusya'sının sesini Kasım 1917'de yoldaş Lenin'in çağrısıyla farkına vardı. Bunun içinde şunlar da vardı: Bugünden itibaren dininiz, âdetleriniz, millî ve kültürel değerlerinizde hürsünüz ve engellenemez! Buna hakkınız var. Kendi ülkenizi siz kendiniz yönetmelisiniz. Kendi hayatınızı, kendi tarzınızda ve arzunuzda kendiniz kurmalısınız.

Bu sözlerden sonra, bizim Sovyet hükümetinden ayrılabilmemiz mümkün mü?"

Kongre yedi gün sürmüştü. Delegeler her akşam büyük salonda toplanıyorlar, Bakü göklerinde binlerce yıldız parlarken, gece yarısına kadar pencerelerden ışık demeti dökülüyordu. Bu pencerelerin arkasında politik ilgileri çeken pek çok sözler ediliyordu.

Bakü, kara altının şehri, Batı Avrupa, İran ve Doğu Asya arasındaki ticaret yolunun düğüm noktası. Azerbaycan'ın başkenti. Çok eski zamanlardan beri güçlü olanların arzularını kamçılayan yerdi. Büyük İskender, Atilla, Cengiz Han, Timur. Her zaman dönümünde yeni fetih orduları gelmiş, Azerbaycan'da zamanın tekerleği döndükçe, bu yer altı zenginlikleriyle varlıklı bölgenin Rus yayılma politikasına kurban gitmesi de o kadar kaçınılmaz olmuştu.

1801'de Rusya, Gürcistan'ı ilhak etmiş, ardından, elini Azerbaycan'a uzatmıştı. Gence kalesi kuşatılmış, vahşice kan döküldükten sonra ele geçirilip, Rus Çariçesinin şerefine adı Elizabethpol olarak değiştirilmişti. Bu halâ sonu gelmeyen savaşların ayaklanmaların, yağmaların, katliamların korkunç olayların başlangıcı olmuştu. Burası, Rusya tarafından çok arzu edilen bir bölgeydi ve Bakü tamamen bu gücün altındaydı. Çünkü Azerbaycan halkı hiç durmadan Rusların zorba ve keyfi rejimine karşı ayaklanıyordu. Aynı şekilde Kafkasların diğer müslüman, hristiyan halkları da, yabancı baskıya karşı çıkıyor, istemiyorlardı. Kırılmayan bir başkaldırı gücünün tarihi bir ispatı olarak, kırk yıl kadar Kuzey Kafkasya'da hürriyet ve bağımsızlık için mücadele veren Şeyh Şamil ortaya çıkmıştır. Rusya, bu kahramanlık ve kendini kurban eden fedakârlık karşısında geri adım atmak zorunda kalmış, kısa bir süre de olsa, adalet ve hak gücün üstünde zafer kazanmıştı.

Rusya ile İran arasında 1828'de yapılan Türkmençay anlaşması ile İran'ın hiçbir şekilde Azerbaycan bağımsızlık mücadelesine katılmayacağı kayıt altına alındığında, bu, Orta Asya tarihinde çok üzücü bir son nokta olmuştu. Dışarı doğru Azerbaycan halkı boyun eğer görünmüş ama, boyun eğmeyip, hep kendi dilini kullanmıştı.

Birbirini takip eden on yıllarda Bakü'de petrol endüstrisi hiç durmadan gelişmiş, üç petrol bölgesinde yüzlerce petrol kulesi binlerce olmuştur. Bu arazi petrol ve gaz kaynaklarının bıraktığı fazla suların salındığı çamur volkanlar gibi yığılmış, petrol depolarının sekizyüz elli kilometrelik boruları Batum'da sona eriyordu. Apşeron yarımadasındaki gaz rezervi hiç buz tutmayan koyun derinliklerinden çıkarılıyordu. Bütün bu işlenen zenginlik Rus efendilere asla rahat vermiyordu.

Ve işte yüz yıldan fazla süren baskıdan sonra Azarbaycan halkı için kurtuluş saati gelmiş gibiydi.

Rusya'da ihtilâl, eski rejimi yıktığında, Bolşevikler eski rejimin sefahatını kızılıklar içinde kutlamaya başlayıp, alevlerin yansması, kan kokuları kızıl bir sis gibi ortalığı kapladığında Azerbaycanlılar ayaklarındaki zincirleri kırmışlardı. Önce yeni bir hürriyet bayrağı yükselmiş, uzun süre bastırılmış güçler ortaya çıkmış, uzak bir yıldız gibi görülen umutlar gerçek olmuş, yabancı istilâcılar kovulmuştu. Burada da toprak kanla kızarıyordu.

28 Mayıs 1918'de Gence'de Millî Meclis toplanıp, Azerbaycan'ın bağımsız cumhuriyet olduğu ilân edildiğinde, sadece Bakü, Rus varlığından kurtulamamıştı. Bolşevik Rusya'da, en az Çarlık kadar, bu şehre önem veriyordu. Ama Bakü'nün müslüman halkı için dile getirilmeyen yeni acılı zamanlar başlıyordu.

Mart 1918'de Ermenilerin, Bolşevikler adına işledikleri kanlı cinayetler, Azerbaycan hükûmetini bütün gücüyle Bakü'yü kurtarmaya yöneltmiş, kendi askeri güçleri yetmediğinden Türkiye'den destek istemişlerdi. Yardım çağrısı kısa sürede yankı bulmuş, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa güçlü bir askeri birlikle hemen yardıma koşmuştu.

Astarhan'dan yola çıkan bir Bolşevik alayının, Bakü Sovyeti yönünden tahmini, Nuri Paşa'nın yürüyüşünün devam etmeyeceğiydi. İşçi, asker ve denizci meclisleriyle yapılan genişletilmiş bir Sovyet toplantısında kuzey İran'da bulunan İngilizlerden yardım isteme kararı alınmış, Enzeli'den Dunsterville komutasındaki bir İngiliz alayı yola çıkmış, Bakü Sovyeti buna "Centro-Flotte'nin icra komitesi diktatörlüğü" adını vermişti.

Türkler şehri iki ay kuşatmışlar, İngiliz ve Ermeni birlikleri ayrılmadan önce son bir defa daha katliam yaptıktan sonra 14 Eylül'de şehirden ayrılmışlardı. Nuri Paşa, Bakü'ye girmiş, Bakü hürriyetine kavuşmuş, Azerbaycan hükûmeti, oradan buraya taşındıktan sonra Bakü, Azarbeycan'ın başkenti olmuştu.

Tabi, Bakü'nün tarihi bununla bitmiyordu. Bağımsızlığını yeniden kazanmak için gösterilen yüz yıllık arzu iki yılını bile durduramayacaktı.

Harb bitmiş, Türkiye yıkılmış, Anadolu millî harekâtı başlamıştı. Yunanlılar Anadolu'ya çıktıklarında Türkiye gücünün olağanüstü büyük kısmını yitirmiş bulunuyordu. Mart 1920'de İstanbul, müttefik birlikleri tarafından işgal edildi. Türk ordusunun kalan kısmından Mustafa Kemal silâhlı bir kuvvet teşkil etmiş, aynı zamanda, eğilimleri İngiliz emperyalizmine karşı olduğundan, Bolşeviklerle bir anlaşma zemini aramaya başlamışlardı.

Harekât devam ediyordu. Ama Bolşevikler, önce Kuzey Kafkasya'ya, sonra Bakü'ye sonra da bütün Azerbaycan'a girdiklerinde, geri çekilmeyi unutarak savaşmadan yeniden ele geçirdikleri bu yerlerde kaldılar.

Bakü'de âdeta cehennem hayatı başlamıştı. Bu şehrin duvarları arkasında o zamana kadar yapılmış herşeyi unut-

turan ne varsa yapıyordu. İnsanı hiçbir şeyin olmadığı sahneler, görmemek için insanın gözlerini kapatacağı resimler ve bütün bunlar çıldırması bir beynin çılgın fantazileri değil, gerçeğin ta kendisiydi. Rotarmistlerin (Kızıl ordu askerleri) ateş salvoları, şehri bir salgın hastalık gibi silip süpüren yağmacı sürülerin bağırışları, sarhoş denizcilerin vahşi saldırıları karşısındaki savunmasız kadınların çığlıkları, kan birikintileri içinden uçarcasına kaçanlar, kırılan cam ve tahtaların parçaları, öldürülenlerin hırıltıları. “Çeka”nın binlerce kurbanı hemen Bakü yakınındaki Nargen adasına götürülüyordu. Bu adaya “Ölüm Adası” demeleri hiç de sebepsiz değildi. Trenlerin bütün vagonları tıklım tıklım, Kızıl proleterya adına yapılan bu “soygun haftası”nda ele geçirilen yağmalar, Kızıl Azerbaycan’ın dünya ihtilâlinin merkezi Moskova’ya hediyesi olarak gidiyordu.

Bu kan sarhoşluğu dinip, “Azerbaycan Sovyet Hükûmeti” Bakü’ye yerleştikten sonra, Bolşevikler yeni oyunlara başlamıştı. Peki, Leninizm idealinde olan insanlar, saldırgan, yağmacı, soyguncu muydular? Nasıl bir anlayıştı bu? Eğer, kapitalizmden kurtarıcı olsalar, daha fazla kazanmazlar mıydı?

Artık, kızıl Rusya’nın her zaman Doğu halklarının hizmetine dostluk içinde hazır olduğu düşüncesinin samimiyetinden şüpheye düşmeyecek insan gerçekten halâ olabilir miydi? Gürcistan ve Azerbaycan “bağımsız” cumhuriyetler değil miydiler? Ancak, bütün bu olaylar süslü kelimelerle doldurulup geçilecekti. Peki ya şimdi olanlar? –Ülkenin ekonomik, sosyal, ruhî ve kültürel olarak zorlanması– sınırların ötesini aşmıyordu. Çünkü, bütün dünyada bolşevizm yanlıları, Sovyet Rusya’da baskıların ayıp olduğuna inanıyordu.

Politik durumu sağlamlaştırmak, doğunun ve İslâm dünyasının sempatisini kazanmak için, kongre Bakü’de top-

lanmıştı. Eyleme geçirilmediği müddetçe, kelimeler ucuz şeylerdi. Dostluktan, dürüstlükten ve refahtan yeteri kadar bahsedilmişti!

Şimdi kızıl konuşma kürsünün arkasında delegeler duruyordu. Macar komünist önderlerinden Bella Khun, sadece Sovyet hükümetinin, işçilerin hükümeti olabileceği ve parlamentaryer demokratik hükümetin proleteryanın arzularına cevap vermeyeceğine dair ateşli tezler savunuyor, bir Hindli komünist olan Fazlı Kadir, Sovyet Rusya'nın Hindistan'da İngiliz emperyalizmine karşı yürütülen savaşta yardımcı olabileceği umudunu yumuşak ve etkili jestlerle ifade ediyor, Korkmazov, kürsüye çıkarak (Zinoviyev ve Radek'in emriyle) Narbutabek'in konuşmasının tesirini silmek için; bir dünya ihtilâlinde bahsedildiği yerde, Türkistanlı yoldaşların özel ve kendi işlerinden bahsetmelerinin son derece abes ve söz konusu olamayacağını ilâve ediyordu.

Enver Paşa'nın deklarasyonu okunmak üzere kürsüye gelmişti. Pek çok şey yanında Enver Paşa şunları diyordu: Her halk, geleceğini kendi tayin etme hakkına sahip olmalıdır. Eğer sadece hükmetmek için yapılıyorsa, biz harbe karşıyız. Biz işçileri mutlu görmek istiyoruz. Biz soygunculuğa karşıyız. İşin meyvalarını başkası topluyorsa, ister içten gelsin, ister dıştan gelsin hiç fark etmez, karşıyız. Erkekler ve kadınlar arasında fark gözetmiyoruz.

Suskunluk, yerini alkışlara bıraktığında, Doğu'nun ezilmiş milletlerinin temsilcileri arasına ustaca girmiş olan Sovyet ajanları, en küçük bir fısıltı işaretini, bir mimiği kaçırmamak için gözlerini dört açmışlardı.

Salonun pencerelerinden ay mavisi bir karanlık görülüyordu. Bu "kara şehir" in sokakları, Avrupa mahallesine götüren caddeleri ıssızdı. Sükûnet içindeki gökyüzüne doğru petrol kulelerinden çıplak ve büyük bir orman yükseliyor-



du. Ve Hazar denizi, hafif dalgalarla, Apşeron yarımadasını döverken, ezelden beri aynı şarkıyı söylüyordu tabiat. Milattan sonra dokuzyüz kırkda Arap Coğrafyacı Mesudî şöyle yazıyordu:

“Bu çerçevenin karşısında (Bakü’yü kastediyor) adaları var. Onlardan birisine kıyıdan en az üç günde ulaşıyor. Burada yılın belli zamanlarında büyük gürültüler işitilen, en yüksek dağlardan daha yükseğe çıkan alev sütunları görülen bir volkan var. Bu alevler denizi öyle uzakları aydınlatıyor ki, yüz mil öteden görülüyor.”



Enver Paşa elindeki diviti masaya bırakmış, eklemelerinde hafif bir yorgunluk hissediyordu. Moskova’ya geldiğinden beri kimbilir kaç mektup yazmıştı. Bunun için çok anlamsız vakit harcamıştı. Ama bu da, onu karamsar saatlerinin geçmesine yarıyordu.

Kâğıtları yavaşça katladığında, şimdi olduğu gibi, ruhu sıkıldığında, aklına takılan aynı soruya soruyordu kendi kendine; “Peki, ben niye hala Rusya’dayım?” Plânlarının herhangi bir şekilde ilerlediği söylenemezdi. Oysa, hazırды. Bugün de İngiliz emperyalizmine karşı Bolşeviklerin savaşını desteklemeye hazırды, ama Sovyet Rusya, Doğu halklarına tam hürriyet ve bağımsızlığını vermesi şartıyla. Pratikte bu iş çok başka şekil alıyordu. Eğer en küçük bir kazançları olmayacaksa, Türkistan Türklerine, müslüman halklara ne yararı olurdu. Bu açıkça görülüyordu. Çürük cevizler gibi içi boş cümleler, arkası görülen dokuma gibi kaygan konuşmalar, eğer gerçeğin ışığını göstermeyecekse ne gereği vardı? Önceki gün Kremlin’de devrimin lideri Lenin tarafından

kabul edilmişti. Bu çıplak alınlı adam, ona önemli bir söz söylemişti. “Asya Asyalılarıdır! Sovyet Rusya, Asya halklarının ancak gökyüzünde kavuşacakları bir cennet olacaktır!” Söylediği pek çok sözün anlamı aşağı yukarı bunlardı. Kafkasya’da, Türkistan’da, Buhara’da, Hive’deki vahim durum, onlara traji-komik bir alay gibi görünüyordu. Lenin, Hindistan’da, Mısır’da, Arabistan’da ve diğer yabancı emperyalist güçlerin hükümranlığı altındaki yerlerde ihtilâlcî hareketlerden bahsediyordu. Kendi hükümet sisteminin, Türkistan ve Kafkasya’daki milletleri getirdiği ve hiçbir şekilde savunulamayacak durumu atlayarak, havayı çizen seri kol hareketleriyle, gülümseyerek, savunma durumuna getirdiği kalın dudakları ve birbirine yapıştırdığı iki parça kara kömür gibi parıldayarak kâğıt gibi ince yüz derisine sokulu çekik gözleriyle konuşuyordu. Bu adamın insan üzerinde pek hoş olmayan bir etkisi vardı. Göğsünde taşıdığı ve bütün dünyada gerçekleştiğini görmek istediği herhangi bir kaos hissediliyordu.

Peki, Enver Paşa’nın daima ve tekrar tekrar diğer Bolşevik liderlerle yaptığı konuşmalar? Son derece sinir bozucu her şeyi bilirim azametindeki Troçki’yle, Radek’le, Litwinow’la veya Karahanla, bu pis boğazla bu koyun postu yakalı deri ceketini ile aşırı sık giysiler içinde dolaşıp duranların konuşmaları hep aynı idi. Ona söyledikleri her şey, sadece kendi çıkarlarından yana idi. Enver Paşa ayağa kalktı ve mektupları ceketinin iç cebine soktu. Kısa süre önce, Dışişleri dairesi komiserliğinden Karahan tarafından Moskova’da kaldığı sürece kendisine tahsis edilen evi terk etti.

Üç yıla yakın bir süreden beri “eskiden ve şimdi” arasında sıkışıp kalmıştı. Vatani terk ettiğinde her şey kırıklar, yıkıntular içindeydi. Geçmiş hayatının istemeden batmış bir parçası ile, –şimdiki zaman– içinde koşturduğu çıkmaz so-

kakların karmaşıklığı onu, Cemal Paşa'yı, Talat Paşa'yı, Bahaddin Şakir'i ve diğer birkaç arkadaşını İstanbul'dan Kırım'a götürecek olan torpidoya bindiklerinde o an, asla vatanına bu kadar acıyla, derinden bağlı olduğunu hiçbir zaman hissetmemişti.

Kör ümitsizlikle geçen birkaç hafta içinde yeni bir ümit, yeni bir eylem büyümeye başlamıştı içinde. O, olayların akıntısına kapılıp, boş bir saman çöpü gibi sürüklenecek bir adam değildi. Önce, Kafkas cephesindeki birliklerin kalıntularıyla ilişki kurmak için yelkenli bir kayıkla Kırım'dan Kafkasya'ya gitmeyi denemiş ama, tabiat onun çabalarıyla alay ediyordu. Karadeniz, insan gücünün başa çıkamayacağı dağlar gibi dalgalara dönmüş, fırtınanın savurduğu dalgaları dördüncü kere geçmek istediğinde kayığın direği kırılmış, iki gece ve üç gün fırtınanın gücüne tabi olmak zorunda kalmıştı. Enver Paşa, Kafkasya sahillerini görmüş, ancak, fırtına o perişan tekne enkazını tekrar Kırım sahiline attığında gözden kaybolmuştu. Bu olaylar kargaşası sadece plânlarını alt üst etmekle kalmamış, olağanüstü heyecan ve uğraşlar sağlığını da ağır ölçüde tahrip etmişti. Akciğer enfeksiyonuna bağlı ağır bir grip onu hasta yatağına attığı gibi günlerce kendine gelemedi. Çevreden haberi olmadı. Sonra tekrar kramp girmiş gibi kolları oynamaya başladığında, ateşten kör bir pırlıtu oturmuş gözlerini açmaya başladı. Etrafına uzun uzun bakıyor, siyah derin çatlaklar oluşmuş dudakları arasından birbiriyle bağlantısız kelimeler çıkıyordu. Hastalıktan çıktığında bir iskelet gibi kalmıştı. Şakakları yaşlanmışçasına çökmüş, yanakları veremliymiş gibi erimişti. Bütün vücut zayıflığına rağmen, nekahat döneminde bile yeni yollar arıyordu.

Hep birlikte yola çıktıklarında şimdi Avrupa'da olan Talat Paşa, onun da Avrupa'ya gelmesi için haber yollamıştı.

Öyleyse Avrupa-Almanya-Berlin!. Berlin! Geçmiş canlanı-verdi hafızasında. Hatıraların albümünden bir bir resimler çıkıyordu. Onları görmek istemiyor, artık geri gelmeyecek kadar uzakta kalmış güzel günleri yeniden hatırlamak istemiyordu. Artık, onun için, sadece yarın vardı. Her şey, bazen olağanüstü göz kamaştırıcı bazen son derece ümitsiz geçitlerle doluydu. Herşey değişmiş, yerini değiştirmişti. Berlin yepyeni karanlık bir yüze bürünmüştü. Berlin'e vardığında Alexander meydanında ateş arasında kalmış insanlar koşuyor, birileri bazı kumanda kelimeleri bağıyor, kadınlar çığlık atıyor, çocuk ağlamaları, kaçanların sığındıkları karanlık kapı boşluklarında inliyordu. Sonra makinalı tüfekler takırdıyordu.

Enver Paşa zorlukla oralardaki bir otele ulaşmış, odasına girdiğinde ilk yaptığı şey, siper almak olmuştu. Kurşunlar karşı duvara çarpıyordu. Camlar kırılıyor, sıvalar boğuk seslerle yere dökülüyordu. Berlin'i bu defa böyle bulmuştu. Değişen şartlar, burada onun kararmış hislerini aydınlığa çıkaramazdı. Yeni Almanya, sonsuz bir umutsuzluk içindeydi. Sararmış yüzler, gıda maddesi satan dükkânlar önünde uzun kuyruklar, duvarlara, reklâm direklerine sıçramış kan lekesi gibi yapıştırılmış kırmızı ilânlar. Trafiği tamamen durduran veya geceleri sokakları karanlığa boğan grevler ve -bütün bu sıkıntılar ve yakınmalar üstüne züppece bir hafiflik olan gayri tabi uğraşlar- mantar gibi çoğalan dans kafeleri, ıslıkla çalınan moda şarkılar, zırhlı arabalar...

Enver Paşa ilk iş olarak bir sanatoryum aradı. Burada doktorların nezaretinde kısa bir dinlenme ve bozulan sağlığına tekrar kavuşmak istiyordu.

Ama uzun süre faaliyetten uzak duramazdı. Herhangi bir şekilde yeni bir yol arayıp bulmalıydı. Talat Paşa, ulaşabileceği tek arkadaşıydı. Aynı şekilde Berlin'de bulunan kü-

çük kardeşi Kamil Bey, Enver Paşa'nın eşini Almanya'ya getirmek üzere İstanbul'a gitmiş, bir anda, bütün aile ve arkadaş bağları çözülmüştü. Said Halim Paşa ve Halil Paşa İstanbul'da tutuklanmış, babası Malta'ya sürülmüş, kardeşi Nuri Paşa'da aynı şekilde tutuklanıp, Batum'a getirilmişti.

Enver Paşa, Berlin'de bulunan İttihad ve Terakki komitesinin birkaç üyesi ile temasa geçmişti. Hemen etrafında büyük bir grup oluştu. Hızlı bir mektuplaşma sürdürüyor, Moskova'ya tekrar geri dönme kararında olduğundan o sırada bir Spartakist kongresi için Berlin'e gelen ve Alman imparatorluk hükûmeti tarafından tevkif edilen Karl Radek\* ile uzun konuşmalar yapıyordu. Radek, Enver Paşa'ya Moskova'ya gidebileceğini söylüyordu. Sovyet Rusya, İngiliz emperyalizmi ile savaşan herkese kucak açmak, destek olmak istiyordu. Sovyet Rusya aynı zamanda, Anadolu'nun da yanındaydı ve Kafkasya'daki ülkelerin bağımsızlığını tanıyordu. Enver Paşa, herhangi bir şekilde vatanına hizmet edebilme arzusu ile yandığından hemen öyle acele ile karar veremiyordu. Onu ordudan tard ederlerse ne yapardı? Eğer bugün ona, vatani için basit bir asker olarak savaşabilme fırsatı verselerdi, bir an bile tereddüd etmezdi.

Anadolu'da ciddi şeyler oluyordu. 9 Mayıs 1919'da İstanbul Rum Patriği, bundan sonra Türkiye'de yaşayan Rumların tebalık görevlerini yerine getirmeyeceğini ilân etmiş, bunun üzerine, Bab-ı Âli ile ilişkiler kesilmişti. 15 Mayıs'ta Yunan birlikleri İzmir'e çıkmış ve o çevredeki Anadolu topraklarını işgal etmişlerdi. Yeni karışıklık, yeni tehlikeler! Ne olacak? Gelecekte Türkiye'nin durumu nasıl olacak? Gelecek olacak mı acaba?

---

\* Karl Radek'i Berlin'e hapisshaneden kurtaran Enver Paşa olmuştur. (E. Cihangir)

Bütün düşünceleri, plânları, eylemleri, fikirleri sadece vatanının selâmeti, milletin geleceği üzerine kurulu Enver Paşa gibi bir adam için nasıl azap dolu günlerdi bunlar? Bu acılara Almanya'da daha fazla katlanamazdı. Ve bir gün Bahaddin Şakir'le kendilerini Moskova'ya götürecek uçağa atladılar.

Berlin'deki ikâmeti büyük sessizlik içinde bitmiş, hava alanına uğurlamaya sadece bir kaç kişi gelmişti. Yolcu listesinde adı "Ali Bey" olarak geçiyordu. Pervaneler dönüp, tekerlekler hareket edip, gittikçe hızlanırken yer arkada kalmıştı. Çok aşağılarda minicik insanlar, minicik şapkalarını sallıyorlardı. Sonra uçak tam hızla, pırıldayan bir yaz günü gök yüzünün derinliklerine daldı.

Seyahat nasıl sona erecekti? – Kowno'ya zoraki iniş yaptıklarında Enver Paşa casus sanılarak tevkif edilerek, Kownov hapisanesine kapatılmıştı.

Enver Paşa, bunun bir hata olduğunu söylediye de sözleri rüzgâra söylenmiş gibiydi. İnanmayarak omuz silkiyordu. Her şey meydana çıktığında gerçeğin ne olduğu görülürdü ama, – Ne zaman? Ne zaman? Tekrar omuz silkme. Enver Paşa duvara karşı koştuğunu görüyordu. Yanlışlığın düzeltilmesi için başka türlü bir imkân yoktu. Onu serbest bırakmaları herhalde fazla uzun sürmezdi. Ama bir hafta geçmiş ve bir hafta daha –defalarca sorgulamalar yapılıyor ve her seferinde yeniden aynı soru cevap oyunları tekrarlanıyordu– her seferinde Enver Paşa'nın zaten zorlukla hâkim olduğu itidali biraz daha bozuluyordu. Bu muameleden şikâyet etmesinin herhangi bir sebebi olmamalıydı. Yine de, belli bir ölçüde serbest hareket edebiliyordu. Fakat her şey gittikçe daha tahammül edilmez oluyordu. Diğer tutuklularla konuşmalar çok kısa bir süre için olabiliyordu. Bahçe duvarları arasında severek yaptığı gezintiler bomboş zaman öl-

dürme idi. Beklemek, sahili olmayan bir yere doğru uzanan sabırsızlığı tahrik ediyor, ateşliyordu. Bazen bir gün daha, bir saat daha tahammül edemeyeceğini sanıyordu.

İki ay sonra serbest bırakıldığında bunu bir mucize olmanın yanında, hayatı önünde yeniden tutunabileceği bir gerçek olarak görüyordu. Ondört gün sonra Berlin'e geri dönmüş, sonra ikinci kere Moskova'ya uçmuş, ama talihsiz bir şekilde aynı olaylar ikinci kere tekrarlanıyordu. Bu defa da Riga'da casusluk şüphesiyle hapse atılmış, yine her şey daha önce olduğu gibi bilinmeyen bir kıyıya doğru yeniden sürüklenmeye başlamıştı.

Enver Paşa, sınırlarda dolaşan bir çaresizlik içindeydi. Ne kadar acı çektiğinin farkında değildi. Kimsenin onu görmediği yalnız olduğu zamanlar, kendine hâkim olmanın donuk maskesini yüzünden indiriyordu. Uyanık olmaktan korkuyordu. Her saat; yavaşça ilerleyen sanki içinden hiç çıkamayacağı bir ahtopotun kolları gibi sarıyordu. Bu sonsuz işkencelerin birinden kurtulduğunda, bir başkası başlıyordu. Uykuda bile renk renk, iç içe geçmiş rüyaların vahşi dansları onu bekliyor, bir türlü durup dinlenmek bilmiyorlardı. Riga'da, sonbahar yavaşça yaprakları döküyor, günler gittikçe kısalıyor, kış soğuğu duvarları aşıyordu. Geceleyn pencerenin parmaklıkları arasından kristal avizeler gibi ışıldayan bir kaç yıldız görülüyordu. Ara sıra bu hapisten kurtulup kurtulamayacağından şüphe etmeye başlamıştı. Akli, bu şüpheyle abartılı, asabî, bir depresyonun darbesinin ne olduğunu tanıyordu. Günlerce bu tür fazla kurgulamanın kötülükleriyle uğraşmış, sonra, birden bire selin şiddetli akışı önündeki bir set gibi hepsi bitmişti. Üç buçuk ay sonra gene hürriyetine kavuşmuştu. Ama Moskova'da, başta ona oynanan bu kötü ve ikili oyun, şaşırtıcı bir şekilde hızla yeni intibaların etkisi altında renk değiştirip, bu etki he-

men hafızasının ufkunda gerçekleşmeyen bir şema gibi duruyordu.

Moskova'da yeniden dostça karşılanmıştı. Ona kibar bir biçimde davranıyorlardı. Enver Paşa'da aynı şekilde en kibar tarafını gösteriyor ama, kişisel olarak kimseye yakın durmuyordu. Bu geri duruşla, sürekli olarak bu ilişkiyi saklı tutuyor, uyarıcı bir içgüdü ile davranıyor ve bütün bunlara keskin zekâsıyla ulaşıyordu. Plânlarının ne ölçüde gerçekleşeceğini görmek için araştırmalara başlamıştı. Ama hemen aklına fazla uğraşmadan arzu ettiği gibi gerçekleştirebileceği ona biraz bulanık da olsa, uygun bir şey gelmişti. Kalbinde taşıdığı Türkiye'ye geri dönmek, ama bu ümitsiz bir başlangıç gibi görünüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın yetkili temsilcisi olarak Moskova'ya gelen Bekir Sami Bey ona, Rusya'da kalmasını, oradan mümkün olduğu kadar vatani için çalışmasını söylemişti.

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa hareketi gittikçe genişliyordu. Millî güçleri etrafında toplamış, kongreler tertiplemiş, Anadolu ve Rumeli Müdafayı Hukuk Cemiyeti birleşmiş, ve şu açıklamayı yapmıştı: "Yurdumuzu tehdit eden iç ve dış tehlikelere karşı millî vicdan uyandı... 30 Ekim 1918'de Osmanlı hükûmeti ile müttefikler arasında tesbit edilen, Türklerin bulunduğu yerlerin sınırları ve Türk halkının çoğunluğu teşkil eden yerlerde bütün bir birlik kurulmalıdır. Ülkemizin dokunulmazlığını ve millî bağımsızlığımızı olduğu gibi, saltanatın ve halifeliğin kalmasını güvence altına almak için, millî güçleri ve halkın iradesini uyandırmaya çalışmak zarurettir. Osmanlı topraklarının herhangi bir yerinin işgali ve özellikle Ermenistan'ın bağımsız olma hareketi veya anavatanın aleyhine, Yunanistan'ın yapacağı her hareket direnişle karşılanacaktır.."



Mart 1920'de müttefik kuvvetlerin birlikleri İstanbul'u işgal etmeleriyle, birçok Türk gazeteci ve politikacı tutuklanmış, millet vekillerinin büyük kısmı Ankara'ya millî hareketin ana merkezine geçmişlerdi. İstanbul Divan-ı Harbi toplanıp, Mustafa Kemal Paşa asi ilân edilmiş ve "millî kuvvetlerin teşkilinden" dolayı ölüme mahkûm edilmiş, ama bu, onun Ankara'dan direnişi organize etmesine engel olmamıştı. Türk hükûmetinin şimdilerde kabul etmek istemediği, ama Türkiye'nin politik ve iktisadî sonu olacak olay ve günün birinde baskı altında kabule hazır olduğunu söyleyecekleri Sevr antlaşmasının imzalanmasından korkuyordu. Haklı olduğu sonra ortaya çıkacaktı. Antlaşmayı kabul etmeleri için Babı Âli'yi zorlamak istediklerinden, müttefiklerin arzusuyla Yunan birlikleri Edirne, Trakya ve Anadolu'nun birçok yerini işgal ederken, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanmış, Mustafa Kemal başkan seçilerek, parlamentonun bütün gücünü üzerine almış, saltanatı dışarıda bırakarak, İstanbul hükûmetini tanımadığını ve işgal gününden itibaren yapılan bütün muameleleri kabul etmediğini açıklamıştı.

Müttefik kuvvetler için zor bir meseleydi. Eğer İstanbul hükûmeti Sevr Antlaşmasını imzalarsa bile, gittikçe güçlenmekte olan Türk milliyetçileri önceden kabul edilen her türlü yükümlülüğü reddedeceklerdi.

Enver Paşa, Türkiye'deki gelişmeleri büyük ilgi ile takip ediyor, elinden geldiği kadar, sınırlı imkânıyla yardım etmeye çalışıyordu. İki defa bütün tehlikelere rağmen tekrar Almanya'ya gitmiş, kendini ikaz edenlere, gülümseyerek cevap veriyor, bu seyahatlerin sebepleri üzerinde suskunluğunu koruyordu. Sadece Berlin'de bir kongreye katıldığı biliniyordu. Aynı zamanda, Sovyet Rusya'nın büyük istekle uğraştığı Türkistan'daki Türk ve müslüman devletlerdeki siya-

sî olayları da büyük dikkatle takip ediyordu. Parola şuydu: Bağımsızlık, kendi kendini yönetme, hürriyet. Bunlar üzerine Radek ile Berlin'de çok uzun konuşmamışlardı, ama şimdi yeteri kadar onları tanıyordu. Onları inandırdığı sürece, onlar da onun isteklerini memnuniyetle yerine getireceklerdi. Moskova'da geçirdiği süre içinde daha iyi aklını toparlamıştı. Türkistan memleketlerine sürekli olarak bağımsızlık garantisi veren kırmızı Rusya'nın, Sovyet devletlerini gösteren haritada kesin hudutları bulunmuyordu. Her sınırın içinde Bolşevik önderler tarafından örneği görülmemiş bir yok etme politikası uygulandığını görüyordu.

Sovyet Rusya önderlerinin soğuk komalarla serzenişleri, onların acımasızca saldırarak, sistematik bir şekilde boyunduruk altına almak istedikleri bu ülkelerde, Sovyet hükümetinin uygulamaları ispatlıyordu. Enver Paşa'nın çok iyi incelediği Bolşevik projesinde, dostane birleşme ve bağımsızlıkların desteklenmesiyle ilgili hiçbir şey yoktu. Bilakis şunu diyorlardı: Mülkiyetin kalkması ve Kafkasya ile Türkistan'ı Ruslaştırılmak, kendi kültür, dil ve dinlerinde yabancılaşmaları gerektiği idi.

Enver Paşa büyük üzüntü ile 1920 yılı başında yapılan pek çok antlaşma içinde Doğu ülkelerinin siyasî gelişme ile ilgili hiçbir not bulunmadığını tespit etmişti. 26 Ocak'ta Moskova ile İran arasında bir dostluk paktı yapılmış, aynı ayın 28'inde Rusya ile Afganistan arasında eşit hakları esas alan ve yedinci, sekizinci maddelerinde Doğu halklarının bağımsızlıkları ve kendi kaderlerini tayini ve özellikle de Hive ve Buhara hanlıklarının tanınması yer almıştı. Aynı şekilde Türkiye'de, Afganistan ile 1 Mart'ta yapılan antlaşmada da her iki taraf bütün Doğu halklarının tam bağımsızlık hakları ve Buhara ve Hive devletlerinin bağımsızlıklarının korunması da tasdiklenmişti. 4 Mart'ta Rusya, Buhara ile,

bir başka antlaşmayı da bir yıl sonra Hive hanlığı ile yapmıştı. Enver Paşa, daha sonra bu ülkelerin adım adım esarete gidişini, fevkalâde antlaşma olacağını hissediyordu. Bir çok merasimlerle evraklar getirilmiş, kutlamalarla imzalar atılmış ve sonra bütün bu yüce belgeler, herhangi bir zaman kaydı olmaksızın herhangi bir söz içinde kaybolmuşlar ve bütün yazılı haklara rağmen, zor kullanma politikası kesintisiz devam etmişti.

16 Mart'ta Rusya ile Türkiye arasında imzalanan bir antlaşma ile Türkiye, Rusya tarafından silâh ve harp malzemeleri ile destekleniyordu. Önce olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa büyük bir inat ve kararlılıkla Anadolu'nun hukuku için savaşıyordu. İtilaf devletlerinin korktuğu başına gelmişti. Ağustos 1920'de İstanbul hükûmeti Sevr Antlaşmasının hükümlerini bildirmiş, buna karşı, Ankara'daki Türk milliyetçilerinin hükûmeti bu kabulü geçersiz saymıştı.

Millî Meclis sürekliliğini açıklayarak, birkaç ay sonra kabul ettiği yeni anayasa da şu hükümler yer almıştı:

**Hakimiyet, kayıtsız, şartsız milletindir. Yönetim sistemi temel olarak halkın kendisine dayanır. Güç kullanma ve kanun çıkarma hakkı, halkın tek temsilcisi Büyük Millet Meclisidir. Türk devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir."**

İngiltere ve Yunanistan bu karışık ve müşkül işi nasıl çözeceklerini gerçekten bilmiyorlardı. 1920 Şubat'ında Londra'da toplanan konferansta, Ankara'yı Bekir Sami Bey'in temsilıyla; Türk milliyetçileri çok uygun bir program sunmuşlar, fakat Yunanlılar eğilmez bir tutum içine girmişlerdi. (Bu onların zararına olmuştu. Çünkü, harp bununla bitmemiş, Yunan ordusu aradaki on gün içinde tamamen perişan olmuş,

Mustafa Kemal başarıya ulaşmış, İstanbul hükümeti ortadan kalkmış, Lozan'da İtilâf devletleri, Türklere, uğrunda savaş-tıkları şeyleri geri vermişti).

Bu harbin sonunda Enver Paşa, 1920'nin başlarında yapılan anlaşmaların aldığı durumu gördükten sonra, hemen yeraltı çalışmalarına girişmişti. İçten içe alıştığı ve bir zamanlar onu Moskova'ya sürükleyen, muhalif olduğu, şimdi yön verdiği şeyin kendi bilgilerinden yola çıkarak gerçek gibi görünenin birer aldatıcı resimlerden ibaret olduğunu biliyordu. İlk olarak o, Bolşeviklerin akıllıca yaptıkları söz oyunlarının farkına varmıştı. Hem de herkesten daha hızlı. Çünkü o Moskova'ya geldikten hemen sonra kurulmuş olan "İslâm İhtilâl Cemiyeti" birliği halâ, Doğu halklarının Rus yönetiminde hür ve herhangi bir baskı olmaksızın yaşayabileceğini sanıyordu. Hatta bu birliğin üyeleri arasında hür olacağı inancını taşıyan ve Rusya'nın onların bağımsızlık mücadelesinde yardımcı olabileceğini sanan Hindistan, Mısır, Arap ve diğer Doğu halklarının temsilcileri de vardı. Rusya'daki müslüman ülkelerin hürriyeti sesleri artık kelime olarak pek ikna edici değildi. Berlin'de çıkarılan "Liva-el İslâm" (İslâmın Bayrağı) dergisinin bunca çalışması, kırk milyon müslüman Türk'ün boyunduruk altında yaşadığı gerçeği karşısında neye yarardı? Öyleyse bundan sonra da Rus plânları desteklenmeli miydi? "İslâmî İhtilâl Cemiyeti" birliğinin dünyadaki bütün müslümanların ilgilerini çekmek gibi bir hedefi yok muydu?

O zamana kadar birliğin temsilcileriyle birlikte çalışan Enver Paşa, gittikçe yollarının ayrılmaya başladığını görüyor ve sık sık yapılan oturumlarda bazı fikirlerin nasıl çarpıştığına şahit oluyordu. Bütün hareketliliğine rağmen, bu zamanda ciddi ve tamamen melankolik denilebilecek bir tavır gösteriyordu.

Talat paşa'nın 15 Mart'ta Berlin'de öldürüldüğü haberi onu derinden sarsmıştı. Talat Paşa, bu muhteşem kamil insan ve dost, bir Ermeni cani katilin kurbanı olmuştu! Ona arkadan sokulup sırtından vurmuşlardı. O böyle bir ölümü hak etmemişti. Ve arkadaşının kaybının acısı suikastçıya karşı açılan davanın gidişini önceden tahmin ettiğinden, haklı bir öfke ve infial ile karışyordu. Bu dava o zamanki durumun gidişatına uygun olarak tamamen tek taraflı yürütülen mahkemede 51. madde uygulanarak katil beraat ettirilmişti.

Dünyada ne kadar çok zalimlik var diye düşündü. Burada, Moskova'da daima apaçık karşısına çıkıyordu. Kendi halkına böylesine bir zulüm uygulayan devletten nasıl yardım ve hakkaniyet beklenebilirdi ki? Yabancılar önünde gerçekler maskeleniyordu. Onu bütün modern teknik donanımlara sahip bir basımevine götürüyorlar, muhteşem bir ipelik fabrikası gösteriyorlar, örnek bir işçi lojmanı, bir okul veya hijyen ve amaca uygunluğuyla örnek donanımlara sahip bir çocuk sığınma yurdu gezdiriyorlardı. Mavi, yeşil ve altın renkli soğan gibi kuleleriyle muhteşem katedral Kremlin'in muhteşem abidevi yapısını, Kızıl meydandaki, Kızıl askerlerin merasim geçişlerini, şehrin merkezindeki ana caddelerde hareketli geliş gidişi, Kuznetski köprüsünde askeri bandonun "Enternasyonal"i çalışını görüyordu. Aynı gözboyama metotları, bir zamanlar 2. Katerina'nın, Kırım'daki vekili Prens Potemkin tarafından da kraliçe oraya teftiş gezisine geldiğinde uygulanmıştı. Yönetimi sırasında meydana gelen tasvir edilemeyecek kadar berbat sefaleti maskeleyerek ve gözden düşmemek için 2. Katerina'nın geçeceği güzergâh üzerine, muhteşem köy maketleri yerleştirilip, Çariçenin gözü boyanarak, çok memnun bir şekilde başkentine dönmesi sağlamıştı.

Şimdi Moskova'da, aynı şekilde yabancıların gözünü "Potemkin Köyleri" gibi muhteşem mizansenlerle boyamak istiyorlardı. Bu dış parılının altında nelerin saklı olduğunu kimse bilemezdi: Yeteri kadar hammadde bulunamadığından işletilemeyip kapatılmış sayısız fabrikalar, Lenin'in marksist bir söylemle bildirdiği "Din halk için afyondur" sözü üzerine ölü rüzgârları esen dev kiliseler, her kurşunda bir insanın hayatını kaybettiği bilinen Çeka'nın gece çalışmalarında makinalı tüfek seslerini izleyen motor sesleriyle karışık iş makinalarının çukur kazma ve gömme işlemleri.

Drejinskiy'in sınırsız güçle oturduğu Bolşaya –Lubyanka caddesindeki evde kimler kaybolmuyordu? Drejinskiy, soluk yüzlü dudakları, aşağı sarkık ve kısık göz kapakları arkasından soğuk ve keskin bakışı olan birisiydi. Eğer yalan söylendiğini hissederse, adamın bir şişenin mantar tıpası gibi sımsıkı insanla dolu bir hücreye sardalya bahğı gibi istif edilmesi veya geceleyin, petrol lâmbalarının donuk ışığında bahçeye götürülerek bir bodrum penceresinden uzanan bir makinalı tüfeğin namlusunun kara ağzı önüne, kan sıçramış duvarın dibine dikilmesi kaçınılmaz son olurdu.

Ve şimdi de açlık başlamıştı. Rus halkı için tasavvur edilemeyecek ölçüde bir felâket. Yabancıların girmedığı Moskova'nın yan caddelerinde, dar sokakların küçük evlerinde kıtlık büyük hızla yayılıyor, kemiklerden etleri sıyrıyordu. Kadınların, çocukların, gençlerin, yaşlıların hepsinin gözlerinde aynı boğucu açlık vardı. Dişlerin arasına birşey alınsın da ne olursa olsun. Sadece herhangi bir şeyi çiğnemek, herhangi bir şeyi yutmak. Titreyen parmaklarla dolaplar süpürülüyor, dükkânlara depolara sürünerek girip bir şeyler aranıyor, sonra pislik ve haşaratın berbat ettiği zindan gibi evlerden ellerinde bir parça bez veya o zamana kadar hatıra diye kutsal sayılarak saklanılan bir yüzükle dışarı çı-

kıp, bunlarla bir parça ekmek, bir kese kâğıdı kurumuş meyva için pazarlıklar ediliyordu. Hele milis askerler yumruklarıyla ellerindeki bu sonsuz kıymetli şeyleri alırlarsa ne korkunç acı duyuyorlardı. Ve çocuk sürüleri, çalan, yağmalayan küçük ve pis vücutlarında salgın hastalıklar yayan çocuklar..? Onlara karşı ava çıkılır, sanki kürekle bodrum köşelerinden dışarı atılır, raf arkalarından, köprü menfezlerinden süpürülür ve toplananlar herhangi bir toplama kampına gönderilmek üzere istasyona getirilir, hastalıklı olanlar kurşuna dizilirdi.

Aydan aya yokluk artıyordu. Köpekler, kediler yenip bitmiş, fareler ve damlardaki samanlar “hiçbir şey” bulamaktan daha iyi idi. Hatta açlığı cesetler bile durduramıyordu.

Enver Paşa bu zaman içinde, Zinoviyev’in besili yüzünü ve Karahan’ın şık kıyafetine baktığında, bunlara karşı içinde aniden yükselen bir nefret dalgası kaphıyordu. Binlerce, onbinlerce aç insanın acıları acaba bu beyler üzerinde hiç bir tesir yaratmıyor muydu?

Enver Paşa 1920 Ekim’i ortalarında Buhara’ya gitmek üzere Moskova’yı terkettiğinde, ifade edilemeyecek ağır bir baskıdan kurtulmuştu. Ölüm, orada etrafında nasıl karanlık bir ölüm vardı. Görülüyordu, hissediliyordu, teneffüs ediliyordu. Kendi sağlıklı vücudundan ve şartlara göre iyi doldurulmuş midesinden utanıyordu. Peki bu büyük dünya ihtilâli liderleri Kızıl Rusya’daki insanların acılarını, sadece halkın özel veya kendi işleri olarak mı görüyorlardı?



Enver Paşa, kendine yaver olarak refakat eden Muhittin Bey ile birlikte, Moskova’daki günlerinden sonra, Buhara’ya

doğru yola çıktığında biraz olsun ferahlamasına rağmen, hiçbir şey ona keyif vermiyordu. Hep geçtikleri manzaraya bakıyor, hep kafasını sallıyordu. Hep tükeniş, fakirlik, harabe, yıkıntıydı gördükleri. Acaba Bolşevikler; yükselen refahı, köylerde barışı, şehirlerde canlı bir hayatı gömüp yok etmekle ne yapmışlardı? Ve bütün bunlar hiçbir şey yapmadan seyredilmeli miydi? Eğer güçlü, temiz müslüman köylüler Sovyet icra kuvvetlerine kurban giderlerse sessizce bir kenarda mı durulmalıydı? Enver Paşa sert bir hareketle çenesini öne çevirdi. Onun için mesele bitmişti.

“Buhara-i Şerif”, kutsal Buhara! Enver Paşa’yı yüzlerce parıldayan kubbeleriyle selâmlıyordu. Renkli dev karhanlar, tot sarısı evler karmaşası üzerine asılmış duruyorlardı. Evler arasından dar ve bilmece karmaşası içinde ağ gibi sokaklar uzanıyor, şehri, bir çok burçlarla taçlandırılan geniş surların üzerinde güneş, bir top gibi asılı duruyordu.

Ve Enver Paşa, bu sükûnet içindeki güzelliğin sadece bir resim gibi parlayan güneş ışığının melankolik tatlılığı içinde, halkın yüzündeki endişe ve yokluğun karanlığı ile gölgelenmiş olduğunu fark ediyordu. Doğu ülkelerini yeteri kadar tanımış olan, Macar Türkolog Wambery bir keresinde “İslâmın kutsal merkezi Mekke değil, Buhara’dır” diye yazmıştı. Ama bugünkü Buhara’yı kastetmemişti. O zamana, yani geriye bakıldığında, Buhara başkentinin, Orta Asya’nın sadece önemli bir alışveriş merkezi değil, aynı zamanda yüksek derecede bir kültür merkezi de olduğu görülürdü. Muhteşem güzellikte eski camiler –renkli pişmiş toprak, kabartmalar, camlaştırılmış kiremitlerle süslemeleri çılginca israf edilmiş mimarî harikaları– halk arasında efsaneleri anlatılan ermiş mezarları, çok uzaklardan gelen müslüman ziyaretçilerle dolardı. İçlerinde dinî ve kısmen de dünyevî ilimlerin tahsil edildiği medreseler genç müslümanları yığın ha-



linde kendisine cezbederdi. Şehrin ortasındaki tepe, Emir'in sarayının duvarlarıyla çevriliydi. Şark tarzı hayat, bütün zenginliğini renk, koku ve ses coşkusu içinde gözler önüne sererdi. Bu tantana, sadece bahar geldiğinde yeniden canlanmak için soğuk ve kış aylarında biraz azalırđı.

Dağlardan yuvarlanan çığlar boğuk gürültülerle vadilere yuvarlayıp, nehirler yığınlar halinde buz kütlelerini sürüklediğinde, Buhara'nın başkentinde büyük bir canlanma olurdu. Pazar tıklım tıklım, satıcılar ve seyirden hoşlananlarla dolardı. Türkmenler, Tacikler, Hindular uzun cübbeler içinde dolaşırken, Özbekler beyaz veya kırmızı-mavi sarıklarla, Kırgızlar kahverengi giysiler ve Afganlarsa kaftanlı olurlardı. Süvari grupları atlarını koşturur, tek hörgüçlü, çift hörgüçlü deve kervanları sokaklarda, kıyılarda, Registana, büyük pazar yerine götürölünceye kadar beklerlerdi. Ağır havan çanları dong-dong diye çalar, eşekler anırır, güvercinler damlarda guruldar ve Buhara'da yüzlerce yuvası olan leylekler, her yerde hatta eski siyaset meydanı denilen idam yerlerindeki "Ölüm kuleleri" üzerine dev yuvalar yaparlar ve minareden müezzin ezan okurken bile gagalarıyla çıkarıldıkları takırtı sesini kesmezlerdi.

Sokağa açılan dükkânlarda uzun gece kıyafetlerine benzeyen "Çarpan"larıyla, ustura ile kazınmış kafalarında küçük örgü takkeleriyle ustalar bağdaş kurmuş otururlar, terziler, sanatlarındaki becerilerini ve diktiklerini gösterirler, çömlekçiler kendi yaptıkları renkli çömleklerin ortasında oturur, masmavi sırlı çay fincanlarını, sarı, kahverengi, yeşil yemek tabak ve eşyalarını sunarlardı. Halıcıların ellerinde Buhara sanatının en usta eserleri gezer, kırmızının farklı tonları çok kullanılır örneklerde ise sıcak, çiçekli renkler olurdu. Araba yapanlar da vardı. Bileyiciler, tahtacılar ve kuşak dikenler. Kuşaklar geniş ve uzun, ekseri metal aksamlı

olan çok sık olmasa da, bazen kıymetli taşlarla da süslü, Buhara erkek kıyafetlerinin tamamlayıcı kıymetli bir parçası olurdu. Taşıyanın hoşuna giden veya zenginlik alâmeti olarak sadece gösteriş için belde bıçak eksik olmazdı.

Medrese avlularındaki; Evliya Paşa, İmam-ı Samani, Eyüp Peygamber, Babai Şeyh gibi evliya mezarlarına hevenk hevenk giysi ve çaput bağlanır, çevresine sessizce mum yakılır, küçük bir seccadeye diz çökmüş hafızlar dualar okur, renkli esvaplarıyla ilk bakışta hemen göze çarpan farklı bir dilenci tarikatı olan Kalenderiler dini hikâyelerle dinleyenleri cezbederler, soytarılar halkı güldürür, dervişler camilerin önlerinde sessizce otururlardı.

Meyva ağaçlarının çiçeklerinin gül rengi kârlarının zamanı geçip, Kemal Şar-i Rud üzerinde çayırılar ipek yeşili yapraklarla dolduğunda, Bahaeddin bahçesinde “Kızıl Gül Bayramı” yapılarak, Hazret-i Evliya Bahaeddin hatırlanırdı. Sayılamayacak kadar çok dut ağacı hemen her yerde, bahçelerde, tarlalarda, sokaklarda, avlularda yollar ve su kanalları boyunca ipek böcekleri için dikilmişlerdi. Her taraftan erkekleri taze yaprakları taşır, ipek yıkar, kurutur, yumak yaparken görürdünüz. Kadınlar toprak sarısı evlerde bodrumlarda dokuma tezgâhlarına oturarak hiç durmadan pırl pırl iplikler eğirir ve halı dokurlardı.

Buhara vahasında güneş sicağı otları yakar yakmaz, meyvalar ağırlaşır olgunlaştığında, pazarlar muhteşem güzellikleriyle kavun, karpuz, kayısı, erik, nar ve üzüm ile ballanıp dolar taşardı. Vaha bir kere daha çiçekli bir yeşil ile süslenir ve geceleyin uzaklarda göçebelerin çoban ateşleri görülürdü.

Ama Buhara-i Şerif için bir değişim zamanı gelmişti. Mollalar her şeye karışmaya başlamış, dindarlık gittikçe sertleşmiş, arkasındaki kültürel yapının zorladığı fanatik bir

şekil almıştı. Hükümet uzun süredir istisnasız hep eski kafalılarda elinde sadece despotik davranışlarda bulunuyor ve her şeyi eskiden olduğu gibi bırakıyordu. Büyük Rusya, vassal devlet Buhara'yı destek vermek için oradaydı. "Benim bir orduya ihtiyacım yok. Buhara'nın güvenliğinden Rusya sorumludur, askerler bana çok paraya mal oluyor" düşüncesi, Emir'in çıkış noktasıydı.

Hükümet değişiminden sonra da; –Emir Said Abdül Ahad'ın ölümünden sonra 1913'de oğlu Said Mir Alim Han tahta geçmişti– bir değişiklik olmamış, aynı usul aslına sadık kalınarak devam ediyordu. Halk dua etmeli, gazete okumamalı, Allah'ın sevdiği şekilde yaşamalı ve ülkenin hudutları dışında ne oluyor meşgul olmamalıydı.

Buhara'nın eski sarı toprak duvarları içinde sessizce mevcut hükümet sistemine karşı olan bir yeni zaman ruhunun çekirdekten çıkması bir mucize miydi acaba?

1905'den 1906'ya kadar, bu yeni politik akımın yandaşları kendileri verdikleri isimle "Genç Buharalılar", demokratik-ihtilâlcî bir komite kurmuşlardı. Bütün takibata ve engellemelere rağmen, Türkiye'den gelen uyanık ilerleme ruhunun fırtınasında taze bir havayı teneffüs etmişler bir kere.

Kırım, Bahçesaray'da, Pan-Türkist hareketin bir havarisi olan İsmail Bey Gaspıralı tarafından çıkarılan "Tercüman" gazetesi, eğitim ve devlet düzenindeki reform fikirlerini yayıyor ve büyük gizlilik içinde "Genç Buharalılar"a da ulaşıyordu. Bunların çoğu başka ülkelerde okumuş veya Mekke'ye yaptığı Hac dönüşünde bir müddet İstanbul'da kalmış kimselerdi. Burada gözleri açılmış, tam bir şaşkınlık içinde dünya ahvalinin değiştiğini görmüşlerdi. Mukayese yaptıklarında, hükümdarın kendi ülkesinde yaptığı ihmalin sonuçlarını acıyla fark ediyorlardı. Ülkelerindeki halkı koza-

nın içine hapsedilmiş ipek böceği gibi görüyorlardı. Teokratik sistem etraflarını sımsıkı sarmış ve böyle devam ederse kendileri en kötü şekilde zarar göreceklerdi.

“Genç Buharalılar” komitesi bundan sonra yenilik fikirlerini halka taşıma kararı almışlar, sürekli artan üyeler bundan üşenmiyorlardı. Yıllar birbirini kovalayıp, günün birinde iş o kadar ilerlemişti ki, artık açıkça ortaya çıkabilirlerdi.

1917’de Rusya’da ihtilâl olduğunda ilk çıkışlarını yapmaya cesaret ettiler.

Emir, huzurunun bozulacağından korkuyordu. Yenileşme ve reform mu? O böyle şeylere kesinlikle razı olmazdı. Hayat, böyle düz ve rahat akarken, neden huzursuzluk ve inkılâp olsun? Günü ne kadar güzel düzenliydi. Sabah erkenden Saray camisine gidiyor, sonra haremi ziyaret ediyor, ondan sonra kalan bir kaç saatini de hükümet işlerine ayırıyordu. Şahin avı, biraz müzik, kırmızı meşaleler gibi zarif vücutlarını hareket ettiren genç köçekler, bunlarla vakit geçirmek hoş şeylerdi. Eğer uzun süren bir eğlenceden sonra dinç kalıp arzu ederse, Buhara’dan birkaç kilometre uzakta, gül bahçeleri içinde geniş verandalı yazlık av köşkü kendini beklerdi. Bazende, Stara-Murassa’dan daha uzun süreli ayrılır, büyük mahiyeti erkânıyla Kırım Yalta’daki sarayına veya Kerminah, Karşi, Çarcu, Hisar veya Kitab’daki saraylarına da giderdi. “Genç Buharalılar”ın cesaret edip, reform teklifleri ile gelmelerinden hiç hoşnut değildi. Bu işler daha fazla görmezlikten gelinmezdi, ama iş epey ilerlemişe benziyordu.

Devlet adamlarıyla görüşmüş, hepsinin görüşleri de aynı kendisi gibiydi. Tek tük de olsa sözler. Genç Buharalılara yardım edildiği üzerinde toplanmış, bu ikazlar, Emir’i sarsmaya yetmişti. Belki de mümkün görülen, bir ayaklanma olmadan önce istekleri kabul etmek daha iyi olurdu.

Ve Said Mir Alim Han, yürekten istemese de istenilen reformlara razı oluyordu.

Hiç ummadıkları kadar çabuk kazanılan zafer, “Genç Buharalılar” üzerinde büyük heyecan ve sevinç yaratmıştı. Emir’e bağlılıklarını bildirmek için bayraklarla saraya gittiklerinde bu sevinç gösterisi onların kara yazısı oldu. Bu yeni bir ruh içindeki fikirleri, bozguncu bir kâfirlik olarak gören mollalar, bu bayraklı gösteriyi menfur hattâ şeytanî ilân etmişlerdi. Emir’in karşısına çıkıp, telkin ve istirhamla kâfirliğe işaret ederek, hükümdarın elini uzatmasını istediler. Bunlar, Emir üzerinde tesirini göstermekte gecikmemiş, kısa zamanda komiteye verdiği bütün sözleri geri almış, sayısız tutuklamalar yapılmıştı. Hürriyet savaşçısı bazı Genç Buharalılar, bu tevkifattan kaçıp kurtulamadıkları için, bu şeytanî işin şüphelileri için uygun görülen müthiş dayak darbeleri altında acı içinde kıvranıp, mahvolmuşlardı.

Ama hareket böyle şeylerle yok edilemeyecekti. Tam tersine bu adaletsiz, haksız muameleler direnişi iki misli güçlendirmiş, hedeften şaşmamak için sabit bir niyet içinde kaçak Buharalılar, Bolşevikler nezdinde destek aramaya başlamışlardı. Bolşevikler de onların ricalarını cevapsız bırakmamışlardı. “Genç Buharalılar” komitesinin iyi niyetle gösterdikleri güven, Bolşevikler için zengin Buhara ülkesine girmekten daha az önemliydi. Bolşevikler, birlikleri hazırlayıp, harp ilân etme gereği bile duymadan Kızıl Ordu 10 Mart 1918’de Buhara sınırlarını aşmış, Siaeddin’i işgal etmişti. İki gün sonra Kesmineh şehri yağmalanmış, askeri kıtaların önderi Komiser Kolessow, daha otuz yaşında bile olmayan bu adam, sıradan bir saatçi iken bugün Taşkent Bolşevik hükümet şefi olmuştu. Emir’e bir ulti-matom verilmiş, bu ulti-matomda Kolessow, Bolşeviklerin dostu olan Genç Buharalıların yönetime gelmelerini ve Emir Said Mir Alim Han

tarafından kabul edilmesini istiyordu. Emir'in bu teklifi reddetmesi üzerine Kızılordu, yürüyüşüne devam ederek, başkente çok az mesafede bulunan Kapan istasyonuna kadar geldiğinde, korku içindeki öfke dolu Buhara halkı baş kaldırarak fanatik bir karşı savunmaya girişmişti. Kolessow ağız değiştirerek sözünü geri alacak, 24 Mart'ta Kızıl Tepe'de barış yapılacaktı.

Bu barış anlaşması zor karşısında olduğu için hep şüphe ile karşılandı. Bolşevikler, hata yapmışlar, Buhara'yı kendi güçleri ile ele geçirme fırsatı varken, gereksiz olarak bunu kullanmamaları boşuna olmuştu.

Emir ürkmüş, son derece huzursuz olmuştu. Bu anlaşma ile Sovyetlerle aralarındaki bütün sürtüşmelerin kaldırılacağını sanıyordu. Büyük bir gizlilik içinde Emir Alim Han, 12 Ağustos 1920'de bir kâğıt daha imzalamıştı. Bu belgede; Emir ordusunun bir kısmını silâhsızlandıracağını, aynı zamanda Genç Buharalılar –asında Sovyet plânlarını kesinlikle bilmiyorlardı– şahsi menfaatinin olmadığı bir bahane ile savaşa sokabilmek için iyi bir vesile idi. "Genç Buharalılar" varlıklarını göstermek için 18 Ağustos'ta Çurcu'da bir konferans toplanmışlar ve altmış delegenin katıldığı toplantıda despot Emir'e savaş açılması kararı almışlardı.

Bu olayın üzerinden, daha henüz ondört gün geçmeden, Kızılordu, artık çok az sayıda kalan "Genç Buharalılar"la birlikte Buhara şehri önüne gelmiş ve Buhara'yı işgal etmişti. Genç Buharalıların, ayaklanması sırasında Bolşevikler bilinen metotlarla, yağmaladıkları, soydukları –ve Azerbaycan işgalinde olduğu gibi ganimet yüklü uzun tren katarlarının Moskova'ya gönderildiği gibi,– (içinde Timur zamanından bu yana toplanan değer biçilemeyecek kadar kıymetli zenginlikler ve hazine yüklü on üç tren katarı) bütün eski eşraf, başkan ve mollaların tutuklanıp veya öldürül-

dükleri, el yazması kitaplarla dolu muhteşem kütüphanelerin yakıldığı esnada Emir kaçmıştı. 1 Eylül'ü, 2 Eylül'e bağlayan gece küçük bir refakatçi grubuyla sarayını terk etmişti. Memleketin diğer bir tarafından, doğu Buhara'dan bir direniş organize edeceği söyleniyordu. Karategin halkı, dağ Tacikleri, yayladaki Türkmen aşiretleri ayaklanmışlar, ama bu Bolşeviklere karşı sürdürülen sonunun ne olacağı bilinmeyen bir gerilla savaşıydı. Said Mir Alim Han çok geç uyanmış, ama artık onun yapabileceği bir şey kalmamıştı. Dizginleri çok uzun süre kasmış, zamanı çok az kullanmıştır. Şimdi ise, her şey kaybolmuş, kayıplara karışmış, hiçbir zaman geri getirilemez olmuştu. Doğu Buharahlının çoğu bütün suçu Emir'de görüyordu. Ilgisizliği, hükümeti yönetimindeki gevşekliği bütün bu felâketlere sebep olmuştu. Halkın, bu sevilmeyen hükümdara karşı düşmanca davranışı öylesine hissedilir hâle gelmişti ki, Said Mir Alim Han, 10 Mart 1921'de Buhara'yı terketmek zorunda kalmıştı. Beraberindeki bir kaç bin yandaşıyla Afganistan'a geçip, Kabil'den bir kaç kilometre uzakta bir yere yerleşmişti. Yanında gelenlerden üçyüzü koruması yanında kalmış, diğerlerini serbest bırakmak zorunda kalmıştı.

O andan itibaren yollara saldığı sayısız muhbirleri kanalıyla elinden kaçırdığı eski ülkesinden haberler alıyordu. Enver Paşa kendisiyle ilişkiye girdiğinde, yeni bir umuda kapılmıştı. Belki de Enver Bey ona, yeniden eski şaşalı günlerine ve bir zamanların debdebesine kavuşması için yardım edebilirdi.

Enver Paşa bu konuda harekete geçip geçmeyeceğine karar vermemişti. Şimdi her şeyden önce anti-Bolşevik olan kim varsa temasa geçip, Sovyet zulmüne karşı saldırıya geçmek için mümkün olduğunca geniş bir taban oluşturmaya çalışıyordu.

Enver Paşa, Buhara şehrinde sadece üç hafta kalmış ama, bu kısa süre bile, görmesini ve duymasını bilen bir insan için yeterliydi. Şikâyet üzerine şikâyet dinlemiş, endişeli ve korku taşıyan yüzler görmüş, halkın sefaleti kalbini parçalamıştı.

Buhara'nın yeni hükûmeti "Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti" ismini almıştı. Ne kadar ince düşünülmüş bir taktikti! Buharalı köylülere inandırıcı görünmek için "Sosyalist Cumhuriyet" yerine "Halk Cumhuriyeti" denilmişti. Her şey için Lenin'in sözlerini kendine şiar edinmiş bir proleter, Buhara'da bunları asla bulamazdı. Moskova gazetesi "İzvestiya"nın 28 Eylül 1920 sayısında bildirdiği gibi, üç buçuk milyon insanın yaşadığı ve marksist kıstaslara göre, gerçek anlamda beşbin işçinin bulunduğu bir ülkenin, Kızıl Rusya'nın yönetimi altında olması acı bir alay, bir istihza değil miydi?

Bolşeviklerin gelmesinden ve Emir'in kaçmasından beri Buhara'da yeni kurulan Buhara hükûmetinin berbat işlere başlamalarının üstünden bir yıldan çok az bir zaman geçmişti. Uğursuz "Sovyet" kelimesi başlangıçta çok mütevazı bir şekilde "Buhara Halk Hükûmeti" içine konduyrsa da, git-tikçe öne çıkmaya başlıyordu. Bu kelime, bir zamanların "Troya Atı" gibi, ülkeye yabancı hükûmranlığını getirmişti.

Enver Paşa, Buhara'da aynı fikirde olanlarla yaptığı son toplantıda: "– Şimdi işe başlamazsak, çok geç kalmış oluruz, iş işten geçmiş olur. Sovyetler bana sürekli casuslar yolluyorlar" demişti. Bir halı üzerinde bağdaş kurmuş oturuyor ve derin düşüncelerle etrafa bakıyordu. Buhara'daki Rus hükûmet temsilcisi görüşlerini, Enver Paşa'nın Buhara topraklarında uzun süre kalmasının Bolşevikleri rahatsız edeceğini bildirmişti. Enver Paşa; sanıyorum hoşlarına gitmedim, diye düşündü ve ellerini bir istridye gibi dizlerine dayadı. Gözle-



rini toplantıya katılanlara çevirdi. Acıyı tatmış, ateşli genç gözler ciddi bir gerilim içinde ona bakıyordu.

“– Kararımız ne?” diye biri sorduğunda;

“– Evet, aslında bana Afganistan’a gitmem teklif edildi. Fakat bana Doğu Buhara’da ihtiyaç olunduğu inancındayım.”

Hacı Sami onun fikrini teyid için kafasını sallayarak şöyle diyordu:

“– Size söyledim, Paşam, her tarafta işe sarılacak bir organizasyon yok. Şimdiye kadar siz burada değildiniz. Ben 1918’de Yedisu havalisinde savaştım. Benim gibi basit bir adam, bütün Kırgızları harekete geçirmeyi başardı. Ama sizin gibi yüksek vasıflı bir insan böyle büyük bir ün ile bütün Türkistan’ı ayağa kaldırabilir.”

“– Benim başarmam Allah’ın takdirinde Sami Bey. Ben vazifemi yapmaya geldim. Atalarımızın ülkesindeki, Türkistan’daki aç ve umutsuz Türk kardeşlerime yardım etmek için bütün gücümle savaşmaya geldim. Çözüm şu ki; müslümanlar arasındaki itilâflar kaldırılmalı, yabancı boyunduruktan kurtulmalı ve Türkistan’da bir devlet kurmalıyız. Kızıl emperyalizminin ve Bolşevik meselesinin bizim için köleleştirilmiş Doğu halklarının ellerinden hürriyetlerini almak istediklerini biliyorum. Bu büyük meselenin yanında diğerlerinin hiç önemi yok. Bundan dolayı, arkadaşlar;” Enver Paşa’nın sesi karamsar bir sıkıntıyla titriyordu: “– Bundan dolayı, bizim için başka bir hedef yok ve de olmamalı. Türkistan’ın bağımsızlığı için mücadele etmek, bizim için kaçınılmaz bir zarurettir. Kim bu gayri insanî hayatı çekmeye razı olup, onu hoş görür? Her kim, hepimizin sadece bir kere başına gelecek olan ölümden korkarsa, onu gelecek kuşakları lanetleyecektir. Ama biz ileride zulmü ve köleliği

tanımayan bir hayat sürdürmek istediğimizden hürriyet uğruna savaşmak için ölümü göze aldık.”

Enver Paşa bu toplantıdan sonra yaveri ile beraber oturduğu Dışişleri Bakanlığına gittiğinde çok sessizdi. Hazırladığı talimatları ve düzenlemeleri bir kere daha gözden geçirdi. Türk ordusununda bir zamanlar albay rütbesiyle şimdi Şirabad vilayeti askeri kumandanı olan Hasan Bey’e haber verilerek ona gelmesi bildirilmişti. Binecekleri atlar Buhara surlarının dışında hazır tutulacaktı. Sovyetler, aldatılmalydı. Eğer, şehir herhangi bir gözetleyici refakatçi olmadan terk edilebilirse, Doğu Buhara yolu açıktı. Sonra orada bir kongre toplanacaktı. Şu anda temsilciler yoldaydı. Bunlar Türkistan’ın hürriyet mücahitleri olan Basmacılar.\* Çeşitli bölgelerden delege olarak kongreye katılmaları için yola çıkmışlardı.

Enver Paşa ve Muhittin Bey aniden adımlarını hızlandırmışlardı. Açık dükkânlardan birinden uzanan bir el kan renginde su dolu bir kâseyi hızla yere serpmişti. Her ikisi de geri sıçradılar.

“– Buhara halâ katışıksız halis duruyor” diyerek, Muhittin Bey gülümsedi. Berber dükkânlarında bile her şey bugün çok dikkatli yapılıyor. Bu dökülen sudan bir diş çekimi veya bir Rişta hastasının tedavi edildiği anlaşılıyordu.

Enver Paşa yan sokağa göz attı. Orada dar bir köprü ile geçilen bir kanal kolu vardı. Böyle bir kan aldırma işinin yapabilmesi için su, berberin yakınlarında olmalıydı. Sülükler bunun içinden tutulurdu. Vücuttaki kötü deriyi yerler ve bir bıçakla alınırlardı. Yıllar önce böyle bir hastalığa yakalanan biri aklına geldi. Genç bir Buharalı tüccar Avrupa’ya gelmişti. Bir süre sonra ateşi çıkmış her tarafında iltihaplar

\* Basmacı baskın yapan demektir. Ruslar bunlara haydut çetesi diyorlardı.

oluşmuştu. “Buhariensis” Buhara hastalığı olmuştu. İlim dilinde Rişta hastalığına böyle diyorlar. Doktorlar çok ilgilenmişler ama, hiçbirisi bir operasyona cesaret edememişti. Hasta sonunda Buhara’ya geri dönmüş, kendini bir berbere teslim etmiş, berber, işini bitirdikten sonra küçük bir hünerle sülüklerin kafasını kesip, sülükleri gövdeleriyle beraber sarıp, hastayı iyileşmeye bırakmıştı.

Enver Paşa, bu küçük olaya hafifçe gülümsedikten sonra, Muhittin Bey ile konuşmaya başladı. Bu muhtemelen yakınlarında bir yerlerde olan Bolşevik ajanların duyabileceği için ortadan bir konuşma idi. Renk, gürültü patırtının hâkim olduğu Registan’a döndüler. Sayısız yerli halktan insanlar dört köşe bir meydana dolmuşlar, kavun, karpuz satıcıları keçelerin üstüne oturmuşlar meyvelerini yere yaymışlar, yan sokaklarda çeşitli eşyalar, minareler, hasırlar dükânlar boyu sıralanmıştı. Registan’a durmadan sallama, tokezleme yeni arabalar geliyordu. Yolda, arabalar, atlar, eşekler, sepetler ve meyva yığınlarından geçilmiyordu.

“– Peki, şehri ele geçirdiler diyelim, ama, Kızılordu burayı nasıl yönetecek. Ne ipeğin, ne derinin, ne pöstekinin ne de buradaki madeni eşyanın değerini anlamazlar ki!” diye, Enver Paşa’nın yaveri kaşlarını çatarak soruyordu.

“– Zenginliği yok etmek, zenginliği meydana getirmekten çok daha kolay” diye cevap verdi Enver Paşa. Ve dudaklarını büyük bir acıyla büktü. Düşünceleri yeniden alışılmış eski düzene girmişti (Hemen hemen aynı şeyi 1918’de Lord Balfour’da Çicerin’e karşısında söylemişti. Zenginlerin Rusya’dan kaçmaları üzerine yapılan konuşmada alayla karışık şu cevap verilmişti: Zenginleri fakirleştirmek kolay, ama çok daha zor olanı fakirleri zenginleştirmektir.)

Enver Paşa bu akşam dinlendiğinden uzun süre uykusu kaçtığından, karşılaştığı bu yeni durum, halâ huzursuzlukla

kanını yakıyordu. Yıllardır gerçek bir mücadeleyi ne kadar özlemişti. İşte şimdi yeniden!

Başının altına kollarını çaprazladı. Gece o anda tam bir sessizlik hakimdi. Zamanın geçişi sanki duyulacakmış gibiydi. Düşünceleri hiç durmadan tekrar tekrar bir yerlere kayıyor, hiç durmadan hayatının anlam kazanması için savaşmak zorunda olduğunu düşünüyor, nabzının atışını duyuyordu. Ama daha ne kadar sürecekti bu? Az rastlanan bir sağanak hali, vücudunu titretiyordu. Karanlıkta nereye gittiğini biliyor muydu acaba?

Penceresinin önünden küçük bir ışık geçti. Gece bekçileri sokakta dolaşıyordu. Sokak lâmbası bir ışık böceği gibi karanlıkta oynuyor, köpekler gece bekçisinin bir deri kayışla boynuna bağladığı davula vurdukça hırılıyorlar, sonra da uzun uzun uluyorlardı.

Buharayı Şerif uyuyordu. Şehrin onbir kapısı kapalı, sadece eski Buhara ile yeni Buhara'yı birbirine bağlayan on ikincisi Rus ajanlar için açık tutuluyordu. Ve gölgelerle dolu şehirde cinler, devler ve şeytanlar âdeta cirit atıyordu.



8 Kasım 1921'de Enver Paşa Buhara şehrinden ayrılıyordu. Günlerden Cuma, yanına Hacı Sami, Muhittin Bey ve Buhara Polis müdürü vekili Halil Bey Karşı-Darbasasi kapısına gelmiştiler. Enver Paşa sanki ava gideceklermiş gibi konuşuyordu. Eğer Bolşevikler bu avın ne olduğunu bilselelerdi, ellerinden ne geliyorsa yaparak engellemeye çalışıyorlardı. Bu dört adam öyle ağırbaşlı ve rahat bir şekilde kapıya geldiler ki, akıllarda herhangi bir kuşku uyandıracak durumları yoktu.

Güneş tepedeydi. Kış yaklaşmasına rağmen, bir bahar havası hakimdi. Şehrin yakınlarında buldukları sürede küçük yerleşim yerlerine rastlanıyordu. Ekseri bahçelerin çevrelediği basık evler, altın gibi ışıklı minareler, girişlerinde, uçlarında siyah ve beyaz at kuyruklarının bağlı olduğu iki uzun sııklı meraklılar. Koyu demir ağaçları altında ölmüşlerine bayram ziyaretine gelen sımsıkı kapalı kadınlar, sonra manzara uzaklara uzanıyordu. Tarlalar ve pamuk tarlaları yeniden başlıyordu. Nadişe’de iki tekerlekli arabalara rastlanıyor, uzaklardan arabacıların kendi kendilerine söyledikleri hep aynı tonda bir türkü duyuluyordu. Toprak örtüsü gittikçe fakirleşiyor, taşlar çoğalıyor, kumların içinde, diken ve çalılırların kökleri gözüküyordu.

Dört adam hızla yol alıyordu. Arkasında bir yerleşim yerinin olduğu bir tepe önlerinde belirivermiş, yakınlarında atlar bekliyordu. Hemen yolun yakınında gak gaklarla mavi siyah bir karga gökyüzüne doğru uçu.

Halil Bey “Eğer hurafelere inansaydık, şimdi geri dönerdik” diyerek güldü. “Bu uğursuz kuşun bağırtısı kötüye işaret sayılır.”

Enver Paşa büyük ciddiyetle: “Lütfen, kendinizi zorlamayınız”, diye karşılık verdi.

Halil Bey yüzünü şaşkınlıkla çevirdi: “– Ama bu sadece şakaydı!” Ancak o zaman Enver Paşa’nın gözlerindeki sessiz gülümsemeyi fark etti: “– Her karga sesinde tabanları kaldırıp kaçacağımı mı sanıyorsunuz, yoksa?”

“– Sanmıyorum.”

Enver Paşa elini hafifçe kaldırdı: “İşte atlar geliyor.” Tepeden bir kaç silüet belirmişti. Bunlar, uzun sııtlı, orta büyüklükte atlardı. Yumuşak, hafif bir tırısla geliyorlardı. Dört boş atı getiren süvariler yere atladılar. Nefi Bey, selâm ver-

dikten sonra: “Diğerleri kayaların arkasında bekliyorlar” dedi.

Enver Paşa, atlardan birisine yaklaştı. Önce hafifçe çenesini okşadı, eğerinin iyi olup olmadığına baktı. Süslü eğerin altındaki keçeyi, egeri yumuşatmak için yerleştirilen pamuk doldurulmuş örtüyü çekiştirdi, içine bir şeyler konmuş heybeyi düzeltti, ata atladı. Atın nalları arkasından sarı gri bir toz bulutu yükseldi.

Kısa süre sonra bu küçük gruba başka atlıların da katılmasıyla, sayıları elliye bulmuştu. Çok mütevazı bir sayı, diye düşündü Enver Paşa, “Ama kısa zamanda başka türlü olacak.”

Ve şimdi, Makedonya’daki çete muharebelerini hatırlatan boğuşma başlayacaktı. Gevşemiş bedenlerin işi değildi bu. Bir kere yemekleri az, sisin insanın içine işlediği geceler soğuk, kum kulelerde sıcak çöl rüzgârları yakıp kavurucu, müthiş fırtınalı yağmurlar yağar, hava ısısında çok keskin ve ani düşüşler olurdu.

Bir kaç gün sonra, ilk defa bir şehrin yakınına geldiler. Enver Paşa dürbünle baktığında, çok yakınlarda olan Karşı şehrine doğru deve kervanları tütün tarlalarından geçiyorlardı. Sonra Gürgenç’in resim gibi kale duvarlarıyla, Namaz-ı Cuma Mescidinin yuvarlak kubbeleri görülmüştü.

– Halil Bey!

– Emredersiniz Paşam?

Üzerindeki büyük ibrikten beyaz dumanların çıktığı bir ateşin etrafına oturmuşlardı. Basmacı grubundan kendine hitap edilen biri ayağa kalktı.

– Yanınıza bir kaç kişi alın, Düşenbe’ye kadar gidin. Orada kumandanlardan Ali Rıza ve hükümet temsilcisi Osman Hoca’yı bulun. Her ikisine de haber verilmeli. Bu mek-

tupları onlara verin. Enver Paşa göğüs cebinden iki kapalı mektup zarfı çıkardı. “Onlara hemen haber beklediğimi söyleyin!”

– İyi Tirmiz’e gidiyor musunuz?

– Tirmiz’e, evet, hava kararır kararmaz, buradan ayrılırız.

Kamptakilerden bir kaçı öndere ve Halil Bey’e bakıyordu. Orda ne gibi bir anlaşmaya varılmıştı? Kızılordu mensuplarına dikkat edilmeliydi.

Savaşçılardan, parıldayan gözleri üzerine muhteşem bir kırmızı alın çatkısı bağlamış, sırtını bir ağaca dayamış, baş parmaklarını göğsüne çapraz astığı fişekliğe sokmuş genç biri kendi kendine ıslık çalıyordu.

Derin boğuk bir ses: “O türküyü çalmayın!” Geniş omuzlu sakallı bir adamdı. Kolları iki meşe dalı gibi güçlü ve adaleli idi. Oturduğu yerden ellerini baldırlarına dayamıştı.

“Işıkla ne çaldığımı bilmiyorum.”

“Ey müslüman

İnanan bir kalbin var

Kurtar Hindistanı!”

Kalın sesli adam öfke ile bir kaç kıta daha söyledi. Kamp ateşi etrafında oturanlar kahkahalarla gülüyorlardı.

Öfkeli adam, beş parmağı ile sakalını çekiyordu.

“Bunda gülecek bir şey yok. Bu bütün Türkistan’da söylenir. Maalesef, şairlerimizden bazıları Bolşeviklere propoganda şarkıları yazıyor. “Kurtar Hindistanı! Halkımız uyuşturulmuş olmalı, Türkistan da söylenen şarkıya bak. Kurtar Hindistanı! Türkistan’ı kaybettik be! Lânet olsun Ruslara” Öfke ile cebinden çıkardığı küçük kabak şişesini

içindeki tütünüyle taşa öyle bir çarptı ki, taşın yanındaki portakal renkli salamander ürkerek kaçtı ve küçük bir alev gibi tozlara karıştı.

“Bana biraz çay koyar mısınız?” diyen Enver Paşa bir kayanın üzerine oturuyordu.

Muhittin Bey ayağa fırlayıp, bir fincana yeşil çay koyup, ona uzattı. Enver Paşa, Buhara'nın özelliği olan çayın acı tadına halâ bir türlü dili alışamadığı için bir kaç parça şeker atarak tatlandırıp, küçük yudumlarla içmeye başladı. Gözleri kampın her yanını tarayarak dolaşıyordu. Geçici olarak, son derece mütevazî yaşamaya alışmış bu insanların yemek meselesini çözmeleri kolaydı. Ama ya Basmacıların sayısı on misli, yirmi misli artarsa? Hele kışın şartlar çok elverişsiz olurdu. O zaman atlar için bile çayır bulmak, ot bulmak zor olurdu. Gözü birden acele ile filintasını eline alan iki ele takıldı.

– Mehmet Şükrü, ne yapıyorsun?

– Tetik hala düzgün değil. Ama Bolşevikler için yeteri kadar iyidir.

Muhittin Bey: “– Kendin yapabilirsin, eğerinin çantası bir âlet deposu gibi.”

– Şu âletlere bir bakayım.” diyerek Enver Paşa ayağa kalktı. Aletlerin önünü arkasını çevirdi, çok basit şeylerdi. Ama Mehmet Şükrü âletlerinden ötürü gururla gülümsedi. Muhtemelen istemeyerek de olsa tüfeğini yeni sistem bir başkasıyla değiştirmek zorundaydı.

– Hepimizin tamirci olması çok yazık” diyerek, gülümseyen Enver Paşa silâhı geri verdi.

Hacı Sami, dudakları arasındaki sigaradan derin derin çekerek: “– Bolşeviklerden lâzım olduğu kadar silâh alırız. Tabi şahsen gidip de alamayız. Elli, yüz kişiyle en yakın at-



larla en yakın köye gidilecek, polis karakoluna veya bir nöbet yerine baskın yapılacak, nöbetçiler ağızlarını bile açmadan bağlanacak, sonra dolu dizgin ganimetle beraber köyden çıkarılacak.” Olduğundan daha da tehlikeli görülüyor.

– Veya kadınlar bize, kampa mermi getirirler. Peçe ve örtülerinin altında yeterince gizleyebilirler.

“– Anlamamalılar.” Bu kelimeler ağır ve düşündürücü idi.

“– Eğer anlarılarsa, kötü olur” diyen, Halil Bey, yere uzanmış ve gökte daireler çizerek yere doğru yaklaşmakta olan bir doğanı izliyordu.

“– Çok kötü.” Bu genç adam en az yirmi yıldır bu kadar karamsar olmamıştı. Ayağa kalktı ve yavaşça atlara doğru gitti.

Biri arkasından: “– Zavallı genç” dediğinde;

Muhiddin Bey sordu. “– Niye ki?”

“– Ailesinin son ferdidir o. İki yıl önce ailesiyle beraber Andican’da yaşıyordu. Sonra babası, Celalabad’da Madamin Bek’in yaptığı savaşta şehit düştü. Büyük ağabeyi pamuk tarlasında çapa yaparken süngülenerek öldürüldü. Annesi şehirden cephane çıkarırken Kızılordu askerleri tarafından yakalandı.”

“– Kurşuna mı dizildi?”

“– Tabi, kurşuna dizildi. Sonra Sovyetler evini yaktı. Evin içinde kundaktaki küçük kardeşi de yanarak öldü.”

Dinleyenler kederli bir şekilde susmuşlar, ateş hafif seslerle çıtırdıyordu.

Muhittin Bey şimdi. “Zavallı genç” dedi. “– Peki şimdiye kadar ne yaptı?”

“– Buhara’daki akrabaları onu yanına aldılar. Ama hiç huzur bulamadı. Şimdi de intikam almak istiyor.”

Sakallı, adaleli kollu olan: “İnşallah, hepimiz aynı düşünceyiz” derken, yavaşça mermi dizilerini okşuyordu.

Enver Paşa oturduğu kayanın üzerinden kalkarak: “– Arkadaşlar, az önce duyduğlarımız hepimizi yaraladı. Bolşeviklerin herhangi bir şekilde, acı ve zarar vermediği kimse var mı içimizde?”

– Hiç kimse yok.

– Önümüzdeki aylarda büyük sıkıntılarımız olacak, ama kendimizi toparlayabilir, cesaretimizi kaybetmezsek, Türkistan günün birinde yabancı hâkimiyetten kurtulur. “Hürriyet” bunun anlamı, sizler barış içinde evlerinizde yaşayabilir, topraklarınızı ekebilir, işinize gücünüze gidebilirsiniz, demektir. O zaman hiçbir köy yanmaz, insanlar öldürülmez, sürüleriniz çalınmaz, suçsuzlar hapse atılmaz. Savaşacağımız bundan daha başka yüksek gayeler var mı ki?

Bir gürültü koptu. Oradakileri bir fırtına gibi sardı. Evet, işte gerçek bir komutan böyle konuşmalı, gerçek bir lider adamlarının tam ortasında olmalıydı.

Hacı Sami ve Muhiddin Bey anlamlı bir şekilde bakiştılar. Muhittin Bey, ancak dün Hacı Sami’nin dikkatini çekmişti: “– Enver Paşa’ya kendisine yardım edecek insanlara ihtiyacı var. Veya onlarla konuşmalı, onlar için kendisini feda edeceğini anlarsa arkasından koşarlar” dedi.

– Nasıl olur bilmiyorum ama, meseleleri çözmek için onlarla ilişki kurmak gerek.

Enver Paşa, buradaki yaşı, mesleği, vücut şekli büyük farklılıklar gösteren bu insanları coşturduğunda, her ikisi de dünkü konuşmalarını hatırladılar.

Karanlık basuğında yeniden atlara bindiler. Halil Bey, iki adamla ayrılmış, Enver Paşa ve birliği güney doğuya giderken onlar doğuya doğru uzaklaştılar. Karşı'yi çevreleyen ağaçlar ve tarlalar arkalarında kalmış, çıplak stepler ve kayalar arasından süvariler gölge gibi kayıyordu. Bazen uzun bulut kümeleri arasında büyük ve soğuk bir sini gibi ay gözüküyor, bazen uzaklarda Han sıra dağlarının doruklarından yukarı doğru tırmanıyordu.

“– Size iyi tahmin ettiğim bir şeyi teklif edeyim Paşam, İbrahim Beg'e gidilmesin.” Hasan Bey, sessizliğe gömülmüş yanında oturan Enver Paşa'ya endişeli bir ifade ile bakıyordu.

Bir kaç saniye sustuktan sonra göz kapaklarını kaldırdı. “– Teklifinizi doğru buluyorum Hasan Bey, ama İbrahim Beg'i mutlaka ziyaret etmek gerek.”

– Mutlaka mı? Niye?

– Bakın, Hasan Bey, bir ev yapmak istenirse önce temelini atmak gerekir. Yoksa, zararı ortadan kaldırmadan o konu üzerine çalışmak pek akıllıca olmaz, yoksa günün birinde bütün yapılan güzel şeyler harap olur. Ne demek istediği mi anlıyor musunuz?.

– Herhalde! Ben de tamamen sizinle aynı fikirdeyim.

– Peki öyleyse?

– Sadece sizin iyi niyetinizle kötülüklerin düzeltilmesinin başılamayacağından korkuyorum.

Enver Paşa susup, sağ elini bir kere kaldırdı. Sonra gene dizine koydu. Küçük kara bıyıkları altındaki dudakları sınımsız kapalıydı. –Onu uğraştıran buydu işte– Eski ve yeni Buharalılar arasındaki ayrılık, kendilerini adlandırdıkları gibi: Kadimler ve Cedidler. Kadimler; sürgündeki Emir'in adamları, eski sistemin savunucuları ve Cedidlerden nefret ediyorlardı. Cedidler; yeni ve hürriyet fikirlerinin bayrağını

kaldırıyorlar; diğer taraftan Bolşeviklere yardım ediyorlardı (Kızıl ordunun “yardımı” fazlaştıkça, genç Buharalılardan, Basmacılar katılanların sayısı da artıyordu).

Her iki tarafta da “Basmacı” yandaşları olduğu için bu kardeş kavgası zararlı bir hal alıyor, Enver Paşa ne olursa olsun bu kavgayı ortadan kaldırmak istiyordu. Bütün hürriyet mücahitlerinin hedefi, Sovyet yöneticilerini ve birliklerini püskürtmek ve sürüp çıkarmak olmalıydı. Bunda çok büyük zorluk vardı. Bu harbi sürdürmek için her iki tarafın da tam bir birlik sağlaması gerekiyordu. Eğer durmadan birbirinin karşısına çıkarlar, bazı kadıların yaptığı entrikalarla işi zorlaştırırlarsa bu çatlak, Sovyetlerin işine yarardı.

Enver Paşa, atın sırtını okşarken, yineledi: “– İbrahim Beg’i ziyaret edeceğim.”

Hasan Bey endişeyle kafasını sallarken; “– İbrahim Beg fanatik bir Emir yandaşdır. Lakayların başkanıdır. Bunlar cahil dağ halkıdır. Pek fazla güvenilmemelidir. Siz İbrahim Beg’i tanıyorsunuz Paşam. Korkunç kıskançtır. Sizi, kendini aşağı düşürecek bir rakip olarak görecektir.”

“– Biz burada artık şahsi eğilimlere yer veremeyiz, Hasan Can” diye homurdandı Enver Paşa. “– İbrahim Beg’in hizmetlerinin gölgede kalmasını isteyeceğini sanmıyorum.” Gönül alıcı bir jestle elini Hasan Bey’in omuzuna koydu.

– İyi söylüyorsunuz Hasan Can, ama sözleriniz benim yapmayı düşündüğüm plânları güçlendirdi. Olabilir, belki de siz haklı olursunuz da İbrahim Beg’le hiçbir yere varamayız. Ama her şeye rağmen denemek istiyorum.

Ertesi gün Enver Paşa, Hasan Bey’le konuşmalarının vuku bulduğu Çilliköl köyünden Kurgan Tepe’ye atla gitmek üzere ayrılmış, silâhlı gücü, yüzelliye yükselmişti. Kardiyan yakınlarında Şirabad polis müdürü Osman Bey elli

asker ile onu karşılamış, Fergana bölgesinden ve Afganistan'dan Sabit Hoca ve Mirza Muhiddin de gelmişlerdi. Çilliköl'de Hasan Bey onu Buhara'dan gelen altmış kişi ile bekliyordu. Hasan Bey başka bir şey daha yapmış, oradaki Özbek ve Türkmen aşiretleriyle görüşmüş, Enver Paşa'dan büyük övgülerle bahsetmiş, dinleyenleri sevinçli bir heyecan içinde bırakmıştı. Hürriyet lideri Enver Paşa'ya yürekten hoş geldin demek, kapıları açmak, şüphesiz herkesin göreviydi. Enver Paşa'nın teşekkür etmek için kelime bulamadığı itimat ve övgünün delilleriydi bunlar.

Şimdi tekrar Kurgan Tepe'ye yönelinmiş, atlar daha dikkatle ilerliyordu. Büyük Pamir sıradağları önlerinde yükselmekteydi. Şimdi, tepeleri, sıra dağları, uçurumları gece başlayan don kaplamış, yol büyük kaya parçalarıyla sınıksız dolmuş kaya yarıklarından kar parlıyordu. Atlılar, nehrin kıyıları arasında karşıdan karşıya Vahş köprüsünü geçmişler, atların tok sesli nalları altında tahta köprü hafifçe titriyordu. Kurgan Tepe, üç bin mücahidin lideri rolündeki Togay Sarı'nın elinde idi. Togay Sarı bir Lakay'dı ve, o da aşiretin bütün üyeleri gibi Emir'e bağlıydı. İbrahim Beg'de onlarla yakınlık içindeydi. İbrahim Beg, Enver Paşa ve yanındakileri çok dostça karşılamıştı. Ama bakışı ve el sıkışırken Enver Paşa'yı dikkatle takip ettiği anlaşılıyordu. Onlara çok iyi bir misafir olarak muamele edilmesine rağmen, dile getirilemeyen şu söz dolaşıyordu: "Eğer benim bölgemde olmasaydın benim için çok iyi olurdu."

Togay Sarı, Enver Paşa'nın İbrahim Beg'i ziyaret edeceğini duyduğunda, iyice dikkat kesilmiş, kızarmış koyun eti konulmuş olan sofraya otururken sakalını karıştırıyor, hiçbir şeye aldırılmaz görünen Enver Paşa'ya bakıyorlardı.

Togay Sarı hafifçe öksürerek, birkaç anlamsız söz söyleyip, tekrar yemeğe devam etti. Kısa bir süre sonra yemeği

bitirmişlerdi. Her ikisi de diğèrinin konuşmaya başlamasını bekliyordu. Enver Paşa insiyatifi ona bırakmış gibi görüldüğünden Togay Sarı gizli bir sıkıntı içinde; “Ben olsam İbrahim Beg ile bu buluşmadan vazgeçerdim” diyerek, sonunda dostça bir tavırla konuşmaya başladı. Enver Paşa itiraz etmeye kalktığında, o hala konuşmaya devam ediyordu. İbrahim Beg’i seçkin bir insan olarak tanımlıyordu. O olabilecek en iyi arkadaştı. Ama buna rağmen, hep bu dönüm noktasına gelinip takılıyordu.

Enver Paşa, “niçin sürekli beni vazgeçirmeye çalışıyorlar” diye düşünüyordu. Herhalde dostluktan dolayı değildi. “Muhtemelen, İbrahim Beg’in beni iyi karşılayacağından, ve belki de bunun arkasında bir başka sebep olabileceği için korkuyorlar. Ah, bu insanlar, kendi şahsi kıskançlıkları yerine bir de büyük zaferi düşünebilseler?” Kafasında bir kaç soru dışında bütün bu düşünceleri geri plâna atarak, Togay Sarı’nın sözlerini dikkate alarak, en zor kararını vermeye çalışıyordu.

İbrahim Beg’in bölgesi Düşenbe civarını kapsıyor, orada, “Korbaşı” yani birliklerin kumandanı olarak hüküm sürüyordu. Bir danışma meclisi, muhbirleri ve habercileri vardı ve diğèr kumandanlarla bağlantı içinde idi. Batı Türkistan’da böyle pek çok “Basmacı” teşkilâtı kurulmuştu.

Türkistan yani “Türklerin ülkesi” hafızalarda biraz coğrafya bilgisi olarak kalmıştır.

Aslında Türkistan üç bölümdü. Batı, doğu ve güney Türkistan. Ama bugünkü adlandırmayla; Rus, Çin, Afgan Türkistanı.

Dev Batı Türkistan coğrafyası, harita üzerinde Özbeklerin, Kazakların, Kırgızların ve Türkmenlerin toprakları olarak sayısız bölgelere bölünmüş, hudut çizgisi aralarında yı-

lan gibi kıvrılmaktaydı. Çin Türkistanı, Doğu'da Çin'le hudut, güneyde sadece İngiliz-Rus rekabeti bittiğinden dar bir çizgi – Hindistan-Afganistan ve İran'la hudut, sonra Batı'da uzun mavi bir renk, 440.000 km<sup>2</sup>lik Hazar Denizi. Ural nehri boyunca kısa bir mesafe ve kuzeyde sahilvari kıvrımlarla Sibiryaya kadar uzanan muazzam coğrafya.

Bu hudutların içinde: Hazar denizi, Samerkand, Fergana, Sir Derya, Yedisu, Kırgızistan, Hive ve Buhara ve Aral gölü yakınında beyaz ve düz bozkırlar ve kızıl kum çölü. Bu çöl korkunç mesafelerle uzuyordu. Büyük müşkülâta ilerlemeye çalışan bir kervan, yuvarlak kum tarakları arasından geçerken, güneşin soldurduğu ölmüş deve kemikleriyle, ufukta herhangi bir yerde daima bir kum tepesi yükseliyordu.

Yol, güney doğudaki çıplak steplere doğru devam ederken, ölçülemeyecek genişlikte düzlükler, kurak ve olağanüstü eziyetliydi. Başlarında beyaz keçe külâhlarla göçebeler sürekli buralarda dolaşırlar, deve dikenleri ve çalılar arasında yuvarlak gri kahverengi Kırgız yurtları bulunurdu. Tek bir kuyu veya pınar etrafında bir kaç aileye yabani güvercinler ve renkli eşek arıları eşlik ediyordu. Çok uzaklarda uzun beyaz ışıldayan bir çizgi: Step tuzlaları. Hemen onların üst taraflarında sayısız kıvrımlarla geniş yaylar çizen bir yol üzerinde "Sir-Derya" nehri. Çevresi taşkın anında aştığı geniş düzlüklerle çevrelenmiş, kıyısında binlerce kaplumbağanın varlığını sürdürdüğü kamışlıklar. Kanatlı, çeşit çeşit böcek ve sinekler, bataklık çamuru ve bu çamur çukurları üzerindeki buğulu hava içinde dans ediyorlardı. Çamur çukurları kuzeye doğru çöl rüzgârlarıyla hareket eden kumullar tarafından kesiliyor, sayısız kaynakları ve yan kollarıyla Sir Derya, bereketini Fergana havzasına bırakıyordu. Böylesine bir resmin etrafını geniş ve ağır bir çerçeve gibi sıradağlar ve

vaha yeşili çukurlar çevreliyordu. Güneyde, alçak tepelerin arkasında gümüş ışıltılar saçan karlı doruklarıyla Trans-Altaylar görünür. Altay'dan kuzey batı istikâmetinde, Fergana zinciri, kuzeyde Çatkatu dağlarıyla birleşerek, bunların güçlü kırışık masif kütleleri batıya doğru uzanırdı. Çakıl yığınları ve kayalıklar arasındaki dağ yamaçlarından ötede, step ve kum, biteviye çayırları, buğday ve pirinç tarlalarını, ekim alanlarını zorlardı. Köyler dut ve kayısı korulukları içine gömülmüş gibi, her tarafı bağlar, bahçelerle dolu şehirlerin palmiye ve çınar ağaçları ile süslü yolları yeşil gümüşümsü çizgiler çizerek, muazzam bir bitki örtüsüne sahip Yedisu bölgesi dışında ülkenin hiçbir yeri, dağlarla bölünmüş de olsa, bu kadar zengin çiçeklerle dolu değildi.

Buhara, Doğu'da tek dağlık alandı. Dünyanın çatısı denilen 7000 metreye ulaşan yüksekliğindeki Pamir yaylası, dev buzullarla bir tarak gibidir. Dev gibi yükselen kaya kütleleri arasında kristal mavi buzullar göze çarparken, kar yığınlarına insan ayağının nadiren bastığı gökyüzünün içine girer gibi yükselen bu muhteşem manzaradaki yüksekliklerde tertemiz nefes alınırdı.

Batı Buhara'ya tozlu çöl havası hâkimdir. Türkmenistan ve Buhara arasında uzanan Amu-Derya, Hive hududu boyunca Aral gölüne doğru uzanarak, büyük su birikintileri, sayısız bataklık ve kum blokları meydana getirir ancak, fazla bir zenginlik katmazdı.

Kızıl-Kum ve Kara-Kum çölleri, onun ortasında yer alır, sahilinin sol tarafında yoğun yerleşimler bulunurdu. Küçük tayga ormanları su ve çölü yeşil bir duvar gibi birbirinden ayırır, kilometrelerce uzunluktaki kamışlıklardan, orman kedilerinin çığlıkları, kaplanların böğürtüleri yükselirdi.

Türkmenistan ve Hive'de ülkenin içlerinde vahalar birbirinden çok uzak mesafelerdedir. Bütün hayat, orada sanki



kum denizinde bir adada gibi geçerken, şehirler batırılmış, sadece duvar iskeletleri geçmişin hayalet örnekleri olarak ayakta kalmışlardır. Bir kuyudan, diğer kuyuya uzanan kervan yolları çok uzaktır. Stepler, taş ve tuzlu bataklıklar kumlarda sonsuz bir iniş çıkış arasındadır. Batı Türkistan'daki bu bölge, Bolşeviklerin diğerlerinden daha az ilgilerini çekmekteydi. Fergana'ya ve Yedisu bölgesine, âdeta bir parça ekmeğe saldıran aç fareler gibi dalmışlardı. Ama başlangıçta bir zamanlar Çarlık Rusyasının yaptığı gibi bunların da Türkistan'da zor kullandıkları söylenemezdi. Rusların yerleşme politikası çok uzun yıllar önce Türkistan halkının bugünkü yoksulluğunun temel taşı olmuştu. Durmadan artan sayıda Rus göçmen, Rusya'dan Türkistan hudutları içine gönderiliyor, ülkenin en bereketli yerlerine yerleşerek, yerlileri işsiz güçsüz bırakıyorlardı. Hedefleri Hindistan olan Rusların işgal hareketi plânlı olarak yürüyordu. Buhara Emirliği ve Hivve Hanlığı yıkılıp, sadece formalite olarak kalmış, Ruslar 1895'de ellerini Pamir yaylasına doğru uzatmışlardı.

Üç yıl sonra Fergana bölgesinde ayaklanmalar başlamıştı. Bunlar, Türkistanlı köylülerin çocuklarıydılar. Bunlar, haklılıkla, haksızlık arasındaki farkı iyi ayırd edebilen, açıkça baş kaldırdıkları için yeterince müttefik bulunamayacağına inanan basit ve tabii insanlardı. Dukçi Işan adında biri aynı fikirde olanları bir fikir üzerine toplamak için yola çıkmış, yıllarca sessiz sedasız, Rus işgaline karşı ayaklanma plânı üzerinde hazırlık yapmıştı. Yıllarca hemen hemen tek başına ve içine kapanık Andican yakınlarındaki Min-Tepe köyünde yaşamış ve onun hakkında hep iyi şeyler söylenmişti.

Göçebelerin geçtiği, bir tepenin üzerine steplerin yakıcı ateşi altında dolaştıklarında dinlensinler diye onlara gölgelik olması için ağaçlar dikmiş ve yakıcı güneş altında bile

keçi derisi su tulumlarıyla Dukçi İşhan onlara su taşımıştı. Büyük bir keyifle göçebeleri rahatlattığından onlar da, memlekette gezdikleri her yerde onu yademişlerdir. Sağda solda Rus garnizonları kurulduğunu duyduğunda ve Rus memurlar gittikçe etkili olmaya başlayarak, her yerde Rusçayı resmi dil olarak ileri sürdüklerinde, Dukçi İşhan'ın dili çözülmüştü. Türkistan kurtulmalıydı ve Fergana havzası bu kurtuluş hareketinin ilk başladığı Ocak olmalıydı. Ve aynı zamanda Türkistan halkının maneviyatı için çok tehlikeli olan yabancı ruhu, yabancı baskısı ile geliyordu. Ruslar kendi ülkelerinde bu kadar çok votka içmek isterler mi ve soygunlar, kötülükler yaparlar, Allah'ı inkâr ederler miydi acaba? Burada yapamazlar, ahlâksızlık mikroplarını Türkistan yerlilerine aşılazamazlar diye düşünüyordu. Zamanla kendilerine "mürid" denilen taraftarları hızla çoğalıp, bütün Fergana'da etkili olmaya başlamıştı. Ne varki, Dukçi İşhan'ın bütün zahmet ve çabaları kazanması gereken karşılığı bulamayacaktı. Ortada hainler ve işbirlikçiler vardı. 1889'da yapılan ayaklanma, Dukçi İşhan daha fırsat bulamadan diğer şehirlerdeki müridlerini zamanından önce harekete geçirmişti. Gerçi bin kadar ayaklanmacı Andican'da Rus kışlasını basmış ve akan kandan toprak kana boyanmış, müritler bütün kararlılıklarıyla savaşmışlar ama, hedefe ulaşamamışlardı. Ruslar güçlü bir hürriyet aşkıyla yapılan bu olaya şaşırılmışlar ve bir örnek olmasına karar vermişlerdi. Dukçi İşhan hemen yakalanarak asılmış ve doğduğu Mini-Tep köyü yakılıp küllere gark edilmiş ve aynı yerde Ruskoje Selo adında bir Rus koloni köyü kurulmuştu. Yirmi üç sene geçmiş ama, Ruslar bu süre içinde Türkistan'da hiç huzur bulamamışlardı. Yedisu havzasında ve herşeyden evvel Fergana'da Basmacı bölgelerinin olması hiç de boşuna değildi.

Hokand, Margelan, Namangan, Andican, Oş (sadece diğ er bir kaçı dışında) bütün şehirlerin keder dolu Bolşevik tarihlerinde, bağımsızlık savaşının tarihleri de vardı. Bazı Basmacı liderleri bu savaşta hayatlarını kaybetmiş, ama, her ölenin dökülen kanı gittikçe büyüyen direniş tohumlarını sulayıp, büyüt müştü. Rotarmistlerin (Kızıl ordu ve yandaşları) en korktukları kişilerden biri, ancak yirmi üç yaşlarındaki Körşermet idi. Vücutça engelli olmasına rağmen –bir gözü olmadığından takma adıyla “Kör Şermet” denirdi– Fergana’nın en atılgan, pervasız savaşçısıydı. Yanında, onsekiz yaşında olmasına rağmen askerliğin gerektirdiği bütün işleri düşünmeden yapan ve Şermet’e büyük bir sadakatle hizmet eden kardeşi Nurmhammet vardı.

Namangan şehri yakınlarında Rahmankul Beg, mücahitleriyle Sovyetlere hiç rahat vermiyor, çok şeyler yapıyordu. 1918’den beri orada Kızılorduya karşı savaşıyordu. Eğer silâhlarını kaybederlerse, bir şekilde onları temin etmesini biliyordu. Bolşevikler’in depolarını basıyor, sessizce depolarından kendilerine gerekli olan şeyleri buluyor, çok kısa zamanda silâh ve cephaneye sahip oluyor, büyük bir istekle yürütülen bu olağanüstü cesur baskınlar, genellikle mutlu bir şekilde sona eriyordu.

Türkistan’ın hürriyeti için hayatlarını feda edenlerin hepsinin isimlerini buraya yazmak elbette mümkün değildir. Sadece bir kaçından bahsetmek gerekirse; Korbaşı Hamdam’ın hükmünün geçtiği Hocend ve Isfara şehirleri arasındaki bölgeyi elli yaşındaki Aman Palvan askerleriyle elinde tutuyordu. Burayı en tanınmış Ferganalı önderlerden Madamin 1918’de şahsi sürtüşmesi nedeniyle öfke ile ayırmıştı (Bu adı geçen Madamin Bek, 6 Mart 1920’de Bolşeviklerle barış anlaşması yaptığı; Basmacılığa ihanet ettiği için genç Körşermet tarafından öldürülmüştür.)

Semarkand bögesindeki hürriyet mücahitleri Açıl Beg, Karakul Beg, Halbuta Beg ve Behram Beg idi. Sonuncusu, Türkistan'ın başkenti Taşkent'e gitmiş, birçoklarıyla beraber bir Sovyet kongresinde gizli ve sessizce "Basmacı çeteleri"ni temsil etmişti.

Hive'de, Cüneyt Han, güçlü yumruğu ve bitmeyen enerjisiyle her tarafta yankılanan bir isim bırakmıştı. İki defa Hive'nin başkentinden saldırmış, iki defa takipçilerden kurtulmak için Karakum çölüne dalmıştı. Ruslar her seferinde yakaladıklarını sandıkları anda yanılmışlardı. Cüneyt Han, yenilgilerden umudunu kaybedecek kişilerden değildi. Karısı da savaştan savaşa, kamptan kampa hep onun yanındaydı. Kucağında çocuğu, atın üzerinde bütün tehlikelerde Cüneyt Hanı en sadık arkadaşı olarak takip ederdi.

Doğu Buhara'yı da sonunda, Basmacılardan Işan Sultan, Devletmen Beg ve İbrahim Beg yönetmeye başlamışlardı.



Enver Paşa ve yanındakiler 28 Kasım 1921'de İbrahim Beg'in bölgesinde bulunan Kara-Minde köyüne geldiklerinde, yabancı atlıların gelmesi, yerli halkta büyük heyecan uyandırmış, bahçeleri çevreleyen iki taraftan yükselen, iki metre yüksekliğindek toprak duvarlar arasındaki sokakların bomboş görünümü, ağır yüklü bulutların dev yağmur damlalarını yansıtmaması gibi terk edilmişliği bir anda kaybedivermişti. Çeşitli kılıkta insanlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Sırtlarında çocuklarıyla ürkek bir merakla bakan çiftçiler, işini bırakmış zanaatkarlar, damlarda görülen yukarıdan bakan tek tük peçeli kadınlar, kürk başlıklarını karanlık bakışlı gözlerinin üzerine çekmiş, gelenlere şüpheyle bakan İbrahim Beg'in savaşçı Lakaylarının pek çoğu bu köyde kalıyordu.

Ibrahim Beg neredeydi acaba? Buna hemen cevap veremiyorlardı. Fısıldayan gruplar birbirlerine gittikçe daha fazla yaklaşıyorlardı.

Enver Paşa yüksek sesle; “– Ibrahim Beg nerede, arkadaşlar?”

En sonunda mırıltılı bir şöyle bir ses gelmişti. “Burada değil, ama bu köy onun emrindedir.”

Hacı Sami: “– Farkediliyor” diye mırıldandı.

Enver Paşa göz kapaklarını yukarı kaldırarak uyardı.

Bu arada başka Lakaylarda gelmişlerdi. Grileşmiş siyah sakalı göğsüne kadar inen, güzel bir üniforma giymiş biri Enver Paşa'nın atına doğru yaklaşıp, biniciyi keşfedercesine bakarak;

– Ibrahim Beg'i mi arıyorsunuz?

– Evet.

– Ondan ne istiyorsunuz?

– Dost olarak geliyoruz. Ona söyleyecek önemli şeylerimiz var.

– Ibrahim Beg, Köktaş köyünde kalıyor.

– Öyleyse biz de oraya gideriz.

Daha, Enver Paşa ve yanındakiler köyü terk etmeden, Lakaylardan bir atlı haberci, Ibrahim Beg'e yabancıların yaklaştığını haber vermişti.

Yanındakilerden küçük bir grupla Enver Paşa önce bölgede tetkik etmek için Ibrahim Beg'le buluşmuştu. Bütün köy ayaktaydı. Ibrahim Beg, kuşku uyarıcı bir kibarlık gösteriyor ama, gülümsemesinde, halinden bir rahatsızlık duyduğu seziliyordu. Kirpiklerinin karanlık gölgesi altından kaçamak bakışları pusuda bekliyor gibiydi. Enver Paşa'ya

karargâh vazifesini gören eve götürdüğünde orada uzun süre kaldılar. Enver Paşa sakin ve açık açık konuşuyordu. Enver Paşa, buraya gelerek, Basmacılara hürriyet savaşında yardım etmeye karar vermişti. Söylendiği gibi, mücahit önderler arasında gerçek bir birlik yoktu, varsa da eksikti. Düşmanı yenmek, yok etmek için yeteri kadar harp tecrübesi vardı. İbrahim Beg de düşüncesini bidirmeli, gelecekte birlikte yapacakları mücadelede gerçek dostluğunu göstermeliydi.

İbrahim Beg: “Siz, gelecekte birlikte yapacağımız savaşlardan bahsediyorsunuz ve Enver Paşa olduğunuzu iddia ediyorsunuz..” diye başlamıştı konuşmasına.

Enver Paşa'nın göz bebeklerinde bir pırıltı hissedildi. – Bana inanmıyor musunuz?

– Size inanmak istiyorum, ama zaman çok kötü. Eğer kampıma gelen herkese güvenseydim!..

İbrahim Beg, sizinle şerefli bir adam olarak konuşuyorum ve şerefli bir adam olarak muamele görmek isterim.

– Gerçekten Enver Paşa olduğunuzu bana kim ispatlayacak.? Siz benim için şimdiye kadar hiç görmediğim bir yabancısınız. Kimin namına geliyorsunuz?

– Buhara Emiri'nin namına..

– Allah'ım. Aman Allah'ım. Allah sizi korusun. Demek onun namına! Bu olur tabi, ama ben nerden bileyim? Olabilir tabi.” Enver Paşa yüzü öfkeden kıpkırmızı olmuş, ayağa kalkınca susmuştu. Lafı edilmeyen bir şüphe. Bu bir Bolşevik ajanı da olabilir. Kanı şakaklarında zonklamaya başlamıştı.

– Size bir kere daha söylüyorum İbrahim Beg. Ben Enver Paşa'yım. Yanımdaki adamlar buna şahitlik ederler.

– Bu adamlar da bana yabancı. “üzgünüm Enver Paşa” ismini ağzının kenarında alaylı bir şekilde söylüyordu.

– Ben soruşturuncaya kadar benim kampımda sabretmek zorundasınız.

Enver Paşa'nın eliyle kılıcının kabzasını aramış, yüzü, tehdit edici bir biçimde kararmıştı.

– İyi düşünün İbrahim Beg sonra pişman olabilirsiniz. Aptallık etmeyin. Eğer söylediklerim gerçek olmasaydı, kendiliğimden bu Lakay kaynayan köye gelir miydim. Size gelmek istediğimde beni uyaran arkadaşlarımı dinlemediğime pişmanım.

İbrahim Beg kahkaha atarak omuzlarını silkiyordu. “– Elini silâhından çek Enver Paşa. Doğru söylediniz bu köy Lakay kaynıyor. Karşı koymak boşuna olur. Ayrıca biz düşman değiliz. Bilgi alır almaz size bütün yollar açıktır. O zamana kadar Köktaş'da kalın. Bu süre içinde silâhlarınızı alı-koyacağım.”

Yardımcısının adını söyler söylemez aynı anda kapı açılmış, tıknaz, dişine kadar silâhlı bir adam içeri girmişti. Kapı önünde nöbet bekleyen savaşçıların sesleri odanın boğuk havasını dolduruyordu.

Enver Paşa dişleriyle alt dudağını ısırılmış, İbrahim Beg'in kafasına şu kılıcı indirmeyi ne kadar isterdi. Ama bu isteğini yerine getirmek için gücünü kaybetmişti. Gelecekte İbrahim Beg'i fırsat bulduğunda onu devirmeye ahdedti.

Daha o günün akşamında Enver Paşa, Buhara Emiri'ne bir mektup göndererek, İbrahim Beg'in karargâhında başına gelenleri anlatıp, bu duruma karşı İbrahim Beg'e mektup yazarak, durumu açıklamasını rica ediyordu. Ayrıca altı yüz Özbek askerle Düşenbe'de bekleyen Ali Rıza'ya da bu kötü haberi bildirmiş, şimdi sabretmesi gerekiyordu. Bir köylü-

nün evi ona verilmiş, uzun süre üzerine bir pamuk yorgan örtülmüş, altındaki çukura konulmuş içine odun kömürü koru doldurulmuş bir mangalın ısıttığı masanın başında oturuyor, plânlarını gözden geçiriyor veya karlı köy sokaklarında iki tekerlekli arabaların yerdeki izlerinin arkasında zaman geçiriyordu. Lakaylar tarafından sürekli izlendiğini biliyordu. Bir çayhaneye otursa, camiye girse veya pazarda dolaşsa hep göz hapsindeydi.

Ali Rıza, Enver Paşa'nın Köktaş'ta İbrahim Beg tarafından tutulduğunu öğrenince çok kızdı. Bu kötü, sevimsiz haberi aldığı anda Düşenbe'deki hükümet temsilcisi Osman Hoca'ya: "Bu ancak, İbrahim Beg'in yapacağı bir iş. Bizi zora sokacak şeyler yapmaktan başka bir şeyden anlamıyor" diye yazıyordu.

Osman Hoca suskundu. Olay kötü olmaktan da öte idi. Tam şimdi, Bolşeviklere karşı büyük bir hareket başlayacağı sırada (Enver Paşa'nın küçük şeylerden hoşlanmadığı ve ona büyük umut bağladığını biliyordu), bu fanatik cahil İbrahim Beg ayaklarına köstek oluyordu. Biraz düşündükten sonra, Osman Hoca;

"– Ali Rıza, Köktaş'a gitseniz nasıl olur?" diye sordu.

"– Tabi giderim. Eğer Enver Paşa bizden haber alamazsa ne düşünür."

Bundan iki gün sonra Ali Rıza Köktaş'a vardığında, Enver Paşa gerçek bir sevinçle elini sıktı.

– Bu mahbusluğumda beni arayacağınızı hiç ummuyordum Ali Rıza Bey. Ne yazık ki İbrahim Beg dün bir Lakay grubuyla köyden ayrıldı. Onunla konuşamayacaksınız.

– Zaten konuşulsa da pek bir yere varılacağını ummuyorum Paşam. İbrahim Beg, Emir'den gelecek cevap yazısını eline almadan hiçbir şey yapmaz.



– İnşallah fazla bekletmezler, diye Enver Paşa cesareti biraz kırılmış olarak cevap verdi.

– Aman lütfen hemen söyleyin. Düşenbe’de durum nasıl? Adamlarımıza ne oldu? Çok şükür ne yaverimi ne de tek bir adamımı bu kahrolası köye iyiki getirmedim

– Hepsi Düşenbe yakınlarında. Evvelki gün Halil Bey, Hacı Sami, Hasan Bey, Nefi ve diğerleri ile konuştum. Hepsi sizi bekliyor.

Enver Paşa, parmak uçlarıyla asabi bir şekilde masanın üzerine vurmaya başlamış, pencereden giren donuk kar ışığı, halı ile süslenmiş duvarın önünde acı ve üzüntü dolu yılların gölgeli izlerini dar ve sert çizgiler taşıyan yüzüne yansırıyordu.

Sonra: “– Ne kadar adamımız var?” diye sordu.

“– Altı yüz. Fazlalık bizde. Şu anda elinde yüzden fazla Kızılordu askeri olan Rus kumandan Morosow’a ne kadar kalabalık olduğunu ispatlayacağız.

Ne hazırlık yapıyor farkında olduğu görülüyor, çünkü sadece çok ufak tarafını gösteriyor. Ama bu pek bir işine yaramayacak. Fırsat çok elverişi. Ali Rıza geniş bir nefes alarak: “– Biliyor musunuz Paşam, benim öfkemi ve kinimi ne kamçıladi. Bu kin ancak, Türkistan halkına anlatılamayacak kadar korkunç acıları getiren kızıl hastalığa karşı yapılan savaşta kendini bulacak. Her gün görülen, duyulan, yaşananlar insani duyguları yaralıyor. Halk uyuyor. Açlar, konuşuluyor ama, bu güçsüz, kansız vücutlar gözlerinin altında açlığın sarı halkalarıyla etrafta sallanıyorlar. Dizanteri, sıtma, tifüs olayları çoğalıyor. Hastalar çok az çorbayla besleniyor ve kızıl askerler sadece can sıkıntısından koyunlara ve kuzulara ateş ederek öldürüyorlar veya onları yol üzerinde koşturarak eğlenmek için ateş ediyorlar. Bazen kurşun şaşı-

rıp bir insana rastlıyor. Eğer kendi gözünüzle görmezseniz inanmazsınız. Feyzabad'da, Bolşeviklerin yaptığı gibi, onların örneklerine uygun olarak, Bolşevik ölülerinden ikisi Basmacılar tarafından yakıldığından Rotarmistler, bir odun yığını yaparak hiçbir fark gözetmeden ellerine o anda geçen halktan yedi kişiyi canlı canlı alevler içine fırlattıkları onlara anlatılmalı. Bu kurbanlar canlı meşaleler gibi kaçmaya çalışıyorlardı. Caniler bunlardan ikisine tekrar odun yığınına alevlerin içine fırlattılar.” Ali Rıza yumruğunu dizine vurarak: “Türkistan'da Rusların kültür çalışması bu”

Enver Paşa heyecanlı bir sesle. “– Lütfen bu gibi şeyleri anlatmayın. Yoksa burda böyle hiçbir şey yapmadan bir gün bile durmak mümkün olmayacak.”

Ali Rıza, hiç ummadığı bu ateşli hırs karşısında ürktü ve susarak, bir biçimde sesini kesti. “– Bağışlayın beni, Paşam, şu anda sizi bu kadar üzme istemezdim. Ama bazen çok sıkıştırılmış bir lokomotif gibi oluyorum. Ayrıca en kısa zamanda serbest kalacağımıza inanıyorum.

Yine de, sizi böyle engellemeden içeri dışarı çıkmınıza müsaade etmelerin şaşırıdım.”

– Lakaylar beni tanırlar, çok sevip sevmediklerinden aslında şüpheyim. Ama bana karşı bir şey yapmaya da cesaret edemezler.

– Diğer bölgelerde durum nasıl görünüyor?

Ali Rıza; Körşermet; Devletment Beg, Açıl Beg, Hamdan, İşan Sultan ve diğer korbaşılardan son haberleri verdi.

– Her taraf, hararetle bir şekilde bizden yana görünüyor. Basmacılarla yolladığınız haberler, her tarafta konuşuluyor ve ruhları ateşliyor.

Enver Paşa durumunu biraz alaya alarak:

– Ve ben burada Ibrahim Beg'in himayesinde oturuyorum, diyerek güldü.

– Bu zaman kaybını ileride iki misli hareketle telâfi ederiz inşallah Paşam.

Bu karşılıklı mülâkatta, geleceğin ne getireceği üzerine fikir teatisinde bulunmuşlar, kısa bir süre sonra söz “Türkiye”ye gelmişti. Enver Paşa anavatanda olanları büyük bir ilgi ile takip ediyordu. 13 Ekim 1921’de Türkiye ile, Sovyet-Rusya arasında imzalanan Kars Antlaşması’yla Ardahan ve Kars tekrar Türkiye’ye bırakılmış, aynı şekilde altı gün sonra imzalanan Fransa ile yapılan Ankara Antlaşmasıyla Türkiye’ye güney doğu Anadolu ve Trakya geri verilmişti.

Enver Paşa ellerini yavaşça masanın üzerine koymuş, alnında can sıkıntısının bulutları dolaşıyordu. Sonra göz kapaklarını kaldırarak karşısındakine çok uzaklara bakar gibi: “Belki günün birinde Turan da olur. O zaman Panislamizm de ütopya olmaktan çıkar” dedi.

Panturanizm ve Panislamizm birbirini içinde erimiş olan bu iki kelime ona daha aydınlık geliyordu.

“Turanizm”, bütün diğer hareketlerin üstünde parılıyordu. Buna, Osmanlılık veya Panislamizm de denebilirdi. Aslında her biri ayrı ayrı da değerliydi. Her biri yavaş yavaş uyanan millî şuuru açıkça gösteriyordu. Bu şuur, Türkiye’de bir zamanlar hâkim olan baskı yönetiminin her şeyi kısıtlayan bir hükümet sistemi altında gelişme imkânı bulamamıştı. Ama kendisinin de Jöntürk olarak bağlı olduğu Osmanlılığı gerçekleştirilmeye uğraşmıştı.

Şöyle deniliyordu: İnanç ve milliyet farkı gözetmeden bütün Osmanlı tebasının birliği, 1908 darbesinden sonra Makedonya’da Yunan, Sırp, Bulgarlar arasında bir dostluk başlamış, sanki Osmanlılık meydana gelmiş gibi bir görüntü

ortaya çıkmıştı. Ama bu sadece görüntü idi. Sarhoş edici bir heyecanla Yunan, Sırp ve Bulgarlar Osmanlı Devletine karşı pervasızca savaşa tutuştuklarında, Panislamizm de aynı şekilde harekete geçmişti. Ayrılıkçı hareketler, Yemen’de isyan ve müslüman Arnavutların ayaklanmaları bir şaşkınlık yaratmıştı.

Ancak Balkan savaşından sonra, Türk milliyetçiliğinden bahsedilmeye başlanmış, bu durum Türkçülük hareketinin gelişmesine zemin hazırlamıştı.

“Genç Kalemler”, “Türk Yurdu” ve diğer bir çok dergi çıkarılmış, Mehmet Emin Bey ve Ziya Gökalp gibi şairler Türklük idealinin en uzak diyarlara kadar gelişip yayılması, millî şuurun uyanması için halkı heyecanlı sözlerle sarsmıştı. Aydın ve eğitilmiş kesim ile halk arasındaki sadece dil bakımından değil, ruh bakımından da meydana gelen uçurumun kapatılması, ortadan kaldırılması, doldurulması zamanı sonunda gelmemiş miydi? Türk milleti, temiz bir Türkçe dilin, yeni bir edebiyatın, eski Türk gelenekleri üzerine kurulmuş yeni bir kültürün meydana getirilmesinden başka ne isterdi? Bütün bu hareketler Türkçülüğü tek başına yola sokmuş, hatta o zamana kadar hep arka plânda kalan kadınlar dünyasını da bu yeni hareket sarıvermişti. Halide Edip hanım, Türkçülüğün ve temellerini Türkçülüğün oluşturduğu Turancılığın tutkulu, heyecanlı müdafi olmuştu.

İttihat ve Terakki Partisi üyesi, şair, filozof, Turancılığın havarisi Ziya Gökalp, şu sentez ile Türk halkına bunları vermeyi düşünüyordu:

Turan, hayali bir vatandır. Asya’da yanyana yaşayan Türk halkları Türk bayrağı altında toplanacak ve büyük bir devlet kuracaktır. Turan, büyük Türklüğün vatanıdır. Türkler, akılsız bir insan yığını gibi yaşamamalıdır. Ebedi

bir hayat için birleşmeliler ve bu geçici hayatta beraber olmalılar. Turan ideali olağan üstü bir verimliliğe sahiptir. Turan'ın vücudundan önce Türk irfanı, Türk kültürü ve medeniyeti çıkacaktır.



Ali Rıza, Köktaş'ı terk ettikten sonra, Enver Paşa'nın günleri eskisinden çok daha zor geçmeye başlamıştı. Hava hiç kararında değildi. Soğuk birden bire sıcağa dönüyor, yağmur öyle şiddeti yağıyordu ki kimse ayağını kapının önüne çıkarmaya cesaret edemiyordu. Günün birinde –güneş onu dışarı çıkarmaya cezbetmişti– bir atlı Köktaş sokaklarında dolu dizgin koşuyordu. Atlı, atını öyle sert sürüyordu ki, atın ağzındaki gem bembeyaz köpük içinde kalmıştı.

Enver Paşa, İbrahim Beg'e bir haber geldi diye düşündü. Herhalde çok önemli bir şey olmalıydı. Döndü ve İbrahim Beg'in evine doğru yürümeye başladı. Yakınlarına geldiğinde at, bir Lakay tarafından götürülüyordu. Haberci evin kapısına girip gözden kaybolmuştu.

Ertesi sabah Lakaylar, silâhlanmış olarak köyden ayrıldıklarında çok azı geride, köyde kalmıştı. Giderken çok gürültü yapıyorlardı. Renkli üniformalar, çapanlar, sarıklar ve kürk kalpakları ile yeteri kadar maceralı bir etki bırakarak erzak doldurulmuş bir kaç araba kervan halinde yola koyulmuştu.

Enver Paşa uzun süre gidenleri arkalarından bakıp kaldı. İbrahim Beg'in savaşçılarıyla herhangi bir şekilde birden bire ilişkiye giren bir yabancı onlardan kuşku duymazdı, ama Enver Paşa, yaşadıklarının tecrübeleriyle açıklayamayacağı bir kuşku içindeydi. Bu kuşku şimdi bir kere daha ve her geçen gün biraz daha artıyordu.

İki haftayı çok kötü durumda geçirmişti. İç güdüsel olarak, bilgiden daha çok neye güveneceğini iyi öğrenmişti. Lakaylar, Köktaş'a geri döndüklerinde, aralarında Halil Bey, Hasan Bey, Faruk, Osman, Nefi Bey, kısaca ona Köktaş yakınlarına kadar refakât eden ve sonra Düşenbe'ye Ali Rıza'ya giden hemen herkesi esir olarak alıp getirmişlerdi. Şimdi ona oynananın basit bir oyun olduğu ortaya çıkıyordu. Daha sonra ona esirler hakkında en ufak bir açıklayıcı bilgi bile verilmemişti.

10 Aralık'ta Osman Hoca ve Ali Rıza Bey, Düşenbe'de Rus kumandan Morosow ile bir görüşme yapmak istediklerinde, Morosow aynı akşamı davete gelmişti. Neler konuşulduğu bilinmez, ama, Morosow'la buluşma onun yakalanmasıyla sonuçlanmıştı. Ali Rıza Bey, altı yüz Özbek'le silâha sarılmış ve şehirdeki Rusları esir almış, ikiyüz elli tüfek ve onaltı makinalı tüfek Basmacıların eline geçmişti.

Ne varki dikkatsiz bir davranış, Kızılorduya karşı hep zafer kazanmakta olan bu gidişe ağır bir bedel ödetecekti. Hastahannede yatan Rus askerlerine acıyıp, korumaların, her yerde gönüllü hastabakıcı işaretine karşı bir şey yapmamak tabu olduğundan, insanî prensiplerle hareket etmişler fakat, kışlada silâh ve başka gerekli her şey mevcut olduğundan Ruslar hep birlikte ayaklanmıştı. Düşenbe'de üç gün boyunca makinalı tüfekler takırdıyor, tüfek atışları ve flinta sesleri havayı yırtarcasına yayılıyordu.

Bu arada Köktaş'a, Düşenbe'den gelen bir haberci, İbrahim Beg oradaki inatçı çatışmalara ve durumun gözle görünür şekilde Cedidcilerin aleyhine geliştiğine dair bir haber getirdiğinde, bu heyecanlı sözler taşıyan haber, İbrahim Beg'in Genç Buharalılara duyduğu kini besleyen yeni bir gıda tesiri yapmıştı.

Ve işte Düşenbe'deki Rus konsolosunun, çok iyi düşündüğü sebeplerden dolayı alevlendirip, körükleyerek yolladığı habercinin etkisi istediği şeydi.

Ceditçilerin muhtemelen güçlenip, ipleri ele geçirmele-ri İbrahim Beg'in tahammül edemeyeceğini tek şeydi.

Gerçekten de İbrahim Beg, tam Bolşeviklerin beklediği ve umduğu gibi davranıyordu. Ne olursa olsun da, Emir'in düşmanları olan Ali Rıza ve Osman Hoca zafer kazanmamalıydı. Mutlaka kısa zamanda serbest bırakmak zorunda olduğu Enver Paşa'nın Ali Rıza ile birlikte çalışacağı da kesin- di. İbrahim Beg, Cedidci kuvvetlerin dağıtılmasına yardımcı olmak için hemen Lakaylarıyla birlikte atına atlayarak yola çıkmıştı.

Lakayların geldiği duyulur duyulmaz Ali Rıza "Geri çekilin!" emrini verdi.

– Şikâyet eden mırıltilar yükselmiş; "Neden? Daha cep- hanemiz tükenmedi."

Ali Rıza kesin konuşmuş; "Geri çekiliyoruz."

Bazıları daha halâ soruyordu: "– Niçin, Ali Rıza Bey? Ne zamandan beri harbi sebepsiz terkettik biz?"

– "Yeteri kadar sebep var, Enver Paşa halâ İbrahim Beg'in köyünde. Eğer Lakaylarla bir çatışmaya girsek, En- ver Paşa'nın güvenliği, belki de hayatı tehlikeye girer" sözle- ri üzerine, Özbekler, çekilmelerine sebep olan Lakaylara lâ- net yağdırıyordu. Lakaylar, rakiplerinin kendilerini savun- maya geçmemesini fırsat bilerek nişan alarak Ali Rıza'nın mücahitlerine ateşe başlamışlardı.

Kayalar, tepeler, çalılıklar iyi pusu yerleriydi. Lakaylar duruma hâkim olmak için Ali Rıza'nın kuvvetlerini çevirme ve ayırma manevralarıyla parçalamaya çalışıyorlardı. Özbek savaşçılarını üç grup hâlinde böldüler. Buna rağmen Ali Rı-

za, Osman Hoca ve Hacı Sami bir grup Basmacıyla Hisar'daki Lataban köyüne ulaşır, oradan, Nurç şehrine doğru devam ettiler. Birliklerin bir kısmı, bazı zorluklar ve kayıplardan sonra Şar-Sabk kasabasına doğru kaçmış, diğer kalanların hepsi Lakaylara esir düşmüşlerdi. Bu sonuçtan son derece memnun olan İbrahim Beg'e esirler, bir zafer alayı ile getirilmişlerdi. Bu lânet Cedidcilere karşı yapılan savaş oyununun memnuniyeti, Buhara Emiri'nden gelen cevap yazısıyla temelden bozulmuş, İbrahim Beg, acı bir meyvayı hiç istemeden yutmak zorunda kalmıştı.

Aynı anda Hanabad'da oturan Emir'in temsilcilerinden gelen ikinci bir haber, önceki haberle tam tezat teşkil ediyordu. Nasıl olması gerektiğine karar veremiyordu.

Emir, Enver Paşa'nın söylediklerinin doğruluğunu tastik ediyordu. Emir, Enver Paşa'nın görüşme yapmak için tam yetkili olduğunu bildirdiği için herhangi bir güvensizlik söz konusu olamazdı. Emir'in temsilcisi ise, İbrahim Beg'i, onu serbest bırakmaması hususunda uyarıyordu. Temsilciye göre; Enver Paşa, Cedidciliğin kurucusu olmalıydı. O, Sultan Abdülhamid'i deviren Jöntürklerden birisi idi. Jöntürkler ile Genç Buharalılar, Kur'an'ın, şeriatını, Sultan'ın ve Emir'in yasalarını kaldırmak istemiyorlar mıydı? Ancak Enver Paşa'nın dostu olan Afganlılar, kurtuluş savaşında Emir'e yardım ellerini uzatırlarsa, o zaman Enver Paşa'yı bırakmasını İbrahim Beg'e tavsiye ediyordu. Mektubun özü buydu (Aralarında manevî bir bağ, her iki tarafı da idare etmek için sessiz bir anlaşma olup olmadığı bugüne kadar belirsiz kalmıştır).

İbrahim Beg ikinci nargilesini içtikten sonra, bu işe kararını vermişti. Ona pek çok dolaplar ve entrikalar çevrildiği halde, Emir'in arzusuna açıkça karşı çıkmaya cesaret edemiyordu. Eğer isterse, Hisarlık'ta bulunan Işan Sultan'ın yanına gidebileceğini Enver Paşa'ya bildirmiş, yaverleri Halil



Bey, Hasan Bey ve diğerlerine de yolu açmıştı. Kendisi bir kaç günlüğüne Köktaş'tan ayrılıp, Enver Paşa bir buçuk aydır tutuklu kaldığı köyü terk edinceye kadar da gelmedi. Böylesi Enver Paşa için daha iyi olmuştu, belki de onunla son bir kere karşılaşmada İbrahim Beg'in yaptıklarını ödetmek için, sükûnetini bir tarafa bırakıp, kendine hâkim olmayabilirdi.

Işan Sultan'da Emir taraftarı olmasına rağmen, Enver Paşa'ya büyük saygı gösteriyordu. Ona ve refakatindekileri son derece dostça, sevgiyle karşılamış, görüşmeleri sırasında Enver Paşa'ya çok önemli bilgiler vermişti. Rotarmistlerle yaptığı savaşlarda tecrübe kazanmış olduğundan, "Sadece bir kere onların tuzağına düştüm" diye anlatıyordu. "– Hareketimizin güçlenmesinden birkaç ay önce Bolşevikler beni kendi saflarına çekeceklerine inandıkları bir ajan yolladılar. Bu eski subay, Sovyet Rusya'nın iyi niyetinden çok ikna edici konuşuyordu. Güya, bütün sıkıntılardan İngiliz emperyalizmi sorumluymuş ve müslüman halkların kurtulması için çalışan Sovyet Rusyasına zorluk çıkarılmamalıymış. Silâhları yolladım, bu hareketimden dolayı beni, Garm İhtilâl Komitesi başkanlığına tayin etmekle mükâfatlandırdılar."

Enver Paşa: "– Peki bu cazip teklifi niye geriye çevirdiniz?" diye iğneleyici bir tarzdan uzak, gülümseyerek sordu.

"– Bolşeviklerin söyledikleri hiçbir şeyi yerine getirmeyen çok iyi birer hilebaz olduklarının şuuruna çok çabuk erdiğim için. Benim onlarla iş yapmamam için sebeplerden sadece birini size söylemek istiyorum. Büyük Yedisu ayaklanmasını bastırmak için orada Safarof başkanlığında bir komisyon kurulmuştu. Bu sırada –görevleri halkı yatıştırmak ve firarda olan Kırgızları yanlarına çekmekti– pek çok sözler vererek yerlilere topraklarını ve mallarını geri vereceklerle

rini vaad etmişlerdi. Ama aynı anda binlerce Rus mujik ülkeye doldu. Bolşevikler, bu yapının burada dürüstlüğe aykırı olduğu düşüncesi yayılınca, bu konu üzerine sadece kibirli bir şekilde şöyle dediler: Çar, Türkistan'a kapitalistleri, toprak ağalarını, kulakları\* yolladı. Ama biz bunu yapmıyoruz, buraya proleterleri getiriyoruz. Ama rica ederim Enver Paşam, ister kulak olsun ister proleter, istenmeyen misafir bizim için aynı değil mi?"

Enver Paşa "– Bu böyle olmaz" diye karşılık verdi, "– Önce siz, Bolşeviklerin vaadettikleri hiçbir şeyi yerine getirmediğinizi kendiniz söylediniz. Eğer uzun süredir onları tanınmasaydım ve onların, prensip olarak tek kelimelerine bile inanmazdım. Zinoviyev'in Bakü'deki Doğu Halkları Kongresinde karşısındakilere: "Biz artık hiç diploması istemiyoruz!" derken hatırlıyorum.

İşan Sultan "Hiç diploması yok! Bu duyduğum en yeni şey."

Bir kaç saniye sustular. Sonra Enver Paşa alnını kaldırdı: "– Sovyet yöneticileri Türkistan'daki sinsi oyunlarını daha fazla sürdürmeyecekler! Şimdi ülkeyi temizleme bize kaldı. Diploması yok, ama demir bir yumruk var" dedi.

İşan Sultan hiçbir şey söylemeden Enver Paşa'nın elini sıkı. "– Önümüzdeki günlerde Bolşevikler iyice yerleşmeden Ali Rıza'nın da katılımıyla Düşenbe'ye bir saldırı yapmamız gerektiğini düşünüyorum."

Enver Paşa, o sırada bazı kuşkuları olmasına rağmen teklifi kabul etti. Çoğu baştan savma, yetersiz silâhlara sahip, iki yüz Tacik, İşan Sultan'ın emri altındaydı. Ama belki durum birazcık daha düzeltilebilirdi. Biraz da mecburi top-

\* Çarlık Rusya'da büyük çiftlik sahipleri.

lanmış kuvvetlerle işe girişti. Her iki tarafa doğru bir gösteri yaptı. Bir taraftan elindeki kuvvetle Düşenbe'ye yapacağı saldırının mümkün olduğunca başarılı olmasını garantilemek için, diğer taraftan da yeni bir asker güç meydana getirmek için yola çıkıyordu.

Yaver Muhittin Bey, aldığı emir üzerine Ali Rıza, Osman Hoca ve Hacı Sami'nin asker ve silâh bulmak için gittiği Afganistan'a doğru yola çıkarken, İsmail Hakkı Beyi, mektuplarla Fergana bölgesine Körşermet'e gönderip, orada Mir aşiretinde Basmacı hareketi lehine propaganda yapmakla görevlendirmişti. Halil Bey, yeni haberlerle Şer-Sabs'a doğru at sürüyor, Rahmankul Beg, Muhiddin Beg, Hamdam ve Açıl Beg'e haber yollanıyordu.

Enver Paşa'nın çözümü; bütün hürriyet mücahitlerinin birleşmesi, bütün Basmacı bölgelerinin hatta, Hive vahasını da içine alan Büyük Türkistan devletinin kurulmasıydı. Yerli halkı bir parça harekete geçirmek için Hisar çevresine gönderilen ajanların dönmesini beklemek için vakit çok kısaydı.

Enver Paşa: “– Onlar arkadan gelebilirler” dedi. “– Ayrıca Düşenbe'ye yaptığımız yürüyüşte de başka askerler kazanırız. Bir kaç bildiri de dağıtacağız” dediğinde; Işan Sultan, Enver Paşa'nın binlerce bastırıldığı bildirilerden birisini okuduğunda gururla gülüyordu.

**“Kızılordu askerlerine” çağrımızdır!**

**Yoldaşlar!**

Rusya'da halk aklıktan ölüyor. Bolşevik diktatörlüğe karşı baş kaldırın. Yabancı bir ülkede niçin savaşıyorsunuz? Kendi ülkenizde sıkıntı içindeki kardeşlerinize yardım edin! Vatanınızı, kendi insanlarınızı ve yurdunuzu mahvedecek olan işgalci emperyalist güçlerden vatanınızı

kurtarın! Türkistan'da kendi kanımızı niçin boşuna döküyorsunuz? Biz ülkemizin geleceği için son nefesimize kadar savaşmaya kararlıyız. Akhnızı başına alın! Kendi ülkenizdeki sıkıntıyı ortadan kaldırın..!”

Işan Sultan; “– Paşam, Rotarmistler arasında bir ayrılık meydana getirmeyi mi düşünüyorsunuz? Şimdi, onlara bu kâğıtları dağıtmak mutlaka gerçekleştirilecektir” sözüne karşılık;

“– Hiçbir şeyi denemedik dememeliyiz. Onların içinde de aldatılmış insanlar var. Onları da aydınlatmak gerekli. Moskova, Basmacıların çok ciddiye alınması gerektiğini artık anlamalıdır” diyen Enver Paşa'nın gözleri parlıyordu.

18 Ocak 1922'de Enver Paşa, Bolşeviklerle ilk çatışmaya girmişti. Yanında Işan Sultan'da at sürüyordu. Enver Paşa'nın kuvvetleri arasında bir de Molla'da vardı. Her Tacik'in eğrine asılı duran büyük su kırbaları Enver Paşa'yı gülümsetti. Bu adamlar kuvvetli bir ihtimalle İran asıllı bir ırktı. Bunlar Lakaylar'a nazaran daha anlayışlı bir tesir bırakıyorlardı. Hareketlerindeki çeviklik ve seslerindeki sertlik, dağların çetinliğini hissettiriyordu.

Enver Paşa dizginleri boşalttı. Yükselen bir dönemeçle dağlara yönelen yol oldukça çok çakıllıydı. Ardıç ağaçlarının karanlık kolları, bulutların arasından sabah güneşi vurduğunda her seferinde erguvan renginde parıldayan kırmızı kayaların altına doğru uzanıyordu.

Öğleye doğru gökyüzü tamamen ağır yüklü fırtına bulutları ile kaplanmış, Hisar dağlarının doruklarında kümelmişti. Ara sıra yukarıdan aşağılara doğru soğuk bir rüzgâr esiyor, koyu gölgeli vadilerin, boğazlarında gürültüler koparıyordu. Sonra taşlar üzerinde kuru sesler çıkaran sıkı bir yağmur başlamıştı.

İlk şimşegın ışığı ardında sisli ışıklar bıraktığında, İşan Sultan fırtına geçinceye kadar bir sığınak bulmaları tavsiyesinde bulundu.

Yeterince koruma sağlayan kayaların altında birbirlerine sokulmuş atların sıcaklığı arasında Enver Paşa, Allah'ın güç ve kudretini seyrediyordu. Teraslar hâlinde duran granit blokların arasından akan çamurlu sel suları, fırtınanın sesine dağların şarkısını katıyordu. Taştan duvarlar arasında dev bir anın boşluğu içindeymiş gibi sağa sola vuran sel dalgaları sesler çıkartıyordu.

Yıldırımlar arka arkaya çıkararak birbirini izliyor, gri bulut kümeleri içinden zarif eflatun, sarımsı ve kırmızımtrak renkler dolaşıyordu. Yağmuru takiben başlayan dolu fırtınası, kayalarda buzdan mısır taneleri gibi şaşkın sıçramalarla patlayarak, rüzgâr, ardı ağaçlarının dallarını inleterek sağa sola savuruyordu.

Yavaş yavaş bu güçlü tabiat senfonisi, daha yumuşak sesler çıkarmaya ve fırtına boğuk mırıltılara döndükten sonra, beyaz bir dolu örtüsü altında Basmacılar tekrar atlarına binip, yola ıkışlardı. Şimdi yeniden tilki ve akalların ısıkları ve yavaş yavaş göklerde dönen bir yırtıcı kuşun uzun çığlıkları duyulmaya başlamıştı.

Kısa zaman sonra Enver Paşa eğerinden yere atladı. Dolu taneleri yerleri tamamen kaplayıp, hayvanla gidişi zorlaştırdığı için, dizginleri eline alarak yürümeye başladı. Diğerleri de onun gibi yaptılar. Sadece Enver Paşa'ya gösterdiği olağanüstü sevgi ve saygıyla arkadaşları arasında şaka kaynağı olan bir Tacik, kalın bir keeyle örttüğü sıcak eğerinden inmemişti. Ama kısa süre sonra pişman olacaktı. Birdenbire yükseklerden aşağıya doğru uğultu ile kopan bir heyelan üstlerine gelerek, Basmacıların yürüyüş kolunun önünü kestiğinde, Tacik'i taşıyan at ürküp, şahlanarak arka

ayakları üzerine dikilmiş, ve binici daha ne olduğunu anlamadan havalanmıştı. Tacik kafa üstü havaya doğru fırlarken, kalın tahta nalınları ayağından fırlamış, kendini bir anda vücudunun bütün ağırlığıyla önünde yürüyen arkadaşının üzerinde bulmuştu. Şimdi atılan kahkahalar dağlarda yankılanıyordu. Yere düşenlerin ikisinin de, ah.. vah çekerek ayağa kalkıp, öfkeyle bağırmaları ve biri bir yere, diğeri başka yere fırlamış tahta nalınlarını aramaları, kafileyi öyle neşelendirmişti ki, çoğu gülerken gözlerinden gelen yaşları silmek zorunda kalmıştı.

Akşama doğru dağların arasında stepe benzeyen çölde kurulmuş bir köye gelmişlerdi. Orada, Ruslar olmadığından köye girdiler. Gece vakti bu kadar çok yolcuya barınacak yer bulmak hiç de kolay değildi. Ama sığınak olabilecek bir köşe, bir ahır veya samanlıkta dar bir yer bulmak bile onların memnun olmalarına yeterdi. Çayhane bu kadar çok misafiri ilk defa görmüştü. Dar ve sıkışık bir şekilde Enver Paşa, İshan Sultan, Molla, köylüler ve askerler halıların üzerine bağdaş kurup oturdular. Açık verandadan rüzgâr bütün soğuğu içeri taşıyorsa da, sıkışık oturmak, sıcaklık meydana getirmişti.

Hemen semaverler kaynamaya başlamıştı. Ev sahibi evdeki azıktan dağıttı, kendi taşıdıkları azık da çok fazla değildi. Nargile ve çiğneme tütün çıkarıldığında sohbet başlamıştı. Tabii esas konu Bolşeviklerdi.

Yaşlı bir köylü: “Bu berbat bir hayat” diyerek kemikli parmaklarıyla kırılmış sakalını sıvazlarken; “– Eskiden, sabah namazından sonra toprağı kazmak, yabancı otları ayıklamak için bahçeye çıkıp, tarlaya gittiğimde, kendi tarlamda ekip biçtiğimde, kimin için çalıştığımı bilir sevindirirdim. Akşamları, çocuklarımın yataklarında, hayvanlarım ahırda veya çayırda çobanların korumasında olduğunu bilir, nargileden keyif alırdım. Ama şimdi herşey değişti. Evimin ne

kadar daha yıkılmadan sağlam kalacağını bilmiyorum. Sabah yaşayıp yaşamayacağımı, beni veya çocuklarımı asıp asmayacaklarını, kurşuna dizip dizeceklerini bilmiyorum. Eğer çok yaşlı olmasaydım, sizinle seve seve gelirdim. Ve belki de Rotarmistlere, Türkistan köylülerinin hayatını bu derece büyük sıkıntılara sokarak Rusların eline teslim ettikleri için teşekkür ederdim!” Cam şişeden bir parça çiğneme tütünü alıp, avucu içinde kıvrarak hazırladı ve yeşil kahverengi bir tütün yığını dilinin üzerine koydu.

“Ben görevimi yeteri kadar yaptım,” diyen ihtiyara; Enver Paşa dostça; “Sovyetlerle hesaplaşmayı gençlere bırakmalıyız. Vatan için ne kadar savaşacak mücahit bulursak, o kadar çabuk düşmanı ülkeden kovarız.

Ihtiyar, bıkkın bir ses: Bir zamanlar sizin gibi niceleri zaferden emin konuştular ama, yüzlercesi, binlercesi öldüler.

Nargileyi bir kaç nefes çekişle misafirler için hazır hale getiren çayhane sahibi, haşin bir bakışla kafasını konuşana çevirdi: “Yabancı boyunduruğunda esir olarak yaşamaktansa, ellerinde silâhla yüzbinlercesi ölse ne olur?”

Bir saniye kadar öyle sessizlik oldu ki, sadece semaverin tokurtusu duyuluyordu. Sonra konuşma tekrar hararetlendi. Enver Paşa bu ses karmaşasını dinliyordu. Onun için, halkın ruhunu aksettiren basit bir adamın konuşmaları, yüksek rütbeli, ekseri cilalı bir dil kullanan en iyi okulları okumuş birisinin konuşmasından daha aydınlıktı. Yanında oturan iki kişiye özellikle dikkat ediyordu. Biri yaşlı, diğeri ancak yirmilerin ortalarında bir gençti. Yaşlı olanı, gence endişeli bir ifadeyle bir şeyler söylerken, öteki umursamaz bir ifadeyle alnını yukarı kaldırmış; “– Daha fazla dayanamıyorum Baba,” dediğini işitti. “– Hiç huzurum yok. Bende onlara katılacağım baba.” diyordu genç.

– Daha önce nasıl ağır yaralandığını unuttun mu? Haftalarca acaba yaşayacak mı diye korkudan nasıl titremiştik?” Genç olanı başını yavaşça eline dayadı.

– Bu altı yıl önceydi baba? Bugün sağlıklı ve daha güçlüyüm. Sadece senin ve annemin hatırına tekrar Basmacıların arasına gitmedim..

– Ve şimdi tekrar onlara katılmak istiyorsun?

– Mecburum, baba.

Enver Paşa bu alçak sesle yapılan konuşmaya kendini kaptırmıştı. Baba acı dolu bakışlarla elini oğlunun dizine koyarken;

“– Kardeşin hürriyet mücadelesinde öldü. Seni de mi oraya verelim? Gencecik karını ve çocuğunu terk etmek mi istiyorsun?”

Enver Paşa burada söze karıştı: “– Ben de karımı ve üç buçuk ay önce doğan hiç görmediğim oğlumu terk ettim” dedi.

Baba, oğul şaşkın bir ifadeyle yüzlerini ona doğru çevirdiler. Genç adamın gözleri parlamış; “– Ben de Düşenbe’ye gidiyorum” demesi üzerine,

Enver Paşa ona başını salladı: “– Herkese hoş geldin diyoruz.” diye mukabelede bulundu. Babanın göğsünden inlemeye benzer bir ses çıktığını gördüğünde, ciddi yüzünde bir gülümseme belirdi. “– Onu bırakacak mısınız, yoksa geleceğini düşünen bir adamı geri almak mı istiyorsunuz?”

İhtiyar; “– Karşı çıkmanın anlamsız olduğunu görüyorsunuz. Yüce Allah’ın takdiri ne ise o olur” cevabını verdi.

Asıl, Enver Paşa’yı konuşurmak isteyen Işan Sultan, sohbeti acele sona erdirmişti. Ancak kısa bir süre sonra yeniden baba, oğula döndü. Genç adamın köyünde öğretmen olduğunu öğrenmişti.



“– Eğer öğretemseniz kuzey Türklerinden Abdullah Tokay’ın şu güzel sözlerini mutlaka bilirsiniz dedi:

“Bana öyle geliyor ki bu dünyada ne gerçek bir yüz var, ne de iyi bir yürek,

Bu görünenlerin hiçbirinin tadı yok,

Ama ben milletim için hizmet aşkını taşıyorum,

Ve bu güzelliklerin ve tatlılığın saklandığını sanıyorum.”

Genç öğretmen başını salladı: “Tabii, biliyorum.” diye cevap verdi, ama parlayan gözleri, işi yürekten istediğini ele veriyordu. 1916 yılında büyük ayaklanmalar sırasında Cısak’daki savaşlara katıldığını bildirdi. O zamanlar ki ayaklanmaların çoğundan Enver Paşa’nın haberi vardı. Birileri ona bunları anlatmıştı. Ama ilgi ile dinlediğı, bazı ayrıntıları yeni duyuyordu.

Taşkent’te, Hocent’te, Semerkand’da, Fergana ve Yedisu havzasında, hemen hepsi aynı anda ayaklanmalar başlatılmıştı. Peki Ruslara karşı bu kadar güçlü olan düşmanlığın sebebi neydi? Tam o sıralarda, Çar tarafından Balkan cephesine gönderilmek üzere, ondokuzla, kırküş yaş arasındaki bütün Türkistan Türkleri Osmanlı ordusuna karşı cepheye sevk edilmesi için emir yayınlanmıştı. Rus yetkililer, bu emrin halkın önünde açıkça okunmasını ve askerlik hizmetine girenlere bir avuç dolusu altın ruble verileceğinin ilân edilmesini buyuruyorlardı.

Genç öğretmen: “Böyle bir emre, silâhtan başka ne ile karşılık verilebilirdi ki? diye heyecan içinde söze başladı, “Kan kardeşlerimizle, din kardeşlerimizle savaşmak gibi küstahça yapılan bu emre karşı ayaklanacağımız tabii değıl miydi? Halife’nin ordusunun halifenin damadının zaferini

bütün bir iştiyakla isteyen bizler, lânet Ruslara mı yardım etmeliydik? Türkistanlılar, Rusların Balkan savaşında Türklerin düşmanlarına yardım ettiklerini hiç unutmadılar. Ruslar, hükümler altındaki ülkelerin yönetimlerine yolladıkları sirkülerle, bu ülkelerde yaşayan müslümanlara dikkat etmelerini istediklerinde kinimiz çok daha fazla kabarıyordu. Biz, bu dünya savaşına, bizi ezenlerin yıkılacağına inandığımız için, bizlerden çoğu Türk devlet adamlarının resimlerini ve özellikle de sizinkilerin Enver Paşam, bir tılsım gibi göğsümüzde gizlice taşıyorduk ve şimdi Rus ordusuna gireceğiz, ha!” Gittikçe yükselen ses tonu düşmüş, sonra tekrar ayağa kalkmıştı.

Çisak'ta da 1916 Haziran'ının sıcak günlerinde Rusların asker toplama emri öğrenilir öğrenilmez ilk ayaklanma başlamış, Rus albayı Kukin, yerli halk tarafından ilk andaki öfke ile hemen öldürülmüştü. Ne varki, şehrin eski tarafında, Çisak'ın demir yolunu tahrip eden, telefon ve telgraf hatlarını kesen ayaklanmacılar, hazır kıta bekleyen Rus işgal güçlerinin ateşi altında erimişlerdi.

“– İşimizi çok iyi yapmıştık aslında,” diyen öğretmen devam ediyordu: “Buna rağmen Semerkand'dan ve Taşkent'ten piyade ve topçu takviyesi alan ve şehrin yeni tarafında bulunan mevzilere yerleşen Rus kuvvetleri ağır darbelerle bizleri ezdiler.” Kısa ama, sanki çiziyormuş gibi kullandığı cümlelerle, o kanlı günleri baştan sona anlatıyordu. Yanan petrol tanklarının mavi siyah dumanlarının, Çisak üstünde nasıl asılıymış gibi durduğunu, geceleyin Rusların eski şehir tarafına yangın bombaları attıklarını, kıpkırmızı alevler içinde kalan evlerin gökyüzüne kıvılcımlar saçtığını, sonra da eskişehir tarafa dalan Rus Kazaklarının üç metrelik mızraklarıyla yerli halkı korkunç bir kan banyosunda nasıl boğduklarını. “Tarif edilemez o gecenin korkusu insanların ka-

nına işledi. Ve hayatım boyunca o geceyi asla unutamayacağım. Hiçbir şey Rusları durduramadı. Adam, kadın, yaşlı, çocuk mızrakların önüne kim gelirse son saniyelerini yaşıyordu. Kurtarılacak ne varsa kurtarmaya çalıştık. Bir elimizdeki bir kaç mermi ile her gün trenlerle cephaneye taşıyan Ruslara karşı ne yapabildik ki? Şehrin yeni kısmı, Rusların yağmaladıklarıyla bir savaş kampı ve pazarı halini aldı. Kaçmak isteyen atları nasıl çekip götürdüklerini görüyorduk. Hahlar, ipekliler, süs eşyaları, hatta mobilya parçaları, koyunlar, atlar, eşekler, geride hiçbir şey bırakılmadan talan edilip, kampanya götürülüyordu. Sürekli yenilenen takviye saldırılarından sonra, eski şehir harabe haline geldi. Kömürleşmiş ağaç kütükleri ve simsiyah is içindeki duvar yıkıntıları arasında yüzlerce insan cesedi, hayvan leşleriyle birlikte Ruslar tarafından üst üste yığılarak yakılıyordu. Ölü gibi yerde yatan yaralılar, son anda hiç beklenmedik biçimde hayat işaretleri gösterdiklerinde bir dipçik darbesiyle öbür dünyaya gönderiliyordu.”

Öğretmen susmuş, Enver Paşa, yumruğu çenesinin altında; “Ve ayaklanma bastırıldı?” dedi.

“Evet Paşam. Ağustos ortasındaki son savaşa katılamadım. Çünkü akciğerimden bir kurşunla yaralanmıştım. Ne olduğunu daha sonra öğrendim. Ruslar daha sonra yedek kuvvetlerle çok güçlenmişler. Çisak’a gelen bütün yan yolları makinalı tüfeklerle tutmuşlar. Artık yerle bir edilmiş şehrin eski tarafından hiçbir silâh sesi duyulmuyordu. Rusların esir aldıkları insanların yüzlercesi boynunu celladın ipine doladı, binlercesi de sırayla kurşuna dizildiler.”

Enver Paşa’da; “Kurşuna dizildi,” diye tekrarladı. Bütün bu korkunç olaylar, Enver Paşa’da artık heyecan uyandırmıyordu. Çünkü bu haberleri öyle çok duymuştu ki. Bu gibi şeyler artık onu duygulandırmıyordu, değilse sınırları üzerindeki hâkimiyetini kaybederdi. Olayları akışına bırakmıştı.

Hepsini içerilerinde bir yerde biriktiriyor, ileride olacak olan büyük harpte, bir güç kaynağı haline gelecek zamana bekliyordu. Her şeyi hesaplıyor, Türkistan'ı ve halkın kemiğinin ilığının damarındaki kanını emen yabancı parazitlerden kurtuluncaya kadar silâhı bırakmaması gerektiğine inanıyordu. Eğer dünyada her yapılanın kefareti ödenecekse, bunu Ruslar hiçbir zaman ödeyemezlerdi. Yangınların, cinayetlerin, soygunların, ırza geçmelerin cezasının karşılığı "hiçbir şey" olamazdı. Çünkü sadece Çisak'ta binden fazla insan katledilmiş, göçebelerin ellerinden erzakları zorla alınmış, göçerler eğer açlıktan ölmedilerse, onlarda ötede beride şimdi dilencilik yapıyorlardı. Kırgızlar, Çin sınırına kaçmışlar, ancak af çıkınca Batı-Türkistan'a dönebilmişlerdi.

Aradaki zamanda, Ruslara verilmiş olan toprakları iade etmemek için binlerce Kırgız öldürülmüştü. 1916'dan bugüne kadar yapılan caniyane işlerin listesi bile yoktu. Bolşeviklerin kendi mezarlarını kazdırdıkları esirler, hemen mezarın yanına dikilir, kendilerine gelecek mermiyi beklerlerdi. Bazıları Kizilkiye maden ocaklarında yanan korlar üzerinde zorla yürütülerek işkenceyle öldürülmüştü.

Eğer Sovyet Rusya'dan başka hiçbir yerde örneği görülmeyen kötülükler, kardeşlik dostluk ve uluslararası dayanışma olarak anlaşılıyorsa, Türkistanlıların, düşmanlıklarıyla mutlaka tanışacakları gün beklenmeliydi.

18 Ocak'ta Işan Sultan ve Enver Paşa atla Düşenbe yakınlarındaki kayalık bir tepeye çıktılar.

Işan Sultan; "– Devriyelere rastlamadığımıza hayret ediyorum Paşam" derken, kaşlarını çatmıştı.

Enver Paşa: "– Eğer Rotarmistler bizim yürüyüşümüzü hala daha fark etmemişler ve böyle kaygısız davranıyorlarsa ne kadar iyi" diye karşılık verdi.

“– Adamları nasıl ayıracağımızı düşündünüz mü?”

İşan Sultan kararsızca bakıyor, sesinde sabırsızlık işareti farkediliyordu.

“– Güçlerimizi sadece bir yerde toplamamızı pek uygun bulmuyorum. Çeşitli köylerden topladığımız gücümüz bu iş için yetersiz. Basmacıları bölüklere ayırmayı ve Düşenbe’yi kuşatmayı düşünüyorum. Yolladığımız muhbirler gelir gelmez ilerleriz. Bize ertelememizi gerektirecek bir haber getireceklerini sanmıyorum.”

Tepeden aşağı bir vadinin girişine doğru atlarını sürdüler. Vadide askerlere kısa bir mola verilmiş, atlar, çepe çevre kampın etrafına dağılmış, nefes alıp verirken burunlarından çıkan buharla, kış soğuşunda donup kaskatı kesilmiş otları kemiriyorlardı.

Enver Paşa: “– Herkes eskiden olduğundan daha sessiz” diye söylendi.

“– Onlar sürekli savaştılar Paşam. Ama bu kadar uzakta da olsa, şeytan gibi vururlar.

Böylelikle bir saat geçmişti. İşan Sultan, yeniden kısa ve ateşli bir konuşma yaptı onlara. Enver Paşa, Basmacıları çeşitli gruplara ayırmıştı.

İşan Sultan: “– Harp işlerinde çok tecrübelisiniz Paşam” diyerek, olağanüstü bir dikkat ve dirayetle hazırlıkları tamamlamaya çalışan Enver Paşa’ya, gizli bir hayranlık içinde bakıyordu. Onu memnun etmek zordu. Birine ihtar ediyor, diğerini değiştiriyor, mücahitleri tam bir asker biçimine sokuyor, silâh kontrolü yapıyor, askerleri, tekrar tekrar cephane miktarına dikkat etmeleri için uyarıyor, onları keskinleştiriyordu. Basmacılar, köylerinden o kadar çok farklı silâh ve cephane ile gelmişlerdi ki, yine de buna rağmen o donanımı az çok düzene sokuvermişti.

Ve son olarak, Enver Paşa: “Eksik olan ne varsa Bolşeviklerden alınacaktır” emriyle işi tamamladı.

“– Sanıyorum son mermilerini de görmeden önce Taciklerimi hareket ettirmeyeceksiniz.” diyen Işan Sultan gülümsedi. Bu tarz mükemmeliyetçiliği şimdiye kadar hep gereksiz fazlalık saymıştı. Ama Enver Paşa’nın gayretinin mücahitleri nasıl sardığını fark etmiş ve kendisi de bu alışılmadık gayretli havaya girmişti.

Nihayet, habercilerden biri, ardından da diğerleri gelmişti. Sadece Karatag yönüne doğru uzaklaşan bir Rus devriyesi görülmüştü. Işan Sultan ve Enver Paşa sessizce baktılar, sonra beyaz sarığıyla kampın ortasında dikilen Molla’ya baktılar. Molla, kollarını göğe doğru kaldırmış Allah’ın yardımını dilerken, bütün Basmacılar başlarını eğmişler huşu içinde yere bakıyorlardı.

“Basmacılar! Basmacılar yakınlarda görüldü!” haberi, Düşenbe’deki Rus nöbetçi kulübelerinde bir el bombası gibi patlamıştı. Tahta masalar üzerine acele ile haritalar açılmış, asker çizmelerinin sesi her tarafı karma karışık koşuşmalarla doldurmuştu.

“Basmacılar yakınlarda görüldü!” Rotarmistlerin kışlasında bu haber, bir yolcunun yabani arı kovanına birden çomak sokması gibi telâş uyandırmış, Bolşeviklerden biri “Şimdi ne olacak.” diye mırıldanıyordu, “sık sık casusluk için buraya kadar geliyorlardı. Yoldaşlar, bu sefer fevkalâde bir durum olduğu görülüyor. Dört, beş yerde görülmüşler.”

Yeni bir ses, heyecanla: “Nöbetçi devriyeleri öldürülmüş!” Aynı anda alarm çanı çalmaya başladığında, hızla vuran çan sesi, evlerindeki yerli halkın kalplerinin atışlarını da aynı şekilde hızlandırmıştı.

Bir Bolşevik subay: “İleri yoldaşlar, bu lânet köpeklerin ağızlarını tıkayalım” diye bağırırken, korku dolu bir yüz ifadesiyle koşan bir çocuk kaburgalarına sessiz bir tekme yedi.

İlk top atışı gürlemeye başladığında, Enver Paşa canlı bakışlarla: “Tilki ininden çıkıyor,” diye fısıldadı. Şehrin sokaklarından dışarıya karanlık bir yığın halinde atlı bir Rotarmist birliği fırlamış ve Enver Paşa ile altınış Basmacının siper aldıkları tepeye doğru hareket etmişlerdi. “Dikkat!” komutuyla, silâhlar nişan durumunda tutulmuş, ardından Ruslara karşı keskin bir salvo ateş başlamıştı. Vurulanlardan bazıları şaha kalkan atlardan yuvarlanıyor, diğerleri ateş ederek öne doğru fırlıyordu. İkinci bir salvo atışı başladığında, Ruslar, karmakarışık olmuşlardı. Karşılarındaki rakiplerinin kaç kişi olduklarını bilmiyorlardı.

Enver Paşa onların şaşkınlıklarını görüp, hücum emri verdi. Tepeden aşağı sanki bir fırtına esiyordu. Ve birden Düşenbe'nin etrafında sıcak bir çatışma başlamış, Basmacılar her taraftan ilerliyorlardı. Bu kadar plânlı bir saldırı beklemeyen Rotarmistler, can havliyle tüfek, süngü ve el bombalarıyla kendilerini savunuyorlardı. Dağların arasındaki vadileri gri, soğuk, nemli bir peçe gibi örten alaca karanlıkta, Düşenbe'de hala kor halinde yanan ateşlerden tüten is ve buharın donuk görünümünü, barut kokularına dumanlar karışıyordu. Topların boğuk patlamaları, bütün gürültüleri bastırıyordu.

Enver Paşa, çok kesif bir kalabalığın içine düşmüş, göğüs göğüse dövüşüyordu. Tüfeğini doldurmaya zamanı olmadığından kılıcını çekerek birebir vuruşuyordu. Süngüsünü doğrultarak ona doğru at süren bir Rus'u tek hamlede kılıç darbesiyle eğerinden aşağı düşürürken, aynı anda ikinci bir saldırı olarak el bombasını sıkmış, yukarı kalkmış bir

yumruk gördü. Ona yeni bir hamle yapmadan atının sert bir hareketle yana doğru zorlandığını hissetti. Aynı anda kulağının dibinden bir mermi ısıklık çalarak geçti. Rus aynı anda kapaklamıp yere düştü. Enver Paşa, yüzünü sert bir hareketle yana çevirdiğinde başına doladığı Basmacıların kırmızı bezinin altında bir çift kapkara çocuk gözlerini fark etti. Aynı anda yere kapaklandılar, gencin omuzları sallanarak öne doğru eğildi. Çocuk vurulmuştu.

Enver Paşa, onun kendini nasıl bir tehlikede olduğunu tam olarak fark etmeden önce, düşmekte olan genci yakalayıp, eğerinin üzerine çekti.

Bir şimşek çakışı kadar kısa anda ortaya çıkan durumda bu cesur genç atların nalları altında parçalanacaktı. Bir an için dikkati çekmişti. Daha sonra nasıl olduğunu kendi de bilmiyordu. Bir saniye kadar bütün yüküyle sol koluna asılmış ve izdihamdan çıkmıştı. Bilinci yerine geldiğinde iki Tacik yaralıyı daha emniyetli bir yere çekiyordu.

Şehrin etrafındaki çatışmalar bir kemer gibi daralıyor, Ruslar geri çekiliyordu. Makinalı tüfekler şimdi Düşenbe'nin birkaç ana çıkış caddesine mevzilenmiş, Basmacıların yeni bir saldırısına hazırlanıyordu. Silâhların eşitsizliğine rağmen, muharebe karanlık basıncaya kadar devam etti.

Basmacılar, iki makinalı tüfeği ele geçirmeyi başardıktan sonra geri çekildiler. Düşenbe, ilk hücumda alınamamasına rağmen, Basmacılar duruma göre çok az kayıp vermemeleri, iyi çok iyi idi.

Düşenbe'de elli kadar Rotarmist esirle birlikte, cephaneye, el bombaları ve iki makinalı tüfekten başka, iki yüz kadar da tüfek hürriyet mücahitlerinin eline geçmişti.

O günden itibaren her gün karşılıklı çatışmalar devam etmiş, ilk acı tecrübeden sonra, Rotarmistler rakiplerinin



saldırılarını siperlerden ateş ederek karşı koymayı tercih ediyorlardı.

Basmacıların, inatçılıklarıyla gece gündüz her saatte Rotarmistlere baskın yapacakları hesaplanmak zorunda kaldığından Düşenbe'de, gergin ve korku dolu bir hava oluşmuştu. Peki, Düşebe halkı ayaklanırsa ne olurdu? Mevcut durumdan sonra artık, her şey onlar için bir ayaklanma fırsatı idi. Ancak, Bolşevikler destek almak için Semerkand Sovyetiyle ilişki içinde idiler, değilse, Düşenbe'den geri çekilmeleri kaçınılmaz olacaktı.

Enver Paşa, bir Şubat gecesi yağmur damlaları altında kimbilir kaçınıcı defa şehrin etrafında dönerken: "Bolşeviklerin direnci mutlaka kırılacak" diyordu.

Hisar etrafında bulunan köylerden geç gelen askerlerin de katılmasıyla Basmacıların sayısı her gün artıyordu. Ve bu gece Bolşeviklerin direncinin artık sona erdiği anlaşılıyordu. Basmacılar sonunda Düşenbe'ye girdiklerinde gökyüzünde ay, bulut kümesinin gümüş tül örtüsünden sıyrılıp, berrak bir şekilde yayılmış, yavaşça sıcak bir çatışmanın gürültülerinin sarstığı bu küçük, karanlık, karmakarışık kasaba üzerinde dolaşıyordu.

Bolşeviklerin lideri Düşenbe'yi terk etmeye karar vermişti. Kendini haklı gösterebilirdi. Son geceki çatışmada yine yüz kadar adam kaybetmişti. Ama onu en çok hiddetlendiren adamlarından seksenden fazlasının gönüllü olarak Basmacılara katılmasıydı. Savaş gücü gittikçe eriyordu. Aynı şekilde cephane de. Sadece çok uzun süren savaşa rağmen olağanüstü bir gayretle şehir elde tutulmuş, ama, bu şekilde yeni bir saldırıyı beklemenin de bir anlamı yoktu.

Enver Paşa, sanki bu olanları önceden tahmin etmiş gibi görünüyordu. Güneş, öğle yüksekliğine erişir erişmez, Basmacılar kimbilir kaçınıcı kez yaptıkları gibi yeni bir saldırı-

riya geçtiler. Bolşeviklerin lideri bu kadar hızlı bir saldırının tekrarı olabileceğini tahmin etmediğinden, sınırlarına hâkimiyetini tamamen kaybetmiş ve Basmacılarla gece harp etmekten hoşlanmayan Rotarmistler, paniğe kapılmışlardı. Başlarının üzerindeki dam alevler içinde kaldığında nöbetçi kulübelerinden ve kışladan karma karışık kaçıyorlar, bağırıp çağırıyorlar, karşılıklı birbirlerinin ellerinden silâhlarını alıyorlardı. Kimse bu karmaşa içindeki gürültüyle kumanda seslerini duymuyordu. Disiplinsiz kalabalıklar sokaklarda, Basmacılara karşı koşuyorlardı.

Rotarmistlerin kumandanı kısa bir çatışmadan sonra askerlerinin ağır kayıplar verdiğini korku içinde farketmişti. Basmacılar, gittikçe şehrin daha derinlerine doğru nüfuz ediyorlardı. Bütün askerler, bu mücahit çeteleri tarafından esir edilip veya öldürülünceye kadar beklemeli miydi? En iyisi birliklerini Düşenbe'den kazasız belasız dışarı çıkarmalıydı. Fakat, o andaki genel durum ancak kaçma şeklinde olabilecekti.

Artık korkunç bir av başlamıştı. Enver Paşa'nın, mücahit kuvvetleri, önünden yaban hayvanı gibi kaçanları kovalıyorlardı. Dağlarda, tepelerde, vadilerde, derelerde, dağ yarıklarında, dar boğazlarda Basmacılar, Düşenbe'den kaçan Bolşevikler'in peşindeydi.

Mir Tepe'de bir çarpışma olmuş, Basmacılar zafer sarhoşluğu içinde, kin duydukları düşmanlarına diz çöktürmüştü. Av durumundaki Rotarmistler oldukça zor duruma düşmüşler, çok daha da uzaklara kaçmaya çabalıyorlardı. Kaçanlarla, kovalayanlar arasında tekrar bir mücadele başlamıştı. Enver Paşa bu arada Ruslara yeni bir muhtıra yazmayı unutmadı.

Sari Asia'da 19 Şubat'ta girişilen bir çatışmada Enver Paşa yaralandı. Bu, adalesine aldığı bir kurşun yarasıydı.

Ancak bu yara onu sadece bir kaç gün savaştan alıkoymuştu. Böylece Bolşevikler sık sık rastladıkları “Basmacılarla” ile sıcak temasa geçmeden rahat bir kaç gün geçirebildiler.

Enver Paşa uzun süre sonra dinlendiği bu bir kaç kısa gün içinde olduğu kadar, kendini keyifli ve neşeli hissediyordu. Ağrıları oldukça azalmış, tabi, umutlarını güçlendiren gelecek üzerine yeni plânlar hazırlamıştı.

O yıl ilkbahar, müthiş fırtınalar, yağışlar ve kötü havalarla gelmişti. Yükseklerden vadilere çığlar düşüyor, dağlardan aşağılara sular çağıldıyordu, dar yataklardan düşen suların üstü köpürüyordu. Günler geçtikçe alun rengi güneş ışıklarını saçıyordu. Kışın çölleşmiş toprağının yüzü ipek kadife bir halı gibi renkli ve parlak şekilde ışıldıyordu.

O kül rengi, kuru ottan başka bir şey olmayan stepler artık rengarenk sayısız yeşil, sarı, pembe çiçeklerin yoğunlaştığı örtüyle tanınmayacak kadar bir güzelliğe bürünmüştü. Çayırların kokusu, çam ormanlarının reçine kokularına karışıyordu. Yabani çalılarının içinden yosunlu taşlar arasından toprak sarısı ve kırmızı yaban gülleri filiz veriyor, iri karağaç ağaçlarının geniş yapraklı dalları muhteşem bir şekilde yükseliyordu. Meyve ağaçları ve akasyalar binlerce balla ağırlaşmış arılar tarafından ziyaret ediliyordu. Türkistanlı çiftçilerin ağaç sabanlarla sürdükleri tarlalar üzerinde beyaz leylekler uçuşuyor, sürülerin sesleri çayırlardan geliyordu. Gökyüzü, kuşların şarkılarıyla dolu, bahar sesleri, yeniden canlanan tabiatın mükemmelliğini tamamlıyordu.

Enver Paşa, çiğ tazeliğindeki bir Mayıs sabahının pırlantısını gözleriyle içiyor ve son üç gündür hiç eğerden inmesine rağmen, kendini oldukça hafif ve hiç yorgun hissetmiyordu. Ana karargâhını Puli Hakiyan köyünde kurmak istediği için, Belcivan’daki kamptan yarı yola kadar gelmiş

olan Devletmend Beg ile yaptığı bir görüşmeden geri dönerken, bir Basmacı birliğinin kendisine refakat ediyordu. Onlar türkü söylemeye başladıklarında, şimdi artık kırk yaşına gelmiş olan Paşa'nın siyah şakakları arasında kırışmaya başlayan beyaz saç telleri değil, Enver Paşa'nın yüzüne o andaki çok daha genç gülüşü yakışmıştı.

*“Bu dağlar, nasıl yüksek, bu dağlar  
Biçarelerin yollarını kesen dağlar”*

*Çaresiz, göz yaşı döker biçareler.  
Ey biçare, bize kim göz yaşı döker”*

Türkü, sabahın aydınlığında dağlarda çınlarken, Enver Paşa sessizce içinde kendi adının geçtiği halk türküsüne kulak vermiş, atların nal sesleri, dağ yamaçlarından yankılanan sözlere eşlik ediyordu.

*“Bu dağlarda kim yatar?  
Orda genç askerler yatar,  
Göğsünü kayalara dayamış  
Ruslara ateş saçar.  
Gençtir askerimiz, tecrübesizdir  
Yolları zordur, taşlarla dolu  
Ama gençlik her şeyi yapar  
Hele hedef hürriyetse!  
Genç ve tecrübesiz de olsalar  
Her şeyi yaparlar, eğer başta ise Enver Paşa  
Geçerler bataklardan, sulardan  
İpek elbiseleriyle  
Vatanın ve milletin hürriyeti, bağımsızlığı için  
Alkışlayın onların bu değerli hayatını  
Ama gençlik her şeyi yapar*

*Hele hedef hürriyetse!  
Tecrübesiz olsalarda yaparlar her şeyi  
Eğer başta ise Enver Paşa!*

Dağlarda, Enver Paşa türküsü yankılıyordu. Ama artık o, hiçbir şey dinlemiyordu bile. Kafasında öyle çok şeyler geçiyordu ki. Devletmend Beg ile yaptığı konuşmayı bir kere daha düşündü. Muhteşem bir insandı saçının telinden parmağının ucuna kadar askerdi. Bir hürriyet mücahidi bundan daha iyi olamazdı.

Devletmend Beg; “– Haklısınız Enver Paşam, teşkilât zorda,” demişti. “Eğer tek tek bütün bölgeler kendi aralarında teşkilâtlanırsa, durum tamamen bizden yana değişecektir. Düşenbe’de Rotarmistlere hiç de az bir korku salmadınız. Gördüğüm kadarıyla şu anda onların gücü silâhlarında, cesaretlerinde değil. Onların kötülükleri –rüzgârın esişine göre de– baldan tatlı riyakârlıklarının bir örneği daha yoktur.”

Ve geçen yıl Ağustos’ta, Şuralar heyetinin kendini ziyaret ettiklerinde Devletmend Beg, yaptıklarını anlattı. Resmen Moskova hükûmeti adına pazarlık etmeye, sözde Buhara hükûmeti nezdinde gelmişlerdi. Bir Buhara hükûmet üyesi komutasında, beş yüz Rotarmist ve yetmiş Buharalı askerle Belcivan’a geldiklerinde, oradan iyi niyet dolu bir yazı yollayarak, Devletmend Beg ile ilişkiye geçmişler ve bir görüşme rica etmişlerdi. Belcivan yakınlarında emrinde beşyüz Basmacı bulunan Devletmend Beg, buluşmaya hazır olduğunu bildirmiş ve buluşma Kent-Kurt köyünde yapılmıştı.

Barış içinde geçen müzakerelerin görüntüleri inkâr edilemeyecek biçimde biraz tiyatrovâri yapılmıştı. Bir tarafta gerektiğinde saklanabilecekleri, bir saldırı durumunda sığılabilecekleri dağ yamaçlarında Basmacılar duruyordu. Dev-

letmend Beg, bir Afgan subayı üniforması içinde, etrafında adamları Abdül Kadir, Aşur, Abdul Kayyum ve Togay Sari bulunuyordu. (Bu sonuncusu ondan ayrıldıktan sonra aralarında olan dikkat çeken soğukluk Devletmend Beg tarafından kaldırılmıştır) Grubun arkasında bir kaç molla dikiliyordu. Karanlık bakışlarıyla Basmacılar gelenleri süzüyordu.

Diğer tarafta Sovyet rakipleri olan Rotasmistler ve Buharalı askerler yer alıyordu. Basmacılar bunlara, araları demir parmaklıklarla ayrılmamış vahşi hayvanlar gibi bakıyorlardı. Ama büyük bir itaat içinde durmak zorundaydılar. Görüşmeler Devletmend'e hararetle tavsiye edilen uyarılar taşıyordu. Bunların karşısında Devletmend Beg'in vatan sevgisi daha da keskinleşiyordu. Bolşevikler, büyük bir hata yapıyorlardı. Güya, Buhara'nın Sovyet Rusya'dan başka hiç dostu yokmuş. Moskova, sadece Doğu halklarının refahı için yaptığı uğraşların meselâ Devletmend Beg gibi bazı asil insanlar tarafında böylesine yanlış anlaşılmasından şikâyetçiymiş. Devletmend, her şeyi büyük ciddiyetle dinlemişti. Duydukları, çok güzel şeylerdi ama, ne yazık ki çok azında gerçeklik payı vardı. Kulağa hoş gelen bütün sözleri Devletmend Beg'in kupkuru açıklama ile cevaplarıyla, komisyonu hayal kırıklığına uğratmış ve; "Ben sadece gördükten sonra hüküm veririm. Sovyet yönetimi ülkemizi Rus askerleriyle doldurdu. O zamandan beri soygun ve yağma günlük olaylardan oldu. Buhara halkı yoksullaştı ve perişan durumda. Kadınların kızların ırzlarına geçiliyor. Gördüğümüz her yerde zorbalık hüküm sürüyor. Zorbalıktan başka bir şey yok. Bunun için Bolşevik birlikleri Buhara'dan çıkıncaya kadar savaşmaya devam edeceğiz. Ancak Ruslar ayrılırsa, bu zamana kadar Bolşeviklerin borusuyla hizmet eden Buhara hükümetine silâhlarımızı bırakırız yoksa yok! diye cevaplamıştı.

Görüşmedeki başarısızlığı hiç olmazsa dışarı karşı bir örtü ile gizlemek için, Basmacılarla birlikte bulunmanın güvenlik sebebiyle daha fazla uzatmak istemeyen komisyon başkanı, Devletmend Beg'in şartlarının, yazılı olarak anlaşmaya vardıklarını açıklamıştı. Oysa, bu, görünürdeki anlaşma hiçbir şey değişiklik getirmemişti. Kızıl birlikler ülkeyi terk etmeden mücahitler, savaşçı davranışlarının gerektirdiği görevleri bırakmayacaklardı. İş orada kalmıştı. –Şimdi Devletmend Beg, Enver Paşa'ya daima onun yanında olacağına dair söz veriyordu. Büyük bir hayret ve sevinç içinde Enver Paşa'nın faaliyetinin ne kadar sürâtlı bir şekilde başarıya ulaştığını görmüştü. Onun teşkilâtçılıktaki yeteneği olağanüstü hayranlık vericiydi.

Enver Paşa, Düşenbe'nin alınışından beri gerçekten de önemli ilerlemeler kaydetmişti. Osman Hoca ve Hacı Samiler de Afganistan'da boş durmuyorlardı.. Afganlar da, özellikle Harbiye Nazırı Muhammed Nadir Han ve kardeşi Badahşan valisi Şah Mahmud Han, Türkistan'daki mücadeleyi önemli yardımlarla destekliyorlardı. Enver Paşa'nın takviye kuvvete ihtiyacı olduğunu duyduklarında derhal iyi silâhlanmış üç yüz Afgan gönüllü sınırı aşarak Efsaleddin Han komutasında Enver Paşa'nın ordugâhına gelip, katılmıştı.

Karatekin'den, Fuzail Mahsum bin kadar askerle katılmıştı. Bunlar, Alay bölgesinden gelen üniformalı, çok iyi silâhlanmış, Fergana bölgesinde Bolşeviklerle yaptıkları savaşlarda harp tecrübesi kazanmış Kırgızlardı.

Sonra Çilliköl'den üç yüz Türkmen ve İsmail Hakkı'nın gayretiyle Mir aşiretinden Kazaklar da Enver Paşa'ya katılmışlardı. Hatta farklı düşüncedeki Lakaylar bile, Pul -i Hakkiyan'da gittikçe büyüyen birlikler halinde toplanmışlar, olayın dışında kalmamak için kendi teşkilâtları içindeydi. Enver Paşa'ya karşı açık olamayan tek insan. İbrahim Beg,

ancak yeni yeni onun yakaladığı fırsatı büyük ölçüde aksattığını anlayabiliyordu. Bir yanlış anlama sebebiyle –tabiki bu veya herhangi bir şey sebep olamazdı– onu tutuklattığından dolayı özür dilemek için, İbrahim Beg’de Pul-i Hakiyan’a gelmişti. Enver Paşa’nın çalışmalarının hayranlık uyandıracak şekilde görüp öğrendikten sonra –Enver Paşa böyle övgülere hiç de düşkün değildi– aslında Ceditci Enver Paşa’nın işlerini mümkün olduğunca engellemeye uygun fırsat bulmak için geri dönmüştü.

Enver Paşa’nın, İsmail Hakkı ile bir mektup yolladığı Körşermet’de Fergana bölgesinden haber yollamıştı. Büyük bir dikkatle mektubu okumuş ve kendine tabi olanlara o andan itibaren Enver Paşa’nın emri altında olduklarını bildirmişti. Büyük bir kararlılık ve hiçbir itiraza mahâl vermeden “Enver Paşa bizdendir” diye bağırıyordu. “Şimdi Rus birlikleri Rusya’yı özleyecekler çünkü, artık Türkistan’da onları mutlu edecek bir şey bulamayacaklar” dediğinde, yüzünün her çizgisi, irade gücü ile şekillenmiş bu yirmi üç yaşındaki genç ayağa fırlayarak haykırıyordu: “Arkadaşlar, nihayet şimdi Bolşeviklerin sonu geldi. Af yok, yalan vaatleri dinlemek yok! İki yıl önce Nizamettin Hoca benim yanımda Sovyetlerin Türkistan’a hürriyet getireceği anlaşmasını bildirmişti. Ne oldu. Şimdi o hükümette kendinin bulunduğunu hepimiz bilmiyor musunuz?” Tek gözlülüğünü gözlükle gizleyen Körşermet’in gözlük camları sırayla arkadaşlarının üzerlerinde dolaşırken; “Bu elçinin benim soruma karşı iddiası, Bolşeviklere destek olacak bir Türk cephesi kurulmasını rica etmiyor mu? Nasıl ıslak bir köpek gibi yaltaklanıyordu. Ona, eğer söylediği kadar güçlü ise, emir vererek Kızıl Ordu’yu Moskova’ya yollamasını, o zaman barışa hazır olacağımızı söyledim. Gelecekte bir daha böyle semeresiz görüşmeler yapmayacağım. Muhammed Ruzi, siz yüz Bas-



macı ile Pul-i Hakiyan'a gidin, Enver Paşamıza birkaç hediyeye de götürün. Hürriyet mücahitlerinin genel komutanlığını üzerine aldığı için nasıl sevindiğimizi, memnun olduğumuzu görsün." Ve hemen şunları ekledi: "Enver Paşa, bana eğer mümkünse Fergana demir yolu hattını tahrip etmemiz için hazırlıklar yapmamızı bildirmiş. Biz de onun bu talebini mümkün olduğunca çabuk ve isteyerek yerine getireceğimizi" söyleyin.

Hazırlıklar yapılmış ve Pul-i Hakiyan'a doğru hediyelerle birlikte yüz mücahit yola çıkmıştı. Enver Paşa, 1922 Mayıs ortalarına doğru yedibin kişinin üstünde bir kuvvet toplamıştı. Türkistan'da tekrar kendi gücünü göstermeye başlamıştı. İsminin geçmesi bile, yeni bir ayaklanmaya yetiyordu. Dudakların fısıltısı, Enver Paşa adını bölgeden bölgeye taşıyor, şehirleri, köyleri, çayhaneleri, kervansarayları, pazarları, göçebe çadırlarını, çoban ateşlerinin başında toplananlardan ağızdan ağıza yayılıyordu. Ve Kızıl Rusya'nın Türkistan halkına taktığı esaret kelepçeleri Enver Paşa adı ile, parçalanmak için şimdiye kadar olduğundan daha güçlü şangırdıyordu.

Moskova'daki Sovyet hükümeti bu şangırtıları duyduğundan çok rahatsız oluyordu. Aynı rahatsızlık Enver Paşa'nın Basmacılarla birleştiği haberini aldıktan sonra daha da artmıştı.

Enver Paşa'nın Türkistan'da olması, bir başka deyişle; "Türkistan'da İstiklâl ve hürriyet" demekti. Şimdi Moskova için tehlikeli olan bu adama, neden daha çok dikkat edilmediği son derece sert bir dille eleştiriliyordu.

Beklediği gibi, Karahan gönderdiği mektupta, Enver Paşa'ya en yumuşak tonda savaştan çekilmesini istiyordu. Karahan'ın gönderdiği mektuplar cevapsız kalmaya mahkûmdu. Enver Paşa, Baysun'daki Rus kumandan tarafından

Mart sonunda kendine ulaştırılan bu mektubu tek bir el hareketiyle reddetmiş, mücahitlerin sayısı yedi bin oluncaya kadar altı hafta beklemiş ve ardından Sovyet hükûmetine şu ültimatı vermişti:

Halk Komiseri Nevimanov'a, Rusya İcra Komitesi merkezine ve komiserlik meclisine, Sovyet Rusya Cumhuriyeti'nin bir kısmında bulunan Türkistan müslüman halklarının en yüksek meclisinin aşağıdaki kararını bildirmenizi rica ediyorum.

Komiserlik meclisinin ve Rusya İcra Komitesi Merkezi'nin cevabı gelinceye kadar, Rusya-Sovyet Cumhuriyeti'ne karşı genel bir harp ilân edilmesi şimdilik durdurulmuştur. Buhara, Türkistan ve Hive halkının sarsılmayan iradeleri ile hür ve bağımsız yaşayacaklarını bildirmeye beni görevlendirdiler. Bu bağımsızlık, Sovyet-Rusya tarafından da tanınmalıdır. Türkistan Millî Meclisi; şu anda Buhara, Hive ve Türkistan bölgeleri sınırları içinde bulunmakta olan Kızılordu'nun 14 günlük bir süre içinde geri çekilmesini Sovyet-Rusya hükûmetinden ısrarla talep etmektedir. Aynı şekilde bu ülkelerdeki Rusya-Sovyet Cumhuriyeti'nin yönetici organları da bu talebe dahildir.

Siyasî tutuklular ve rehineler bu kararın kabulüyle Halk komiserliği tarafından derhâl serbest bırakılmalıdır.

Buhara, Hive ve Türkistan halkları yüksek millî meclisi siz, bay Halk komiseri, savaş komiseri Troçki ve İcra komitesi merkezi başkanı Kamanef'e, Müslüman halklar ordusu ve Kızılordu arasında her türlü kan dökülmesinin önlenmesi için, mutlaka kaçınılmaz olan şeyin, Kızılordu'nun Rusya'ya acilen geri çağırılması olduğunu bildirmenizi rica etmektedir.

Hive, Buhara ve Türkistan halkları milli meclisi, Rus halkına candan sempati duymaktadır. Müslüman ülkelerin kurtuluşu için uzun zamandır yapılagelen her türlü düşmanlığın kaldırılmasını dilemektedir. Nizam ve kanunlara saygı için ve bugünkü zorba rejimi meydana getiren dışarıdan gelmiş olan demagojik ve komünist unsurların çekilmesi gerekmektedir.

Eğer, Rusya Sovyet hükümeti, sahtekâr komiserlerce boyunduruk altında müslüman halkların iradesine saygı göstermeyi gerekli görmez ve Moskova'nın baskısından kendilerini kurtarabilecekleri silâhlar ellerinden alınmaya kalkılırsa, size bildirmeliyim ki bay komiser, yüksek meclisin bu açıklamasının üzerinden iki hafta içinde kendimi savaşmak için serbet sayacağım.

İmza: Turan Orduları Başkumandanı Enver Paşa

Bu imzanın altına ayrıca mühürünü de basmıştı.

Bu ültimatom, Moskova hükümeti nezdinde müsama-halı bir hava yaratmayacağı aşikârdı. İstenilen tekliflerin yerine getirilmesi sert bir şekilde reddedilmiş, bunun üzerine, (zaten Enver Paşa'da farklı bir şey beklemiyordu) Türkistan'ın her tarafında genel ayaklanmalar başlamıştı.

Aslında Sovyet komiserliğinin red yazısı biraz tehdit, biraz yatıştırma üslubu taşıyordu. Şimdiyse, Enver Paşa'nın yuvarladığı taş çığ hâline gelip daha da büyüyüp, ciddi işler açmadan tedbir alınmasını gerektiriyordu.

Türkistan halkını, esaret altına almak için kullanılabilecek herhangi bir şey yoktu. Ama inatla sürdürülen ve sürekli yenilenen direniş, hürriyet isteyen ülkede esaret altında yaşamının ne kadar zor olduğunun ispatından başka neydi ki?

Nitekim, son yıllarda Türkistan'da ateşkese uyulmayıp, bağımsızlık savaşının sürekli iniş çıkışına bakılırsa, bir hastanın baş ucundaki ateş tabelasıyla karşılaştırılabilirdi. 1916'da, o zamana kadar pek dikkati çekmeyen siyasi dalgalanmalardaki çizgi aniden yükselen bir kırılmayı gösteriyordu. Ortaya çıkan bu ani hareketlenmenin ateş merkezi Cizak'ta, Rusların, Türkleri askere alma emrinin bildirilmesi üzerine başlamıştı. Ardından, bu başkaldırının etkisi diğer yerlerde yankı bulmakta gecikmemişti. Öyle ki, zamanın Çarlık Rusya'sı, bütün Türkistan halkını şiddetle sarıveren hürriyet ateşini bastırmak için, Türkistan üzerine yüzbin asker yollamak zorunda kalmış, kadınların bile katıldığı bu ayaklanmanın, kasten vahşetle bastırılması çocuk oyuncağı gibi olmuştu. Dikkatli gazete haberlerinde görüleceği gibi bunlar, çok basit ve zamansız olaylar olarak görülüyordu.

Rus resmi gazetesi olan "Türkestanski Kurier" konu hakkında şunları yazıyordu:

"Maalesef bazı yerlerde yerli halk silâhla ayaklanmış ve hatta savunmasız Çarlık memurlarını katletmişlerdir. Ama şimdi bütün ayaklanmalar bastırılmış ve nerede Rus kanı akıtıldıysa, oralar yerle bir edilmiş ve Rus devlet mülküne katılmıştır"

Türkistan'daki siyasi huzursuzluklar da nihayet, 1917 başlarında, sosyalist-komünist yer altı çalışmaları uzun süredir büyük iç zorluklarla mücadele eden Rusya'da yankılanmaya başladı.

Çar, kardeşi Mihail Aleksandroviç lehine tahtı terk ettiği Mart ihtilâlinde sonra, Mihail tahtı bırakınca, Cumhuriyet ilân edilmiş ve Prens Lwow, Milyukof, Krenski ve Rodianko'nun söz sahibi olduğu yeni hükümet kurulmuştu.

Türkistan'da polis silâhsızlandırılıp, cumhuriyetçi milisler görevi devr aldıklarında, içinde genel seçim hakkı, basın hürriyeti, bütün siyasî tutukluların affı, Islâmın da içinde bulunduğu bütün dinlere eşit haklar ve bazı cezbedici şeyleri içeren yeni Rusya'nın hükümet programı açıklandığında halk büyük bir sevinçle, artık baskıların yakında sona ereceğine inanıyordu. Ama bir kaç ay sonra bunun oldukça erken bir sevinç olduğu anlaşılacaktı.

Rusya'da gittikçe taban bulan Lenin'in ihtilâl çağrısı, Krenski hükümetini sarsmış, ardından Krensky hükümeti Kasım'da yıkılmış, Bolşevikler gücü tamamen ellerine aldıklarında, Türkistan'da Bolşeviklerin dikta idaresinin eline düşmüş, bir kaç büyük şehirde Sovyet Şuralar hükümeti kurulmuştu. Başkent Taşkent'te yeni bir Kızıl hükümet çalışmaya başlamış, onların "hürriyet, eşitlik ve kardeşlik" parolalarına göre aynı anlamda olan şu sözler geçerli olmuştu: Soygun, yağma, cinayet ve onlara sadakatle görev yapan Rotarmistler bütün Türkistan'ı çöle çevirme işine girişmişlerdi. Bolşeviklerin giriştikleri işlere karşı, acil tedbirler alınmalıydı!

Beşyüz temsilcinin katıldığı 10 Aralık 1917 4. Türkistan Kongresi'nde, Türkistan, otonom bir cumhuriyet olarak ilân edilmiş ve kendi parlamentosunu kurmuştu. Alınan kararları gerçekleştirmek için, kongre tarafından seçilen bir meclis tarafından hükümet oluşturulmuş, üyeleri arasında Muhammet Can, Mustaf Çokay, Ubeydullah Hoca ve Adil Can'da bulunuyordu. Taşkent'te Bolşevik hükümet bulunduğundan, müslüman hükümet de güya onlara karşı Fergana'da denge kurmak için merkezlerini Hokand'ın eski tarafında kurmuşlardı.

Rusya'nın hegemonyasından kurtulmanın ilk aşaması olarak, otonomiye öngören Türkistan halkının sevinci, kor-

ku dolu beklemenin geriliminden sonra müthişti. Bu sevinç, bitmek bilmeyen gösteriler ve bayrak merasimleriyle ayakta tutuyorlardı.

1918 Ocak'ının başında Hokand'da Türkistan çiftçiler ve işçilerinin çağrıldığı bir kongre toplanmış, oturumlarda millî bir İslâm hükûmetinin kurulması ve tanınmasına oy birliğiyle karar verilmişti. Ayrıca Moskova ile ilişki kurulmasına, Taşkent'te bulunan ve sürekli sürtüşmelere yol açan Sovyet yönetimin kaldırılmasına karar verildiğinde, bu taleplere komünistler tipik bir ikiyüzlülükle cevap vermişler, Milletler komiseri Stalin konu hakkında şunları yazmıştı:

**“Kararlarınızı kabul ediyoruz. İç meseleleri yerel Sovyetler kendileri belirler. Eğer Türkistanlı çiftçiler ve işçiler silâhlı bir güç teşkil ederlerse, Taşkent'te yabancı olarak görülen Sovyet hükûmetini kaldırmak için önlerinde bir engel yoktur.”**

Bu cümleler ilk bakışta gerçekten anlayış dolu ve oldukça cesaret vericiydi. Ama Stalin'in kendini niçin bu kadar alicenap gösterdiğinin sebebi de yeteri kadar anlaşılır olmalıydı. Çünkü, Türkistan'da silâhlı tek güç –bu Sovyet Rusya liderlerince de çok iyi biliniyordu.– Bolşeviklerin kendisiydi. Yüz kadar av filintası ve eski tüfek dışında, Türkistan halkında silâh yoktu. Yani, Taşkent Sovyet hükûmetine karşı bir savaşın yürütülmesi zordu.

Türkistan'ın durumu böylesine karmakarışıkta. İki hükûmet vardı: Biri komünist, diğeri millî. Kızıkların askeri gücüne karşılık, Türklerin dini, ahlâkî gücü. Bu şu demekti: Güç, hakkın önündedir. On beş milyonluk yoksul bir halk kitlesi karşısına birkaç bin silâhlı Bolşevik dikiliyordu. Ama rakiplerinin iman gücü Bolşeviklerinkinden kat be kat üs-

tündü. Kızıllar bu sebeble, kendi liderlerine istisnasız bağlı bir halk tarafından sarılmış olmanın sıkıntısını hissediyorlardı.

Savaşa bir sebep bulmak için komünistler, Şubat ortalarında, milli hükümetinin dağıtılmasını, Taşkent'te Sovyet iktidarın tanınmasını ve ellerindeki silâhların teslim edilmesini içeren bir ültimatome verdiler. Beklenildiği gibi, hemen reddedilen bu haksız talepler üzerine, Türkistan halkı ayaklandı.

O zamanlar ismi çok geçen, Hokand şehir kumandanı diye anılan Basmacı lideri Ergaş Beg, bu ayaklanmanın kumandasını üstlendi ve Bolşevikler tarafından gelecek bir saldırıya karşı savunma tedbirlerine girişti.

Taşkent'te de boş durulmuyordu. Türkistan'da harp durumu vardı. Sonunda Eski Hokand'ı, yeni Hokand'dan ayıran derenin kıyısında karşılıklı ilk ateş açıldı. Üç yüz kadar adamı olan Ergaş Beg'in Basmacıları, silâhı olan tek gruptu. Bu hürriyet savaşına katılan diğerleri av tüfekleri, bıçak ve sopalarla silâhlanmışlardı. Bütün bunlara rağmen, en modern araçlarla silâhlanmış Bolşevikleri püskürtmeyi başarmışlardı. Bu olay, Türkistan mücahitlerinin her birindeki ölçsüz kinin, hiçbir şeyleri yokken neler yapabileceklerini göstermeye yetmişti. Bu işaretle savaş bütün Fergana bölgesine yayılmış, Namangan ve Skoblew gibi bir çok şehirde şiddetli sokak muharebeleri yapılıyor, demir yolu hattının büyük bir kısmı tahrip edilmişti.

Moskova'ya sürekli alarm veren haberler yağıyordu. Ayaklanmanın seli, bu defa Türkistan'da öyle kolay kolay engellenecek gibi görünmüyordu. Bir şekildi gerilim düşürülmeli, son derece kritik olan duruma hâkim olduğu bilinen birlikler, Taşkent'ten takviye edilmeliydi. Bunun üzerine; Hokand'da Bolşevikler görüşme talebinde bulundular.

Kalede sıkıştırılan Bolşevikler, beyaz bayrak sallayarak bir kaç görüşmeci yolladılar. Türklerin şartları, daha önce Bolşeviklerin şartlarına aykırı olan şeylerdi: Bütün Sovyet kurumlarının kaldırılması, millî iktidarın tanınması ve silâhlarının teslimi.

Bolşevikler karar veremiyor, bir toplantı bir diğerini takip ediyor, sonuçsuz konuşmalar, hiç durmadan düşünceli sakal karıştırmalar kararı uzatıyordu. Bu esnada Fergana'da Türkistanlı mücahitlerin zaferi kutlanıyordu. Şimdi bütün Türkistan'ın hür olmak istediği belliydi. Halk, sevinç içinde bayramlıklarını giymiş kucaklaşıyor, birbirlerini tebrik ediyor ve durmadan bağıyordu: "Allah hür Türkistan'ı korusun!"

Ruslar, saklandıkları yerden vahşi bir acelecilikle kaçmaya çalışırken götüremedikleri şeyleri bit pazarlarında satmaya çalışıyorlar, sokaklar, kaçanların mallarını tıka basa yükledikleri sayısız arabalarla doluydu.

Birkaç gün geçmemişti ki, bütün coşku kötü bir haberle birden kesiliverdi. Persiliew adından Çar zamanından kalma kariyerinden kayıtsız şartsız gururlanan bir adam, bir zamanlar sahibi Wadjajew adında zengin bir komisyoncudan da yüz yetmiş bin rubleyi zimmetine geçirmiş olmasına rağmen savaş komiseri yapılmış ve Hokand'a beklenen takviye için yola çıkarılmıştı.

Ardından, Fergana'da yaşayan Bolşevikler tarafından silâhlendirilen Ermeniler de Kızıl askerlerle birleşmişler, tren katarlarında itina ile pamuk balyaları arasına saklanan sahra topları, obüsler, makinalı tüfekler ortaya çıkarılmış ve artık şimdiye kadar yapılan katliamların hepsini gölgede bırakacak kadar korkunç bir yıkım, cinayet ve yağma başlatılmıştı. Sessizliği yırtan ateş sesleri, kükremeler, öldürülenlerin çığlıkları sadece tatlı canını kurtarabilmek için insanların



çilginca kaçışları, vahşette sınır tanımayan askerler, oluk oluk akan kanlar, pazardaki kıymetli eşyaları zorla alan eller. İşte bu, bu kadar yakın olduğuna inanılan hürriyetin sonuydu. Ve bununla da yetinilmemişti. Katledilmiş yerli halkın cesetlerinin yığınlar halinde dolduğu cadde ve sokaklardan keskin bir petrol kokusuyla yanık kokusu yayılıyordu. Artık sadece ölülerin bulunduğu şehrin eski mahallelerinde oradan oraya koşan Kızıl ve Ermeni askerlerin adımları duyuluyordu. Yüz yetmiş yaralının yattuğı askeri hastahanenin önünde bile kundakçılar boş durmamış, hastahaneyi ateşe vermişlerdi.

Hastahanenin ameliyat masasında halâ büyük bir sorumluluk duygusuyla çalışan Alman doktorlar, birkaç saniye içinde öldürölmüş, Kızıl birlikler salonlara girip süngülerle yatakta yatan hastaları süngüleyip, ardından yaralıların üzerine, yerlere ve duvarlara petrol döküp, binayı ateşe vermişlerdi. Çıkarlarken pencerelerden alevler fişkırıyordu.

Hokand, yedi gün boyunca yanmış, yedi gün, yedi gece yangın yerlerinden dev alevler gökyüzüne yükselmişti. Şimdi yeniden ellerine kelepçe vurdukları hürriyete susamış halka karşı, Sovyet Rusya'nın intikamı olan bu kan kırmızı tahribatın yıkıntılarının görüntüleri karşısında adeta gökte yıldızlar bile sararmış duruyordu.

Bu güç kullanılarak yapılan keyfi uygulama ve işler Lenin'in politikasıyla uyuşmuyordu. Kızıl Rus komutanın yağmalamalara başlamadan önce, birliklerine "soyulan soyulur" diyordu. Bu soygunlara, sadece yasalar gereği izin verilmiyor, bilakis isteniyordu.

Dışarıdan bakıldığında bu cinayetlerin gerçek olabileceğine kesinlikle inanılmazdı. Dünya için Türkistan, Sovyet devletiyle uyumlu bir bütönlük içinde hür bir cumhuriyetti. Hatta bu felâketlerin yaşandığı bölgeye en yakın olan Hin-

distan bile olanlara inanmıyordu. Sovyet Rusya, doğunun dostu idi ve İngiliz emperyalizminin düşmanıydı. Aslında onun sürekli uyarı çağrılarına kulak verilmeliydi! Molla Barakatullah ve Muhamdar Purtab gibi Hindli komünistler, dostane duygularla Türkistan'a gelmişlerdi. Orada Hindistan'ın kurtuluşu için beraber çalışacaklardı. Ancak, Bolşevikler, Türkistan'da Rusya'ya karşı baş gösteren ayaklanmaya karşı onları kullanmak isteyordu. Kapitalist İngiltere'ye karşı propaganda savaşı ne kadar güçlü olursa, Moskova hükümeti kendi işlediği cinayetleri o kadar maskeleyebilirdi. Ancak Sovyet liderlerinin verdikleri destekleri için Hintli komünistlere yaptıkları teşekkür(!) çok tuhaftır ama, Sovyet Rus prensiplerine tamamen uygundu. Nitekim, zamanı gelip, Hintlilerin işi bittiğinde onları sıradan bir sebeple suçlayıp, Çeka'nın adamları göklere çıkarılan bu Hintli yoldaş devrimcileri tutuklayıp, kurşuna dizecekti.

Sovyetler, Afganistan'a karşı çok daha itinalı ve dikkatli bir diplomasi sürdürüyorlardı. Afganistan uzun zamandan beri birbirine rakip Rusya ve İngiltere'nin önüne atılmış bir kemik gibiydi. 1919 yılı başlarında Afgan Emiri Habibullah Han'ın öldürülmesi olayının arkasında İngiltere vardı. Emir, yaşlı ama sevilen bir hükümdardı. İngilizleri düşündürüyordu. Büyük bir eğilim duyduğu en sevdiği karısı Saradjul Hevatin çok ihtirashıydı. Çok yüksek politik beceri ve ihtirashı plânlarla, olağanüstü sevdiği oğlu Amanullah'ı kendinden sonra veliaht tayin ettirdi. Habibullah Han'ın pasifliğinin herhangi bir işi becerememesi onun kaderi oldu. Afganistan'daki bazı kişilere göre, Emir'de görülen zafiyet her türlü aktif işi engelliyordu. Sonra olan olmuş ve Habibullah Han, günün birinde bir av gezisinden geri dönmemiş, Celâlabad yakınlarında kurduğu çadırında ölü bulunmuştu. Kimi zehirlenmiş dedi, kimi uyurken sıkılan bir kurşun. Bütün bu

dedikodular gerçeği değiştirmede. Katil Mustafa Sirdar, zincirlenerek Kabil'e getirilmiş, öfkeli halk, hayatını hiçe sayan bu mahkûmu linç etmişti.

Emir'in arkasında bıraktığı üç oğlundan biri olan, Amanullah tahta çıktığında İngiltere, Afganistan tahtına çıkan daha otuzunu doldurmayan yeni hükümdarın da İngiliz menfaatlerine uygun biri olmadığını farketmişti. Amanullah, babasının mirasına konduktan kısa bir süre sonra, İngiltere'ye karşı savaş açmıştı. Bu savaş, sadece ülkenin kurtarılması değil, aynı zamanda, Amanullah Han'ın gönülden bağlı olduğu İslâmın da savunulması anlamına geliyordu.

Afganlılar'ın zaferi, İngilizlere ağır bir darbe olmuştu. Bolşevikler, Rusya'da iktidarı ele geçirdiklerinde eski Rus imparatorluğunun özölmesiyle ortaya çıkan kargaşadan faydalanarak, İngilizler, kuzey İran'ı işgal edip, Kafkasya ve Hazar bölgesini etkileri altına almışlardı.

şimdiyse, Afganistan sadece kendi bağımsızlığı için savaştığından, geri çekilmiş, rakibi Rusya'ya avantaj sağlamıştı. Rusya bu fırsatı kullanacaktı. Bravin başkanlığında bir komisyon, hediyelerle birlikte Kabil'e gönderilmiş ve Afgan Dışışleri Bakanı Mahmut Torsi tarafından dostça karşılanmıştı. Başlangıçta, yolunda giden bu yakınlaşma, Türkistan'da ortaya çıkan olaylarla karışınca, Afganistan, Ruslara karşı ihtiyatlı davranmaya başlamıştı.

1919 yazında Amanullah Han, aralarında Cemal Paşa'nın da bulunduğu bir temsilciler heyetini Avrupa'ya yolladığında, heyetin yolu Türkistan ve Rusya üzerinden geçeceğinden, Sovyet hükümeti bu vesile ile Afganistan'ın güvensizliğini gidermeye çok önem veriyordu.

12 Haziran'da Taşkent'e, Lenin'den bir radyo ilân emri gelir. Bu emir, Türkistan için verilecek tavizler ve Türkis-

tan'da acil bir hükümet değişikliği yapılmasını öngörmekteydi.

Afgan Emir'inin temsilcileri, Taşkent'teki buluşmada her şeyi önceden plânlanmış hâliyle bulmuşlardı. Lenin tarafından tayin edilen "Türkistan Komisyonu" herhangi bir aykırı düşünceye sebebiyet vermemiş, karşılaşmadan memnun olan Afganistan heyet başkanı Mohammed Vali Han, Türkistan'ın başkentinde bir ziyafet vermişti. Ve huzurlu bir kalple, Sovyet liderlerinin Afgan heyetinin şerefine merasimler tertip ettiği ziyafetin ardından, Rusya içinde yolculuklarına devam ettiler. Buna rağmen Lenin'in bu becerikli manevraları, sadece geçici ve anlık başarılardı. Amanullah'ın annesi Saradjul Hevatin'in 1920 Şubat'ında Buhara Emir'i Said Mir Alim Han'a yolladığı mektup bunun ispatıdır. Mektubunda İslâm hükümdarları arasındaki bağların zamanla gevşediğini ve İslâm ülkelerinin kara günlerinin sebebini kendi görüşüne göre şu sözlerle anlatıyordu:

"Düşmanlarımız bizim kendi içimizdeki kavgalardan faydalanıyorlar. Yavaş yavaş bütün ayrılıkçı müslüman hükümetleri devirdiler. Pek çok müslüman milleti, demir pençeleri içine aldılar. Lütfen majestenez oğlum için, saygı değer Buhara Emir'i için şu zamanda daima gözümüzü çevirdiğimiz bütün dünyadaki müslüman hükümetlerin yıkılmaya yüz tuttuğunu, ortadan kalkacağını sır olarak saklamayın.

Müslümanların mukaddes yerleri, Halife'nin bulunduğu yer zorla elimizden alındı. Hindistan, Mısır ve Arabistan düşmanların zincirleri altında açlıktan kıvranıyorlar.

Türkistan, Kafkasya, İran ve Afganistan'ın bütün müslümanların hür gelişme hakları ellerinden alındı."

Aynı yıl Arak'ının başında Amanullah Han, Lenin'e yol-ladığı bir mektupta, Afganistan ile Sovyet Rusya arasında bir anlaşma istiyor, dikkatli hareket ediyordu. Bu konuda şöyle yazıyordu:

“Gerçeğe baktığımızda Sovyet Cumhuriyet hükümeti, emperyalist dünyanın despotizminden, Doğu halklarının kurtuluşuna ilgi ve sempati duyduğunu, aynı şekilde her halkın kendini hür devlet olarak hissetmesi için verilen hakların şartlarının tespitini yaptığı için, Sovyet Rusya hükümeti ile benim devletim arasındaki acilen gerekli ilişkilerin düzenlenmesi yapılmalıdır.

Anlaşma ile tespit edilmiş ve garanti altına alınmış ol-duğu gibi, Buhara ve Hive'nin hükümetlerinin tam bağımsızlıkları şartı olan karşılıklı yükümlülüklerimizi, hürriyet fikrinin gerçekleştirilmesi için bir sınama taşı olarak da görmeliyiz.”

Bir başka mektupta:

“Afgan hükümeti, dikkat ve doğrulukla umut ve ideal-lerimizi, yüksek dostumuzun yardımıyla gerçekleştirile-ceğine inanmaktadır” diyordu.

Bu yazıda Cemal Paşa'nın ismi de zikredilmekte idi. Cemal Paşa, Dünya harbinin sonundan beri, gerçekten çok hareketli bir hayat sürmüş, sayısız seyahat yapmış, 1920 Ağustos'unda Taşkent'e gelmişti. Sovyetlerin çok iyi süslenmiş dış politikasını sadece dış tarafından tanıdığı Sovyet Rusya hakkında iyi düşünceler taşıyordu. Türkistan'da iken eski arkadaşlarının gerçek durumu ona açıklamaya çalışma-larına rağmen, kendi fikirlerinden sapmıyordu.

Bu sebeble Afgan hükümeti, Cemal Paşa gibi tecrübeli bir adama çok büyük saygı ve güven duyuyor ve Sovyetlerden yana tavır koyuyor, Sovyet Rusya'nın Türklere yardım etmek için, Türkiye ile birlik içinde olmasına büyük ilgi duyuyordu.

Ama Kızıl Rusya, Cemal Paşa'yı büyük dostluk göstermesine rağmen, gizlice şüpheli gözlerle onu takip ediyordu.

Cemal Paşa, gerçekte bir bağlantı unsuruydu. Kemal Paşa, Lenin ve Amanullah Han arasında hiç de yabana atılmayacak bir bağ vardı, ama acaba o Enver Paşa ile mektuplaşıyor muydu? Sovyet hükümetindeki bu şüphe öyle bir noktaya gelmişti ki, 1922 başlarında Moskova'da bulunan Cemal Paşa'nın Afganistan'a geri dönmesine izin verilmiş, daha sonra bundan vazgeçilmişti. Cemal Paşa, Rusya'da olduğu sürece denge sağlamaya ve onlarla anlaşmayı hedefliyordu.

Cemal Paşa, 1922 Haziran'ında, Kafkasya, İran üzerinden Türkistan'a geri dönmek istediğinde kendini bekleyen kaderine doğru koşuyordu. Yolculuğu sırasında yaptığı mola sırasında 21 Temmuz'da Tiflis sokaklarında Çekistlerin (Çeka ajanları) yaptığı bir süikaste kurban gitti. Bu büyük ölüm, gerçekten bir boşluk bırakmış, İslâm memleketlerinde ve özellikle Afganistan'da büyük bir acı ile böylesine becerikli bir elin yokluğu her yerde hissedilmişti.



Enver Paşa'nın Sovyet Rusya'ya verdiği ultimatomdaki ondört günlük süre dolmuş, fakat Rotarmistler, Moskova'dan geri çekilme emri almamışlardı. Artık düşmanca tavır içine girilebilirdi. Enver Paşa, Bolşeviklere bu işin kuru sıkı bir ikaz ateşi olmadığını göstermek için geniş kapsamlı,

ayrıntılı bir çalışma yapmak zorundaydı. İki haftalık ateşkesi, sıkı bir disiplinle, teşkilâtlanmayı tamamlamak için çok iyi kullanmıştı. Pul-i Hakiyan, ana karargâh için iyi hizmet görüyordu. Köy tamamen askeri bir karargâh halini almış, emir erleri, yaverler gelip gidiyor, devriyeler girip çıkıyor, birlikler eğitiliyordu. Yazın kavurucu sıcağına rağmen büyük bir kısmı Özbek mücahitlerden Basmacılar, her gün talm yapıyorlardı. Enver Paşa ele geçen makinalı tüfeklerin askerlerin ekserisi tarafından kullanılmadığını fark edince, topların ve silâhların nasıl çalıştığını onlara bizzat öğretmek zorunda kalıyordu.

Ama Enver Paşa, sadece askeri harekât üzerinde değil, mücahitlerin zaman içinde daha ileri seviyeye getirilmesi içinde uğraşüyor, onların kendine güven ve kendi güvenliğini sağlamaları duygusu uyandırmaya çalışıyordu. Sadece tek bir arzu, bir gaye, bir ideal tanıyan birlik ruhu, alevlendirilmeli idi. Güçleri ve kuvvetleri yerindeydi. Efsane dolu bir asker hayatı yaşıyorlardı. –Eğer kaderlerinde yazılıysa– bir asker gibi öleceklerdi.

Enver Paşa, yakın gelecekte sevinçli günler göreceğine inanıyordu. Bu his onu, her gün biraz daha ileri götürüyordu.

Mayıs ayı sonlarına doğru mücahitlerin sayısı biraz daha artmış, Şari-Sabs'dan Cabbar, Evliya Kul, Abdul Resul ve Danyal kumandasında iki yüz kişilik bir Basmacı grubu katılmış, Hokand'daki Millî Kongre'nin eski başkanı Abdil Can, Fergana'dan Pul-i Hakiyan'a gelmiş. İsmi Türkmenler arasında çok iyi tanınan Huday Nazar'da Enver Paşa'nın karargâhına koşmuştu. Daha önce Kaşgar'da rastladığı ihtiyar Hacı Halim eğer bir ideale inanılmak gerekirse, seksen yaşın bir engel teşkil etmeyeceğini Enver Paşa'ya katılmakla ispatlıyordu. Daha sonra Azerbaycan'dan Yusuf Ziya, Sadrettin

Han ve Abdülhamid Aripov refakâtçılarıyla geleceklerini bildirmişlerdi.

Son derece çeşitli, şimdiye kadar bilinmeyen âdetler, gelenekler ve ülkenin kendine özgü değerleri içinde olağanüstü çok yönlü taleplere rağmen, Enver Paşa'nın bu isteklere cevap vermede gösterdiği esneklik ve olağanüstü uyum sağlamadaki yeteneği gerçekten dikkat çekiciydi. Sulanmış bir tarlaya atını sürdüğünde, su kanallarını kontrol ediyor, sonra gözleri birkaç dakika kadar köy mezarlığında toplanmış kalabalığa takıldığından üzerine kahve rengi örtü örtülü cenaze yakınlarının yanına giderek onlara başsağlığı dilemeyi ihmâl etmiyordu. Enver Paşa, kısa süre içinde kuru yoğurttan yapılan göçerlerin yiyeceği "Kurud"un nasıl yapıldığını öğrenmiş, askerlerden birinin hatırasını taşıyan doğu Türkistan'dan gelen bir aşk mektubunun bilmecesini ilk zamanlar boş yere çözmeye çalışıyordu. Daha mantıklı bir açıklama olmaksızın, pamuklu bezden yapılmış küçük bir kesenin içine konan nesnelere aşk mektubunda anlatılması gerekenin ne olduğunu anlayacak kadar bilgisi ileri gitmemişti. Bir saman parçasının; senin için sararıp soldum, küçük bir çakılın; kalbin bu kadar sert mi?, bir şahin tüyü; sana uçmak istiyorum, kuru bir gül; çok güzelsin, bir parça odun kömürü; kalbim alevler içinde; anlamına geldiğini nereden bilebilirdi ki? Nazara karşı elinde üçgen bir muska tutan birinin bununla nazardan hastalanmış birinin iyileştirildiğini hayretle görmüştü. Birisi kendini rahatsız hissettiğinde hemen hikmetli sözlerden ve üfürükçülükten anlayan yaşlı bir kadın getirilir, kadın, toprak bir kâsenin içine kül, soğan veya biber koyup üstünü bir bezle bağlayıp, hastanın yatağının dibine oturup, kâseyi onun göğsü üzerinde tutuyordu. Sonra anlaşılmayan mırıldanmalar ve içten gelen esnemelerle kötü nazarı kovuyordu. Ara sıra kâsenin üzerin-



deki bezi çözüyor, külü biraz karıştırıyor sonra tekrar bağlıyor, mırıldanıp, esniyordu. Tedavi bir buçuk saat kadar devam ettikten sonra kötü nazarın etkisi kalkmış oluyordu.

Bir keresinde Enver Paşa bu ilginç olayda bizzat bulunmak istemiş fakat, buna ne fırsatı ne de zamanı olmuştu. Bu tür şeyleri gelip geçici şeyler olarak kabul ediyordu.

Ordugâhdaki çok renklilik, değişik Türk boylarından Özbekler, Kırgızlar, Türkmenler, Taciklerin yanı sıra Enver Paşa'ya sadakâtla bağlı Ravilov\* adında bir de Rus Kazak subayı bulunuyordu.

Ama ikibin Rotarmistin hazırlıklı beklediği Baysun üzerine şu anda yapılacak bir saldırı, halk inançları ve âdetlerinden daha önemliydi. Düşenbe'nin ele geçirilmesinde olduğu gibi, burada da Bolşevikler hemen hemen her gün dışarıya doğru yarma teşebbüsünde bulunuyorlardı. Taarruzları, çoğu zaman Enver Paşa'nın kendisi yönetiyordu. Acımasız bir hasımdı. Ve Rotarmistler ondan korkmaya, nefret etmeye başlamışlardı. O zamana kadar tahrip etme taşkınlığını kendilerinde hak olarak gören Kızillar, şimdi kendilerini tehdit altında hissediyorlardı. İster istemez savaşmak zorundaydılar. Enver Paşa'nın Basmacıları her gün gittikçe daha fazla Rus esiri Pul-i Hakiyan'a getiriyorlar ve ele geçirilen silâhların sayısı da her geçen gün biraz daha artıyordu.

Enver Paşa vücuduna acımasızca yükleniyor, onu yücelten askerleri, komutanlarının durup dinlenmek bilmeyen gücü nereden bulduğunu bir türlü anlayamıyorlardı. Hep beraber yaz gününün kızgın güneşi altında muharebelerden yorgun bir halde Pul-i Hakiyan'a geri döndüklerinde Enver

---

\* Enver Paşa'nın en sadık kurmay subaylarından biri olan bu Rus, müslüman olup İslâm Beg adını almış ve Enver Paşa ile birlikte şehit olmuştur. (E. Cihangir)

Paşa ekseri gece yarısına kadar subaylardan meydana gelen –bunlar eski silâh arkadaşlarıydı– kurmaylarını çağırır, kısa bir dinlenmeden sonra, bir muhafız eşliğinde atına atlar, cepheleri görmek ve askerleri kontrol için teftişe çıkarırdı. Darvas, Karatekin, Feyzabad, Kôlab, Kurgantepe, Belcivan, Düşenbe, Hisar, Sari-Asia ve Donau'yu kapsayan kendi bölgesi güvendiği adamların ellerinde yönetiliyordu. Buna rağmen, Enver Paşa zaman zaman bizzat buraları görüyor, dolaşıyordu.

Bir Haziran gününün sabah karanlığında bir askeri birlikle gene dağlık bölgeden geçip Feyzabad üzerinden öğle sıcaklığı vadilere düşmeden önce Pul-i Hakiyan'a kadarki son menzili aşmak istiyorlardı. Geceyi, dışarıda sık yaprakları arasından, bir çoban yıldızın parladığı bir Karağaç ağacı altında geçirmişlerdi. Şimdi tan yeri yavaş yavaş sararıyor, tek tük kuş sesleri duyuluyordu. Bir kuş örümceği telaşla yolun üzerinde geziniyor, yukarılarda bir yerde bir turnanın çılglığı yankılanıyordu.

Yükselen güneş, dağların tepelerini pembe bir takke gibi kapladığında Enver Paşa, namazı kıldırıp sessizce dua etti. Sonra hepsi eğrelere atlayıp, dizginlere asıldılar. Silâhların namluları üzerinde günün ilk ışıkları menevişleniyordu.

İki saat kadar at sürmüşlerdi ki, dağ silsilesinin üzerini yoğun bir sis kaplamıştı. Birbirlerine bakiştılar.

Kırmızı beyaz işlenmiş bir Basmacı bezini kaşlarına kadar indirmiş bir Afganlı muharip:

“– Belki de bir köy yakılıyor” dedi.

Enver Paşa başını sallayarak: “Köy bu yönde olmalı,” diye işaret ederek atının sağrısına eliyle vurduğunda, dizginler gerilmiş, atlılar tepe aşağı kopmuştu. Gözler hep ileri diktiklerinde, geniş bir vadinin ağzından alevler fışkırdığını

gördüler. Dev bir bulut halinde ovanın üstünü kaplayan dumanların içinden ara sıra alev dilleri yükseliyor, koyu bir duman tepelere doğru tırmanıyor, nefes alındığında gırtlakları yakıyordu. Atlıların yüzüne sıcak bir duman yayılmış, bu step yangınının cızırtılara sanki yiyecek yeni bir şeyler bulmuş gibi, kuru ılgın ve ardıcılara saldırıyordu. Sabahın güçlü ışıklar altında göklere yükselen koyu is ve duman karışımı içinde bir kıvılcım şelâlesi oynayıyordu.

Enver Paşa: “Yolumuzu değiştirmeliyiz” diyerek atını çevirdi. Hem orada yolun aşağısında birkaç atlı görünüp, silâhlarını doğrultarak, Enver Paşa’nın müfrezesine doğru ateşe başladılar. Basmacılardan biri inlerken, Enver Paşa hemen silâhını omuzundan aldığı anda, Rus devriyeler dolu dizgin dar bir kayalık patika arasında kayboldular.

Enver Paşa: “– Sakın oraya girmeyin” diye Basmacılara bağırdı. “– Tuzağa mı düşmek istiyorsunuz?” Hepsinin önünde tepeden aşağı atını sürerken; “Önlerini kesmeliyiz” komutunu verdi.

Bolşeviklerden biri, iki arkadaşının ortasında zorlukla eğer üzerinde duruyor sol kolu sarkmış, omuzundan aşağısında kalan gömleğin kolu kan içinde idi.

Sert bir inişle bir müddet takip edilip, sonra aşağı dönülmüştü. Taşların ve çakılların üstünde atların nal sesleri yükseliyordu. Derenin kenarındaki bir yaban domuzu ürkererek, sık bir çalılığın dalları arasında kaybolmuş, uzun süre aramalarına rağmen, Rotarmistlerin izini bulamadılar.

Enver Paşa, sonunda ümitsizce: “– Artık hiç bir anlamı kalmadı,” diyerek terden sırlıklam olmuş atının başını bir köy olduğu fark edilen yere doğru çevirdiğinde bir anda, dağ yamacında kıvıldağan bir kaç gölge fark edip, aceleyle orayı işaret etti.

Bir kaç dakika sonra müthiş bir ateş başladığında, Rotarmistlerin altısı yere devrilmiş, ikisi ölmüştü. Diğer ikisi kurtuluşu kaçmakta bulmuştu. Zincirden boşanmış bir kurt sürüsü gibi Basmacılar onların üzerine çöktüklerinde, birden tarlanın üzerinde öfkeli haykırıslara acı bir çığlık daha karışmıştı. Su kanalı açmaya çalışan bir köylü kadın, kaçanların yolları üzerinde durduğundan bir dipçik darbesiyle yere yuvarlanmıştı. Bu her ikisinin de kaderlerinde var olmalıydı. Enver Paşa ölüleri yakmak isteyen askerleri durdurmak için duruma hâkim olmalıydı. “– Atın onları ordaki çukura. Kargalar, akbabalar alır onları” diye bağırdı.

Öğle sıcaklığı onları Pul-i Hakiyan’da karşılıyordu. Bu arada birkaç Basmacının, Rus kışlasından yeni sürülüp getirilen at sürüsü ile karşılaşıldı. Basmacılar gülererek “Şimdi nöbetçiler bunların yüzlerindeki tozları temizler” diyorlardı.

Enver Paşa önce yıkanmış, kırk derece sıcaklık altında olanları düşünürken, Devletmend Beg’den bir atlı ulak geldiğinde, elbiselerini daha yeni giyiyordu. Islak saçlarını tarrarken, “Devletmend Beg’den bir ulak mı?” derken, bıyıklarının uçlarını yukarı doğru burdu.

Birkaç saniye sonra ulak karşısında, büyük saygı ile ona bir mektup uzattı.

Mektubu okudukça Enver Paşa’nın alını gittikçe kırışıyor, kara kirpikleri arasında âdeta şimşekler çakıyordu. Hızlı bir kol hareketiyle Devletmend Beg’in elçisine çekilip gitmesini işaret etti. Karşısındakinin şakaklarından sızan ter damlalarının çenesinden aşağı doğru damladığını görünce ağzında dostça bir gülümseme belirdi: “Çayhaneye gidip, dinleniniz. Cevabımı daha sonra yaverimle gönderirim”

Mektubu bir daha okudu. Bir emir erinin içeri girip masanın üzerine bir tabak meyva bırakıp sessizce çekildiğini fark etmemişti bile.

Enver Paşa zorlu bir düşünce içine girmiş gibiydi. Devletmend Beg, Togay Sari'nin kuvvetlerini bozup yenmişti. "Pekâlâ! Lakaylar artık bundan bir ders çıkarırlardı herhalde?" Onunla müttefik gibi davranıp Togay Sari ile birlikte, sadece aralarında Cedidci var diye, Enver Paşa ile işbirliği yapan diğer kuvvetlere gizlice arkadan saldırıyorlardı. Pek çok konuda bahaneler yaratarak, Bolşeviklerle işbirliği yapan kadimciler, Bolşeviklerle birlikte iş yapıp, entrikalar çeviriyorlardı. Şimdi, Devletmend Beg, Togay Sari'nin kuvvetlerini yenerek, davayı kısa yoldan halletmiş oluyordu

Enver Paşa, ağzına bir kavun parçası atıp, serin, sulu bir meyvanın, suyunu içerken, toz ve sıcaktan damağının ve gırtlığının midesine kadar kupkuru olduğunun farkına vardı.

Togay Sari yenilmiş bir adam olarak, İbrahim Beg'in yanına koşmuştu. Şimdi bu her iki fanatik Emir taraftarı oturmuş, yeni plânlar kuruyorlar, Emir'in hiç savaştan hemen teslim ettiği ve kuvvetlerinin kurtarmak istedikleri bu ülkede zora dayanarak çalışmanın mümkün olamayacağını düşünüyor olmalıydılar.

Ama şimdilik her şey sona ermiş sayılmazdı. Eğer Baysun alınmış olsaydı, Batı Buhara'ya doğru bir yol açılabilirse, sonra bütün Türkistan!..

Adaleleri engellenemeyen bir güç hissiyle gerilmiş, Enver Paşa için, hiçbir yenilgi, hiçbir hayal kırıklığı içinde uyanan bu tarif edilmez güzel hisleri bastıramazdı: Vatana duyduğu aşk, Türk milletine duyduğu derin aşk. Bu aşk için savaşmak, dünyanın en mutlu vazifesiydi.

Enver Paşa'nın kuvvetleriyle, Baysun'a doğru yaptığı tararuzla, bunun Rotarmistlere büyük kayıplar verdirdiği haberi Basmacı bölgelerinde uçan bir alev gibi yayılmıştı. Her

tarafıta ayaklanmalar başlayıp, geniş bir bölgeye yayıldığında Moskova bundan telaşa kapılmıştı. Sovyet liderleri, Fergana'da, Semarkand'da, Buhara'da ve Hive'deki ayaklanmaların kime ait olduklarını biliyorlar ve Enver Paşa'yı kötü bir duruma düşürüp, faaliyetlerini durdurmayı, onu en rezil bir şekilde sokmayı düşünüyorlardı.

O zaman çıkan Bolşevik gazetelerdeki makalelerde, Enver Paşa cephesine karşı son derece kaba sözler yazılıyordu. "Enver hangi kuvvetiyle Sovyet gücünü Orta Asya'dan atacağını sanıyor? Fergana ve Doğu-Buhara'daki ayaklanmalarla mı?" Moskova'da İzvestiya'nın 28 Haziran 1922 sayısı bunları yazdıktan sonra devamında; "Dört yıldan beri Fergana'nın Basmacı çeteleri, Türkistan'ın zengin topraklarını çöle çevirdiler..." Nefret dolu bir korkudan doğan dikkatli bir iddia ile "General Enver'in politik macerasın"dan haberler vererek çok kısa süre içinde bunların tarihin çöplüğüne atılacağını bildiriliyordu.

Bir başka gazete, bir makalesine şu başlığı atıyordu: "Müslüman dünyasının vebası" Bu makalede, Enver Paşa kendini beğenmiş, kana susamış bir hilkât garibesi olarak tasvir ediliyordu. Bu "Veba" tabiri onun pençesine düşmüş müslüman halkın yakınmaları üzerine ona takılmışmış. O, duygusuz, acımasız plânlarıyla bu halkı kurban ediyormuş.

Bu kin dolu hakaretlerin bazıları Enver Paşa'nın yüzüne karşı da söyleniyordu. Paşa, bunları soğukkanlılıkla karşılıyordu. Aslında bu, ona karşı yürütölen bir propaganda'nın sonuçlarıydı. Sevindirici olan yanı ise, Sovyet Rusya'nın onu "politik maceracı" olarak değerlendirmesiydi. Ama, burada Türkistan'da patlayan ve hiç durmadan gelişerek en uzak diyarlara kadar ulaşan şey, böyle soğuk kelimelerle karşılanısa da, Moskova'nın gözünde gerçek bir diken olduğu gerçeğiydi. Aslında düşmanlarının onu nasıl değerlendiri-

diği, onun için hiç önemli değildi. Ama önemli olan, Buhara'da yaptıklarının böyle yalan ve yıpratıcı haberlerle Türkiye'de yanlış olarak bilinmesi idi. Bu sebeple kendi mülâhâzalarını bir mektupla Kabil'deki Türk misyonunun şefine bildirme gereği duyuyordu. Bu mektuplarda ve bütün açık kalplilikle yaptıklarının sebeplerini anlatıyordu. "Bugün bu ülkelerin kurtuluş anının geldiğini görüyorum. Bolşevikler hiçbir zaman verdikleri sözlerin hiçbirini yerine getirmediikleri için halk ayaklanıyor. Buhara'ya geldiğimde anladım ki, eğer Bolşevikler, Buhara'da daha fazla kalırlarsa yerli halk ruhî ve fizikî olarak mahvolacaktı. Bu sebepten, bu ayaklanmalar, bu savaş.." diye yazıyordu.

Kalemi kâğıt üzerinde kayarken, bu kadar tabi şeyleri de yazmak zorunda olduğunu düşünüyordu.

Günler geçiyordu. Yaz gününün yakıcı sıcaklığı kıvılcım saçan ışıklarla yanıp, sönüyordu. Uykuya dalmış dereleler fisıldıyor, dağlar keskin gölgeler taşıyor, tembel yılanlar kor gibi sıcak taşların arasında yatıyor ve ağaçlardan aşağı hareketsiz bir şekilde asılmış duruyor, bu kızgınlık yerini geceleyin serinliğe bırakıyordu. Ama Türkistan halkını kavrayan, içlerinden gelen bu yakıcı ateş hiç azalmıyordu. Hürriyet düşüncesi onları sarhoş etmişti. Kanları kaynama noktasına geliyor, silâh taşıyan elleri yumruk olarak yukarı kalkıyordu. İşte o zaman dağlar silâh sesleriyle çınlıyor, çatlak toprağa kanlar damlıyor, köyler alevler içinde yanıyordu. Ölüm, hürriyetle at başı gidiyor, bazen birkaç savaşçıyı asıyor, bazen bir kaçımlı karanlık bir çukura atıveriyorlardı.

Paşa, değişiklikleri, özellikle böyle zengin mahsül bulunan yerleri askerleri için severdi. Ama hürriyet onun için her şeyin üzerindeydi. Halkın bütün gözü hürriyete çevrilmişti. Pirinç tarlalarında çalışanlar, üzüm toplayan işçiler, şehirliler, gezgin göçebeler ve herkesi içine çeken tek bir öz-

lem, tek bir düşünce vardı: Hürriyet. Ve askerler, tutkuyla bu hürriyet şarkılarını söylüyor, hayali bile gözlerde meşaleler yakıyordu.

Bolşevikler, Türkistan halkının ruhunda doğan fırtınayı çok iyi tespit etmişler, bu sebeble, Basmacıların en fazla güçlü ve kendileri için, en tehlikeli olan bölgelerdeki garnizonlarını takviye etmişler, Türkistan'daki Sovyet yetkilileri, yerli halk üzerinde son derece dikkatli davranmaları, ilişkileri mümkün olduğunca güçlendirmeleri, sürtüşmelerden kesinlikle kaçınmaları konusunda uyarılıyordular.

Türkistan'daki Sovyet idaresi, zaten bu uyarı olmaksızın sessizliğe bürünmüştü, ama bu tamamen kabuklarına çekilmek manâsına gelmezdi.

Enver Paşa ve mücahitlerin başarıları, öfkeli halkın başarısı olarak görüyorlardı. Bu yüzden, hep kendilerini arka plânda tutuyorlardı. Kızılar, sadece durumun çok kritikleştiği anlarda, gizli teşkilâtın yeraltı faaliyetleriyle, tedhiş denemelerinde bulunarak, özellikle başkent Taşkent'te birkaç tutuklama yapıp, tanklarla gürültü çıkarıp, sokaklarda dolaşıp veya uçaklarla şehir üzerinde uyarı uçuşları yaparak halkı yıldırmaya çalışıyorlardı.

Kızıların resmî teşkilâtına karşı Enver Paşa'da kısa sürede bir karşı istihbarat teşkilâtı kurmakta gecikmemişti. Bu gizli teşkilât, Bolşeviklerin aksine çok sessiz çalışıyordu. Teşkilât, bağımsızlık idealinin yayılması için uğraşiyor ve Basmacılara para, silâh ve bilgi getirerek destekliyordular. Bir üyenin kabulü sırasında aynı Selânik'teki "İttihad ve Terakki" komitesine giriş merasimi gibi merasim yapılıyordu. Bu teşkilâta girişte de beyaz örtülü kişilerin önüne silâh ve Kur'an üzerine el bastırılıp bütün hayatı ve servetiyle Türkistan'ın hürriyeti için çalışacağına yemin ettiriliyordu.



Bolşeviklerin gözleri önünde çalışan bu organizasyonunun bir kolu da Taşkent'te kurulmuştu. Bu teşkilât, sadece Türkistan'ın hürriyeti için değil, kasten geri bırakılmış nalkın üzerinden geriliğin kaldırılması için çalışıyordu. "Eğer hür olursak, bize ülkeyi yeni kuracak ve yaşatacak becerikli, uzağı görebilen adamlar lâzım" diyorlardı. Bu genç Türkistanlıların çok haklı oldukları bakış açılarıydı.

Gazetelerdeki makalelerle, dağıtılan bildirilerle, ajanların fısıltılarıyla her yerde heyecanlı propogandalar yapıyor, taraftarlarının sayısı gün geçtikçe artıyordu. Bolşevikler tarafın itirazları, karşı propogandaları sonuç vermiyor, kimse önemsemiyordu. Köylerden gelen pek çok genç, eğitim için şehirlere veya yurt dışına tahsile gönderiliyordu.

Böylece bağımsızlık çalışmaları hem içte, hem dışta geliyordu. Her durumda, Türkistan halkı güç kullanılarak zorla giydirilmiş esaret elbisesinden kurtulacaktı.

Türkistan'da olanlar yavaş yavaş dünyanın da dikkatini üzerine çekmeye başlamıştı. Berlin'de yayımlanan bir gazete de yayımlanan uzun makalenin bir bölümünde şunlar yazıyordu:

"Orta Asya'da Rusya için olduğu kadar, Rus-İngiliz ilişkileri için de büyük öneme haiz şeyler olmaktadır. Rusların yaydığı haberlerin aksine "Daily Telegraf" gazetesinin diplomasi muhabirinin bildirdiğine göre, ünlü komutan Enver Paşa, Buhara'da çok başarılı işler yapmaktadır..." Kısa İngiliz haberleri, yakın doğu için çok önemli olan gelişmenin örtüsünü biraz da olsa kaldırmaktadır. "Son yıllarda Türkiye-Türkistan-Hindistan üçgeninde, Enver Paşa, Rus Dışişleri bakanı Çiçerin'in, devlet sanatı olan bir politikanın sonuçlarını boşa çıkarmaktadır. Ezeli düşman olarak gördükleri Rusları, Asya halkları için "arkadaş ve yoldaş" yapmak için -tabi İngiltere'ye karşı kullanılmak üzere- olan Çiçeri'nin

politikası sona ermiş, boşa çıkmıştır. Burada birkaç ay önce Fergana'da oturan Türkmenleri Moskova'ya karşı harekete geçiren ve Sovyet hakimiyetinin Uzak-Doğu bağlantısını kesen Enver Paşa'nın verdiği rahatsızlık devam etmektedir.

Anlaşmazlıklar sürerse, savaş durumu daha büyük çevrelere yayılır –bu durumun giderilmesi bu ülkede Avrupa'da olduğundan daha zordur– bunun sonuçları da Londra ve Moskova'daki politik durumda hemen kendini göstermekte gecikmeyecektir”.

Enver Paşa'nın adamları disiplinleriyle her hâliyle öne çıkıyordu. Kendi vatanından başka Enver Paşa, bütün İslâm halklarının da efsanevî bir komutanı ve hürriyet kahramanı olmuştu. Orta Asya'daki Türk halkları arasında büyük Rusya'ya karşı olağanüstü bir savaşı başlatması için tek başına herhangi bir savaş veya yanında kuvvet olmasa da tek başına görünmesi yetiyordu.

Eğer bu kartları karıştırması gerekiyorsa, İngiltere çok yüksek bir oyun oynamalıydı, çünkü bu büyük Türk-İslâm hareketinin başındaki Enver Paşa, daima İngiltere düşmanı olarak kalacaktı.

Basmacılar tekrar savaşa dönmüşler, tekrar Baysun şehrine karşı harekete geçmişlerdi. Makinalı tüfekler, sahra obüsleri, el bombaları ve tüfekler saatler boyu kıpkızıl alevler saçmış, patlayıcı maddeler ve barut dumanları gökyüzünde gümüş grisi bir bulut meydana getirmişti.

Şimdi atlar ağır adımlarla yorgun ve susuzluk çeken süvarilerini Pul-i Hakiyan'a götürüyordu. Silah sesleri hep aynı tonda duyuluyor, yürüyüş esnasında kalkan toz bulutu arasında mücahit alayının arkasında esir edilmiş Rotarmistler grubu, karanlık bir sessizlik içinde onları takip ediyorlardı.

Enver Paşa, uzun bir suskunluktan sonra yanında sorularla dolu dalgınlık içinde at süren Behram Beg'e bakarak;

– Hasan Beg'in gelmemesini nasıl açıklarsınız?

Behram Beg başını salladı. Sağ kaşını biraz altına doğru yukarı kaldırarak:

– Pek çok açıklaması olabilir Paşam, ama bu durumda akla sadece bir tek şey geliyor.

– İbrahim Beg'i mi kastediyorsunuz?

– Evet.

Enver Paşa'nın burun kanatları öfke dolu bir nefesle hareketlenmişti.

– İbrahim Beg'in alçaklığı bize çok kötü darbeler vurdu. Eğer yeniden entrikalara başladıysa tam zamanı yani!

Sesi belirsiz bir mırıltı halini alıp kayboldu.

– Yine de ilerlemeliyiz, Paşam. Bizim Baysun'a yaptığımız yeni saldırı başarı kazanmadı mı? Sanıyorum Rus süvari Generali Budjonni şimdiye kadar sizin gibi hiçbir rakiple karşılaşmadı. Sayısız esir aldık, cephane ele geçirdik.

Enver Paşa: “Tabi” derken, sanki üzerinde rahatsız edici bir şey varmış gibi omuzlarını indirmiş, sonra yeniden yorgun bir hareketle kaldırmıştı.

– Buna rağmen muharebenin sonu hoşuma gitmedi. Ben şehri mutlaka ele geçireceğimi hesaplamıştım. Eğer Hasan Beg, daha önce mutabık kaldığımız gibi takviye kuvvetleriyle gelseydi, bu sefer mutlaka hedefe ulaşmış olacaktık. Herhangi bir oyun veya hile onun gelişini engellemiş olmalı. Baysun'un ele geçirilmesini beklemeye uzun süre tahammül edemeyiz.

Behram Beg: “Hımm!” diyerek gözlerini güneş sıcağından kırmızı renge bürünen kireç taşı teraslarında gezdiriyordu.

– Bugün olmayan, yarın olabilir Paşam?

“Olabilir,” diye düşündü Enver Paşa’da. “– Hemen hemen her gün Rotarmistlere yeni takviye geliyor. Her gecikme görevimizi zorlaştırıyor. Buhara Emiri’ne, İbrahim Beg’in bu yakışsız davranışlarını bildirmekten başka hiçbir yol kalmıyor. Her ihanet ona karşı yapılıyor, ama Emir nedense buna aldırıyor. Araya girip durumu düzeltebilecek tek kişi Emir’in kendisi. Aslında yapıp yapmayacağı da yeteri kadar şüpheli ya, ama işi kurala uygun götürmek için son bir deneme daha yapılmalı.”

Enver Paşa’nın yüzünde dar ve çıkıntılı alınının arkasındaki düşüncelerin gölgeleri gelip gidiyordu. Eğer İbrahim Beg, Emir’in güvenini kazanmış, Buhara ordusunun eski bir komutanı olmamış olsaydı, çoktan hesabı görülürdü. Kasıtlı ve bilerek İbrahim Beg mücadeleyi engelliyordu. Bu adam gerçekten de böyle bir saygıyı hak etmiyordu. Kendi kardeşlerini düşman diye kesmeye kalkmak nasıl bir kinin eseri olabilirdi ki? İbrahim Beg kalitesinde bir adam nasıl bir hiçlik içinde bulunuyordu?

Pul-i Hakiyan’da Enver Paşa yeni gelen bazı haberlerle karşılaştı. Karısından gelen mektupta, oğlu Ali’nin nasıl olduğu yazıyordu. Abdullah Molla Kahhar ve Başkurtların lideri Zeki Velidi’nin önemli etkisinin olduğu Batı Buhara’daki Nur-Ata’dan ikibin kişilik bir Basmacı grubu olduğu, mücahitlerin başarılarının durmadan artmakta olduğu bildiriliyordu. Başşehirin yakınlarına kadar sokulmuş, Batı Buhara’nın yakında düşmandan kurtulacağı umuluyordu. Cüneyt Han ise, Hive’de Basmacıların olağanüstü faaliyetleri olduğunu bildiriyordu.

Enver Paşa hafif bir nefes vererek, henüz açılmamış olan son mektubu eline aldı. Hive’de, ülkenin hakkını, hukukunu koruyacak bir gücün olması gerçekten iyi haberd.

Hak mı? Enver Paşa hafifçe güldü. Alay ve acı gerçekler bu kısa gülme ile karışmıştı.

Eğer Bolşevikler hukuk ve yasaları yerine getirmiş olsalardı, Cüneyt Han savaşır mıydı? Ama Moskova'daki liderler başka milletlerin hak ve hukuklarını çiğnemek gibi kötü ve bilinen adetleri vardı. Anlaşmalar mı? Uzlaşmalar mı? Niye olmasın? Dünyada nasıl olsa kâğıt çoktu. Bir kâğıt üzerinde yazılı olanları tutacak kadar kim deli olabilirdi ki? Enver Paşa okunmamış olan mektubu parmakları arasında buruşturdu. Şimdi Sovyet Rusya'nın 13 Eylül 1920'de Hive veya Hokand Cumhuriyeti ile yaptığı anlaşma bir yerlerde duruyor olmalıydı! Bolşevikler'in görünürde mukaddes emanet olarak saklamak istedikleri, kimseye el sürdürmedikleri metin olarak kusursuz doğru bir döküman olarak duruyordu! Dikkate değer biçimde kimse de ona dokunmuyordu. Ne Çiçer'in, ne Karahan bu anlaşmanın altına kendi elleriyle imza atmamışlardı sanki? Hatırlıyor görünüyorlar veya yapmak istedikleri kelimesi kelimesine tespit ettikleri şeyleri ifşa etmek niyetinde idiler:

"R.S.F.S. (Rusya) vasıtasıyla kendi mukadderatını belirleme hakkını, bütün halkların haklarının ilanı sebebiyle olduğu kadar, eski Rusya hükümetlerinin emperyalist politikasından vazgeçme olarak görülüyordu. Bu eski Rus politikası, bir zamanlar Hive hanlığı ve Türk halkları üzerine uygulanınca halk patlamış ve bastırılmıştı. Rusya, hiçbir şekildi, kendi yönetim hakkı ve bağımsızlıkları olmaksızın Hokand Cumhuriyetinde bu devleti tanımayı kabul etmişti. Sovyet Rusya, Harezim Cumhuriyetinde eski Rusya'dan insanî haklar almak için, Rus işçi yığınlarının mücadelesi verdiği çözümlerin gerçekleştirilmesinden vaz geçmişti.

Enver Paşa, gelmesini beklediği Danyal Beg, sessiz bir baş eğmeyle odaya girdiğinde, koyu esmer yüzünde öfkeli

ve ziyadesiyle bıkkın bir gülümseme geziniyordu. Şimdiye kadar Danyal Beg, Paşa'yı hiç bu kadar dalgın görmemişti. Onun bakışlarında bir sükûnet hissetmesine rağmen, herkesin ona baktığı hissini duydu.

– Afedersiniz, Enver Paşam, dediğinde! Enver Paşa'nın yüzündeki donukluk gitmeye başlamış, kirpiklerini hızlı hızlı kıpırtırken, sorgu dolu bakışlarla kaldırdığı kaşlarıyla bir mindere işaret etmişti.

Danyal Beg, yavaşça: “Gördüğüme göre çok meşgulsünüz Paşam” dedi.

Enver Paşa göğüs cebinden çıkardığı mektupları yere koyarken sakin bir tavırla; “Adil Beg şehit oldu.”

Danyal Beg, kendini mindere bırakırken korku ile başını kaldıran Enver Paşa: “Aslında şehit oldu demek pek doğru bir ifade değil,” diyerek devam etti; “Daha doğrusu tuzağa düştü. O askerlerimizin sık sık karşılaştıkları safça bir düşüncesizliğe kurban gitti. Eğer arazi yeterince müsait değilse, düşmanı takip etmek düşüncesizliktir. Lütfen Basmacılara bundan çıkacak dersi çekiçle döver gibi tekrar tekrar öğretin.”

– Adil Beg'i ölüm nerede buldu?

– Kölap yakınlarında birlikleriyle başarı kazandığı bir muharebenin ardından, Rotarmistleri takibe çıkmış. Kaçanlar bir köye sığınarak, toprak bahçe duvarları arkasında gizlenerek, Adil Beg'e ateş açmışlar ve diğerlerini de sıra ile vurmuşlar.

Danyal Beg: “Tekrar biri daha hürriyet için öldü,” diyerek melankolik bir havaya girdi.

Açık kapıdan içeri mırıltı sesleri geliyordu. Rapora gelen, Enver Paşa'nın arkasından kıvrıcık bir sakalla çevrili yüzüyle Behram Beg neşe ile bağırdı. “Şimdi, Enver Paşa, tam bir sabırsızlıkla bekleniyorsunuz.”

– Kim?

– Basmacıların davetini Danyal Beg size daha iletmedi mi?

– Hayır. Nasıl bir davet bu?

– Bir kıymetli ziyafeti yapıyor ve eğer bu ziyafete katılırsanız askerleriniz için bu büyük bir şeref olacak.

Enver Paşa bir saniye kadar düşündü. Adamakıllı yorgundu ve sohbet etmek için keyfi hiç yerinde değildi. Ama bugüne kadar yiğitçe savaşmış olan askerlere hayal kırıklığı yaşatmakta istemiyordu.

– İyi, geleceğim, erat nerede toplanıyor?

Behram Beg omuzlarını kaldırıp, hafifçe güldü.

– Haberim yok. Ama istediğiniz bir şey varsa, elde etmek için cehennemden bile geçireceğimize inanabilirsiniz.

Enver Paşa: Hafif bir gülümseme ile “Katılıyorum,” diye tekrarladı.

Buradaki iş biter bitmez bana refakât edebilirsiniz.

Köyün dışındaki evlerinin arkasındaki çayırılıkta Basmacılar bir akşam eğlencesi hazırlamışlardı. Yorganlar, minderler, yastıklar getirerek, keçe örtülerin etrafında oturabilecek yerler yapılmış, ortaya renkli çanaklar, taslar, ibrikler konulmuştu. Üzerlerinde kocaman karavana kazanı konulmuş iki ateş yakılmıştı. Neşeli bir ortam vardı. Karavana hazırlama işini üstlenmiş askerler sanki dini bir ibadet gibi ritmik hareketlerle koyun eti konulmuş yemeği karıştırıyorlar, yemek kokusunu duyup gelmiş aç arkadaşlarına, acele etmeleri için sesleniyorlardı. Ve yemek hazır olduğunda içindekini saldırır gibi dağıtıyorlardı.

Enver Paşa'nın ve kurmay heyetinin görünmesi ile hepsi eğilerek saygı gösteriyorlardı. Onların sakallı, genç, ihti-

yar savaşçı yüzlerinde büyük komutana gösterdikleri sevgi ve saygı Enver Paşa'nın gözlerini parlatmıştı. Onun için en iyi yastık ve en güzel tabak bulunmuş, onun gelmesi gerçekten şölenin tâcı olmuştu. Yemek dağıtıldığı esnada, at derisinden yapılmış tulumdan dökülen kıymız kaplara dolduruluyordu.

Harp ve sıkıntılar bir an unutulmuş, bu renk cümbüşü, akşam ışıkları düşmüş gökyüzü altında, birlikte bağdaş kurmuş oturuyorlardı. Sararmış gün ışığı, çayırlar, tarlalar ve kirlili sarı renkli köy evlerine düşüyordu. Birbirleriyle sırt sırta vermiş dağların keskin hatlı yamaçları, Enver Paşa'ya rüya gibi bir sükûnet veriyordu. Bütün bunlar, insanın kolunu bacağına gevşetiyor ve bir hayal gibi iyimser bir hisse sürükliyordu. Ya da Enver Paşa, en azından kendini böyle hissediyordu. Askerleri şimdi gerçek şeylere yöneliyordu. Gerçek bir asker açlığı ile yemek dağıtımına koşuyorlar, ağızlarındaki çene kaslarının aldığı şekil gerçekten şaşırtıcı oluyordu.

Ihtiyar Hacı Halim, "İyi ki bütün yemek uçup gitmeden bize de kaldı," derken, ihtiyar yüzünün bütün kırışıklıklarıyla gülüyordu.

Enver Paşa, "Uçup gitmek mi?" diye, yerine hafifçe yerleşerek sordu.

"Evet, bir kaç gün önce Nafir Hasan'da vahşi kuşların av bölgesinde, bir koyunu güzelce parçalayıp dağıttığımız sırada, akbabalardan biri ok gibi geldi pençesine taktığı bir parça etle havada koyboldu."

Hacı Halim'in bu sözlerini çınlayan kahkahalar takip etti. Tekrar bir kâse kıymız doldurttu. Bu çok eski zamanlardan kalma Türk içkisinin kendine özgü çok belirsiz farklılığı olan bir tādı vardı. Bazılarının iddiasına göre her tadın



farklı bir etkisi olurmuş. Enver Paşa hiç alkol almadığı için, bu tadın alkole benzer yanı olup olmadığını bilmiyordu. Ama kanının damarlarının çeperlerine baskı yaptığını, beyininden bütün karmaşıklıkların, bulanıklıkların, melankolinin nasıl çekilip gittiğini hissediyordu.

Basmacılardan biri ayağa fırlayıp, kâseyi bir rahibin kurban kâsesi gibi kaldırarak;

“Tük’ün içkisi köpüklü kırmızı  
Arpa suyu içme! dedi bir Kırgız.

Beytini neşi ile okurken, bir başkası aynı eda ile;

“Ana dilin dururken başka dile meyl etme  
Ararsan bulursun vardır hepsinin Türkçesi.

dizeleriyle ona eşlik etti.

Herkes alkışlıyor, herkesi neşe kaplamıştı. Çayırın üzerinde yıldızların ışıldadığı rüya gibi bir gök yüzü vardı. Etle-ri köz üzerinde pişirme zahmeti devam ediyor, çayırlardan kurbağa sesleri duyuluyordu. Askerlerden biri kopuz çalmaya başlamış, şarkı sözleri alay ve kahkahalar içinde söyleniyordu.

Birisi Cengiz Han’dan anlatıyordu: Ölümünün yaklaştığını hissettiğinde, dört oğlunu Çağatay Han, Tokday Han, Cuci Han ve Tuli Han’ı yatağının yanına çağırıp, onlara bir demet ok verip kırmalarını söylemiş, derken, ötede; gizemle çınlayan erkek sesleri, gürültülü bir söz düellosuna dönüşüyor, sonra yeniden bir zamanların Karakul koyun çobanlarından birinin söylediklerine kulak verilmeye başlanıyordu. Çoban, büyük bir hasretle hayvanlarıyla dağlarda dolaştığı o mükemmel geçmiş günlerden konuşuyordu; “Avrupalı ka-

dınlar astragan manto giyebilsin diye sekiz günlük kuzular öldürülüyormuş. Avrupa astragan kürkü istediğinde gebe koyunlara yapay olarak erken doğum yaptırılır” diye endişe ile anlatıyorlardı.

Gülen bir ses: “Kımız iç, iç sıkıntın geçsin!” diye çağrıda bulunuyordu.

Yeniden kımız kâseleri elden ele dolaşıyordu. Enver Paşa’da herkesin içine düştüğü hafif bir sarhoşluğa düşmüş, pek nadir olduğu gibi, bu sefer dili çözülmüştü. Behram Beg, Danyal Beg, Adil Can, Hüday Nazar, Yusuf Ziya, Abdülhamid, Sadrettin Han ve daha birkaçı son derece neşeli ve canlı bir şekilde etrafında toplanmışlardı. Şimdi, kımızın damarları ateşlediği için, artık hep bastırılıp, susturulmuş özlemler uzaklardan uçup gelmiş, sanki Rotarmistlerle yapılan savaş yoluna girmiş gibi ortaya çıkmıştı. Bu kadar sıkıntı ve ölüm boşuna mıydı acaba? Acaba hürriyet saatleri gelmeyecek miydi? Hürriyet sanki hemen önlerine kadar gelmiş gibi, yakın olduğunu herkes hissetmiyor muydu? Enver Paşa onlarla değil miydi? Türkistan hür, Buhara hür, Hive hür –rüyaların rüyası bu– baskısız, zulümsüz, sadece yükseltmek için, sağlık için, mutlulukla bir şeyler yapmaya adanmış bir hayat, hayal gücü, sarhoş edici bir resimde uçuşuyordu.

Enver Paşa, bu adamların içinde saklı duran derin yaşama gücünü gizli bir hayranlıkla gözlüyor, kendisi de aynı onlar gibi kıvılcımlı bakıyor ve yüzünü onların ateşli bakışlarının yüzüne çevrildiğini, ayın karşısına oturduğu için fark etmiyordu.

Seksen yaşındaki Hacı Halim bile gençleşmişti. Gümüş renkli sakallarını parmaklarıyla tararken, yıllar öncesinde yaşadığı zamanlara dalıp gitmişti. Vaktiyle Kaşgar’da çalıştığı sıralarda, Yakup Beg’in Doğu Türkistan’da Han olduğun-



Şiirin okunmasını ulvî bir sessizlik takip etmiş, Basmacılar, önlerindeki karanlığa dikmişlerdi gözlerini. Kimisi çenesini avuçlarına dayamış, kimisi kemikli parmaklarıyla dizlerini kavramış duruyorlardı. İçlerinde tarifsiz duygular coşup çoğalıyordu. Vatan aşkı ve hürriyet hasreti bakışlarını ateşlemişti.

Enver Paşa sanki göğsü daralıyormuş gibi bir hisse kapıldı. Büyük Allah'ım, güç ver bana bu insanların ülkesini düşman esaretinden kurtarayım, diye büyük bir iştihakla içinden dua etti.

Ferganah mücahit, halâ kampın ortasında ayakta idi. Şiiri bitince kopan alkışlar onu devam etmeye zorluyordu. Düşünceli bir şekilde gök yüzündeki ay parçasına baktı, sonra şair Mehmet Emin'in bir şiirini okumaya başladı.

Turan, mukkaddes, gizli Turan  
Her köşen efsanelerle dolu  
İlk cedlerinin kaybolmuş  
Kahramanlık günlerinin masalısın

Kapında bir düşman tehdidi var  
Yasak ülkeye iştahı kabarık  
Çek keskin kılıcınla atıl ileri  
Küstah kanı aksın yere

Enver Paşa'da diğerleri gibi hareketsiz oturuyordu. Böyle romantik bir saat yaşayacağı hiçbir zaman aklına gelmemişti. Simsiyah yükselen dağlardan, vadiye ılık bir rüzgâr esiyor, bir gece kuşu yumuşak kanat vuruşlarıyla yıldızların altında dolaşıyor, köyde tek tük şaşkın ışıklar kıpırdıyordu.

Adil Cn, alkış kesildikten sonra: “Soyumuzun kade-  
rinde, birliğin güçlü olması nasıl da az rastlanan bir Şey” de-  
di ve sohbet yine kendi akışı içinde sürdü: “Şimdi dşn-  
lebilineceğinden çok daha renkli bir boylar karışımı vardı  
burada. Türklüğün köklerini hiç kimse inkâr edemezdi. z-  
bek, Kırgız, Kazak, Tacik veya Türkmen olsun hepimiz aynı  
kanı taşıyan, aynı duygu kaynağından ve aynı karakterde  
insanlar olarak bu güne kadar aynı kökten geldik. Ama bu-  
nu sadece biz biliyoruz. Dünya, bugüne kadar bunu bilmi-  
yordu, hl da bilmiyor. Dünya, sadece farklı isimler olarak  
biliyor. Bu bile tarihi nasıl öğrettiğini ispatlar. Dünya, Türk  
Timuru, Moğol sanır. Fergana’da doğduğu halde, Türk Ba-  
br Şah’ı da Moğol olarak adlandırır. Tarihe göre, bizim b-  
yk filozofumuz, batı dünyasında çok tanınmış biri olan  
İbn Sina’da bir Arap olarak bilinir. Astronomiye büyük hiz-  
metlerde bulunmuş Uluğ Bey’in n, aynı zamanda büyük  
bir Şair olan Emir Ali Őir Neva’ Avrupa’da tanınmıyor bile.”

Enver Paşa; bir ülke belli sebeplerle uzun yıllar yabancı  
boyunduruğu altında yaşar, kendini dış dünyadan tecrit  
ederse, bu Şekilde ele çevrilebilir. Buna Şaşmamak lâzım di-  
ye fikrini ortaya attı.

“Tabi, buna bağlı” diye Adil Can tasdikledi. “Eğer bi-  
zimin en güzel vazifelerimizden birisi olacaksa, hürriyet için  
savaştığımızı, dünyaya gösteririz. İlim adamlarımızın, sanat-  
ılarımızın hayatlarını tarihimiz içinde görmeleri yeter.”

Bahram Beg hafifçe oturduğu yerde yayılarak, bir kah-  
kaha attı.

Adil Can ona bir yabancı imiş gibi baktı. “– Benim söz-  
lerimde gülünecek ne buluyorsunuz, Behram Beg?”

– Szlerinizde hiçbir Şey yok. Ben de aynı sizin gibi d-  
şnyorum. Ama, dünya bizi hiç bilmiyor dediğiniz de, he-

men aklıma kendilerine derileri kadar yakın olduğumuz halde, bizden hiç haberleri olmayan sevgili Ruslarımız geldi. Mevsimleri bile anlamadan ülkeyi sayıyorlar. İşte orada Yedisu bölgesinde Kızıl Rusya'nın bize yolladığı kolonizatör çiftçilere baksana! Tarlaları dağ yamaçlarına açıyorlar. Her şeyden önce sulama kanalları açıp, sulamak yerine, tepelerde tarlalar açıp sürüp ekiyorlar, sonra sabırla yağmur bekliyorlar. Suların hep aşağı akacağını hiç düşünmüyorlar.

Basmacılar müthiş bir kahkaha kopardılar.

Danyal Beg: “– Bundan, Andican'da Tuja Mujin'de daha akıllı oldular” diye bağırıldı.

Behram Beg parmaklarıyla tempo tutarak: “Daha akıllı!” diye mırıldandı.

“İşini bilir demek istiyorsunuz.”

Tuja Mujin'de bir karışık durum olduğunu duydular. Anlaşılmaz bir şekilde hastalar iyileşti, ya da iyi olanlar hastalandıklarını söylediler. Herhalde oralarda tabiat üstü şeyler var ki bu garip olaylar oldu. Hemen orada araştırma yaptılar. Keşfettikleri neydi biliyor musunuz? Radyum. Bunların arama, hissetme, gizlice soruşturma yapmada hiç inkâr edilemeyen yetenekleri var.

Ay ışığı altında parıldayan çayırılar üzerinde bir süre daha birlikte oturdular. Konuşmalar azalmaya başlayıp, vücutlarına yorgunluk çöktüğünde, Enver Paşa ayağa kalktı ve ziyafetin bittiği işaretini verdi.

“– Bu akşamı sık sık hatırlayacağım.” diyerek kampın bulunduğu yerdeki adamlarının ellerini tek tek sıktı.

Tam eve girmek için dönerken, gecenin sessizliği içindeki sokaklarda hızla yaklaşan bir atın nal seslerine kulak kabarttı.

Üç atlı silüeti gittikçe yaklaşıyordu. Hüday Nazar; “Devriyeler” diye seslendi.

Enver Paşa hiç şaşmaz bir duygu ile bir şeyler olduğunu anlamıştı. Üç mücahit, rapor vermek için önüne geldiklerinde: “Dördüncü adamınız nerede?” diye sordu.

Yorgun bir ses hafif bir tonda “şehittir” dediler.

Bu kısa haber, az önce geçirdikleri neşeli saatlerin üzerine ağır bir yük gibi çöküp, gönülleri karartmaya yetmişti.

Devriyeler Denau’a kadar gitmişlerdi. Yolda Devletmend Beg’in haberci birliğine rastlamışlar. Hiçbir yerde Rotarmistlere rastlamadıklarından, birlikte neşe içinde kamp kurmuşlar. Sonra yola çıkıp Denau’ya gelmeden kısa süre önce, Devletmend Beg’in askerlerinden ayrılmışlar. Denau’da da her şey normalmiş. Oradan ayrılmadan önce içlerinden biri –sonradan şehit olan– ailesinin oturduğu köye uğramaları teklifinde bulunmuş. Diğerleri bu plâna uyup, yoldan sapmak istememişler. “Eğer kader isteseydi bu köyde bulunan Rotarmistlerin tam kucağına düşecektik” diyerek devam ettiler. “Üç hafta önce esir aldıkları bütün Basmacıları kaçırdığımız için Kızıllar bize çok öfkeliler.”

Diğerleri gelmek istememiş ama, arkadaşları köyün yakınına kadar korkmadan gelebilecekleri güvencesini vermiş. Burada onları gizleyebilecek her çalıyı, her kayayı, her şeyi biliyormuş. Babası da kendisinde cephanesini bildirmişmiş. Köye gizlice girip cephaneleri getirmeye niyet etmişler.

Diğerleri de buna razı olmuşlar. Köyden pek uzak olmayan bir kayın ormanında beklerken, arkadaşlarının atını yanların alıp, kendisini yollamışlar. Uzun süre dağlık tepelerde beklemişlerdi. Oradaki bağların arasında arkadaşları gizlenerek babasını beklemiş. Tam içlerinde bir huzursuz-

luk uyandığı sırada köyden bir erkeğin çıktığını görmüşler. Tarlaların eteklerine doğru hızlı hızlı gitmiş sonra yan bir yola sapmış ve bağlar arasında kaybolmuş.

Genç savaşçı, üzüm kütükleri arasından sevinçle gelen adamı izlerken, birden gözleri dehşet içinde açılmış. Köyden bir kaç Rotarmist çıkararak, az önce bağlar arasına giren adama sert bir şekilde seslenmişler. Önce gelen adamın omuzları eğilmiş, kaçacakmış gibi bir hal almış, sonra kolları aşağı düşmüş. Eğer tepelere doğru kaçsaymış oğlunu tehlikeye atmış olacaktı. Büyük bir çaresizlik içinde başını öne eğip, paltolarının eteklerini savurarak koşan Rotarmistlere doğru yürümüş. Rotarmistlerin öfkeli tehdit edici bakışları kanlı bir nokta gibi olan Kızıl yıldızın süslediği kasketlerinin siperleri altında parıldıyormuş.

Oğul kurtuluşun kaçmakta olduğunu biliyor, ama tek adım bile atamayıp, kül rengini alan dudaklarını acı içinde birbirine bastırmış.

Babasının getirdiği mermileri avuçlarında sımsıkı bastırırken, Rotarmistler karşısında zafer kahkahaları atıyorlarmış.

Sonra ona sert acımasız bir komutla ellerini kaldırması söylendiğinde, şaşkın şaşkın Rotarmistlerden bir kaç metre geride çaresizce başını üzüm bağlarına doğru çevirmiş duran babasına bakarak, ölümü namlularının ağızlarında taşıyan tüfeklerin yavaş yavaş kendisine doğru doğrulmasıyla, namluların parıltılarına doğru yüzünü çevirmiş.

Büyük bir heyecanla yolun girişine bakan üç Basmacı'nın yüzleri ansızın donakalmıştı. Bağlardan birisi çıkıp, hızla dev adımlarla patikadan inerek, vahşi bir savunma pozisyonunda kollarını havaya doğru kaldırdığında babasının başı kendini kucaklayan oğlunun göğsüne düşüp, ikisi de bir salvo ateş ile yere yuvarlanmışlar.



Enver Paşa bu haberi müthiş bir sessizlik içinde dinledi. Açık verandadan dışarı doğru karanlığa baktığında bütün yorgunluğu uçup gitmişti. Şimdi bütün günün yorgunluklarından sonra çok nadir bir dirilik hissediyordu, ama kafasının içinde dönüp duran düşüncelerin harareti ızdırap verici bir sivrisinek gibi uykusunu kaçırmıştı. Hafif hafif parıldayan yıldızlara baktı. Bütün düşünceleri, ona bu kadar acı ve ızdırap dolu bir hayat hazırlayan bu dünyaya bağlıydı.



“Burada da uzun süre kalamayacağımızdan korkuyorum” Enver Paşa konuşana yakıcı bir bakış fırlattı ve sustu. Çayhanenin havası basık bir ağırdı. Altı kişi hırsla yeşil çaylarını yudumluyor, çizmeleri ve üniformaları toz içindeydi. Sakalları, kaşları, kirpiklerinde toz birikmiş yüzlerinin tozdan grileşmiş tenlerinden süzülen ter damlaları derin ve parlak izler açmıştı. Birinin kolu sarılı, bir başkası yanağı geniş bir sargı ile sarılmıştı.

Öğleden sonrasının ilk saatlerindeki yaz sıcağına rağmen, Yurçi şehri sıcak bir kargaşa içinde, halâ silâh sesleri, makinalı tüfeklerin metalik tarrakaları sokaklarda yankılanıyordu. Şehirin civarındaki evler kısmen harabeye dönmüş, diğerlerinde mermi delikleri görünüyordu. Anlaşılmayan gürültülere, nal sesleri, üstünde yaralıların sargı yerlerine taşındığı arabaların gıcırtiları, felâket haberleri gibi alçalışıp yükselen karışık tonda sesler, çayhaneyi dolduruyordu.

Enver Paşa'nın kurmayları, bütün yorgunluk ve bitkinliğinin okunduğu liderlerinin yüzüne çekine çekine bakıyorlardı. Enver Paşa'nın elindeki çay fincanını birden bire sert bir hareketle yere bırakıp omuzlarını dikmesinden neredeyse ürkmüşlerdi.

Enver Paşa: “– Devamını daha sakin bir yerde konuşalım, burası pek münasip değil. Sizi yarım saat sonra bekliyorum” dedi ve gölgeli bir gülümsemeyle selâmlayarak, ya-veri ile beraber çayhaneyi terk etti.

Odasında aşağı yukarı volta atıyor, bir çıkış yolu bulmak için kafasını zorluyor, bulamıyordu. Sadece geri çekilmek kalıyordu. Her şey yıkılmıştı. Haftalar süren çalışmalar, plânlar, umutlar, her şey. Kızılordu, Moskova’dan gönderilen takviye birliklerle korkunç güçlenmiş, Basmacılar-dan Buhara’yı kesin temizleme emri almışlardı. Enver Paşa, Pul-i Hakiyan’daki ana karargâhına tehdit edici bir saldırı başlayınca, Pul-i Hakiyan’ın vazifesinin Çurçi’ye geri çekilmekten başka yapacağı şey olmadığı için geri çekilmişlerdi. Bu kararın ona neye mal olacağını sadece o biliyordu. Ama Çurçi’de de daha fazla kalamayacağını Bolşeviklerin bugünkü saldırısı ile anlaşılmıştı. Askerlerinin düşmanın ezici gücünü bertaraf etmesi gerçekten hayran olmaya değerdi ama, bu kadar çok kan ve kurban vermek boşuna olmamalıydı.

Enver Paşa ayakta durmuş, yüz adalelerinde hafif bir gerilme olmuştu. Gerçekten her şey kaybedilmiş miydi? Duyguları onu kandırmış mıydı? Bu ani dönüm noktası bu derin yenilgi, yeniden ateşleyici bir güce dönüşebilir miydi?

Yeniden odanın içinde dolaşmaya başladı. Ama şimdi hareketleri çok daha derin düşüncelere dalmış insanların hareketleri gibi ağırlaşmıştı. Yoksa dağların en sapa bölgele-rine mi çekilmeliydi? Oralarda Rusların tâkibâtı zorlaşırdı ama, gerekli iâşe nereden temin edilecekti? Herhangi bir köyün yakınında olmadan uzun süre dayanılmazdı. Açlık, Rotarmistlerden çok daha kötü bir düşmandı. Peki sonra? Sadece Hisar’a geri çekilmek kalıyor. Burası dağlar arasında ve savunmaya elverişli yerleri olan bir bölgeydi.

Ibrahim Beg ve Togay Sari şimdilerde Bolşeviklere muh-  
teşem birer yardımcı olmuşlar, Buhara Emir'i kınını bile kı-  
pırdatmamıştı. Oysa, bir zamanlar Buhara Emir'i olan bu ki-  
şi ile mektuplar vasıtasıyla anlaşmışlardı. Mektuplardan bi-  
rinde Emir şöyle yazılıyordu:

“Ibrahim Beg'in artık hiçbir zaman bana gelmeyeceği-  
ne, birlikleriyle size engel teşkil edeceğine kaniyim.  
Mümkünse Lakaylar ve diğer alçaklarla mümkün oldu-  
ğunca işi çabuk sona erdirin.”

Bir başka mektupta ifadesi çok daha açıktı:

“Ibrahim Beg, sizi kandırmak için taktik değiştirdi.  
Beni bertaraf etmek için en tanınmış kişileri kendi etra-  
fında toplamak istiyor. Bir taraftan size karşı bağlılık an-  
laşmaları yapıyor, diğer taraftan Kōlap'da bir ayaklanma  
organize ediyor. Bu hareketlerinden Ibrahim Beg'in pek  
güvenilir biri olmadığı kanaatine varılabilir.”

Buhara Emir'i suskunluk kürküne bürünmüş, sadece  
öbür taraftan haber geliyordu. Bu Emir'in suskunluğundan  
daha kötü, daha uğursuz bir felâket haberi idi. Basmacılar  
arasında bulunan bütün Afgan gönüllü birliklerinin, Afga-  
nistan'a geri dönmeleri isteniyordu. Artık oradan Muham-  
med Veli Han'dan da yardım beklenemezdi. Muhammed Ve-  
li Han, Rusya'ya giden delegasyona başkanlık ederken yaptı-  
ğı Afgan-Sovyet anlaşmasına göre, Kızılordu'ya karşı hiçbir  
Afgan gönüllünün çarpışmayacağı sözünü vermişti.

Enver Paşa zonklayan şakaklarını yorgun hareketlerle  
oğuşturdu. Eğer sertlik üzerine sertlik yapılırsa, yalnız kalı-  
nır diye düşündü. Ama küçülmek de istemiyordu. Afganis-  
tan'a dâvet teklifi hiçbir zaman söz konusu olamazdı.

Kurmay heyeti yanına geldiğinde yüzlerindeki ifadeden bir kötü haber getirdikleri okunabiliyordu. Bütün bu karışıklığın içinde az önce çayhaneye Nur-Ata'dan iki haberci gelmiş, Çurçi'ye kadar bin bir zorlukla ulaşmışlar. Bütün Buhara'nın Rotarmistlerle dolu olduğu gözüküyormuş. Basmacılar baş şehirden kanlı mücadelelerden sonra geri çekilmişler. Ata, Bolşeviklerin eline geçmiş. Sadece hürriyet mücahitlerinin çok küçük bir bölümü kaçabilmiş, diğerleri ya esir edilmiş, ya da öldürülmüş. Peki şimdi? Hepsi Enver Paşa'nın yüzüne bakarak meseleyi çözecek bir kaç cümle bekliyorlardı. Hararetle konuşmalar ve cevap isteyen bakışlar altında Enver Paşa derin bir sessizlik içine gömülmüştü. O, hala onların lideriydi. Sinirleri alarm içinde olsa da, bütün vücudu müthiş bir öfkeyle titrese de, ümitsizlik içinde kıvransa da yapabildiği sürece silâh arkadaşlarına ümit vermeli, destek olmalıydı.

Orada bulunanları, kendilerini bu kadar çaresiz gösterdikleri için utanç içine sokan ve şaşkırtan bir soğukkanlılıkla Enver Paşa talimatını verdi: "Bu gece Hisar'a geri çekiliyoruz. Yürüyüş üç koldan yapılacak." Bu sözleri, çekiliş plânının ayrıntıları izlemiş, her nokta ayrı ayrı ele alınarak, hemen hazırlıklara başlanmıştı.

Alaca karanlık basar basmaz Çurçi sokaklarında gürültü patırtı çoğalmış, her yakadan çıkan mücahitler, hareket etmek için toplanıyorlardı. Atlar huzursuzca yerlerinde eşiniyor, sırtlarına ağır cephane yükleniyor, silâh ve malzeme doldurulmuş arabalar birer kaplumbağa görünümünde sürülüp götürülüyordu. Bütün bu bağırış, çağırış, gürültü, patırtı, nal sesi, kişneme arasında birlikler yavaşça akmaya başlamıştı. Daha askerler bir kaç adım bile atmamıştı ki, genç bir erkek sesi duyuldu.

*“Ne yüksektir bu dağlar, bu dağlar,  
Çaresiz insanların yolunu bağlar.”*

Enver Paşa yaverine pek hoşnut olmamış bir ifade ile: “Konuşulmasın, şarkı söylenmesin demiştim.” dediği sırada, önlerinde giden ve son cümleleri duymuş olan bir molla, başını geri çevirerek:

“Bırak söylesinler Enver Paşam, daha henüz şehrin içindeyiz” diye rica etti. “Şarkı onlara inanç ve güç verecek. Az da olsa bunların ona ihtiyacı var”

Enver Paşa, bıyıklarını çekiştirdi. İhtiyar molla pek de haksız sayılmazdı. Belki de bu türkütün söylenmesi onları coşturacak ve pek korkulacak bir şey olmadığına inandıracaktı. Gırtlığında bir şey varmış gibi yutkundu, sanki ağır bir şey boğazında tıkanmış gibiydi!

*“Ne çıkar askerler genç olsa da  
Hedefte hürriyet sıcaklığı varsa.  
Ne çıkar onlar tecrübesiz olsa da  
Liderleri Enver Paşa oldukça..!”*

Türkü, yazın boğucu havası içindeki karanlık sokaklarda yankılanıyordu.

Enver Paşa bir saniye kadar gözlerini yummuş, dizginleri sanki parmak kemikleri birbirine geçercesine sıkıyordu. Ömründe, hiçbir zaman kendine hâkim olmak için dayanmaya, bu an kadar zorlanmamıştı. Türküyü bir serzeniş gibi görüyordu. Büyük ümitler bağlamış olduğu bir eserin yıkıntılarını en aza indirmek için çekiliyordu. Bu kin dolu lânet Bolşevikler, şimdi zafer kazanmışlar ve yeniden katliamlara, soygunlara, yağmalara başlayacaklardı. Bütün ömrünce ken-

dini adadığı Allah'ı ararmış gibi gözlerini bir an gök yüzüne dikti.

Hisar'a sadece Enver Paşa'nın yönettiği birlikler ulaşabildi. Çurçı'den Hisar'a kadar geri çekilme, gerçek bir cehennem gibi idi. Sağ ve sol kanatlar yolu tamamlayamamışlardı. Düşmanın iyi yönetildiği görülüyordu. Öne doğru çıkarılan Rotarmistler gölge gibi onları izleyen İbrahim Beg'in Lakayları tarafından destekleniyordu. Basmacılar uzun süre her iki taraftan savunmaya girişmişler fakat, gittikçe daha fazla insan kaybetmeye ve cephaneleri tükenmeye başlayınca yorgunluktan bitkin düştüklerinde, dağların derinliklerinde doğru kaçmak zorunda kalmışlardı.

Enver Paşa'da askerleri ile beraber sık sık Bolşeviklerin hücumuna uğruyor, her seferinde kısa bir muharebeden sonra çekiliyorlardı. Bu çatışmalarda Enver Paşa, bizzat Basmacıları bile korkuya salacak biçimde zaman zaman düşmanla göğüs göğüse çatışmaya giriyordu. Bu muharebeler, sonunda içinde birikmiş ne varsa, kendine sınırsız acı veren her şeyi akıtabileceği boş bir alan bulmuş gibiydi. Şimdi onun tüfeğinin namlusunun ucunda, kılıcının yüzünde, artık gencecik mücahitlerini öldüren Rus sürüleri vardı. Güçlü bir tutkuyla alev alev yanan, acı dolu öfkeyle Enver Paşa'nın yüzüyle karşı karşıya gelen bazı Rotarmistler, gözlerini korku ile kapatıyorlardı.

Enver Paşa'nın birliği Hisar'a böyle giriyordu. Şehirde bir panik havası hakimdi. Bugün değilse, bir ertesi gün yeni bir Bolşevik saldırısı bekleniyordu. Yerli halkın çoğu kaçmış, diğerleri yalvararak Enver Paşa'nın kendilerini korumasını istiyorlardı. Eğer Rotarmistler gelirse burada da herşey kaybedilecekti.

Enver Paşa ikna ederek, yatıştırarak, bu durumda hiç konuşmak istememesine rağmen konuşarak, güçlü kelime-

lerle parlak gelecekte bahsediyor ve çeşitli kıyafetlerle Hisar'dan çıkarak bilgi toplamaya giden habercilerin getireceği istihbaratı yüreği titreyerek bekliyordu.

Yolladığı on kişiden üçü, bu tehlikeli işi başarmış olarak dönmüşler, fakat getirdikleri haberler, Enver Paşa'nın duyacağı en kötü haberdirdi. Denau, Yurçi, Kurgan Tepe gibi onun bölgesinde olan bütün şehirler Rotarmistlerin eline geçmişti. Kızılar, esas olarak batıdan ilerlediklerinden, sadece tek bir yol kalıyordu, doğuya doğru çekilmek. Belki Devletmend Beg askerlerinin elinde bulunan Belcivan'a ulaşabilmeyi başarabilirlerdi. Yüz kilometrelik bir mesafeyi gittikçe yükselen dağlara at üzerinde tırmanma pek müşkül bir işti. Ancak, başka türlü de olmazdı zaten. Ya Belcivan'a gitmeyi deneyecekler, ya da Bolşeviklere teslim olunacaktı, ki bu da aklını yitirmemiş bir adamın yapacağı bir iş değildi. Enver Paşa kederli bir gülümsemeyle başını salladı. Onu canlı olarak ele geçiremeyeceklerdi. Asla!

14 Ağustos 1922. Titrek bir ışık huzmesi sabah olduğunu bildiriyordu. Karanlık ve aydınlık birbirine karışmış olmasına rağmen, batıya doğru gecenin gölgeleri kaçışmaya devam ediyor, doğu da gökyüzü gittikçe kristalleşiyor, doruktan doruğa bol ışıklı bir aydınlık yayılıyordu. Kartallar, akbabalar, şahinler yuvalarından uçmuşlar, dereler gümüş tazeliğinde vahşice akıyordu.

Belcivan'dan gelecek sadece bir kaç kilometre ötedeki Çegan köyüne yaklaşmakta olan atlıların yüzlerini hafif, tatlı bir rüzgâr oksuyordu. Başları öne eğik, hiç konuşmadan eğerlerinin üstünde bayrama gittikleri halde, yüzleri hiç de bir bayram havası taşııyordu. Enver Paşa'nın acı çeken yüz ifadesi, onlara da sirayet etmiş, suskunluğa sokmuştu. Atların toynakları çınarların örttüğü köye götüren yolun tozları içinde derinlere kadar gömülüyordu. Erken bir vakit

olmasına rağmen –güneşin kızılığı halâ ufukta kaybolmamıştı– Çeğen’de uyku çoktan terkedilmiş, kurban bayramı layığıyla kutlayabilmek için herkes en iyi elbiselerini giymişti. Eskiden, bu bayramda zenginler ve varlıklılar, bütün ülkede kutsal Kur’an’ın hükmü gereği daha çok kurban kesmek zorunda olduklarından, etleri fakirlere dağıtırlardı. Bolşevikler tarafından bütün kuşku ve baskılara rağmen yine de halk, Kurban Bayramını kutlamak, kurban kesmek için, süslenip caminin yolunu tutmuştu.

Enver Paşa ve yirmi beş muhafızıyla, –diğer mücahitler bayram başladığı için Belcivan’da kalmışlardı– köylüler saygı ile eğilerek yana çekiliyorlardı. Bir kaç adamıyla Enver Paşa’yı bekleyen Devletmend Beg, Enver Paşa’yı selâmlayarak yanlarına geldi. Ellerini uzattılar, birbirlerine baktılar.

Devletmend Beg, korkusunu gizleyemiyordu. Enver Paşa öyle yaşlanmış ve bitkin görünüyordu ki, sanki içinde bir şeyler kırılmış gibiydi. Ashında hiç de yumuşak tabiatlı biri değildi. Rotarmistler de bundan endişe duyuyorlardı. Eğer onun bu karamsar gülüşüne ve karşılaştığı acıların derinlerine işlediği gözlerinin hastalıklı parıltısına bakılırsa, sükûnetini ne kadar zor muhafaza ettiği fark edilirdi.

Müezzinin minareden ezan okumasıyla, hemen küçük köy camisinden imamın alçalıp yükselen sesi çınlamaya başlamıştı.

Enver Paşa dalgın bir vaziyette ezanı dinliyordu. Bu küçük duvarlarının arasında nasıl bir sükûnet vardı? Arkalarından henüz pembeleşen güneşin yükseldiği ince sütunlu yolun kemerleri yarı ışık içindeydi. İmamın duası, çiçeklerle süslü mihrap, üstünde insanların oturduğu halılar? Bu mescit, şehirde iç huzurun bulunduğu tek yer değildi. O düşünceler, uykusuz geceleri zehirleyen düşünceler, kara



basan düşünceler bütün insanlığın üstünde yükseliyor muydu? Allah'ın yolunu araştırmadan, sadece inanarak ve bu dünyada dolaşıldığı müddetçe, onun farzlarını yerine getirilmeliydi. Ve Enver Paşa ellerini şakaklarına götürdü, bütün müminler gibi hafifçe öne doğru eğilip, büyük bir iştiyak ve huşu ile alnını secdeye koydu.

Bayram namazına müteakib, bayramlaşma merasiminde Enver Paşa, pek çok kişinin elini sıkıyor, pek çok kol da, sıcak temasla onun ellerine ve omuzlarına sarılıyordu.

Köy halkı da onun bayramını tebrik ediyor, fakat biraz ürkek ve çaresiz görünüyorlar, ama yine de ışıklı bakışlarla kendilerini çok sevip saydıkları kişiye bakıyorlardı.

Camiden çıktıklarında, onları altın mavisi bir sabah sarıvermiş, aralarında en çok acı çekenler bile rahatlamıştı. Gruplar hâlinde duruyorlar, konuşuyorlar, şakalaşıyorlar, bayram elbiseleri giymiş çocuklar sevinçle koşuyorlar, sokakları tezahürat ve neşe dolduruyor, güvercin sürüleri damların üzerinde gümüşümsü çizgiler çizerek dönüyorlardı.

Enver Paşa'da konuşuyor, gülümsüyor, ama daha çok kendini zorlayarak. Bu güzel bayram neşesini bozmayı haksızlık olarak görüyor ve onlar gibi rahat olamamasına da üzülüyordu.

Bu esnada, Devletmend Beg ile, biraz vakit geçirmek, bayram yemeği için diğerleriyle daha sonra bir araya gelinceye kadar beklemek için, Devletmend Beg'in karargâhına doğru yürüyorlardı. Daha karargâha varmamışlardı ki, bir atlı tozu dumana katarak köy sokaklarına dalarak, dizginlere ani bir asılışla atı durdurup, acele ile attan inmiş, hızlı adımlarla ikisine doğru koşarak; "Ab-ı Derya'da Rotarmist süvarileri görülmüş" diye haber vermişti.

Devletmend Beg, heyecanlı kaşlarını yukarı kaldırdığında, Enver Paşa durmuş, gözlerinde farklı bir ışık pırıldamış ve; “Düşman kuvvetleri ne kadar?” diye sormuştu.

– Bir kaç yüz kadar olmalı.

– Ab-ı Derya’dalar değil mi?

– Evet, Ab-ı Derya’nın batısındaki bir tepede.

“İyi” diyerek, Enver Paşa, Devletmend Beg’e döndü. “Hemen adamlarımla harekete geçiyorum.”

– Beraber gidelim, Paşam?

– Siz mücahitleri toplayın. Benimkiler saldırıya hazırdır. Mümkün olduğunca çabuk bizi takip edin. Rotarmistlerle Kurban bayramını kutlamak için dakika kaybetmek istemiyorum.

Ve sert ve acı bir şekilde bir kahkaha patlatarak, atını sürmüştü.

Devletmend Beg’in, bütün itiraz ve yalvarmaları neticesiz kalmıştı. Alarm, evden eve atlayan bir alev gibi ortalığı sarmış, heyecan alevi ile bütün bayram sevincini kaybetmiş, kadınlar yakınıyor, erkekler yumruklarını sıkıyor, çocuklar çaresiz bir korku içinde birbirine sokuluyordu. Devletmend Beg’in mücahitleri savaş için silâhlarını kuşanırken, Enver Paşa yirmi beş adamı ile düşmana karşı saldırıya geçmişti.

Ab-ı Derya’nın batısındaki bu tepe stratejik olarak çok önemli bir nokta, bir savaş mevzii idi ve her ne pahasına olursa olsun savunulmak zorundaydı. Bu tehdit altındaki tepeye yaklaştıklarında, Enver Paşa’nın kamı âdeta beynine sıçramış, sesi bu küçük Basmacı grubunun üstünde bir bozazan gibi patlamıştı: “İleri, Arkadaşlar! Allah bizimledir..!”

Hücum, tepenin yukarisına doğru yönelmiş, Enver Paşa belki de bugüne kadar duymadığı yakıcı bir savaşın heyeca-

nıyla, yay gibi gerilmişti. Üç kola ayrılmış, üçyüz Rotarmist'e karşı yirmi altı Basmacı ve müthiş bir boğuşma!

Enver Paşa, ölümü ve tehlikeyi hiç düşünmüyordu artık, sadece savaşmalıydı. Kıpırmızı bir dalganın içinde gibiydi. Rotarmistlerin orta kolu bu ani hücumla ilk anda şaşırılmış ve geri çekilmeye başlamıştı. Silâh sesleri havayı yırtıyor, toz dumana karışmış, barut kokuları ciğerleri yakıyordu.

Enver Paşa daha ileri gitmeyi ve taarruzu sürdürmeyi deniyordu ama düşmanın yan taraflardan gelen destek kuvvetleri gittikçe kalabalıklaşıyordu. Yanındaki en sadık adamları bir bir düşüyor, atlar devriliyor, yaralılar inliyor, ama o savaşıyordu. Kaybedecek neyi vardı ki? Hayatı mı? Peh..! Ateş ediyor, dolduruyor, ateş ediyor, yeniden dolduruyordu. Artık mermisi bitmişti. İşte o zaman kılıcını çekip, karşısına ilk gelen o lânet Sovyet yıldızını taşıyan bir kasketin üstüne indirmişti.

Hızlı bir bakışla etrafını süzmüştü. Acaba ne kadar askeri kalmıştı? Yeniden kolunu kaldırıp indirdi.

Müfrezesi beş kişi kalıncaya kadar erimişti. Tam o sırada o korkunç küçük ve kısacık an gelmişti. Enver Paşa kalbinin üzerine sert bir darbe hissetti. Dudakları çok garip bir gülümseme ile büküldü, göz kapakları gerildi, koyu siyah gözleri inanılmaz bir şekilde etrafı taradı. Sonra vücudu öne eğildi ve yavaş yavaş yere düştü...

Devletmend Beg, askerleriyle takviye için arkadan yetiştiğinde, birden eğerinin üzerinde dimdik kasılıp kalmıştı. Bozkırda bir at, bütün hızıyla çılgıncasına koşuyordu. Atın arkasından gelen korkunç çığlık, Basmacıların sanki kanını dondurmuştu. Uçan toynakların üzerinde savrulan yeleler, âdeta acının, felâketin vücut bulmuş hali gibiydi. Eğer boş-

tu. Enver Paşa, bu korkunç koşunun ortalarında yaralı vücudunu bir kere daha doğrultmaya çalıştı, bir kere daha uzun uzun titreye titreye altın berraklığında gökyüzüne baktı ve olduğu yere uzandı.

Devletmend Beg'in çatlamış dudaklarından "Enver Paşa'nın atı," kelimeleri dökülmüş, buz gibi bir dehşet anı bütün uzuvlarını dakikalarca âdeta kötürüm etmişti. Sonra dizginleri kavradı. "Çabuk arkadaşlar! Enver Paşa düşmüş olmalı. Çabuk."

Devletmeng beg ve mücahitler kasırgalar taşıyan kara bir bulut gibi, uzaktaki tepeye doğru akmaya başladılar.

Kısa süre sonra tepe yeni bir vahşi savaş meydanı olmuş, aynı sahne yeniden, başlangıçta olduğu gibi tekrarlanıyordu. Kan çizgilerinden sonra gene aynı korkunç son. Devletmend Beg, kendisiyle savaşan mücahidiyle beraber Enver Paşa'yı şehadetinde de takip etmişti.



Her iki mübarek şehit önder, Devletmend Beg'in karar-gâhına taşındıklarında Bolşevikler, orada bırakıp gittikleri şehitlerin kim olduklarını bilmiyorlardı. Bir kaç saat sonra köy halkı şehitleri gömmek için, bu kahredici harp sahasına geldiler. Şehitler arasında Enver Paşa'yı fark ettiklerinde müthiş bir feryat koptu. Gözleriyle gördüklerine bir türlü inanmak istemiyorlardı. Artık son derece sükûnet içinde olan bu insanın üzerine yanlışlı bir umutla gözlerini belki bir kere daha açar mı diye eğililip bakıyorlardı.

Yas dolu, kederli bir sıra insan kalabalığı, Çegen'e doğru yaklaşırken, Enver Paşa bir kere daha savaştan dönüyordu.

Yavaş yavaş gecenin karanlığı çöküyor, kıpırdaşan yıldızların arasında bir hilâl ortalığa aydınlık saçıyordu. Kurban bayramı sona ermiş, Çegen köyüne kara bir yas çökmüştü. Kimsede uyku yoktu. Bütün köy hep beraber şehit nöbeti tutuyorlardı. Ve atlı haberciler, hürriyet kahramanı Enver Paşa'nın şehadet haberini köyden köye taşıyorlar, gittikleri her yerde, ulaştıkları her köşede arkalarında göz yaşları ve feryatlar bırakıyorlardı. Şehidin gölgesi bütün yüzleri karartmış, içlerinde, yüreklerinde umut namına ne varsa sökülmüştü.

Enver Paşa'nın son uğurlanmasında en az yirmibin insan vardı diye anlatır görenler. Çegen köyü mezarlığında ruhuna dualar edilmiş, fatihalar okunmuş ve o artık tek ahiret bilmecesine dalmıştı.

Onun, ruhunda, yüreğinde olan tek şey Turan ideali idi. Durup dinlenmeden, savaştan savaşa onu bu ideali sürüklemiş, O, vatan ve millet aşkı için doğmuş, bu aşk için en önemli varlığı, hayatını kurban etmişti. O bir kurşunla öldürülememişti.

Toprak sadece vücudu alır, ama hürriyet fikri bugüne kadar esaret altında olsa da, Türkistan halkının ruhunda baki ve saklı kalmıştır. Ve oralarda, kulaktan kulağa sonsuz bozkırlarda hep bir fısıltı dolaşır:

Enver Paşa ölmedi. O halâ yaşıyor, bir yerlerde gizlenmiş olarak...



